Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

COCHEM.CZ

VZDĚLÁVACÍ KURZ SAMKO

Základy psychologie, sociální práce a práva pro samostatné kolizní opatrovníky

Skripta slouží jako studijní materiál pro účastníky vzdělávacího kurzu pro samostatné kolizní opatrovníky.

Oldřich Matoušek
Renáta Šínová
Lenka Westphalová

ISBN 978-80-11-00975-5
© Cochem.cz, z.s. 2022
Ilustrations © Nina Sereni 2021

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

COCHEM.CZ

Cochem.cz, z.s.

IČ 03718310

Rybalkova 336/49, 101 00 Praha 10 - Vršovice

+420 / 607 723 436

marketa.novakova@cochem.cz

www.cochem.cz

Autoři:
doc. PhDr. Oldřich Matoušek, Csc.
JUDr. Renáta Šínová. Ph.D.
JUDr. Lenka Westphalová, Ph.D.

Ilustrace:
Nina Sereni
Karolína Nováková

Sazba a grafická úprava:
Bc. Lenka Havrlantová

Skripta vznikla v rámci projektu Multidisciplinární specialista v praxi,
reg. č. CZ.03.2.X/0.0/0.0/18_095/0011282.

OBSAH

Úvod **5**

I. Psychologie a sociální práce **6**

Modul I Dítě v rozvodové situaci **7**
Základní pojmy 8
Pojem rodina a funkce rodiny 9
Vazba dítěte na pečující osobu 11
Základní potřeby dětí 12
Vazba rodiče na dítě 13
Aktuální výchovný styl v ČR 14
Zjišťování kvality vazeb v rodině 15
Špatné zacházení s dítětem v rodině 16
Domácí násilí 18
Rozvod jako náročná situace pro dítě 20
Trauma u dětí 22
Hodnocení aktuální situace dítěte 24
Komunikace profesionála s dítětem 25
Indicie možného ohrožení dítěte 27
Strategie podpory dítěte 29

Modul II Dospělí v rozvodové situaci **33**
Vazba mezi dospělými partnery 33
Příčiny rozvodu 34
Průběh rozvodu 34
Destruktivní rozvod 35
Rodičovské role 36
Možnosti pomoci rodičům 40
Mediace 40

Modul III Role dalších aktérů při tradičním typu rozvodu **46**
Role OSPOD 46
Role soudce 47
Role advokáta 48
Role pomáhajících profesí (sociální pracovníci, terapeuti, psychologové, mediátoři, ...) 49
Role soudního znalce 50

Modul IV Dohodnutý rozvod **53**
Průběh rozvodu založeného na dohodě rodičů 53
Edukace rodičů 55
Rodičovský plán 58

Modul V Role samostatného kolizního opatrovníka (SAMKO) **63**
Profesiografické schéma pracovní pozice SAMKO 63
Hodnocení rizik pro dítě během výkonu role SAMKO 68
Analýza problému dítěte a plán podpory 71
Odkazování na jiné služby pro rodiče a děti 72
Postup případové práce SAMKO 72
Kvalifikace SAMKO, prověřování způsobilosti, supervize, další vzdělávání 76

II. Právní postavení SAMKO 80

Modul VI Základní právní rámec pro kolizní opatrovníky 82

Modul VII Základní instituty rodinného práva 83
Rodina a obecná charakteristika rodinného práva 83
Principy rodinného práva – zejména nejlepší zájem dítěte a princip proporcionality 87
Prameny rodinného práva 96
Právní osobnost, svéprávnost, pojem nezletilého plně nesvéprávného dítěte 102
Psychologické a sociologické souvislosti rodinného práva 106
Základní pojmy rodinného práva 107
Právo manželské – zvláštní část 110
Právo rodičovské – vztahy mezi rodiči a dětmi – zvláštní část 124
Zastoupení – zvláštní část 159

Modul VIII Základní instituty civilního práva procesního 171
Pojem civilního procesu 172
Základní instituty civilně procesního práva 173
Průběh řízení v prvním stupni 173
Předběžná opatření 179
Náprava vadných rozhodnutí 182
Exekuční právo 186
Řízení ve věcech rodinněprávních 188

Modul IX Dítě v soudním řízení 210
Procesní subjektivita a procesní způsobilost dítěte 210
Dítě jako účastník řízení (Participační práva dítěte) 213

Modul X Nácvik praktických dovedností 221
Kroky po jmenování 222
Praktické informace k formulaci podání k soudu 223
Praktické informace pro průběh soudního řízení 224
Komunikace s rodiči 224
Absence konkrétního stanoviska dítěte ve vyjádření kolizního opatrovníka 224

Doporučená literatura a weby pro děti/rodiče 226

Seznam zkratek 229

ÚVOD

Tato skripta jsou studijním materiálem pro účastníky vzdělávacího kurzu pro samostatné kolizní opatrovníky (SAMKO). Doplňují, v některých bodech rozvádějí a shrnují výuku v kurzu, který je realizován částečně prostřednictvím e-learningových materiálů, ale z větší části prezenční výukou.

Cílem skript je seznámit toho, kdo bude vykonávat profesi samostatného kolizního opatrovníka, se základními informacemi z oborů psychologie, sociální práce a práva, a to v takovém rozsahu, který SAMKO uplatní ve své praxi. V případě, že je uchazeč o tuto pozici absolventem vysokoškolského studia v jednom z uvedených oborů (psychologie, sociální práce, právo), může si doplnit znalosti pouze z těch oborů, které mu chybí. V rámci zkoušky způsobilosti se ověřují znalosti ze všech tří oborů.

SAMKO má být angažovaným zástupcem dítěte v řízení. Je velmi důležité, aby uplatňoval tvůrčí a proaktivní přístup, proto je nutná znalost nejen hmotného, ale také procesního práva. Při své práci musí rozumět situacím, ve kterých se rodiče a dítě ocitají. Jak ji prožívají a jaké mají potřeby. Měl by znát pravidla vývoje konfliktu a emočního zpracovávání rozvodu. Aby byl schopen zvolit vhodný přístup a formu komunikace s dítětem a uměl vyhodnotit vyspělost a aktuální možnosti dítěte, od kterých se pak odvíjí míra možného zapojení dítěte v rámci řízení, musí mít relevantní znalosti z psychologie a sociální práce.

Markéta Nováková, Cochem.cz, z.s.

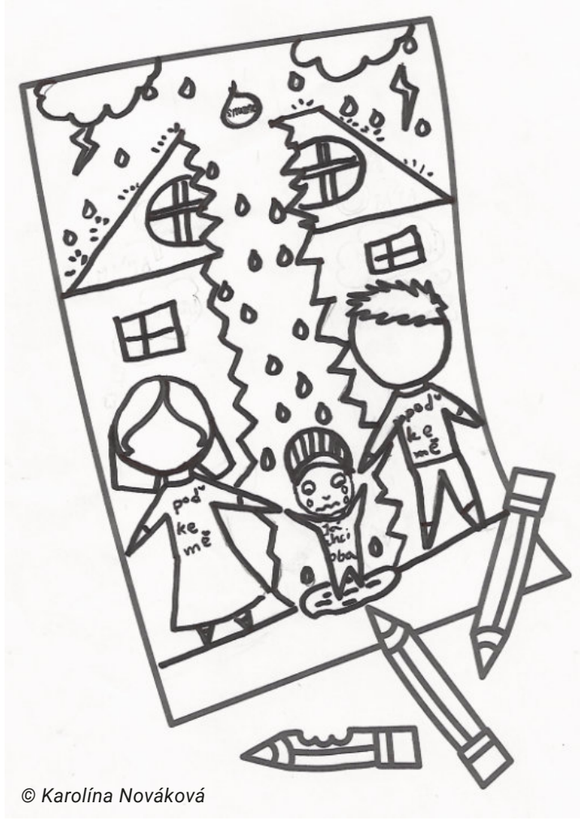

© Karolína Nováková

I.

PSYCHOLOGIE A SOCIÁLNÍ PRÁCE

Zpracoval doc. PhDr. Oldřich Matoušekm, Csc.

Základní cíl této části kurzu

Pro výkon kolizního opatrovnictví je velmi důležité mít znalosti ze sociální práce a určitou výbavu z oblasti psychologie. Cílem kurzu zaměřeného na tyto dvě vědní disciplíny je obsáhnout z obou to nejpodstatnější pro práci kolizního opatrovníka. Představit důležitá teoretická východiska a nabídnout jejich využití při práci s dítětem i jeho rodiči v praxi.

MODUL I
DÍTĚ V ROZVODOVÉ SITUACI

Základní cíl modulu

Kolizní opatrovník vyhodnocuje situaci dítěte a předkládá návrh na uspořádání jeho poměrů po rozvodu. Má vliv na to, jak bude život dítěte po rozvodu jeho rodičů vypadat. Ačkoliv je zástupcem dítěte v řízení, zastupuje, hájí a chrání jeho práva, musí být schopen pohlížet na dítě jako na součást rodiny, která se sice rozděluje, ale vztahy mezi dítětem a jeho oběma rodiči mají být zachovány.

Situace rozvodu je často velmi nepřehledná. Kolizní opatrovník může být konfrontován s protichůdnými tvrzeními rodičů a s neochotou ke spolupráci. Dítě má jen omezenou možnost se s ním poznat a vytvořit s ním důvěrný vztah. Přesto musí být schopen předložit soudu takový návrh, který bude v nejlepším zájmu dítěte.

Podstatnou náplní jeho práce je mapování a hodnocení situace dítěte v kontextu dříve fungující rodiny a v kontextu aktuální rozvodové situace. Měl by rozumět tomu, jak rodina fungovala a jak může fungovat. Měl by umět pozorovat a následně vyhodnotit vazby dítěte s jeho rodiči. Měl by se orientovat v základních potřebách dětí a ve specifických potřebách dětí v rozvodové situaci, aby mohl zhodnotit, jestli rodiče potřeby svého dítěte vnímají a umí na ně uspokojivě reagovat. K tomu také patří schopnost detekovat možné ohrožení dítěte, např. zanedbávání péče, nevhodné zacházení s dítětem nebo jiné negativní vlivy jako je domácí násilí v rodině, vliv závislosti na návykových látkách u rodičů, vliv jejich osobnostních vlastností aj. Důležité je také umět rozlišit, zda chování dítěte svědčící o jeho psychické nerovnováze souvisí s aktuální situací rozpadu rodiny, nebo zda se toto chování vyskytovalo u dítěte už před rozvodem jeho rodičů. Při hodnocení situace dítěte je žádoucí pokusit se odhadnout, jestli existuje riziko přetrvání projevů stresu dítěte, resp. jaká je pravděpodobnost toho, že tyto projevy při zlepšené kooperaci rodičů vymizí.

Základní dovedností kolizního opatrovníka je dobrá komunikace. Představuje hlavní nástroj ke zjišťování informací od dítěte, k poskytování informací a poučení rodičům, k navázání a udržení vztahu s dítětem a poskytnutí informací soudu. Specifickou disciplínou je vedení rozhovoru s dítětem, kdy je potřeba respektovat možnosti různých věkových skupin dětí a od nich odvíjet strategii práce s dítětem.

Kolizní opatrovník by měl také znát druhy podpůrných služeb pro děti a rodiče v situaci rozvodu. Měl by umět rodičům a dítěti vysvětlit, co může která služba nabídnout, co může být jejím cílem a výsledkem. Jeho porozumění nabízeným službám a orientace v nich by mu měla umožnit nabízet služby vhodné pro konkrétní rodiče či jejich dítě. To předpokládá, že bude vědět, jak služby mapovat, jak ověřit jejich kvalitu a udržovat si přehled o jejich dostupnosti.

Všechna zmíněná témata jsou předmětem prvního modulu s názvem Dítě v rozvodové situaci.

Základní pojmy

klidný rozvod	zachování komunikace a kooperace týkající se dětí, distance mezi rodiči se postupně snižuje
konfliktní rozvod	nedostatečná komunikace rodičů, známky nepřátelství, roky trvající „nevyřízené účty“, dítě reaguje na nepřátelskou atmosféru
destruktivní rozvod	pomstychtivost, programování dítěte proti druhému rodiči, nekončící soudní spory, paralelní trestní stíhání rodiče, únosy dítěte
resilientní dítě	dítě s robustní psychickou výbavou, včetně komunikačních dovedností a fyzické přitažlivosti
ohrožené dítě, vulnerabilní dítě	dítě s jakýmkoliv hendikepem
rezidenční rodič	rodič, u něhož tráví dítě většinu času
trauma	zkušenost přesahující vyrovnávací kapacitu jedince, která dlouhodobě ovlivňuje jeho duševní stav i chování

Pojem rodina a funkce rodiny

Pojem ***rodina*** dnes už není jednoduše definovatelný. Každé dítě má biologické rodiče, ti s ním však mohou a nemusí žít. Dodnes používané definice opírající se o příbuzenství (které vznikne narozením vlastních dětí nebo sňatkem) jsou již příliš úzké. V současnosti by v našem typu společnosti bylo přiměřenější spíše než o rodině mluvit o rodinném soužití lidí. Jeho jádrem je citová vazba mezi dospělými (mohou být opačného, ale také stejného pohlaví), kteří spolu žijí. Jsou však rodinná soužití, v nichž žije jeden dospělý s dítětem nebo s dětmi. V nich je poutem jen rodičovství.

Výraz ***rodina*** se nicméně používá dál, i když dnes dostal nutně široký a neostrý význam. V současnosti totiž v zemích našeho kulturního okruhu souběžně existuje množství forem rodinného soužití, obsahující všechny myslitelné kombinace biologického příbuzenství, legalizovaných i nelegalizovaných vztahů, a to jak mezi dospělými, tak mezi dospělými a dětmi, i mezi samotnými dětmi.

Až do průmyslové revoluce byla v Evropě rodina společenstvím, které své členy zajišťovalo ekonomicky, poskytovalo jim vedle vzdělání i zaopatření v době nemoci, nebo stáří. Tyto funkce rodiny postupně slábnou, i když úplně nemizí. Některé tradiční funkce rodině přebírá od konce 19. století sociální stát.

V současné Evropě má rodina zejména tyto funkce: ***vychovávání dětí*** (čili socializace) a ***emocionální podporu dospělých lidí***. V obou těchto funkcích rodina asi nebude nikdy zastupitelná. Od starověku až do současnosti bylo podniknuto mnoho pokusů vychovávat děti v jiném než rodinném prostředí. Tyto pokusy ukázaly nenahraditelnost rodiny.

Nenahraditelnost rodiny ukazují i nepříznivé účinky ústavní péče na děti, ty popisuje odborná literatura jako ***psychickou deprivaci***. Nedávný výzkum potvrzující kriminogenní působení ústavní výchovy publikovaný Ministerstvem vnitra ČR ukázal, že více než polovina dětí, které v ČR opustily dětské domy a podobná ústavní zařízení, spáchá v době rok od propuštění nebo delší nějaký trestný čin. Nové zahraniční práce, které se opírají o sledování aktivity mozku, ukazují, že dětem vyrůstajícím v deprivačním prostředí funguje mozek jinak než dětem vyrůstajícím v rodinách. Jejich mozek je méně aktivní a v některých oblastech ve srovnání s dětmi vychovávanými v rodinách doslova zakrňuje. Děti vyrůstající v ústavech mají špatnou schopnost vciťovat se do druhých lidí, neorientují se dobře v interpersonálních vztazích, často neumějí řešit konflikty bez agresivity, mají nízké sebehodnocení, hůře se orientují v morálních normách a v hodnotových dilematech. Proto jsou u nich později časté různé formy sociálního selhání od závislosti na drogách, přes kriminalitu, prostituci, neschopnost dosáhnout vyšších úrovní vzdělání, uplatnit se dobře na trhu práce, založit si vlastní funkční rodinu, až po horší tělesné i duševní zdraví a celkově nižší kvalitu života. Pouhé tři měsíce strávené v ústavu tradičního typu představují pro malé děti trauma s dlouhodobými následky.

Rodina se stejně jako jednotlivec vyvíjí. Vzniká tím, že spolu dospělí partneři začnou žít a formálně zaniká okamžikem, kdy jejich soužití skončí (úmrtím, rozvodem, rozchodem). Naprostý zánik však psychologicky není možný, protože vliv rodiny se navždy otiskuje do všech lidí, kteří do ní patřili. Mají-li spolu lidé děti, představuje to pro ně silné spojení navždy.

V každém svém vývojovém období má rodina nestejné „potřeby“, což znamená, že něco vyžaduje od svých členů a na druhé straně je schopna jim něco poskytovat.

Jedna konkrétní rodina je článkem v posloupnosti rodin, které jí předcházely a které po ní následovaly. Rodiny si předávají a modifikují své tradice, rituály, morální kodex, styly výchovy dětí a další rozličné zvyklosti.

Rodina si vytváří domov, ve většině dnešních společností stálý. Stabilita domova a jistá skrytost domova před zraky „veřejnosti“ jsou významnými podmínkami pro vychovávání dětí a pro budování intimních pout mezi dospělými partnery.

Vnitřní vztahy rodiny jsou udržovány v interakcích mezi členy rodiny. Interakce mají vzorce, tj. předvídatelné posloupnosti. Ty jsou někdy označovány jako ***komunikační stereotypy***. Interakce jasně vázané na opakující se akci s pevnými rolemi členů rodiny je možné označovat jako ***ritualizované události***.

Vnější vztahy rodiny jsou vztahy ke členům široké rodiny, k přátelům, známým, sousedům, k organizacím (jako jsou např. škola, místní úřad, policie, soud, agentury sociálních služeb apod.). Sociální izolace rodiny je obecně pokládána za rizikový faktor.

Rodinná struktura má podsystémy. Tyto podsystémy jsou nositeli specifických funkcí, uspokojují specifické potřeby členů rodiny. I jednotlivec se svou v interakci uplatněnou potřebou soukromí tvoří jeden subsystém. Jiný subsystém může např. tvořit rodinný „sportovní tým“ sestávající z otce a obou synů. Pouto mezi jednotlivci může být tak silné a totální, že už není místo pro jiné vazby, přestože má rodinné soužití víc účastníků než jen dva.

Klíčovými subsystémy jsou na úrovni dospělých subsystém rodičovský a subsystém partnerský. Z tohoto rozlišení vyplývá, že je užitečné výkon obou rolí oddělovat, i když jsou naplňovány stejnými osobami.

Subsystémy jsou odděleny hranicemi. Hranice je definována jako pravidlo určující dostupnost a míru kontaktu. Hranice má pro daný subsystém a danou situaci optimální míru propustnosti. Když je její propustnost příliš vysoká, subsystémy jsou ve stavu zapletení, když je naopak hranice příliš nepropustná, subsystémy jsou ve stavu odpojení, distance.

Vazba dítěte na pečující osobu

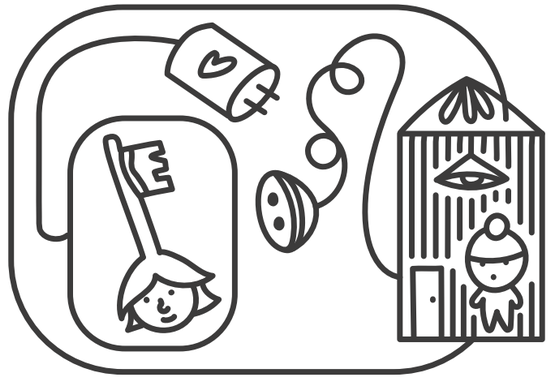

Vazba je ústředním pojmem teorie, kterou ve 40. letech 20. století formuloval anglický psychiatr J. Bowlby, je možné ji také nazývat ***teorií přimknutí*** (attachment). Jde o specifickou emocionální vazbu lidského mláděte na blízkou, pečující osobu. Z této vazby je v dětství čerpán pocit základní životní jistoty a je proto považována za podmínku zdravého psychického vývoje dítěte. Vytváří se vůči pečující osobě, která je vnímána jako jedinečná a nezaměnitelná. Její přítomnost je žádoucí a vyhledávaná. Oddělení od tohoto člověka vyvolává stres, jeho ztráta vyvolává žal. V teorii vazby se označuje jako ***klíčová osoba*** (attachment figure). U dětí to bývá rodič, u dospělých partner (partnerské chování biologicky koření v rodičovském chování) nebo jiná blízká osoba. U starého člověka to může být i vlastní dítě.

Vytvoření intenzivního vztahu k pečující osobě je vrozený program zaručující lidskému dítěti přežití. Tento program má spouštěče (např. intenzivní tělesný kontakt matky s dítětem těsně po porodu, vrozené schéma lidské tváře spouštějící dětský úsměv po 6. týdnu života aj.), má však i další „realizační podmínky“ (např. kvalitní vazbu rodiče v jeho dětství na své rodiče).

Vazba na blízkou osobu je součástí „systému blízkých vztahů“. Jde o systém vztahů k určitým jedincům stejného druhu, který – u některých živočišných druhů – zlepšuje šanci na přežití. Tento systém je u lidí posilován situací ohrožení.

M. Ainsworthová v klasických studiích pozorovala reakci dítěte na krátkodobé opuštění matkou. Na základě těchto pokusů popsala varianty specifické emoční vazby u dětí. Ty jsou následující:

- Typ B, ***jistá vazba*** (secure)
  Podmínkou je citlivost klíčové osoby na signály přicházející od dítěte. Dítě klíčovou osobu postrádá, když zmizí, a po jejím návratu vyhledává její blízkost, potom se brzy uklidní.
- Typ A, ***nejistá – vyhýbavá vazba*** (insecure-avoidant)
  Dítě klíčovou osobu nepostrádá, když zmizí. Po jejím návratu ji ignoruje. Je častější u dětí, jejichž klíčová osoba je nedostatečně citlivá na signály jejich potřeb.
- Typ C, ***nejistá – ambivalentní vazba*** (insecure-ambivalent)

Dítě klíčovou osobu postrádá a neuklidní se ani po jejím návratu. Je častější u dětí, jejichž klíčová osoba je těžko předpověditelná a také méně citlivá na signály od dítěte.

- Typ D, ***nejistá – desorganizovaná vazba*** (insecure-disorganized)
  Dítě má nekonzistentní reakci na zmizení klíčové osoby i na její návrat. Po návratu zmizelé klíčové osoby se vyskytuje i nepřiměřené stereotypní chování nebo „zamrznutí". Je častější u týraných dětí.

Potřeby dítěte se s věkem mění a závisle na tom by se měla měnit i kvalita vazby mezi pečující osobou a dítětem. Taková vazba se někdy označuje jako ***zralá vazba***, v protikladu k ní je definovatelná ***nezralá vazba*** jako vazba, která se nemění v závislosti na potřebách dítěte. Důležité je, aby pečující osoba vnímala dítě jako autonomní bytost a přizpůsobovala se mu. Pokud by dítě vnímala jako součást vlastní bytosti, pak bude jeho vývoj omezovat. Pokud by dítě nevnímala, nebude ho dostatečně ve vývoji podporovat.

Základní potřeby dětí

Základní potřeby dětí je možné charakterizovat takto:

- ***potřeba přijetí***
  jistota, dostupnost opor, zájem a angažovanost pečujících osob, citlivé reakce na potřeby dítěte, synchronizované sladění aktivit dospělého s aktivitami dítěte (zrcadlení u malých dětí), možnost účastnit se společných činností, začleňování dítěte do rodiny
- ***potřeba domova***
  zajištění materiálních podmínek, tj. zdraví, určité kvality prostředí, stravování atd.
- ***potřeba hranic***
  jasnost a platnost pravidel, určování „hranic" a přiměřené míry odpovědnosti
- ***potřeba stimulace***
  dostatek a přiměřenost podnětů pro vývoj
- ***potřeba budování vlastní identity***
  potřeby utvářet se jako autonomní, svéprávná bytost
- ***potřeba otevřené budoucnosti***
  potřeba životní perspektivy

Během dospívání se potřeby mění a mění se i podmínky pro jejich uspokojování.

Přehledně je to možné popsat v následujících bodech:

- ***fyzické potřeby a potřeba bezpečí***
  zajištění odpovídajícího prostředí, které mj. redukuje riziko zranění a úmrtí
- ***potřeba udržovat vazbu na původní rodinu a současně se zkoušet vůči ní vymezovat***
  existence rodinného prostředí, které toleruje vzdor (vazba na rodinu a optimální podpora v tomto období je kulturně specifická – některé kultury vyžadují vyšší míru kontroly, jiné zase vyšší míru emocionální podpory)
- ***potřeba zkoušet spojení s blízkým druhým opačného pohlaví mimo vlastní rodinu***
  existence vhodných protějšků a možnosti přístupu k nim (vhodným protějškem je osoba svou hodnotovou orientací blízká původní rodině)

- ***potřeba obstát mezi vrstevníky***
  stejně jako v předchozím bodě jsou vhodným protějškem vrstevníci svou hodnotovou orientací blízcí původní rodině
- ***potřeba imponujícího vzoru stejného pohlaví***
  existence takových vzorů a možnost osobního kontaktu s nimi
- ***potřeba zvládat požadavky studia, případně práce***
  existence přiměřených příležitostí ke vzdělávání a k práci
- ***potřeba mít identitu a nacházet smysl své existence***
  existence příležitostí k růstu a k případným změnám životní dráhy

Pokud o dítě pečuje více osob, je podmínkou dobrého vývoje doplňování pečujících osob (nikoli identické působení). Čím je dítě starší, tím více osob může a má o dítě pečovat. Americké přísloví říká, že má-li dítě dobře vyrůst, je na to potřeba spoluúčasti celé vesnice.

Vazba rodiče na dítě

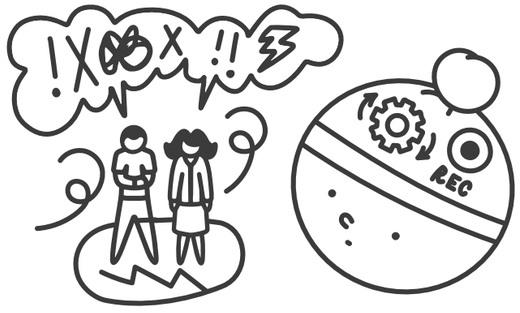

Rodičovské chování má instinktivní, vrozenou bázi. Instinktivní rodičovské chování modifikuje svými vlivy kultura, ne však zásadně. Rodičovského chování jsou schopny i děti zhruba od 10 let. Projevem instinktivního rodičovského chování je např. zvláštní řeč dospělého na kojence – je zhruba čtyřikrát pomalejší, má jinou intonaci než řeč mezi dospělými, obsahuje časté opakování a dávání smyslu slabikám, které dítě vysloví.

Proces učení v sociálních interakcích je plynulý, úspěšný a příjemný, pokud jsou splněny následující podmínky:

- jasná, pochopitelná stimulace, která se často opakuje v pomalém tempu s pravidelnými přestávkami
- ohled na celkový behaviorálně-emoční stav kojence a na momentální úroveň bdělosti, vyčerpání nebo hranic tolerance
- přizpůsobení stimulace individuálním preferencím kojence, jeho momentálnímu zájmu a stupni vývoje
- zohlednění jevů, které jsou pro kojence významné a přinášejí mu uspokojení

Rodičovské chování, které splňuje výše uvedené nároky, má potenciál přiměřeně doplňovat omezené možnosti malého dítěte a vytvářet dobré podmínky pro učení. Rodiče si těchto svých vloh ani nemusí být vědomi. Příkladem instinktivního tišení dítěte je pokles výšky hlasu, zpomalení řeči,

zvláštní druhy uklidňujících dotyků. Když rodič chce naopak dítě aktivovat, instinktivně zvedne tón řeči, zrychlí tempo a použije jiných druhů dotykové stimulace.

Rodičovské chování je spojeno s dětskou zkušeností rodiče. U řady lidí je také spojeno s bilancí v partnerském vztahu, ale je třeba obojí posuzovat odděleně.

Rodič může mít vrozenou indispozici k rodičovskému chování. Stresující události – minulé i současné – ho také mohou ovlivnit v jeho chování k dítěti. Traumata z rodičova dětství se mohou projevit jako nedostatek empatie vůči dítěti nebo naopak jako přílišné ochraňování dítěte, neponechávající dítěti dostatek svobody. Rodičovské chování nepříznivě ovlivňují duševní nemoci rodiče, závislost na návykových látkách, intelektový deficit, konfliktní vztahy v rodině, špatná ekonomická situace rodiny a další faktory včetně konstelace, kdy rodič vychovává dítě sám (tzv. samoživitelé).

Některé děti svou povahou, případně svými hendikepy, představují zátěž, kterou určitý rodič nemá schopnost zvládnout, i když jiný rodič by ji zvládl.

Rodič, který nemá schopnost sladit se s dítětem (ať už trvale, nebo pod vlivem aktuálního stresoru), buď dítě zanedbává, nebo se vůči němu chová intruzivně. Chování rodiče neberoucí ohledy na potřeby dítěte, jeho aktuální stav a situační kontext, vyvolá nevyhnutelně u dítěte rozladu, která může mít charakter hyperaktivace, nebo naopak charakter útlumu. Taková reakce dítěte pak zase může posilovat neadekvátní jednání rodiče a vést např. i k jeho násilnému chování vůči dítěti nebo k jiným formám „špatného zacházení s dítětem“. Tuto interakci označuje Papoušek jako „ďábelský bludný kruh“ s negativní reciprocitou a narůstáním „chyb“.

Aktuální výchovný styl v ČR

Při posuzování způsobu fungování rodiny bude SAMKO nutně brát v potaz také výchovný styl uplatňovaný rodiči vůči dítěti. Škála výchovných přístupů stejně tak jako volba prostředků výchovy může být mezi rodinami velmi široká. Pokud konkrétní výchovný styl rodičů nepřekračuje legislativně určené a ve společnosti běžné meze, není na místě ho kritizovat, a to ani v případě, kdy SAMKO sám by jako rodič a expert viděl jiný výchovný styl jako lepší. Je třeba vědomě pracovat s tím, že jeho úkolem není v tomto smyslu ovlivňovat rodičovské kompetence.

Kulturní ideál v našem typu společnosti je ***rodičovství láskyplně usměrňující*** (authoritative parenting), tj. kombinující naplnění dvou výše uvedených hlavních potřeb dětí – potřeby přijetí a potřeby hranic.

Skutečný současný stav v ČR tento ideál nenaplňuje. Podle výzkumu převažují tyto charakteristiky výchovy dětí v rodinách:

- emoční vazba je pozitivní
- řízení dětí v přímém kontaktu je slabé
- monitoring aktivit dětí v době bez kontaktu s rodiči je slabý

Hlavní vlivy na výchovný styl jsou: osobní zkušenost rodičů, podmínky života rodiny, struktura rodiny, kulturní norma a norma referenční skupiny.

Zjišťování kvality vazeb v rodině

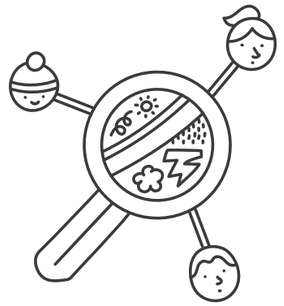

Jedním z nejtěžších úkolů SAMKO je vypracovat zprávu pro soud v případech, kdy se rodiče nebudou schopni sami dohodnout na uspořádání péče po rozvodu a soud v této věci bude muset rozhodovat. Zpráva by měla obsahovat konkrétní návrh řešení, které bude zohledňovat potřeby dítěte a zároveň respektovat rodinu jako kooperující systém. Za tímto účelem musí SAMKO shromažďovat a vyhodnocovat informace, díky kterým bude moci poskládat komplexní obraz o dítěti, jeho situaci a jeho postavení v rámci rodiny a vztahů v ní. SAMKO prostřednictvím rozhovoru s dítětem, ale také pozorováním interakce dítěte s jedním i druhým rodičem, bude zjišťovat kvalitu vazeb v rodině.

Kvalita vazby je měřitelná. Níže je pro inspiraci uveden výběr otázek, které je možné klást dětem při zjišťování vazby na blízké lidi (Metodika CAI, Targetová a kol., 2008; pro děti 7 –12 let).

- *Popiš mně lidi ve své rodině.*
- *Jaký jsi ty?* (třemi slovy)
- *Třemi slovy popiš vztah k matce. Jaké to je být s matkou?*
- *Třemi slovy popiš vztah k otci. Jaké to je být s otcem?*
- *Co se stane, když se s matkou pohádáte nebo ti vynadá?*
- *Co se stane, když se s otcem pohádáte nebo ti vynadá?*
- *Kdy jsi byl rozčilený a potřeboval pomoci?*
- *Měl jsi někdy pocit, že tě rodiče nemilují? Kdy?*
- *Co se stane, když jsi nemocný?*
- *Co se stane, když ti někdo ublíží?*
- *Ublížil ti někdy v rodině někdo dospělý nebo starší dítě? Ublížil ti někdy někdo mimo rodinu?*
- *Sahal ti někdo starší než ty na intimní části těla?*
- *Stalo se ti někdy něco zásadního, co tě vyděsilo?*
- *Zemřel ti někdo blízký? Zemřelo ti zvíře? Jaké jsi potom měl pocity?*
- *Byl v tvé blízkosti někdo, kdo se o tebe staral a už blízko není?*
- *Byl jsi někdy pryč od svých rodičů? Proč? Jak ses cítil ty a jak rodiče? Co se dělo, když jste se opět viděli?*
- *Hádají se tví rodiče? Jestli ano, jak se přitom cítíš?*
- *V čem chceš být jako rodiče a v čem nechceš být jako oni?*
- *Jaká bys měl tři přání do budoucna?*

Rozhovor SAMKO s dítětem by nikdy neměl být výslechem dítěte. Vzhledem ke konkrétní situaci dítěte je důležité volit vhodné otázky a ptát se spíše nepřímo, poskytovat vysvětlení, ujišťovat se, že dítě rozumí a neznejišťovat dítě otázkami, které jsou pro jeho situaci irelevantní.

Špatné zacházení s dítětem v rodině

SAMKO se při práci s dítětem může setkat se znaky špatného zacházení s dítětem. Měl by je umět rozpoznat. Pokud je z jeho hlediska důvodné podezření, že s dítětem je špatně zacházeno, měl by o tom informovat OSPOD. Na druhé straně SAMKO musí počítat s tím, že rodič může být druhým rodičem účelově obviňován ze špatného zacházení s dítětem.

Dítě mohlo být obětí špatného zacházení v historii lidské společnosti leckdy, protože bylo dlouhou dobou považováno pouze za majetek dospělých. Dítě mohlo být použito např. i jako oběť. Zabití dítěte během náboženského obřadu bylo před nástupem židovské a křesťanské tradice součástí rituálů některých přírodních náboženství. Doznívání této tradice naznačuje Starý zákon. Zabití dítěte také mohlo plnit funkci kontroly kvality rodu. Děvčata a děti s tělesnými vadami byly v antické Spartě zabíjeny. Praxe zbavování se „slabšího pohlaví" těsně po narození mohla v Evropě existovat ještě před několika staletími, svědčí o tom nálezy kosterních pozůstatků. Rovněž bylo dlouho rozšířeno právo otce nakládat se svým dítětem jako s vlastním majetkem. Otec mohl své dítě beztrestně prodat nebo zabít. Toto právo bylo nazýváno ve starověkém Římě „potestas patris". Zabití dítěte bylo poprvé klasifikováno jako vražda v římském zákoně až v souvislosti s přijetím křesťanství jako oficiálního náboženství. Ve středověku převládlo nad fyzickou likvidací umisťování dětí do nalezinců. Na přelomu 18. a 19. století se začíná uplatňovat potřeba láskyplného přístupu k dítěti – zásluhu na tom mají především myšlenky J. J. Rousseaua. Vznikají sice systémy sociální péče o malé děti, na druhé straně je práce dětí využívána v továrnách.

Teprve Ženevská deklarace práv dítěte z r. 1924 a Deklarace práv dítěte přijatá Spojenými národy v r. 1959 se pokoušejí prosadit myšlenku, že děti mají stejná práva jako dospělí, jako univerzální princip. V roce 1989 byla OSN přijata Úmluva o právech dítěte, která byla tehdejším Československem ratifikována v r. 1991.

Společným rysem rodin, které dítě zanedbávají nebo týrají, je necitlivost k potřebám dítěte. Týrání a jiné druhy špatného zacházení s dětmi lze nalézt ve všech typech rodin bez ohledu na sociální původ, finanční situaci rodiny, etnický původ či vzdělání.

Týrání dětí se objevuje v rodinách, kde děti nebyly chtěné, a v rodinách s autoritativními prvky ve výchově, kde je disciplína založená na strachu z trestu. Vyšší riziko nevhodného zacházení s dětmi je v tzv. mnohoproblémových rodinách. To jsou rodiny, které mají potíže v několika sférách rodinného života (bydlení, finance, provoz domácnosti, zaměstnání aj.).

I v rodinách vysoce společensky úspěšných lidí může dojít k nevhodnému zacházení s dětmi. Děti totiž mohou být rodiči vnímány jako nevydařené, když nedostojí rodičovským očekáváním.

Rodina v období rozvodu je prostředím, kde snadněji dojde k přehlížení potřeb dítěte či k jeho nevhodnému zapojení do sporů mezi dospělými. Rekonstruovaná rodina, do níž obvykle po rozchodu přichází nový otec, je také prostředím se zvýšeným rizikem pro děti.

Nejčastěji dítě týrá dospělý z rodiny nebo z nejbližšího okolí dítěte. Rizikovým rodičem může být rodič, který byl sám v dětství týrán. Zanedbávání hrozí více u svobodných matek bez dostatečného zázemí, u dospělých trpících duševní nemocí (včetně laktační psychózy), u dospělých trpících

organickým postižením mozku, u dospělých závislých na návykových látkách.

Pro roli oběti nevhodného zacházení bývá obvykle v rodinách vyčleněno jedno dítě. Příčiny této selekce jsou komplexní a rozmanité. Obvykle se dítě stává obětním beránkem již v raném věku, někdy již při narození. Děti, které jsou vznětlivé, mají křeče v zažívacím traktu a adekvátně nereagují na rodičovskou péči, se mohou stát oběťmi zneužívání. Dále jsou pro ně charakteristické psychologické zvláštnosti, problémy s učením, fyzické defekty nebo chronické nemoci. Tyto děti mají velice nízké sebehodnocení a negativně vnímají samy sebe. Obvykle mají potíže s navazováním vztahů ve škole se spolužáky i s učiteli. Často potřebují dlouhodobou terapii, aby si dokázaly vybudovat pozitivní vztah samy k sobě a k ostatním lidem.

Druhy špatného zacházení s dítětem

Tzv. syndrom CAN (Child Abuse and Neglect) spočívá v úmyslném ubližování dítěti, a to zpravidla jeho rodiči nebo osobami, které mají dítě v péči. To vyvolává u dětí trauma (viz níže). Nejčastějším typem špatného zacházení s dětmi je neposkytování nutné péče, čili ***zanedbávání***. Takové zacházení dítě bezprostředně poškozuje, případně ohrožuje na životě.

Týrání může být ***fyzické***, což je přímé tělesné ubližování, např. fackování, bití rukou nebo předměty, pálení, opaření, svazování, přivazování k něčemu, nebo nepodávání jídla.

Specifické známky tělesného týrání jsou:

- jizvy a otoky zápěstí po svazování
- oteklé prsty
- otisky různých předmětů na těle
- natrhnutí ucha
- otisky dlaně a otisky prstů
- stopy po opaření
- stopy po popálení cigaretou
- modřiny, řezné rány
- krevní podlitiny kolem očí

Tělesné týrání dítěte bývá ventilem psychického napětí rodiče, který může trpět například depresí nebo úzkostnou poruchou. Anomální osobnost rodiče, např. schizoidní, může zhoršovat schopnost rodiče vnímat potřeby dítěte a disponovat ho ke špatnému zacházení s dítětem. Disociální osobnost postrádá schopnost empatie vůči komukoliv jinému. Osobnost špatně kontrolující své emoce (dříve označovaná jako hysterická, dnes klasifikovaná jako disociativní porucha osobnosti) je také riziková.

Za sexuální zneužívání se považují případy, kdy je dítě objektem sexuálního chování dospělé osoby nebo je jinak angažováno v sexuálních projevech dospělého. Může jít o obscénní telefonáty, neslušné předvádění se a pozorování nahého dítěte, osahávání, zhotovování pornografických fotografií nebo pokusy o soulož, ale i znásilnění, incest, nebo nucení k dětské prostituci.

Příznaky ***sexuálního zneužívání*** nelze vždy na první pohled rozpoznat, oběti mohou mít poraněné pohlavní orgány, trhliny nebo odřeniny konečníku.

K pohlavnímu zneužívání dětí dochází nejčastěji ze strany vzdálenějších mužských příbuzných dítěte (strýc, děd, nevlastní otec). Muži sexuálně zneužívající děti bývají charakterizováni jako abnormální osobnosti s nižším intelektem, sexuálně frustrovaní, někdy s návykem na alkohol nebo jiné drogy, sociálně hůře adaptovaní. Sexuálně zneužívané děti tento fakt často dlouhou dobu tají, pachatel sexuálního násilí je zavazuje slibem mlčení, vyhrožuje katastrofálními následky odhalení jeho činů, případně dítě podplácí dárky a penězi.

Psychické týrání má nejčastěji podobu odmítání nebo ponižování dítěte. Za psychické týrání lze považovat i vystavování dítěte traumatizujícím konfliktům mezi dospělými v rodině. Také vyhrožování, nadávky, nucení k rozhodování ve věcech, kterým dítě nerozumí, využívání dítěte rodičem ve vlastní prospěch (například v pomstychtivém boji proti druhému rodiči), náhlá separace od jednoho z rodičů i nucení dítěte, aby se zapojilo do konfliktu mezi rodiči. Psychické týrání nebo emoční zneužívání dítěte se může pojit s jinými druhy zneužívání či zanedbávání dítěte. U všech typů týrání/zneužívání se může jednat o jednotlivou událost nebo o aktivity, které trvají léta.

V rozvodové situaci riziko špatného zacházení dospělých s dítětem obecně stoupá.

Domácí násilí

Domácí násilí se v situacích rozpadu vztahu rodičů někdy objevuje jako důsledek frustrace rodičů. Někdy je naopak rozvod reakcí jednoho z rodičů na dlouhodobé domácí násilí. V naprosté většině případů jde o násilí na partnerské úrovni, tedy mezi rodiči dítěte.

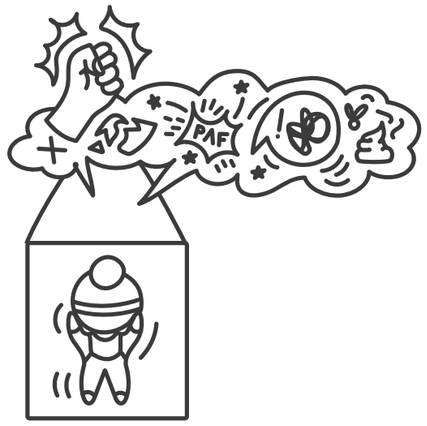

V některých případech může být tvrzení o domácím násilí účelovou konstrukci obviňujícího rodiče, která má vyloučit druhého rodiče z péče o dítě. SAMKO by měl umět detekovat signály probíhajícího faktického domácího násilí a měl by je umět odlišit od účelové fikce. Také je důležité, aby uměl rozlišit, zda jde o ojedinělý incident v rámci probíhající krize a eskalovaného konfliktu, nebo o dlouhodobý jev, který zcela jistě negativně dopadá i na dítě.

K domácímu násilí dochází ve všech zemích a sociálních vrstvách bez ohledu na věk, vzdělání, náboženskou orientaci, etnickou příslušnost.

Jev domácího násilí je spojen s řadou pověr a předsudků. Základním omylem je přesvědčení, že násilí v rodině je soukromou záležitostí, do které veřejnosti ani odborníkům nic není. Dále, že oběť si o násilí koleduje, zaslouží si ho a má násilí ráda. Někdy se dokonce objevuje názor, že násilí je přirozenou součástí partnerského života. Veřejnost na tento jev teprve začíná být citlivá. Až do 70. let minulého století se o domácím násilí mlčelo, „nevědělo se o něm“. Pak vzniklo v USA hnutí týraných žen. Jejich základním mottem bylo: „Domácí násilí je kriminální a ne soukromou záležitostí“. Jejich cílem bylo prosadit zásadu, aby se domácí násilí stíhalo stejně jako násilí vůči cizím osobám a aby byly stíhatelné všechny jeho formy, tedy i ty, které nevedou k těžké újmě na zdraví. Postupně se domácí násilí dostalo do trestních zákoníků, vznikly programy pro oběti i pro pachatele domácího násilí.

Za dva nejdůležitější znaky domácího násilí jsou dnes považovány:

- oběť na rozdíl od většiny ostatních trestných činů zná pachatele velmi dobře a mnoho věcí s ním sdílí
- intimní vztahy oběti zabraňují trestný čin oznámit

Nejčastější formy domácího násilí jsou:

- fyzické násilí, šikanování nebo ničení osobních věcí oběti
- vyhrožování a zastrašování
- zakazování styku oběti s přáteli a rodinou
- urážení a ponižování oběti před ostatními lidmi
- nucení k sexuálním praktikám, se kterými oběť nesouhlasí
- snaha převzít naprostou kontrolu nad tím, co oběť dělá
- kontrola financí oběti nebo jiných čistě osobních záležitostí

Násilí ve vztahu může probíhat podle scénáře, který se s malými obměnami opakuje, a vytváří se tak bludný kruh. Poté, co muž uhodí ženu, je obvykle hluboce lítostivý a zoufalý. Pak před ženou doslova nebo v přeneseném smyslu klečí na kolenou a prosí o odpuštění. Potom muž o ženu pečuje, a pokud je to třeba, odveze ji i k ošetření.

Muž před okolím často zlehčuje vážnost situace. Tvrdí například, že si žena způsobila zranění tím, že uklouzla a upadla. I žena jeho verzi potvrzuje ve snaze chránit jejich vztah. Samu sebe přesvědčuje o tom, že on takový ve skutečnosti není. „Měl jenom velice špatný den v zaměstnání.“ Tím začíná klidnější období a zdánlivá harmonie. Ale dříve nebo později se zase objeví předzvěsti nebezpečné situace. Stoupá napětí i pravděpodobnost výbuchu emocí doprovázeného násilím.

Pohyb v bludném kruhu znamená, že oba partneři se účastní opakování sekvence: násilí – lítost – odpuštění a smíření – naděje.

Násilí páchané na ženách je běžně popisováno jako vyjádření mužské převahy nad ženami. Násilí je pokusem o demonstraci moci. Ale v partnerském vztahu může být výrazem nejistoty. Někteří muži si mohou svou fyzickou převahou kompenzovat pocit ohroženosti. Jiný typ násilně se chovajících mužů očekává, že ostatní lidé budou přesně zapadat do jeho scénáře. Tito lidé se domnívají, že se ostatní budou podřizovat jejich představám a budou hrát role, které jim oni sami přidělí.

Když žena udržuje vztah s mužem, který jí fyzicky ubližuje, bývá to pro okolí nepochopitelné. Vedle strachu z mužova násilí má žena také strach z následků skončení vztahu jako je rozvod, policejní vyšetřování a zásah sociálních pracovnic, které se zabývají dětmi (OSPOD). Rodina pro ženu často představuje významné potvrzení vlastní hodnoty, a proto se rodinného zázemí nevzdává snadno. Často je ochotna muži poskytnout jednu i více dalších šancí. Z těchto důvodů ženy před násilím mnohdy zavírají oči. Fakt, že se stávají obětmi násilného chování si přiznávají často až po delší době. Někdy je k opuštění partnera přiměje až takové jeho násilné chování, při němž jsou kromě ženy ohroženy i děti.

Běžnou reakcí ženy na dlouhodobé zneužívání je její snížené sebehodnocení. Ženy se cítí zahanbeně a bezcenně. Mají pocit, že se ocitly na dně, cítí se mizerně. Často se fyzicky týrané ženy také cítí být vinné za násilí, které je na nich pácháno. Mají pocit, že z jejich situace neexistuje východisko. Potom

se může stát násilí trvalou součástí jejich života. Existují ženy, které mají pocit, že jsou schopny ovlivnit a usměrnit násilné chování svého muže. U jiných žen se jedná o náročný úkol. Některé fyzicky týrané ženy mají tendenci se izolovat od jiných lidí. Tuto sociální izolaci může posilovat i postoj muže, který má tendenci kontrolovat svou ženu. Pokud žena podá zprávu o nevhodném chování svého muže na policii, je běžné, že své oznámení stáhne předtím, než začne být příslušnými orgány projednáváno, a to v některých případech pod přímým nátlakem svého muže. Žena může stáhnout žalobu také ze strachu ze soudního projednávání věci. Má například pocit, že jí nikdo nebude věřit, co se doma děje, a také má strach z konfrontace s obžalovaným mužem. Také může mít strach z negativního hodnocení okolí.

Jak už bylo řečeno, domácí násilí může být důvodem k rozvodu. Rozvodová situace na druhé straně může zesilovat sklon k násilným reakcím, zvláště u mužů, kteří si rozvod nepřejí (přičemž iniciátorem rozvodu je žena). Bez ohledu na motivaci je domácí násilí právem kvalifikováno jako trestný čin. Zásadní je – po zjištění a ověření toho, že opravdu jde o domácí násilí – ochránit oběť před dalšími útoky ze strany agresora.

Základní obecná doporučení pro podporu obětí jsou:

- vhodná komunikace nepodporující představu oběti, že za násilí může sama
- poskytnutí informací (možnost vykázání partnera policií, možnost kontaktovat intervenční centrum pro oběti nebo Probační a mediační službu, možnost využít azylový dům pro matky s dětmi, možnost připravit si pro případ dalšího incidentu plán akcí)
- odhad rizika dalších incidentů (podle toho, zda se vyskytovaly v minulosti, s jakou častostí, v jakých situacích)
- odhad zdravotních rizik pro oběť, případně pro její děti
- přesné dokumentování případu a přijatých opatření
- doporučuje se nerozebírat obšírně příčiny násilí
- doporučuje se nedávat rady, kterými pracovník přebírá odpovědnost za oběť (např. odejít od partnera, nebo zůstat s ním kvůli dětem)

U žen žijících dlouhodobě s násilnými partnery je třeba počítat s tím, že se u nich vyvinula „naučená bezmocnost“, a proto bude odpoutání od partnera nesnadné. Pokud je možné jim něco radit, pak to, aby se nepokoušely partnera změnit, ale aby s ním jasně komunikovaly o příčinách své nespokojenosti a také jasně partnerovi sdělily, jak hodlají reagovat na jeho násilné jednání. Je možné, aby žena partnerovi popsala důsledky toho, co se stane, pokud nedojde k nápravě, ale má-li to mít smysl, je pak nutné, aby žena udělala to, co tvrdila, že udělá.

Rozvod jako náročná situace pro dítě

Rozvodů je v současných západních společnostech mnoho. Křehkost současné rodiny je způsobena slábnoucími systémy sociální kontroly. Současná kultura západních společností – pokud jde o rodinné chování – připouští velkou variabilitu modelů rodinného chování a časté změny v rodinném chování během životní dráhy.

Na druhé straně je dlouhá doba odkázanosti dítěte na péči daná biologicky. Malé dítě nepřežije bez péče. Dlouhá doba odkázanosti dítěte na péči je v současnosti daná i kulturně. Příprava na dospělost se protahuje až k hranici 30 let. Koncem středověku přitom bylo dítě dospělé hned po pubertě.

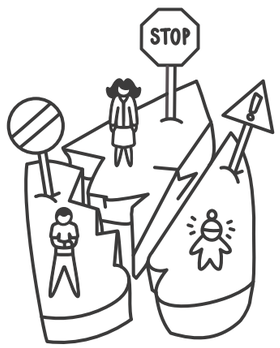

Rodina je pro lidi hlavní jistota, pokud ji mají a pokud se na ni mohou spolehnout. Pokud tomu tak není, mají sociální stát jako neosobní širokou rodinu.

Rozvod je pro dospělé i pro děti vždy ztráta dosavadní jistoty. Pro dítě je podstatné alespoň nějakou jistotu si uchovat, nejde-li mít pro sebe dostupné oba rodiče najednou, dítě řeší, kdo bude důležitější. Klíčová je pro jeho vývoj alespoň jedna jistá vazba k jednomu rodiči.

Bezprostřední následky rozvodu u dětí jsou tyto:

- úzkost, deprese, zlost, „ztráta důvěry“
- psychosomatické obtíže
- poruchy chování

U většiny dětí do dvou let po rozvodu rodičů tyto obtíže zmizí.

Dlouhodobé následky destruktivního rozvodu u dětí jsou tyto:

- pokles hladiny oxytocinu narušující schopnost vazby vůči komukoliv
- narušená vazba na nepřítomného rodiče a jiné lidi patřící k němu
- více úzkosti ve vazbě na dostupného (residenčního) rodiče
- poruchy psychiky a zdraví s důsledky pro prospívání ve škole
- prodloužené dospívání
- horší vyhlídky na vyšší vzdělání
- zhoršená možnost osvojit si roli dospělého, který ve stálém soužití chyběl
- častější problémy s návykovými látkami i problémy ve vztazích

Role dítěte v konfliktních/destruktivních rozvodech může být popsaná následujícími charakteris-tikami:

- prostředník
- důvěrník
- oběť
- spolubojovník
- zpravodaj
- viník
- rozmazlenec

Dítě může naplňovat více rolí současně nebo může postupně přejít z jedné role do jiné. Všechny tyto role představují nepřiměřenou zátěž a ohrožují zdravý psychický vývoj dítěte.

Hodnocení role dítěte v rozvodové situaci – otázky pro rozhovor s dítětem:

- Jak probíhají kontakty s rodičem, který s ním nežije?
- Co probíhá před kontaktem?

- Jak probíhá předání?
- Jak probíhá kontakt s residenčním rodičem během kontaktu s neresidenčním rodičem?
- Co se děje po návratu dítěte?
- Jak o sobě rodiče mluví?
- Jak o rodičích mluví prarodiče?

Trauma u dětí

Trauma je zážitek ohrožení, s nímž se dítě vyrovnává dlouhodobě a které dlouhodobě ovlivňuje kvalitu jeho života. Trauma u dětí mohou vyvolat např.

- inkubátor po narození
- hospitalizace (zejména v raném věku, pokud více než 3 týdny chyběl kontakt s primární pečující osobou)
- úrazy, nehody, bolestivé medicínské zákroky
- napadení zvířetem
- živelní katastrofy
- války

Trauma u dětí může být také vyvolané chováním blízkých osob, vzniká např. v následujících situacích:

- náhlá a dlouhá nepřítomnost nejbližší pečující osoby/přechod do péče jiné osoby, přechod dítěte do ústavní péče (úmrtí pečující osoby, rozvod, rozchod, nemoci pečující osoby včetně duševních, její závislost na návykových látkách ap.)
- časté změny prostředí a pečujících osob
- extrémní, nepřiměřené zatěžování povinnostmi, úkoly, odpovědností
- nepřiměřené nebo nesrozumitelné trestání
- vyhrožování, zastrašování
- ignorování základních potřeb, extrémní zanedbávání
- vystavování dítěte intenzivním konfliktům mezi nejbližšími lidmi
- sexuální zneužívání

Následky traumatu v psychice dítěte

Základní biologicky naprogramované reakce jsou ***zamrznutí***, ***útěk***, ***boj***. Pokud je však zdrojem traumatu nejbližší osoba, dítě neodvrátí hrozbu efektivně.

Častými následky traumatu jsou psychické poruchy a poruchy chování, typicky ***flashbacky***, ***úzkost***, ***strach***, ***smutek***.

Obranné mechanismy, jimiž se dětská psychika vyrovnává s traumatem jsou:

- u všech dětí, včetně menších:
  - popírání

  - spontánní přehrávání situací
  - únik do fantazií
  - vyhýbání se podobným situacím
  - disociace
  - regrese
  - stud
  - mučednická role
  - absolutní poslušnost
  - preference známých prostředí
- u větších dětí:
  - útěky z domova
  - sebepoškozování
  - sebevražedné pokusy
  - alkohol a drogy
  - protiútoky proti zdroji ohrožení

Následky traumatu u dětí, pokud jde o vazby na blízké osoby

- narušuje se vazba na pečující osobu/osoby, které jsou zdrojem ohrožení, v extrémech dochází až k vazbě desorganizované (rozpad osobnosti dítěte na podosobnosti)
- narušuje se vazba i na pečující osobu, která není přímým zdrojem ohrožení, ale je přítomná, protože ta selhává v úloze ochranitele dítěte před stresem
- zesílí vazby na alternativní a důvěryhodné pečovatele nespojené s traumatizující situací, např. na prarodiče

Hodnocení traumatizace

Záměna posttraumatického stresového syndromu (PTSD) za poruchu pozornosti s hyperaktivitou (ADHD) je častá, někdy se PTSD zaměňuje i za projevy psychóz. Zde je nutné posouzení psychologem, psychiatrem se specializací na děti.

Pro PTSD svědčí doložené události, během nichž mohlo dojít k nepříznivému vlivu na dítě a projevy dítěte odpovídající tomu, co bylo uvedeno výše.

Traumatizující vlivy mají kumulativní efekt a nemusí přitom jít o traumata stejného typu.

Pozor však na účelové konfabulace „protistrany“ v rozvodu, ty jsou dnes časté. Rodič si vykonstruuje příběh o tom, jak druhý rodič dítě traumatizoval, a používá to jako argument pro návrh na omezení nebo zákaz styku druhého rodiče s dítětem.

Hodnocení aktuální situace dítěte

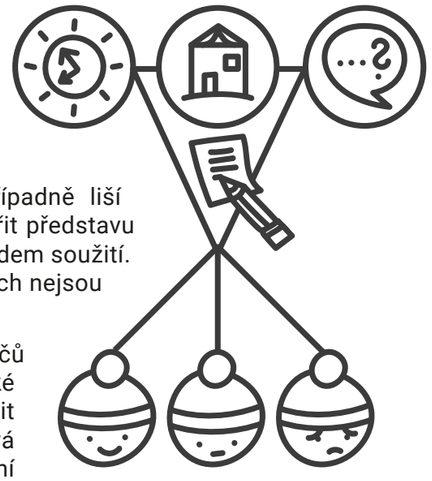

Podstatnou náplní práce SAMKO je mapování a hodnocení situace dítěte v jeho rodině. Měl by rozumět tomu, jak rodina fungovala dříve a jak funguje kooperace rodičů v současnosti. Jaký byl dříve a jaký je v současnosti výchovný přístup k dítěti, příp. zda se přístup obou rodičů v minulosti doplňoval (nikde nemůže a nemá být stejný) a jak od tohoto stavu případně liší výchovných přístup k dítěti v současnosti. Měl by si vytvořit představu o tom, co bylo v rodině považováno za normální před rozpadem soužití. Nepřísluší mu klasifikovat uplatňované přístupy, pokud v nich nejsou známky možného ohrožení dítěte.

Důležité je soustředit se na schopnost a ochotu rodičů reagovat na potřeby dítěte a naplňovat je. SAMKO musí také vědět, jakým způsobem pozorovat a následně vyhodnotit vazby dítěte s jeho rodiči. Následující text k tomu dává v heslech základní vodítka a tím doplňuje kurz v prezenční formě.

Denní režim

- ritualizace, pravidelnost, předvídatelnost (znak dobrého fungování rodiny je např. společné jídlo, jiné společné činnosti)
- flexibilita v případě mimořádností
- režim spánku a bdění (menší děti min. 9, větší min. 7 hodin)
- stravování (i kvalita stravy)
- mimoškolní aktivity (optimum není maximum)
- součinnost rodičů
- součinnost s prarodiči, jinými osobami a institucemi

Prostředí

- míra strukturování prostředí, „teritorialita“ (uspořádanost usnadňuje fungování; normální stav je pojem velmi široký, „funkční nepořádek“, extrémy: na jedné straně výstavní minimalismus, na druhé straně chaos a špína)
- osobní prostor dítěte – spánek, hra, příprava na školu (jsou rozdíly mezi domácnostmi rodičů?; extrémy: někdy se rodiče trumfují v nesmyslném převybavení dětských pokojů vs. dítě nemá osobní prostor)
- bezpečnost dítěte (schody, balkony, domácí zvířata, bazény, přístup k chemikáliím, k lékům,…)
- čistota, dodržování hygieny (v extrému plísně, vlhkost, hlodavci)
- teplota, větrání
- stravování (složení jídla, pravidelnost, rituály vč. místa u stolu)

Hodnocení interakce dítěte s blízkými osobami

Přehled blízkých osob lze udělat tzv. genogramem. Ten znázorní muže jako čtverce, ženy jako kroužky. Generace se malují pod sebou. Tvorba genogramu spouští interakci, tu lze pozorovat a hodnotit.

V interakci dítěte a blízkých dospělých je možné hodnotit tyto znaky:

- blízkost/vzdálenost
- dotyky – kdo iniciuje, jak jsou opětovány
- oslovování, přezdívky
- reakce dítěte na instrukce blízkých osob
- reakce dítěte na jiné druhy chování blízkých dospělých
- pozitivní interakční sekvence (minimálně sedm komunikačních výměn v souznění)
- situace zlobení, u větších dětí situace konfliktů, jejich zdroje a jejich vyústění

Komunikace profesionála s dítětem

Specifickou dovedností SAMKO je vedení rozhovoru s dítětem. Je potřeba znát charakteristiku různých věkových skupin dětí a přizpůsobit jí způsob komunikace. Důležitá je orientace v možných formách rozhovoru a využití pomocných nástrojů při komunikaci.

Pro komunikaci s dítětem je třeba zvolit vhodné prostředí (domácí vs. cizí) a respektovat dobu, kterou potřebuje na adaptaci na cizí osobu (čekat, reagovat na signály od dítěte a vlastní aktivitu zpočátku kontaktu tlumit). Kontakt s dítětem lze navázat přes rodiče nebo vhodným podnětem, např. zajímavou hračkou. Dobře přijímaný je obvykle také kontext hry.

Níže jsou uvedeny příklady otázek, které lze při rozhovoru s dítětem využít a příklady otázek, které se naopak doporučuje neužívat:

Tabu – nevhodné otázky

- *Koho máš radši?*
- *U koho chceš bydlet?*
- *Jak bys mámě/tátovi oplatil to, co ti udělal/a?*

Vnímání rodičovské kapacity dítětem hodnocené podle rozhovoru s dítětem

- Vazba na blízké osoby
  - Komu se doma můžeš svěřovat?
  - Kdo tě nejspíš doma utěší, když jsi smutný/á?
  - Doprovází tě někdo do školy?
  - Kdo o tebe pečuje, když jsi doma nemocný/á?
- Stimulace vývoje dítěte
  - S čím si nejraději hraješ?
  - Jaké tři knihy znáš?
  - Podle čeho si vybíráš pořady, když se díváš na televizi?
  - Jaké tři filmy (seriály) máš nejraději?
  - Chodíš do nějakých kroužků po škole?
  - Jaké hry hraješ na počítači/tabletu?
- Určování hranic rodiči
  - Co ti rodiče zakazují?
  - V kolik hodin chodíš spát?
  - Když něco provedeš, jak jsi za to potrestaný/á?
  - Máš doma nějaké stálé povinnosti?
  - Co se stane, když je nesplníš?
- Monitoring dítěte rodiči
  - Vědí rodiče, co děláš po škole, když nejsi doma?
  - Vědí rodiče, co děláš po škole, když jsi doma?
  - Vědí rodiče, s kým kamarádíš?
  - Vědí rodiče, s kým jsi ve styku na internetu?
- Společné činnosti dítěte a rodičů
  - Jak často během týdne s rodiči společně večeříš?
  - Děláte něco o víkendu jako rodina společně?
  - Chodíš někdy s rodiči do kina, divadla, na výstavy?
  - Pomáhá ti doma někdo s učením?

Indicie možného ohrožení dítěte

Dítě je ve vyšším riziku stresu, případně traumatizace, pokud:

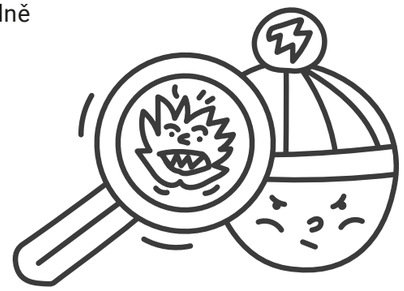

- existují známky nevhodného zacházení dospělých/rodičů s dítětem (včetně institucionálního zneužívání)
- rodič má vážnou psychickou nemoc, poruchu osobnosti, mentální deficit, závislost na návykových látkách či jinou závislost
- rodič se opakovaně dopouští trestné činnosti, zejména násilné
- v rodině je domácí násilí (aktuálně, v předchozích generacích)
- rodič má velmi nepřiměřená očekávání vůči dětem
- dítě má vážný hendikep (nedonošenost, rizikový temperament – ADHD, chronickou nemoc, neobratnost, snížený intelekt, pomočování, problémy s příjmem potravy, autismus, poruchy chování, psychickou nemoc)
- dítě se narodilo z nechtěného těhotenství
- matka/otec dítěte měl/a těžké dětství, zažil/a špatné zacházení
- vazba dítěte na primární pečující osobu je nejistá
- dítě má za sebou traumatickou zkušenost, případně opakovaná traumata
- dítě má poruchy chování (útěky z domova, experimentuje s drogami, šikanuje, chová se agresivně, dopouští se krádeží, poškozuje se, pokouší se o sebevraždu apod.)
- probíhá tzv. destruktivní rozvod rodičů (viz Modul II – Dospělí v rozvodové situaci – Destruktivní rozvod)
- dítě nemá zajištěny základní životní potřeby

Hodnocení informací o dítěti od blízkých dospělých

- míra shody indikuje funkčnost dospělých v roli rodičů, pokud není projevem strachu
- despekt k druhému rodiči, předsudky a s nimi související kritika indikují i obtíže v rodičovské roli (příklady extrémů: „muži jsou na jedno použití“, „ženská se má držet ´ u plotny a starat se o děti“)
- nezvládnuté rozvodové trauma dospělého a „vyřizování rozvodových účtů“ představují vysoké riziko pro děti (např. dramatizace újmy dítěte jedním rodičem, aby se pomstil druhému rodiči, nebo aby si domněle zlepšil pozici ve sporu o výchovu dětí)

- snížená schopnost vnímat a hodnotit projevy dítěte (např. mentální deficit, psychická nemoc, závislost na návykových látkách) má být odborně zhodnocena, může znamenat, že rodič nemá potřebnou kapacitu na výchovu

Otázky zjišťující, jak dítě vnímá konflikt rodičů

Některé otázky jsou převzaty ze Škály dětské percepce konfliktu mezi rodiči (CPIC).

- *Chovají se před tebou rodiče k sobě nehezky?*
- *Vidíš rodiče, jak se hádají? Co přitom děláš ty?*
- *Slyšíš někdy, jak si rodiče říkají nehezké věci?*
- *Křičí na sebe někdy rodiče?*
- *Když se rodiče hádají, bojíš se, že se stane něco tobě?*
- *Když se rodiče hádají, chtějí, abys vyřizoval/a jejich vzkazy?*
- *Hádají se rodiče někdy kvůli tomu, co jsi udělal/a?*
- *Když se rodiče hádají, bojíš se, že se stane něco zlého? Co by to mohlo být?*
- *Když se rodiče hádají, chce jeden z nich, abys byl/a na jeho straně? Který z rodičů?*
- *Jak často se rodiče spolu hádají?*
- *Kvůli čemu se rodiče hádají?*

Známky stresu u dítěte

Vrozená temperamentová výbava je málo ovlivnitelná, ta určuje i vnímavost dítěte ke stresu. Důležitá je ***změna stavu dítěte*** a její kontext, pokud se dítě náhle chová jinak než doposud, může to být známka stresu.

Čím menší dítě je, tím spíše jsou známky stresu somatické nebo psychosomatické, za malé dítě „mluví orgány“. Pozornost je třeba věnovat poruchám příjmu jídla, bolestem „bez příčiny“ (zejména bolestem hlavy a břicha), nevolnostem se zvracením, poruchám spánku (úzkostné dítě špatně usíná, může se budit kvůli nočním děsům), nočnímu pomočování (pokud se objevilo u dítěte, které se předtím v noci nepomočovalo), dlouhodobé skleslosti a pasivitě, neobvyklému „zlobení“, zhoršení prospěchu ve škole.

Extrémy: u menších dětí je to mutismus, čili psychogenní němota (úplný mutismus je stav, kdy dítě nemluví s nikým, nebo selektivní mutismus, tj. dítě nemluví jen s určitou osobou/osobami); u větších dětí sebepoškozování, pokusy o sebevraždu, útěky z domova, alkohol a drogy, kriminalita. Poslední tři typy reakcí mají skoro vždy skupinový charakter, ale u jednotlivého dítěte mohou být vyvolány nepříznivou domácí situací, díky níž se parta (jakkoli asociálně se chovající) jeví jako přitažlivější prostředí než domov.

Rizika spojená s jinými aktéry rozvodu nežli jsou rodiče

- OSPOD nereaguje na jasné signály ohrožení dítěte
- přítomnost menšího dítěte na případové konferenci na OSPOD
- účast dítěte při konfliktním soudním jednání
- nekompetentně vedené policejní vyšetřování špatného zacházení s dítětem v rodině
- ústavní formy péče (ZDVOP, diagnostický ústav, dětský domov, léčebny, nemocnice) jsou poslední volbou a nevyhnutelně zatěžují dítě dalším stresem

- špatně vedený asistovaný kontakt dítěte s rodičem, proti kterému bylo popouzeno (bez přípravy, bez dodatečného analyzování průběhu se zúčastněnými)

Strategie podpory dítěte

SAMKO sám musí vždy pečlivě zvažovat, co je ve vztahu k dítěti, které provází opatrovnickým řízením, ještě v jeho kompetenci a kdy už musí vést rodiče dítěte, příp. OSPOD (ohrožení dítěte) k zajištění odborné pomoci pro dítě. V jeho kompetenci určitě je doporučení nebo určení typu pomoci, zprostředkování kontaktů na odborná pracoviště nebo jednotlivce. Přehled o typech podpory pro děti a znalost dostupných poskytovatelů by měl být součástí standardní „výbavy“ SAMKO.

Podpora dítěte zažívajícího stres

- podpora bezpečných vazeb v rodině, ty jsou klíčové – udělat si jejich přehled, indikátor je odpověď na otázky typu: *Komu se můžeš se vším svěřit? Kdo tě chápe? Kdo tě dokáže utěšit, když ti není dobře?*
- péče dětského psychologa/psychiatra, pokud je dostupná
- péče pediatra
- u větších dětí navázání na nerizikové vrstevnické skupiny (Skaut ap.)
- mentoringové programy (Pět P, LATA)
- programy poskytované v NPZDM, Salesiánských střediscích

Zásady podpory traumatizovaného dítěte

- absolutní priorita je zabránění další traumatizaci, ohrožující osoba nesmí mít přístup k dítěti
- pozor na sekundární traumatizaci při vyšetřování primární traumatizace (tou je např. opakované nucení dítěte k tomu, aby traumatizující situaci popisovalo, nebo aby ji popisovalo v přítomnosti osoby, která ho traumatizovala)
- dítě musí mít alespoň jednu osobu, kterou vnímá jako oporu
- dítě nesmí být vystaveno kompenzačnímu rozmazlování, dodržování hranic je pro něj důležité
- důležité je stabilní a přehledné prostředí, v němž může dítě vyrůstat
- traumatizované děti potřebují specifický typ péče označovaný někdy jako ***terapeutické rodičovství*** – to vnímá za projevy dítěte frustrované

potřeby, symetrické reakce na nepřijatelné projevy dítěte naopak rodič tlumí (takové rodičovství se daří lépe, pokud má rodič podporu ze strany odborníka)

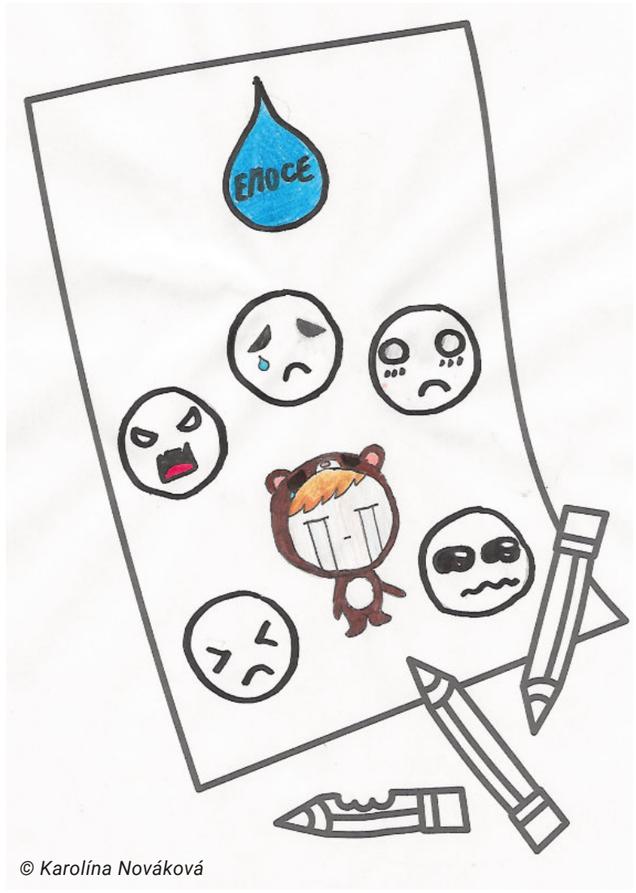

© Karolína Nováková

MODUL II
DOSPĚLÍ V ROZVODOVÉ SITUACI

Základní cíl modulu

SAMKO sice nepracuje přímo s rodiči, ale setkává se s nimi, vytváří si o nich obraz, může hodnotit vývoj jejich postoje k řešení dané situace v průběhu řízení a také to, jak reagují na aktuální potřeby svých dětí, jak jsou či nejsou schopní a ochotní dodržovat zatímní dohody, a hodnotí vazbu každého z rodičů s dítětem. Z toho titulu potřebuje rozumět tomu, co rodiče prožívají, co může momentálně ovlivňovat jejich chování, aby uměl správně odlišit neochotu od (dočasné) neschopnosti. Pokud správně porozumí potřebám rodičů v dané situaci, bude jim moci doporučit vhodnou pomoc a následně opět vyhodnocovat, jak k takové nabídce přistoupili. Vysvětlování negativního dopadu rodičovského konfliktu na děti a rodiče samotné může sloužit jako prevence eskalace konfliktu mezi rodiči a k posílení jejich motivace k hledání akceptovatelných řešení.

Vazba mezi dospělými partnery

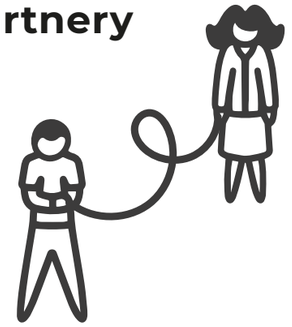

Vazba na dospělého partnera je řízena podobně robustním behaviorálním programem jako vazba dítěte na pečující osobu – cílem je nalezení partnera a plození potomstva. Navázání vazby je doprovázeno vlnou hormonálních změn s maximem 8 –10 měsíců od začátku vztahu, s poklesem po 4 letech od začátku vztahu.

I tady jsou vrozená spouštěcí schémata (tvary těla, způsob očního kontaktu), i tady je ve hře „chemie“ zprostředkovaná čichem (ta vybírá jako vhodného partnera osobu s odlišným imunitním systémem), podobně jako u vazby mezi dítětem a pečující osobou.

Kvalita vazby mezi dospělými partnery může být popsána podobně jako vazba dítěte na pečující osobu, základní polarita pak je ***jistá***, resp. ***nejistá vazba***. Nejistá vazba se může projevovat rezervovaným chováním, odstupem (analogie odmítavé vazby mezi dítětem a pečující osobou), nebo chováním, které silnými emočními projevy jednoho z partnerů testuje sílu připoutání druhého partnera (analogie ambivalentní vazby mezi dítětem a pečující osobou).

V současnosti nastává odklon od typologických popisů vazeb dospělých lidí a příklon k modelům založených na dvou hlavních dimenzích, které faktorová

analýza empirických dat ukazuje jako klíčové. Jsou to míra úzkosti spojená s vazbou a míra vyhýbavosti spojená s vazbou. Typologie vazeb pak může být tato:

- bezpečná (málo úzkosti, málo vyhýbavosti)
- úzkostně ambivalentní, závislá (hodně úzkosti, málo vyhýbavosti)
- odmítavá – nezávislá (málo úzkosti, hodně vyhýbavosti)
- odmítavá – ustrašená (hodně úzkosti, hodně vyhýbavosti)

Vazba dospělých lidí na partnera má korelaci s vazbou každého z nich na pečující osobu v dětství. Korelace jsou však nízké. Dispozice k určitému druhu vazby může být modifikována jinými vlivy během dětství, dospívání a dalšího vývoje a také vrozenými osobnostními charakteristikami; např. autistické dítě má vrozeně velmi nízkou schopnost vazbu vytvářet, jeho vazba k jiným lidem v dospělosti bude proto pravděpodobněji spojena s vyšší úzkostí a s vyšší vyhýbavostí.

Důsledky jisté vazby na postoj ke světu a lidem jsou zřejmé – člověk s jistou vazbou „vyzařuje“ postoj „I am ok, you are ok“, u lidí s nejistou vazbou je obvykle obojí v mínusu.

Příčiny rozvodu

Obecně je to nízká sociální kontrola rodinného chování ze strany společnosti a dostupnost alternativ, tedy jiných možných partnerů, pokud vztah přestává dospělého uspokojovat.

Spouštěče rozvodu jsou vysoce individuální. Ve společnosti našeho typu není sdílená norma určující, co se má dospělému v manželství tolerovat a co ne (kromě trestního práva reagujícího na extrémy v chování partnera). Takže se lze setkat s případy, kdy důvodem rozvodu je pro někoho, že partner není dost zábavný; a naopak pro někoho jiného není důvodem k rozvodu ani to, že se partner k němu chová násilně.

Průběh rozvodu

Průběh rozpadu soužití lze do určité míry předvídat. Některými fázemi „odpojování“ prochází při rozpadu vztahu většina párů. Ve většině případů je jeden z partnerů v roli opouštějícího (iniciátora rozvodu) a druhý v roli opouštěného (brzdiče rozvodu). S těmito rolemi se pojí určité typické projevy chování a postoje. Pro SAMKO je důležité těmto projevům chování a postojům správně porozumět a správně je vyhodnotit. To, co může být považováno za neochotu ze strany jednoho z rodičů, může být dočasná neschopnost, způsobená právě tím, že je v roli brzdiče.

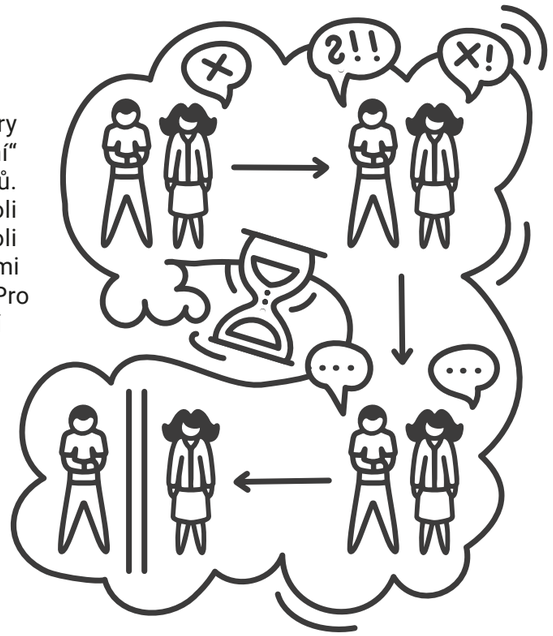

První fáze rozvodu probíhají obvykle následovně:

- iniciátor vysílá signály o svém úmyslu
- brzdič propadá obavám

- další fázi je období ambivalence, někdy i hra na původní zamilovanost
- iniciátor podá návrh, brzdič zjišťuje, že nic účinného nemůže udělat a většinou se postupně smiřuje se situací

Od prvních myšlenek na rozvod k realizaci rozvodu to trvá i několik let. Zpracování rozvodu je závislé na délce manželství, dětech, závazcích a vazbách v širší rodině.

Emocionální rozvod trvá několik let, indikátorem je vyprávění o tom, „jak a proč jsme se rozvedli“. Dokud trvají silná negativní hodnocení partnera, rozvod psychicky není dokončen. Psychická dohra u brzdiče je delší, nejčastější jsou symptomy úzkosti a deprese, někdy dojde ke zkratu (sebevražedné pokusy, pokusy o vraždu).

Obecně jde během rozvodu o jednu z největších zkoušek psychické odolnosti v našem typu společnosti.

Destruktivní rozvod

Častost se odhaduje okolo 20 % ze všech rozvodů, což znamená, že čtyři pětiny lidí se rozejdou bez nastartování zhoubné války mezi bývalými partnery.

Při destruktivním průběhu se rozvodové trauma odreagovává pomstychtivým chováním. V perspektivě jednoho dospělého má vinu za rozchod druhý dospělý – vždy a za všechno může protějšek, typická je slepota na vlastní podíl na tom, že soužití skončilo.

Postupně se budují spojenecké armády na obou stranách. Do nich se v první linii zapojují příbuzní, později i přátelé, dokonce i profesionálové. Vedle advokátů to jsou psychologové, psychiatři, pediatři, lékaři jiných specializací, pedagogové apod.

Hlavní hodnoty, o které se při destruktivním rozvodu bojuje, jsou tyto:

- kontakt s dětmi (prestižní věc zejména pro ženy)
- majetek (peníze, nemovitosti, auta, elektronika, nábytek, ale i knihy, obrazy, nosiče zvukových záznamů ap.)
- právo na užívání bytu/domu
- výživné na děti (to je důležité zejména pro muže, zvlášť když zahajují soužití s jinou ženou, ale samozřejmě i pro ženy jako ekonomický zdroj)

Boje se vedou všemi prostředky, včetně pokusů poškodit druhého profesně nebo dosáhnout jeho odsouzení za trestný čin. Takový konflikt může trvat mnoho let, někdy až do dospělosti dětí. Rozvádějící se mohou postupně „psychopatizovat“ (tzv. štrasburští otcové, posesivní hysterické matky); jejich posedlost snahou vyřídit si účty s bývalým partnerem může zcela ovládnout jejich život. Děti jsou během destruktivního rozvodu často programovány jedním rodičem a jeho spojenci proti druhému rodiči.

Rodičovské role

Rodičovská kapacita

Rodičovská kapacita je schopnost koordinovaně naplňovat základní potřeby dítěte. Skoro všichni rodiče disponují její vrozenou složkou, tj. instinktivním rodičovstvím. Rozvod ji nepříznivě ovlivňuje a může ji vychýlit do extrémů (přepečovávání – zanedbávání). V popředí jsou během rozvodu sebezáchovné potřeby dospělých, nikoliv potřeby dětí.

Znaky dobrého fungování dospělých v rodičovské roli

- ritualizace, pravidelnost, předvídatelnost (např. společné jídlo, společné aktivity) v denním režimu dítěte
- flexibilita v případě mimořádností, možnost vzájemného zastupování rodičů v péči o dítě v případě potřeby
- rodiče mají další lidi, kteří se mohou podílet na péči o děti, tito příbuzní nebo nepříbuzní lidé udržují s rodinou dlouhodobě dobré vztahy
- režim spánku a bdění dítěte je nastavený a dodržovaný, menší děti ho neurčují
- rodiče věnují pozornost přípravě dítěte na školu
- mimoškolní aktivity mají optimální úroveň z hlediska potřeb a možností dítěte

Výchovné předpoklady rodičů v tradičním pojetí

- osobnost rodiče
- vztah rodiče k dítěti
- charakter, morálka rodiče
- respekt k právům druhého rodiče
- vztah dítěte k rodiči
- přiměřenost rodiče jako vzoru pro budování sociální a sexuální identity dítěte
- úroveň rodičova vzdělání a inteligence
- šíře rodičova rodinného zázemí
- stálost prostředí
- „biologické předpoklady“ rodiče (zde se předpokládalo, že matka má biologické předpoklady k péči o malé děti)
- socioekonomické postavení rodiče

Hlavní faktory ovlivňující výkon rodičovské role

- osobnost jako soubor vrozených dispozic – rizikové jsou dispozice k drogové závislosti, subnormální intelekt, hraniční osobnost, duševní nemoci, dispozice ke kriminalitě ap.
- zkušenost s původní rodinou v dětství a mládí – rizikem je zafixovaný neadekvátní model rodičovského chování, transgenerační přenos traumat
- struktura rodiny – riziková je role samoživitele (i ekonomicky)

- způsoby interakce v rodině – riziková chování jsou domácí násilí, týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte
- vztahy v širší rodině – rizikové jsou dlouhodobé konflikty a „kampaně“, riziko představuje i absence kontaktů s širší rodinou
- zaměstnání rodičů – riziková je nezaměstnanost i pracovní zahlcení
- prostředí – riziková je sociálně vyloučená lokalita

Role vlastních rodičů dítěte po rozvodu

V ČR většinou zůstávají děti s matkou jako s tzv. rezidenčním rodičem, otec je s nimi v kontaktu o některých víkendech (tzv. weekend daddy). Toto rozdělení není moc dobré, ale pro děti je lepší než destruktivní rozvod.

Ideální je rozdělení rodičovských kompetencí podle rodičovského plánu a udržení stálé přímé komunikace o dětech.

Rodičovské role nevlastních rodičů po rozvodu

Nevlastní rodiče mají tendenci měnit pravidla výchovy, důležité je, jak s tím dokáže zacházet vlastní rodič, ten by měl být ideálně vyjednavačem zohledňujícím dřívější pravidla a potřeby dítěte a být vykonavatelem nepopulárních opatření. Nevlastní rodič by se měl brzdit v tlaku na dítě, které není jeho, a měl by spíše usilovat o navázání spojenectví s ním.

Navázání vztahu dítěte k nevlastnímu rodiči je proces trvající roky, i když jde vše dobře.

Pokud je to možné, je dobře zachovávat vztah mezi dítětem a prarodiči z obou stran, tam mohou mít děti dál své „bezpečné přístavy“.

V odůvodněných případech je možné zorganizovat rodinnou konferenci, na níž se všichni zainteresovaní dospělí členové rodiny domluví o kontaktech s dětmi.

Rodičovské role po rozvodu s ohledem na nové sourozence

V nové rodině už mohou být děti, ty mohou pro dítě představovat přínos i zátěž (zejména když mají nějaký hendikep, např. ADHD, jiné poruchy chování).

Pokud se v nové rodině narodí další děti, ty jsou zátěž pro matku a celou rodinu vždy, dítě z předchozího vztahu se s větší pravděpodobností ocitá na vedlejší koleji.

Hlavní složky rodičovské role v současném pojetí

Akceptace dítěte, emocionální „vazba“

- vazba je nezbytný základ zdravého psychického vývoje dítěte
- garantuje naladění pečující osoby na to, co dítě potřebuje
- extrém – zanedbávání, „syndrom apatie a marnosti“, deprese rodiče, drogová závislost; aktivní odmítání, těžké trestání, „opičí láska“, overprotektivita, u větších dětí „vrtulníkový rodič“ (spojeno s vysokými nároky)

Usměrňování dítěte

- jde o stejně důležitý základ psychického vývoje dítěte jako akceptace, začíná toaletním tréninkem okolo prvního roku
- extrém – zcela liberální výchova, „domácí vojna“, obsedantní rodiny

Vytváření a udržování příležitosti ke kontaktu

- společné činnosti jsou nenahraditelné
- význam rituálu společného jídla

Monitoring dítěte

- děti se od předškolního věku ztrácejí rodičům z obzoru, je třeba vědět, kde jsou, s kým a co se tam děje
- totéž platí pro elektronickou komunikaci dětí s jinými lidmi a konzumaci obsahů z elektronických médií

Dostatečně dobré rodičovství – funkční rodičovský systém

- využívá různosti rodičů, nepožaduje totožnost v přístupu rodičů k dětem
- funkční systém vyžaduje, aby se rodiče respektovali ve své různosti
- vyžaduje vytváření příležitostí k uplatňování rodičovského vlivu

Rozvod přináší nové požadavky na „výchovné předpoklady“

- nastavení na dohodu
- styl komunikace mezi rodiči nejitřící rozvodová traumata
- styl komunikace s dítětem o druhém rodiči udržující respekt dítěte k oběma rodičům
- způsob předávání dětí bez konfliktů a pokud možno s přímým kontaktem dítěte a rodičů
- zvládání výjimečných situací (např. nemoc dítěte, nemoc rodiče, nároky práce na rodiče)
- způsob řešení nesouladných potřeb bez vtahování dítěte do sporů
- podpora budování vztahu dítěte k dětem partnera z předchozího vztahu
- udržování vztahu k prarodičům

Možnosti posilování rodičovské role v rozvodu

- koncentrovat pozornost na stav a potřeby dětí
- koncentrovat pozornost na kapacity druhého rodiče
- koncentrovat pozornost na kapacity dalších druhému rodiči blízkých lidí (prarodičů)
- podporovat vytváření příležitostí pro pozitivně zažívaný kontakt dítěte s nerezidenčním rodičem
- stížnosti dětí i dospělých neposilovat, neutralizovat („časem to asi uvidíš jinak“), nevytvářet koalice jedněch proti druhým

Hodnocení rodičovské kapacity – otázky pro rozhovor s rodiči

- *Co jsou silné stránky vašeho dítěte?*
- *Probíhal vývoj vašeho dítěte normálně? Pokud ne, proč?*

- *Jak je na tom dítě se zdravím? Léčí se s něčím? Kde a jak?*
- *Spí dítě dobře?*
- *Jí dítě dobře?*
- *Jak dítě umí zvládat projevy emocí?*
- *Umí se dítě soustředit na to, co dělá?*
- *Jak se dítě chová k sourozencům?*
- *Jak se dítě chová ke členům rodiny?*
- *Jak dítě zvládá kontakt s lidmi mimo rodinu?*
- *Jak dítě vychází s vámi jako s rodičem?*
- *Je dítě v kontaktu s prarodiči? Jak často? Jaký tento kontakt pro dítě je?*
- *Kdo se případně ještě podílí na péči o dítě?*
- *Jak jde dítěti škola?*
- *Chodí dítě do kroužků? Chodí do nich rádo?*
- *Má dítě kamarády? Co o nich víte? Co s nimi dělá?*
- *Uplatňujete nějaká pravidla týkající se užívání mobilu, tabletu, počítače? Pokud ano, jak je dítě dodržuje?*
- *Má dítě nějaké problémy, o kterých jsme zatím nemluvili?*
- *Pokud chcete dítě usměrnit, co na něj platí?*
- *Pokud chcete dítě odměnit, jak to děláte?*
- *V čem byl druhý rodič až dosud přínosem pro dítě?*
- *V čem by mohl být druhý rodič přínosem pro dítě v budoucnu?*

Záznam o denním režimu dítěte – zadání pro rodiče

Je možné vytvořit schéma podobné školnímu rozvrhu od 7 hodin ráno do 9 hodin večer členěné po hodinách. Jedno pro pobyt u matky ve všední den, jedno pro pobyt u matky ve víkendový den, další pro pobyt u otce ve všední den a jedno pro pobyt u otce ve víkendový den.

Rodiče ho mohou zpracovat sami a SAMKO to pak s nimi projde.

Příklady náročných situací pro rodiče spojených se zvýšeným rizikem pro dítě

- chování dítěte je rodičem vnímáno jako nesrozumitelné, neovlivnitelné, nepřijatelné, pak je vyšší pravděpodobnost špatného zacházení s dítětem
- konflikt rodičů je vyvolávaný chováním dítěte
- dítě je přítomno konfliktu rodičů, i když ho nevyvolalo
- konflikt rodiče a na výchově angažovaného prarodiče týkající se péče o dítě
- úraz dítěte, nemoc dítěte – zátěž pro rodiče vlastní i náhradní
- děti s hendikepem – trvalá zátěž pro rodiče vlastní i náhradní

- rodič má špatné ekonomické podmínky
- rodič je závislý na návykových látkách, má psychickou poruchu, deficit intelektu

Možnosti pomoci rodičům

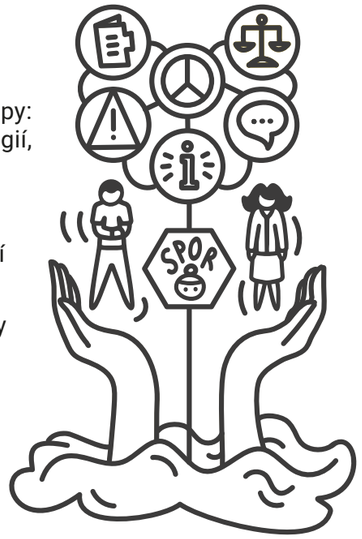

- krizová intervence (linky důvěry, krizová centra) – postupy: odplavení emocí, podpora funkčních vyrovnávacích strategií, podpora napojení na zdroje pomoci v přirozených vztazích
- delší podpůrná terapie – manželské poradny
- dlouhodobá psychoterapie (pozor na řešení pouze medikací nebo na psychoterapii, která neumí pracovat s traumatem)
- rodiče mohou využít také mediace, její principy jsou popsány níže

Je třeba, aby SAMKO měl znalost místní sítě těchto služeb a sbíral o nich reference ze všech dostupných zdrojů.

Mediace

Mediace je způsob řešení sporu s využitím třetí nezávislé osoby – mediátora. Jeho úkolem je usnadnit komunikaci obou stran a neutralizovat překážky stojící v cestě při řešení sporu.

V ČR je upravena zákonem o mediaci (Z. 202/2012). V režimu tohoto zákona pracují zapsaní mediátoři, jejichž způsobilost prověřilo Ministerstvo spravedlnosti. Zapsaný mediátor může být přidělen účastníkům sporu soudem. Občanský soudní řád ukládá soudu povinnost informovat strany sporu o možnosti využít mediace a také umožňuje soudu nařídit stranám sporu první setkání se zapsaným mediátorem. Pokud pak strany mediaci dál využívají, je to jejich rozhodnutí. V trestních věcech používá mediaci Probační a mediační služba podle zákona o probační a mediační službě (Z. 257/2000).

Mediátor má být nestranný (tj. nepřiklánět se k mínění jedné strany), neutrální (tj. nehodnotící), nezávislý (tj. nemá být jakýmikoliv svými zájmy propojen s jednou stranou sporu), má zachovávat mlčení o obsahu mediace vůči komukoliv dalšímu. Mediace má lepší efekt, pokud k ní obě strany přistoupily dobrovolně a mají možnost účast na procesu kdykoliv dobrovolně ukončit.

Nejvíce používanou formou mediace je mediace ***facilitativní***. Ta se soustřeďuje na řešení konkrétního sporu. Mediace ***transformativní*** chce změnit způsob interakce účastníků sporu z konfrontační, resp. destruktivní polohy, do polohy konstruktivní. Formální výsledek mediace přitom není důležitý, případná dohoda je viděna jako výsledek změny způsobu interakce. ***Evaluativní*** mediace spojuje moderování sporu s expertním poradenstvím. Mediátor v tomto případě poskytuje stranám sporu mínění o kvalitě návrhů a jejich uskutečnitelnosti, poskytuje jim také zpětnou vazbu týkající se závazných rámců (zákony, vyhlášky, pravidla), pokouší se předvídat důsledky realizace některých návrhů.

Výhodou řešení sporu formou mediace je, že proces může proběhnout rychle. Dále že přitom nemusí být angažován nikdy jiný než jeden pomocník, který má potřebnou kvalifikaci a jehož způsob intervence je dopředu známý, předvídatelný. Spor se tedy nemusí dostat nikam jinam (k soudu, na OSPOD, na jednání komisí místních úřadů). Výhodou je i to, že účastníci dostávají

příležitost pochopit stanovisko a motivy druhé strany, což oslabuje tendenci s druhou stranou válčit. Proces mediace vede k projasňování motivů a stanovisek na obou stranách. Dobře uskutečněná mediace má potenciál zlepšit vztahy mezi účastníky sporu a opravňuje předpoklad, že konstruktivní komunikace účastníků bude možná i v budoucnu, takže nebude nutné, aby při ní někdo asistoval.

Průběh mediace

Mediace je proces, který má následující průběh:

1) zahájení

Mediátor seznámí účastníky s obecným cílem mediace, předpokládaným průběhem a předpokládaným výsledkem mediace, čili s tzv. ***zakázkou*** (zakázka má být předem projednaná a odsouhlasená oběma účastníky). Mediátor vysvětlí účastníkům svou roli. Pokud je to nutné, připomene i podmínky mediace. Přitom se pokusí přispět k vytvoření atmosféry spolupráce mezi stranami.

2) formulování zájmů a potřeb obou stran

Strany obvykle vstupují do procesu mediace tím, že k předmětu sporu zaujímají stanovisko formované předchozími zkušenostmi, případně míněním jiných lidí, s kterými o problému mluvily. Toto stanovisko je označováno jako ***pozice***. Deklarováním své pozice ale předbíhají výsledek mediace. Mediace je má vrátit o krok zpět, totiž k formulaci toho, jaké jejich potřeby, případně zájmy jsou ve hře. Za pozicemi bývá více zájmů. Když se povede je odkrýt, je možné pomoci účastníkovi sporu vytvořit jejich hierarchii – některé se ukážou jako důležitější než jiné. Teprve potom je možné hledat shodu na tom, co bude předmětem mediace. Zájmy/potřeby se skrývají za obavami, resp. strachem i za útočným chováním. Pokud se takto účastníci projevují, je to pro mediátora další příležitost k hledání zájmů, resp. potřeb.

3) hledání průniku zájmů

V této fázi pomáhá mediátor účastníkům zjišťovat, které jejich zájmy se překrývají.

4) vlastní vyjednávání

V této fázi hledá mediátor s účastníky řešení sporu. Povzbuzuje je ke zvažování více variant řešení sporu, pokud jsou schopni je nalézat.

5) vytvoření dohody

Dohoda by měla mít písemnou podobu. Má obsahovat ustanovení týkající se možnosti, že jedna strana nedodrží to, k čemu se zavázala (tzv. pojistky).

Pokud má být dohoda předložena ke schválení soudu, je vhodné, aby ji posoudil právník. Týká-li se dítěte, které má ustanoveného kolizního opatrovníka, měl by být i ten seznámen s dohodou a měl by mít možnost se k ní vyjádřit. Dohoda uzavřená v rámci mediace může být klíčová pro průběh dohodnutého (nesporného) rozvodu. Soud obvykle dohodu rodičů

schválí, pokud neobsahuje ustanovení, která by byla v rozporu s právy účastníků a dobrými mravy.

Role mediátora

Role mediátora spočívá v tom, že řídí průběh komunikace. Svými otázkami pomáhá účastníkům vyjasňovat jejich zájmy. Svými reakcemi na jejich projevy jim pomáhá zpracovávat jejich emoce (např. neutralizovat urážky tím, že vyzve napadenou stranu, aby ve chvíli napadení formulovala, jak se cítí). Svými instrukcemi definuje předmět debaty (tím nemá být hodnocení osob, ale věcné řešení sporu) a pomáhá oddělit podstatné věci od nepodstatných. Oceněním změn v postojích podporuje kroky účastníků směřující k dohodě. Ve finální fázi pomáhá s formulací dohody.

Účast dítěte

Pokud se spor týká dítěte, je možné, aby se dítě vyjádřilo formou vzkazu rodičům, který předá mediátorovi a ten ho využije při sezení s rodiči. Výjimečně se zkouší přímá účast dítěte na mediaci s průvodcem podmíněná souhlasem obou rodičů. Průvodce je dítěti k dispozici po celou dobu trvání mediačního sezení. Jakákoliv účast dítěte na mediaci je spojena s rizikem, že některý rodič bude po neúspěchu mediace dítěti vyčítat, že s ním nebylo loajální.

Možné komplikace mediace

Slepou uličkou mediace se snadno stane rozebírání minulosti. Zejména, když jsou účastníky rozcházející se partneři, kteří mají za sebou dlouhé soužití nebo dlouhou spolupráci. Mediátor by neměl podporovat snahy jednoho nebo druhého účastníka o prosazení jeho interpretace minulosti. U lidí ve sporu jsou vždy minulé události vykládány pod vlivem aktuální situace, v níž jsou důležité zájmy účastníka nějak ohrožovány. Proto potřebuje předpokládat, že složitou situaci nezavinil a na vině je druhá strana. Instinktivně pak hledá pro tento výklad „důkazy“ kde se dá, tedy i v tom, jak se druhý účastník sporu choval v minulosti. Mediační proces má obracet pozornost účastníků k budoucnosti.

Někteří lidé preferují rozhodnutí autority (např. soudu) a nevěří ve vlastní schopnost dojít jednáním k dohodě.

Pokud jsou účastníci v dlouhodobém a těžkém konfliktu, k němuž patří zformování podpůrných armád příbuzných a expertů, mediátor má velmi těžkou úlohu. Nepřátelské postoje, které se posilovaly měsíce a roky je téměř nemožné změnit několika schůzkami s neutrální osobou spoléhající na to, že se podaří aktivizovat u účastníků uvážlivost a nadhled.

Některá témata mohou být tak traumatizující, že se jeden nebo oba účastníci bojí je v mediaci otevřít (např. domácí násilí, trestná činnost, drogová závislost). Zůstanou pak skrytou agendou, která bude nadále určovat postoje účastníků, což může zmařit dodržování dohody, pokud se k ní podařilo dojít.

Osobnostní výbava účastníků může mediaci ztěžovat v případech, kdy se někdo snaží tvrdě prosazovat svá stanoviska bez ohledu na zájmy druhého a také v případech, kdy je někdo naprosto pasivní a svá stanoviska nedokáže formulovat. S příliš asertivními účastníky je nakonec menší potíž proto, že i přes nevhodnou formu vyjadřování je jasné, o co jim jde. U pasivních účastníků se někdy nepodaří zjistit, zda mluvit nechtěli nebo nedokázali a z jakých důvodů. Osobnosti intrikující, lhavé, manipulující nejsou vhodnými kandidáty na mediaci. Osoby závislé na návykových látkách včetně alkoholu také nejsou vhodné, pokud je jejich závislost neléčená a aktuální. Totéž platí pro osoby se sníženými rozumovými schopnostmi a pro osoby s akutní duševní nemocí.

Domácí násilí umožňuje mediaci jen za zvláštních podmínek (zajištění bezpečí pro oběť, příprava oběti na mediaci).

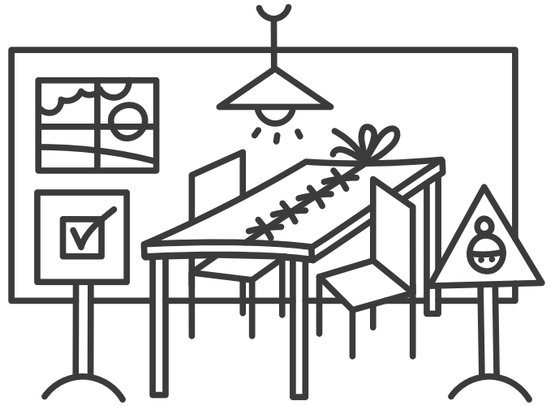

MODUL III
ROLE DALŠÍCH AKTÉRŮ PŘI TRADIČNÍM TYPU ROZVODU

Základní cíl modulu

Tento modul představuje role dalších subjektů zapojených do řešení rodičovského konfliktu v rámci opatrovnického řízení ve věci úpravy poměrů dětí a nezletilých po rozvodu. Je důležité, aby SAMKO znal možnosti a limity zapojených profesí a aby rozuměl tomu, jak na základě svého vzdělání a zkušeností z praxe přistupují k rodičům a dětem v rozvodové situaci.

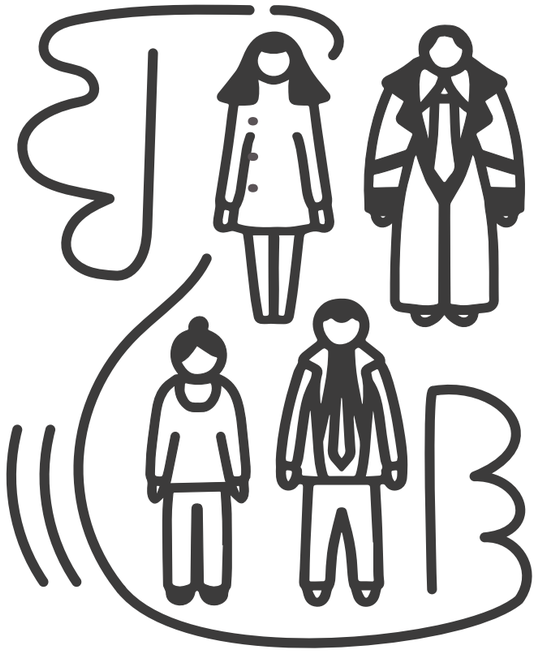

Role OSPOD

Orgán sociálně právní ochrany dětí bývá zpravidla jmenován ***kolizním opatrovníkem*** dítěte v řízení ve věci úpravy poměrů dětí a nezletilých po rozvodu. Výkon kolizního opatrovnictví prováděný OSPOD se v současné době proměňuje a není jednotný ani v rámci krajů, ani i v rámci jednotlivých obcí s rozšířenou působností spadajících do jednoho soudního regionu. Příčinou je také měnící se postoj Ministerstva práce a sociálních věcí jako metodického doporučujícího a kontrolního orgánu a přístup krajských úřadů v roli metodického vedení.

- výkon kolizního opatrovnictví dle § 892 odst. 3 zákona č. 89/2012 Sb., občasnkého zákoníku (dále jen OZ) a § 469 zák. č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních (dále jen ZŘS)
- poskytování sociálně právního poradenství dle § 11 odst. 1 písm. a) zákona o sociálně právní ochraně dětí (dále jen ZOSPOD)
- setkává se s jedním nebo oběma rodiči (někdy provádí šetření v rodině, v domácnostech rodičů)
- někdy se setkává s dítětem za účelem zjištění názoru dítěte
- podává u soudu návrh na úpravu poměrů dítěte v jeho nejlepším zájmu
- posuzuje míru ohrožení dítěte
- zjišťuje informace od dalších subjektů na zákl. § 53 odst. 1 ZOSPOD
- uložení výchovných opatření dle § 13 odst. 1 ZOSPOD
- uložení sankcí dle § 59a ZOSPOD

Role soudce

Soudce je vázán požadavkem sledovat nejlepší zájmem dítěte, rodiče má vést ke smírnému řešení sporu.

- rozhoduje o předmětu řízení (o tom, co žádají rodiče soudně upravit ve svém návrhu, příp. návrzích)
- jmenuje kolizního opatrovníka dítěti
- je zodpovědný za průběh řízení, určuje termíny jednání
- shromažďuje a provádí důkazy, rozhoduje o tom, co jako důkaz připustí a co ne
- vyslýchá rodiče, hovoří s dítětem – zjišťuje jeho názor a přání, realizuje jeho participační práva
- doporučuje nebo ukládá rodičům povinnost využít odbornou pomoc v souvislosti s probíhajícím řízením
- určuje výživné na dítě (popř. přezkoumává rodiči navrhované výživné)

Všechny jeho kroky mají vést k podpoře rodičů při nalezení smírného řešení,

tedy vzájemně akceptovatelné dohody, která bude v nejlepším zájmu dítěte. Sám pak musí být

schopen nejlepší zájem dítěte vyhodnotit.

Pokud se rodičům dohodu uzavřít nepodaří, rozhoduje o předmětu řízení místo nich. Při svém rozhodování vychází z hodnocení důkazů. Mezi jiným hodnotí, jak se rodiče chovají, zda jsou ochotni hledat řešení svého sporu v zájmu svého dítěte, jak přistupují k nabízené odborné pomoci apod.

Role advokáta

Každý z rodičů si jako účastník řízení může zvolit svého zástupce v řízení. Ten pak za něj činí veškeré úkony v rámci řízení včetně komunikace se soudem a příp. s dalšími zapojenými subjekty. Komunikuje také se zástupcem druhého rodiče. Pokud je jeden z rodičů v řízení zastoupen advokátem a druhý rodič nemá dostatek prostředků, může mu soud přidělit advokáta na náklady státu.

K základním činnostem advokáta v rámci zastupování patří:

- poskytování právního poradenství
- komunikace s rodičem
- příprava a podání návrhu
- účast při soudních jednáních
- komunikace se zástupcem druhého rodiče
- atd.

Advokát může významně přispět k dohodě mezi rodiči, ale může také významně eskalovat konflikt mezi rodiči a svým přístupem dohodě bránit.

SAMKO by měl chápat důvody, proč se rodiče obvykle nechávají v řízení v kontextu určení úpravy poměrů jejich dítěte po rozvodu zastoupit. Ty bývají následující:

- potřebují a chtějí informace
- chtějí mít jistotu, že udělají vše správně
- chtějí si zajistit výhodu oproti druhému rodiči
- chtějí prostřednictvím právního zástupce prosadit svou představu ohledně péče o dítě a výši výživného po rozvodu
- chtějí a potřebují mít někoho výhradně na své straně (nebude hodnotit, udělá, co se po něm/ní chce, bude ochoten/a vyslechnout mou verzi příběhu)

Pokud SAMKO vnímá, že advokáti konflikt eskalují a nepřispívají k nalezení dohody, měl by umět rodičům vysvětlit, jaké dopady to může mít. Rodičům lze také doporučit, jak vybírat vhodného advokáta:

- má zkušenosti z rodinného práva (může nabídnout řešení, která zvolili jiní rodiče, dokáže ze zkušenosti vyhodnotit možné negativní dopady na dítě)
- srozumitelně a jednoznačně deklaruje svůj přístup a postoj k řešení rodičovského konfliktu
- nebojí se klienta upozornit na to, že např. jím navrhovaná strategie není vhodná s ohledem na potřeby dítěte apod.
- příp. je současně zapsaným mediátorem nebo využívá při jednání prvky mediace
- příp. aplikuje přístup ***collaborative law***
- příp. je členem Unie rodinných advokátů

Někdy si rodiče najímají pro zastoupení advokáta, kterého znají např. z řešení obchodních věcí, ze svého pracovního prostředí apod. Takový advokát obvykle nemá potřebné zkušenosti a dostatečný vhled do rozvodové problematiky. Nemá dostatečné znalosti potřeb dětí a dospělých v této náročné životní situaci.

Role pomáhajících profesí (sociální pracovníci, terapeuti, psychologové, mediátoři, …)

Služby pomáhajících profesí jsou většinou zaměřeny na potřeby rodičů a/nebo dětí.

Je dobré doporučovat služby uplatňující celostní přístup k rodině. Ty pracují s potřebami jednotlivců, ale uvědomují si, že jde o jednotlivce, kteří žijí ve vztahovém systému a potřebují mít možnost v rámci těchto vztahů fungovat i nadále.

Služby nabízené v situaci rozvodu jsou tyto:

- **sociálně právní poradenství**
  - » někde nazýváno jako ***edukace rodičů***
  - » součástí může být pomoc s vypracováním rodičovského plánu
- **mediace**
- **spolupráce s psychologem**
  - » na řešení orientovaná, časově ohraničená
  - » krátkodobá/dlouhodobá
  - » individuální/párová/se zapojením dítěte

U každé služby je důležité dobře ***definovat zakázku***. Určit, co je cílem spolupráce, zda je možné na tomto cíli a za jakých podmínek pracovat.

Zakázkou může být:

- individuální spolupráce
  - » podpora při vyrovnání se s rozpadem soužití
  - » zpracování rozchodu
- párová spolupráce
  - » podpora rodičů v nastavení pravidel komunikace
  - » hledání řešení nastavení péče o dítě s ohledem na jeho potřeby
- (psycho)terapie
  - » vedená kvalifikovaným odborníkem – psychoterapeutem
  - » individuální/párová/rodinná
  - » krátkodobá (do tří měsíců)/střednědobá/dlouhodobá (nad šest měsíců)
- poskytnutí specifické služby pro děti
  - » individuální (např. program práce s dětmi Archipelago)
  - » skupinové (např. Dětský průvodce světem rozvodu)

Důležitým klíčem k výběru adekvátní služby jsou potřeby rodičů a dětí v této životní situaci.

Co v rozchodu/rozvodu potřebují rodiče:

- informace
- respekt ze strany druhého rodiče
- respekt ze strany kolizního opatrovníka, soudce, odborníků

- podporu v osvojení si (nebo upevnění) některých dovedností, které budou potřeba pro zvládnutí rodičovství po rozvodu
- podporu ve zvládnutí, přijetí, smíření se, vyrovnání se s rozpadem vztahu

Co v rozchodu/rozvodu potřebují děti:

- informace
- opakované nabídky ke komunikaci ze strany rodičů
- vysvětlování, ujišťování a jasný postoj rodičů ohledně rozpadu jejich vztahu (vztah končí, rodiče už nebudou spolu)
- oboustranně (od obou rodičů) dovolený a podporovaný vztah s oběma rodiči
- jistotu a stabilitu (alespoň v tom, co je možné)
- výhled od budoucna
- zájem rodičů
- ohledy na své potřeby a jejich naplňování
- respekt mezi rodiči (rodiče uznávají jeden druhého v rodičovské roli)

Role soudního znalce

Soudní znalec by měl být v rámci opatrovnického řízení ve věci určení poměrů dětí a nezletilých po rozvodu využíván co nejméně. Jeho odborný posudek je jedním z důležitých podkladů pro soudce pro případ, že bude muset rozhodovat, tzn. že rodiče nedospějí k dohodě. Pokud vycházíme z premisy, že naprostá většina rodičů je schopná pečovat o své děti, pak je otázkou, co by mělo být předmětem znalcova posuzování.

Využití znalce je na místě v případech, že:

- existují indicie o nedostatečných rodičovských kompetencích jednoho nebo obou rodičů (závislosti na návykových látkách, psychiatrická diagnóza)
- rozhoduje se o dítěti se specifickými potřebami (postižené dítě, vážně nemocné dítě)

Podrobnější popsání rolí jednotlivých profesí lze najít v doporučené literatuře. Zejména v publikaci O. Matoušek a kol. Děti a rodiče v rozvodu (Praha, Portál).

MODUL IV
DOHODNUTÝ ROZVOD

Základní cíl modulu

Zde se věnujeme strategii, která chrání dítě před negativními dopady rozvodu. SAMKO ji musí znát a spolu s ní techniky, jak i on sám, bez žádoucí, ale ne vždy existující podpory ostatních profesí, může rodiče k této cestě motivovat. Je žádoucí, aby SAMKO v zájmu dítěte přispíval k podpoře tohoto způsobu rozvodu a pomáhal udržovat dosažené pokroky. Měl by vědět, jaké informace by měli rodiče dostat v rámci edukace a jestli je jim v místě jeho působení standardně nějakým subjektem poskytována a v jakém rozsahu. SAMKO by měl vést rodiče k vypracování rodičovského plánu a měl by být schopen nabídnout účast nějakého subjektu, který v tom může rodičům asistovat.

Průběh rozvodu založeného na dohodě rodičů

Dohodnutý rozvod je takový způsob rozvodu, který v maximální možné míře řídí sami dospělí účastníci – zde je pro jednoduchost označujeme jako rodiče. Asistenci jim mohou poskytovat:

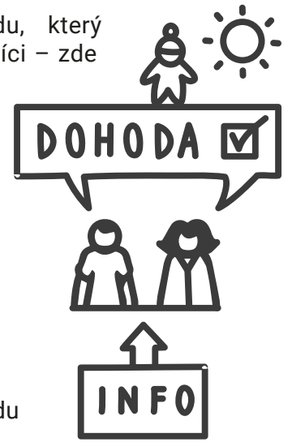

- soudní úředníci
- soudci
- pracovníci OSPOD
- pracovníci manželské poradny
- mediátoři
- jiní profesionálové z pomáhajících profesí

V ČR se procedura vedoucí k dohodnutému rozvodu označuje také jako ***Cochemská praxe*** nebo ***interdisciplinární spolupráce inspirovaná Cochemskou praxí*** podle německého města, kde vznikla (viz www.cochem.cz).

Posloupnost „instancí" zúčastněných na řešení návrhu na rozvod je v Cochemské praxi následující:

- soud
- soudní tajemník nebo OSPOD (obvykle 2 kontakty)
- příp. manželská/rodinná poradna
- příp. mediátor

- soud
- příp. znalec
- soud

Důraz je kladen na rychlost procesu (s ohledem na dítě a jeho potřeby a prožívání), ale také na udržitelnost ***rodičovské dohody***. Na všech místech je na rodiče vyvíjen tlak na převzetí rodičovské odpovědnosti a proaktivní přístup k hledání řešení svého sporu. Při uzavírání dohody je jim poskytována pomoc. Pokud se nedaří dohodu o péči uzavřít, soud rozhoduje podle zpráv od aktérů procesu, které se zaměřují zejména na změnu přístupu rodičů k hledání řešení a práci na dohodě v rámci celého procesu.

Soud vyhodnocuje rodičovské kompetence zejména podle schopnosti a ochoty rodiče:

- respektovat a uznat druhého rodiče v jeho rodičovské roli
- oddělit partnerskou rovinu od rodičovství
- podporovat vztah dítěte k druhému rodiči
- rozumět potřebám dítěte v situaci rozvodu a uspokojivě na ně reagovat
- hledat řešení skrze naplňování potřeb dítěte
- ušetřit dítě konfliktního chování mezi rodiči
- vzájemně participovat na péči o společné dítě
- respektovat čas a způsob trávení času dítěte s jeho druhým rodičem
- sdílet důležité informace týkající se dítěte s druhým rodičem
- podílet se na úhradě potřeb dítěte

Pokud byl na žádost soudu, většinou v souvislosti s narušenou rodičovskou kompetencí nebo specifickými potřebami dětí, vypracován znalecký posudek, mívá mezi důkazy největší váhu.

Principy komunikace profesionálů pro setkání s rozvádějícími se rodiči

- je třeba počítat s emočními projevy – jde o lidi v extrémně stresové situaci
- při přímé komunikaci s rodiči nepřistupovat na to, aby za ně mluvili či jednali v rámci poskytované intervence advokáti nebo jiné osoby z rodiny (pokud rodiče přítomnost advokáta nebo jiné osoby vyžadují, je třeba domluvit s ním/nimi pravidla jejich přítomnosti – pasivní role posluchače)
- posadit rodiče tak, aby neseděli přímo proti sobě
- dát rodičům k dispozici pohodlné sezení, nepřímé světlo
- dát rodičům možnost odejít na chvíli pryč
- dát rodičům k dispozici kapesníky, pití
- zápis dělat formou poznámek na papír, a to jen v nejnutnější míře, případně zápis doplnit až ex post

Řízení schůzek, role profesionála

- vždy mluvit s oběma rodiči najednou
- ověřovat si porozumění
- profesionál by měl určovat téma, mít komunikační iniciativu
- profesionál by se měl vyjadřovat jasně, jednoznačně, klidně

- neutralizovat výčitky a kritiku (tj. nedávat jim prostor, odkazovat případně na jiné odborníky k individuálním konzultacím)
- pokud je vážné podezření na špatné zacházení s dítětem, kontaktovat OSPOD (před formálním oznámením s pracovníkem OSPOD případ telefonicky konzultovat)
- zachovávat neutralitu ve sporných věcech
- nepřebírat odpovědnosti rodičů, tedy nenavrhovat konkrétní řešení (tyto dva poslední principy jsou shodné se zásadami profesionální mediace)

Edukace rodičů

Průběh edukace

Edukace rodičů probíhá ideálně ještě před prvním soudním jednáním. Nejdříve formou ***základní edukace***, tj. poskytnutí základních informací. Týkají se následujících témat:

- rodičovská odpovědnost
- rodičovské kompetence
- průběh soudního řízení
- role jednotlivých subjektů
- náležitosti návrhu
- formy péče a praktické dopady ve vztahu k výživnému, čerpání soc. dávek a dalších výhod (OČR, daňové odpisy, ...)
- potřeby dítěte v rozpadu soužití rodičů
- práva a postavení dítěte v rámci řízení
- dopady nezvládnutí rodičovského konfliktu na dítě
- role zainteresovaných institucí

Tato základní edukace může být poskytována ve formě „semináře“ skupině rodičovských párů nebo individuálně, vždy jednomu rodičovskému páru (oba rodiče najednou). Poskytovateli jsou obvykle OSPOD nebo neziskové organizace, příp. advokáti v rámci své praxe.

Pokud jsou dostupné edukační materiály, je možné dát je rodičům předem a při samotné edukaci probírat jen pro ně relevantní témata, případně sporné věci.

Základní doporučení rodičům během edukace

- *Jste v jedné z nejtěžších situací svého života. Stojíte před úkolem vybudovat pro sebe nové zázemí (bydlení, finanční zajištění, někdy i zaměstnání). Je třeba nově nastavit kontakty s prarodiči, s přáteli. A současně stojíte před úkolem nepoškodit to, co jste dětem poskytovali a co dětem prospívalo.*
- *Základní potřebou dětí je udržet si kontakt s vámi oběma. Různými způsoby budou proti vašemu rozvodu protestovat a budou možná zkoušet znovu vás dávat dohromady.*
- *Děti je třeba ujistit o tom, že kontakt s vámi neztratí, že o vaši lásku nepřijdou. Jejich protesty je nutné tolerovat. A současně jim neslibovat to, co je nereálné.*
- *Do vztahu k dětem se nevyhnutelně promítají vaše negativní pocity; tyto pocity budou přetrvávat velmi dlouho. Má-li se vyřešit péče o děti, je nutné jednat tak říkajíc „vedle" nich, zkusit je dát do závorky.*
- *Všichni zúčastnění pracovníci (soudci, advokáti, sociální pracovníci, psychologové aj.) jsou vůči vám cizí lidé. Pokud se ujímají vašich věcí a řeší je za vás, nejde o vaše řešení. S odstupem času budete zjišťovat, že ne vždy vám jejich rady, doporučení a rozhodnutí prospěly. Čím více o svých věcech – včetně péče o děti – budete rozhodovat vy, tím větší je naděje, že řešení potřebných záležitostí bude odpovídat vašim potřebám a možnostem a také potřebám a možnostem vašich dětí.*
- *Děti jsou formovány dvěma nenahraditelnými vlivy – vlivem otce a matky.*
- *Matky se často obávají toho, že otec nebude schopen o děti pečovat stejným způsobem jako sama matka. To se stává, ale nemělo by být důvodem k tomu, aby matka bránila otci v kontaktu s dětmi. Bránit kontaktu dítěte s otcem znamená připravovat dítě o polovinu toho, co od rodičů potřebuje.*
- *Otcové se často obávají toho, zda si s dětmi udrží vztah a zda budou mít vliv na to, co se s nimi bude dít. To se stává, kontakt otce s dětmi je po rozvodu někdy řídký nebo dokonce žádný. Nedostatečný nebo chybějící kontakt s otcem připravuje dítě o polovinu toho, co od rodičů potřebuje.*
- *Kvalitní péče o dítě se pozná tak, že:*
  - *dítě má dostatečnou příležitost ke kontaktu s nejbližšími lidmi*
  - *dítě se cítí ve všech situacích bezpečně*
  - *dítě vnímá oba rodiče (případně i prarodiče) jako svou oporu*
  - *vše, co se s dítětem děje, je pro něj předvídatelné, dítě je na to připraveno a rozumí tomu*

Časté chyby v porozvodové péči o děti

Rodiče je dobré informovat o tom, co by mohlo jejich péči o děti komplikovat. Je to zejména toto:

- Bez přímé komunikace o dětech se kvalitní péče o děti nedá sladit.
- Je nevhodné předávat si děti bez osobního kontaktu mezi rodiči. Ideální je předání s překryvem, tj. s krátkou věcnou komunikací rodičů o aktuálních záležitostech týkajících se dětí, a to formou osobního kontaktu tváří v tvář. Pokud rodiče zpočátku komunikaci při předávání nezvládají (nevyhnou se konfliktnímu jednání), je možné uskutečňovat předávání např. přes školní zařízení s tím, že rodiče nemají na možnost budoucího osobního setkání rezignovat.
- Je nevhodné, aby si rodiče posílali vzkazy přes děti ve věcech, ve kterých se děti nemohou orientovat, ani o nich rozhodovat.
- Nevhodné jsou i výslechy dětí po návratu od druhého rodiče zaměřené na nedostatky v jeho péči.

- Je nevhodné blokovat kontakty dětí s druhým rodičem v době, kdy jsou s prvním rodičem (např. formou odebírání mobilů, odpírání přístupu k počítači.). Na komunikaci s druhým rodičem v době, kdy jsou s prvním rodičem, je dobré vyhradit dětem určitou dobu.
- Je špatné, pokud jeden rodič rozhodne o důležitých věcech týkajících se dětí bez porady s druhým rodičem (např. v záležitostech týkajících se školy, zdravotní péče, sportovních aktivit, zájmových kroužků). Taková rozhodnutí mají být vždy probrána oběma rodiči a uskutečňovat se mají až dohodnuté varianty.
- Odstěhování jednoho rodiče do velké vzdálenosti od druhého bez domluvy vytváří bariéru pro kontakty rodiče a dítěte. I toto by mělo být předem mezi rodiči probráno.
- Rozšířeným nešvarem je objednávání tzv. soukromých znaleckých posudků pro soud od znalců, kteří jsou schopni posudek vyhotovit, aniž by viděli druhého rodiče. Tito znalci se chovají v rozporu s profesionální etikou. Totéž se týká vyšetření u lékařů a psychologů, na nichž jeden rodič bez vědomí druhého rodiče žádá vyjádření týkající se psychického stavu dětí a formulaci doporučení ohledně další výchovy dětí.
- Překročením zákona je podávání trestních oznámení na druhého rodiče se smyšleným odůvodněním. Pokud se obvinění ukáže jako falešné, dopouští se trestného činu ten, kdo ho učinil.
- Blokování kontaktu dětí s jedním rodičem, které je v rozporu s dohodou rodičů schválenou soudem (případně v rozporu s rozhodnutím soudu), je přestupek, který může být pokutován. Pokud je opakovaný, může vyústit v soudní rozhodnutí o předání dětí do péče tomu rodiči, jemuž byl kontakt s dětmi blokován.
- Podávání opakovaných návrhů na předběžná opatření soudu snižuje pravděpodobnost, že mezi rodiči bude možná dohoda. Oba rodiče postupně víc a víc počítají s tím, že je rozsoudí a jejich věci vyřeší soudní autorita. Návrhy na předběžná opatření jsou krajním prostředkem, bohužel často zneužívaným pro řešení drobných a dohodnutelných záležitostí týkajících se péče o děti.
- Popouzení dětí proti nepřítomnému rodiči/prarodiči je ničením dětské duše. Když o bývalém partnerovi není možné říkat něco pozitivního, je lépe neříkat nic. Dítě si svůj názor na něj časem utvoří.
- Slovní nebo fyzické střety mezi rodiči v době předávání, jichž jsou děti svědky, je dnes považováno za týrání dětí. Komunikace o dětech, která hrozí konfliktem, má probíhat bez přítomnosti dětí.
- Snaha určit viníka rozvodu je slepá ulice. Prakticky je to nemožné. Právní účinky jsou minimální a minimálně využívané (odklad rozvodu, krátkodobé výživné na manžela).
- Uplácení dětí drahými dárky a požitky jedním rodičem je druhým rodičem oprávněně vnímáno jako neférové. Dárky, zájezdy, kupování nákladného oblečení, telefonů apod. je žádoucí konzultovat s druhým rodičem předem a udržovat rozumnou rovnováhu v tom, co děti dostávají od jednoho a druhého rodiče.

- Pokud se jeden rodič pokouší kontrolovat aktivity dítěte s druhým rodičem, případně i kontakty dítěte s novým partnerem druhého rodiče, nemůže se mu to podařit. Rodič, který má dítě u sebe, je odpovědný za vše, co se s dítětem děje.

Rodičovský plán

V ČR není jednotná praxe v tom, kdo má rodičovský plán po rodičích vyžadovat jako první (může to být OSPOD, pak je výhodné, když OSPOD nedělá standardní šetření v rodinách), není jednota ani v tom, nakolik se rodičům má při jeho sestavování asistovat (podporu však potřebují), ani v tom, jak zacházet se situacemi, kdy se plán nedodržuje (je možné předepsat rodičům jako očekávaný výsledek jejich snahy o vytvoření plánu, že se plán nepovede na 100 % ani sestavit, ani dodržovat).

Když plán na několik pokusů sestavit nejde, mohou se rodiče přesunout k další instanci (z OSPOD do manželské poradny nebo k mediátorovi). Prioritní je dosáhnout zkušenosti rodičů s tím, že je dohoda možná – důležité je řešit akutní věci, něco je možné nechávat otevřené (zejména výživné se může nechat až na rozhodnutí soudu, který na to má orientační tabulky a může si vyžádat kopii daňového přiznání). Dobré je odložit označení pro navrhovaný typ péče (střídavá, výhradní..) na dobu, kdy bude plán vypracován.

Plán nemá být formalitou, kterou rodiče vyplní jen naoko. Zároveň nemá být spouštěčem konfliktů mezi rodiči. Obě zmíněná rizika – tj. riziko formálního přístupu a riziko rozpoutání konfliktu musí ošetřit profesionál, který s rodiči pracuje.

Konstrukce rodičovského plánu

Plán obvykle zahrnuje hlavní oblasti života dítěte (resp. jeho potřeby), kde je žádoucí, aby rodiče kooperovali. Může být členěn například následovně:

- potřeby dětí (včetně tzv. zvláštních potřeb u dětí se zdravotními problémy nebo jinými hendikepy)
- nynější a budoucí bydliště dětí
- způsob předávání dětí mezi rodiči
- přímá péče o děti (kdo, kdy), zajištění jejich bezpečí
- docházka dětí do školských zařízení a komunikace s učiteli
- mimoškolní aktivity dětí a zajištění toho, aby se jich děti mohly účastnit
- základní zdravotní péče o děti, péče dalších specialistů

- režim péče o děti během prázdnin a svátků
- finance (výživné, mimořádné výdaje)
- kontakty dětí s příbuznými a dalšími lidmi
- komunikace dětí a rodiče v době, kdy nebudou spolu
- komunikace mezi rodiči o dětech

Na internetu lze nalézt několik vzorů rodičovského plánu rozvedeného do konkrétních otázek. Subjekt, který používá rodičovský plán při práci s rodiči, ho podle nich může snadno sestavit.

Příklady souborů otázek při sestavování rodičovského plánu

Režim péče o děti během prázdnin a svátků

- *Jakým způsobem zajistíme péči o děti po dobu letních prázdnin? Do jakého data před prázdninami je třeba, abychom si dohodli prázdninový program s dětmi?*
- *Jakým způsobem zajistíme péči o děti po dobu jarních prázdnin?*
- *Jakým způsobem budou děti trávit „Mikuláše“, vánoční svátky, silvestr, Nový rok, Velikonoce?*
- *Jakým způsobem a kde budou děti slavit své narozeniny a svátky? Kdo bude oslavy organizovat? Jak budeme hradit náklady na tyto oslavy?*
- *Jakým způsobem budou děti slavit narozeniny a svátky jednoho rodiče a druhého rodiče?*
- *Existují jiné osoby, na jejichž oslavách narozenin, svátků či jiných výročí, by děti neměly chybět? Pokud ano, kdo je na tyto oslavy bude doprovázet?*
- *U jakých cest jednoho rodiče s dětmi je třeba předem informovat druhého rodiče? S jakým předstihem před cestou má být druhý rodič o záměru prvního rodiče cestovat s dětmi informován?*
- *Jakým způsobem si budeme před cestami do zahraničí předávat cestovní doklady dětí?*

Finance

- *Jakým způsobem zajistíme úhradu běžných výdajů dětí?*
- *Co budeme považovat za mimořádné výdaje, které pravděpodobně děti budou mít? Jakým způsobem budeme zajišťovat úhradu mimořádných výdajů dětí? V jakém předstihu bude druhý rodič informován o možném mimořádném výdaji?*
- *Jakým způsobem budeme provádět daňové odpočty na děti?*
- *Měly by být děti pojištěny? O jaký druh pojištění by případně mělo jít? Jakým způsobem budeme případně platit pojistné?*
- *Měly by se dětem spořit peníze? Pokud ano, jakým způsobem a kdo bude peníze poskytovat?*
- *Jaké kapesné budeme dětem dávat, jak často a kdo jim ho bude dávat?*
- *Budeme se předem domlouvat na tom, jaké dárky od nás děti budou dostávat?*

Postup práce s rodičovským plánem

Tam, kde se praktikuje Cochemská praxe, překládá plán rodičům soudní tajemník, nebo OSPOD, či spolupracující manželská poradna. Tam, kde se Cochemská praxe nepraktikuje, může plán rodičům předložit SAMKO. Předložení plánu by měla předcházet edukace rodičů.

Práce na plánu vyžaduje v řadě případů průběžnou podporu rodičů do doby, než je dosaženo pro obě strany přijatelného výsledku. Nelze spoléhat na to, že rodiče plán zkonstruují sami.

Vlastní postup práce s plánem může vypadat následovně:

- Obecně oba rodiče seznámit s obsahem. Je vhodné zdůraznit, že jde o pomůcku při hledání dohody zpřehledňující to, co bude nutné brzy nebo později řešit. Nejde o dokument, který musí být okamžitě kompletně vyhotovený.
- Hledat a najít shody v návrzích na péči o děti.
- Není třeba dohodnout se na všem hned. Je možné uzavírat krátkodobé dohody s menšími cíli (jak vyřešíte příští týden, nadcházející prázdniny, oslavu narozenin) předbíhající vytvoření plánu. Pokud se i malé dohody daří a pokud jsou dodržovány, jde o významný signál pro obě strany.
- Když se dohodnuté věci nepovedlo dodržet, vyjasnit si důvody a nespěchat se závěry.
- Pokud na plánu budou rodiče pracovat sami, doporučit jim společné vytváření rodičovského plánu. Verze plánu vytvořené individuálně bude těžší smířit.
- Debaty s rodiči orientovat jen na budoucnost. Blízká i vzdálenější minulost jimi bude nevyhnutelně vnímána rozdílně, přičemž o ní není nutné vytvářet společnou verzi.
- Zdůraznit rodičům, že dohodnutý plán soud obvykle schválí. Rodiče si tím ušetří vstup cizích lidí do jejich záležitostí.

Náročné situace při práci s rodičovským plánem

- Jeden rodič plán odmítá, druhý ne. Odmítajícímu je třeba vysvětlit, že se dostává do nevýhody a soud to může při rozhodování zohlednit.
- Oba rodiče plán odmítají, chtějí, aby rozhodla autorita. Je třeba vysvětlit oběma, že se tím definují jako nesvéprávní a ignorují zájem dítěte.
- Dohoda jednoho rodiče dostává do očividné nevýhody. Na to je třeba oba rodiče upozornit a poukázat na body dohody, z nichž je to patrné. Je pak možné rodičům navrhovat, aby změnili ujednání, ale nepředepisovat jak.
- Typ péče podle zákona je nejlepší nechat na konec jednání o plánu. Rodiče je dobré upozornit na to, že existují varianty výhradní péče s rozšířeným stykem. Ideální varianta je společná péče, ta nevyžaduje společné bydlení s dítětem a také nevyžaduje určení výživného na dítě.
- Výživné na děti je také dobré nechat nakonec jednání o plánu. Pokud není shoda na výši, je možné, aby se rodiče shodli na tom, že výše výživného bude stanovena soudem.

MODUL V
ROLE SAMOSTATNÉHO KOLIZNÍHO OPATROVNÍKA (SAMKO)

Základní cíl modulu

Obvykle bývá kolizním opatrovníkem pro řízení ve věci úpravy poměrů dětí a nezletilých po rozvodu ustanovován městský úřad a v jeho rámci OSPOD, tedy instituce. Kolizním opatrovníkem v této věci však může být dle zákona ustanoven i jednotlivec. Tato kapitola představuje možné režimy fungování SAMKO jako nezávislé profese.

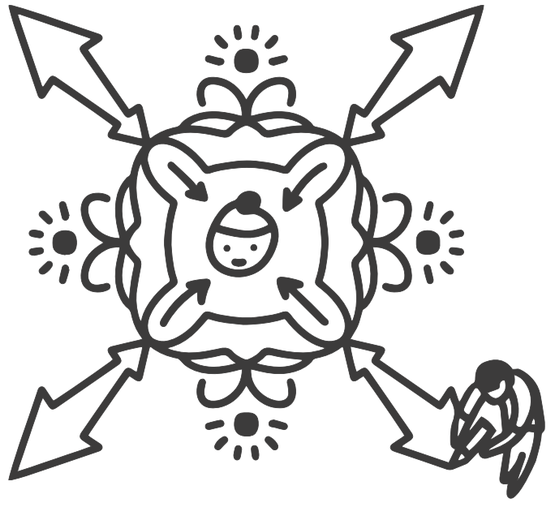

Profesiografické schéma pracovní pozice SAMKO

Smyslem existence pracovní pozice SAMKO je ochrana dětí v rozvodových konfliktech rodičů. Cílovou skupinou jsou primárně nezletilé děti ohrožené rodičovským konfliktem, rodiny v rozvodu rodičů nebo rozpadu jejich vztahu.

Systémový kontext vychází z následující legislativy: Zákon o sociálně právní ochraně dětí (Z. 359/1999), Školský zákon (Z. 561/ 2004), Správní řád (Z. 500/2004), Zákon o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže (Z. 218/2003), Zákon o zvláštních řízeních soudních (Z. 292/2013), Trestní zákoník (Z. 40/2009), Zákon o zdravotních službách (Z.

372/2011), Zákon o sociálních službách (Z. 108/2006), Občanský zákoník (Z. 89/2012), Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních (Z. 109/2002), Zákon o policii (Z. 237/2008), Zákon o zdravotních službách (Z. 372/2011), standardy kvality, OSPOD, standardy kvality sociálních služeb.

Způsob definování cílů pro pracovníky

- zastupování dítěte v řízení
- práce s rodiči dítěte
- interdisciplinární spolupráce – člen týmu (spolupráce s OSPOD, se soudem, s poradnou)
- zajištění participačních práv dítěte v řízení
- doporučení a zprostředkování služeb pro dítě i rodiče
- spolupráce se soudním tajemníkem (sociálním pracovníkem soudu)
- ochrana dětí a prevence špatného zacházení s nezletilými dětmi
- dodržování standardů kvality
- vyhodnocení situace ohroženého dítěte a jeho rodiny

Popis jednotlivých pracovních činností SAMKA

- jednání s rodiči
- rozhovor s nezletilým dítětem
- případová práce
- zpracování stanoviska pro soud a podávání návrhů k soudu
- vyžádání informace od spolupracujících subjektů
- účast u soudního jednání
- účast na případové konferenci
- administrativní úkony spojené s vedením spisové dokumentace aj.

Okruh spolupracujících subjektů

- pediatr
- školka, škola
- soud
- policie
- OSPOD
- pedagogicko-psychologická poradna
- manželská poradna
- sociálně aktivizační služby pro rodiny
- krizové centrum
- zařízení ústavní výchovy
- dětský psycholog, dětský psychiatr
- mediátor

- specializovaná zařízení a služby pro ohrožené děti (např. zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, diagnostický ústav, středisko výchovné péče aj.)

Typy výsledků

Formalizované:

- vyhodnocení situace ohroženého dítěte a jeho rodiny
- rodičovský plán/dohoda
- vyjádření pro soud
- návrh k soudu
- spisová dokumentace

Faktické:

- zvládnutí změny v životě dítěte
- dosažení dohody rodičů a přiměřeného způsobu jejich komunikace
- snížení míry bezprostředního ohrožení nezletilého dítěte
- snížení míry dlouhodobé traumatizace nezletilého dítěte

Předpoklady k výkonu profese

Nutná formální kvalifikace:

- VŠ
- zkouška zvláštní odborné způsobilosti MSp

Osobnostní předpoklady:

- stabilita
- odolnost
- empatie
- důvěryhodnost
- transparentnost
- schopnost spolupráce
- systematičnost
- tvořivost
- nadhled
- rodičovská zkušenost
- profesní zkušenost (z oboru práva/sociální práce/sociální pedagogiky/psychologie)

Potřebné znalosti:

- znalost relevantní legislativy systému sociálních služeb pro děti a rodiny, systému školských zařízení pro děti a mládež
- znalosti týkající se fungování rodiny, komunikace v rodině, fungování etnicky odlišné rodiny

- znalost subkultury extrémní chudoby
- znalost základů vývojové psychologie
- znalost teorie konfliktu
- znalost základních mediačních technik

Potřebné specifické dovednosti:

- metodika hodnocení rodiny a nejlepšího zájmu dítěte
- metodika edukace rodičů v rozvodu
- metodika vytváření rodičovských plánů
- metodika vedení rozhovoru s ohroženým dítětem
- metodika vytváření rodičovských dohod
- metodika podpory rodičovských dovedností
- posouzení míry traumatizace/stresovanosti dítěte nepříznivými vlivy
- postupy spadající do „interkulturní kompetence“ interdisciplinární spolupráce
- identifikace hranic normality

Měkké dovednosti:

- komunikační dovednosti (včetně komunikace s nezletilým dítětem)
- komunikace s rodiči (včetně rodičů chováním se výrazně vymykajících normě)
- komunikace s představiteli jiných organizací
- udržování osobní hranice ve vztahu k rodičům i dítěti
- psychohygiena
- zvládání konfliktů
- udržování neutrality vůči konfliktu dospělých
- ovládání vlastních emocí
- sebereflexe
- seberozvoj
- humor
- respekt k lidem

Žádoucí postoje, hodnotová orientace:

- snaha najít zdroje k řešení v rodině
- ponechávání přiměřené míry odpovědnosti na rodině
- porozumění pro všechny zúčastněné
- citlivost k potřebám dítěte
- schopnost sebereflexe
- otevřenost vůči zpětné vazbě
- orientace na potřeby a práva dítěte

Využívané teorie, přístupy a metody:

- teorie marginalizace a subkultury extrémní chudoby
- teorie vazby
- systemická teorie
- teorie komunikace
- teorie lidského vývoje
- teorie potřeb
- teorie konfliktu
- teorie traumatu
- techniky mediace

Kritéria úspěchu v profesi

Kvantitativní kritéria:

- počet dohod na počet případů
- počet stížností
- počet případů, kdy měl pracovník vliv na konečné rozhodnutí soudu

Kvalitativní kritéria:

- viz výše

Faktory ztěžující výkon práce

Zdroje stresu/vyhoření:

- stížnosti na SAMKO a žaloby
- kritika na internetových fórech
- jednání s rodiči, kteří se chovají agresivně a manipulativně, s kverulanty, s rodiči vyhýbajícími se kontaktu
- suplování nedostupných jiných profesionálů
- nedostatečné finanční ohodnocení práce SAMKO

Kritické a velmi náročné situace:

- udržování profesionálního přístupu k nezletilému dítěti a rodičům se zachováním optimální míry empatie
- zachovávání neutrality mezi rodiči v situaci rozvodu/rozchodu (vzdorování pokusům o manipulaci a vtažení do konfliktu)
- vytváření návrhů na formu péče o děti po rozvodu/rozchodu rodičů, včetně úpravy styku a výživného
- rozhovory s nezletilými dětmi
- vyrovnávání se s tlakem soudu

Hodnocení rizik pro dítě během výkonu role SAMKO

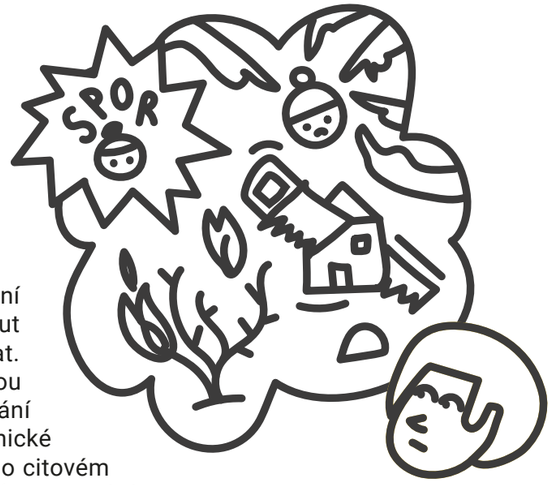

Podezření na to, že je dítě ohroženo, je třeba prověřovat. Když jsou rodiče v rozvodové situaci, je možné, že takové podezření vyslovené jedním z nich (nebo někým jiným zainteresovaným na průběhu rozvodu) má diskvalifikovat druhého rodiče. Důvěryhodnost subjektu, který podává zprávu o ohrožení dítěte, je proto důležitým faktorem v procesu hodnocení.

Během hodnocení je třeba definovat typ ohrožení a častost jeho výskytu a pokusit se odhadnout i pravděpodobnost, že se ohrožení bude opakovat. Základními typy závažných ohrožení dítěte jsou nevhodné životní podmínky, zanedbávání, týrání a zneužívání. Pokud jsou zanedbávány psychické potřeby dítěte, mluví se o citové deprivaci nebo o citovém zanedbávání. Zneužívání může být sexuální (vystavování nepřiměřeným sexuálním zkušenostem), ekonomické (dětská práce) a kriminální (spoluúčast na kriminalitě dospělých, navádění ke kriminálnímu chování).

Zdrojem nepříznivých vlivů mohou být i podmínky, v nichž rodina žije. V bytě se např. netopí, dítě nemá dostatečné oblečení a jídlo. Pokud je příčinou tohoto stavu extrémní chudoba, v níž žijí všichni členové rodiny, je lépe než o zanedbávání dítěte mluvit o životě v nevyhovujících podmínkách, protože v nich žijí všichni členové rodiny a nepříznivý vliv působí na všechny členy rodiny.

Zdrojem nepříznivých vlivů působících na dítě může být chování dospělých. Dospělé rozdělíme na ***pečující dospělé*** a ***nepříznivě působící dospělé***. Obě kategorie se mohou a nemusí překrývat. Dítě může např. být sexuálně zneužíváno strýcem, který přichází do rodiny jednou za čas, ale i nevlastním otcem, který je doma trvale a také se o dítě průběžně stará.

U větších dětí by měla být zhodnocena schopnost dítěte se nepříznivému vlivu/nepříznivým vlivům bránit.

Zároveň je nutné zjistit, kdo v síti blízkých osob pro dítě představuje spolehlivou oporu, nakolik je aktuálně využívána tato osoba pro neutralizaci nepříznivých vlivů a jaký má potenciál do budoucna dítě podporovat.

Ohrožení nepříznivými podmínkami

Život rodiny v extrémní chudobě představuje pro děti celý soubor potenciálně ohrožujících vlivů. Dítě může být vystaveno nepřízni klimatu, nemusí mít vhodné a dostatečně čisté oblečení, nemusí mít vhodnou stravu, resp. stravu v dostačujícím množství, nemusí mít dobré podmínky pro své vzdělávání, nemusí mít dostatečnou zdravotní péči (zvláště pokud péče vyžaduje nadstandardní léky a procedury), může být vystaveno dalším nepříznivým vlivům souvisejícím s tzv. subkulturou extrémní chudoby (může být zapojeno do trestné činnosti, do prostituce, do prodeje a užívání návykových látek atp.).

Za nepříznivé životní podmínky je třeba považovat i pobyt v ústavním prostředí, a to zejména u malých dětí. Relativní materiální blahobyt, kterým tam jsou obklopeny, nemůže nasytit jejich „vztahový hlad“.

Ohrožení ze strany pečujících osob

Pečující osoba sama může být zdrojem nepříznivých vlivů nebo může svou nečinností vytvářet podmínky pro to, aby někdo jiný dítě poškozoval. Ať už je sama zdrojem nepříznivých vlivů, nebo jen nečinným svědkem, může to být proto, že:

- trvale nemá dostatečné kompetence (např. má snížené rozumové schopnosti, trpí chronickou duševní nemocí spojenou s nedostatečným „napojením na skutečnost“; popisuje se i „syndrom apatie a marnosti“ pečující osoby, který není duševní nemocí, ale trvalým stavem)
- přechodně nemá potřebné kompetence (jedná např. pod vlivem návykových látek, pod vlivem akutní stresující situace)
- má osobní vlastnosti epizodicky ztěžující výchovu dítěte a soužití s partnerem (nekontrolovaná agresivita, těžká žárlivost, autistické sklony, sexuální deviace)

Pečující osoba (tj. osoba žijící ve společné domácnosti s dítětem, s níž je dítě denně v kontaktu) je pro dítě klíčová. Případné nepříznivé vlivy jiných osob dítě může unést, pokud má oporu v pečující osobě. Naopak nevhodné zacházení od pečující osoby snáší dítě podstatně hůř než nevhodné zacházení od jiného člověka.

Pokud je třeba zhodnotit kvalitu vazby mezi dítětem a pečujícími osobami, pak indikátory kvalitní a jisté vazby jsou: existence očního kontaktu, existence tělesného kontaktu, „proto-dialogy“, respekt k ochabování pozornosti dítěte v interakci s ním, existence společných činností pečující osoby a dítěte. Indikátory nejistých typů vazeb jsou: chybějící kontakt nebo kontakt ze strany dospělého nepřiměřeně přerušovaný, dospělý nereaguje na podněty ze strany dítěte (ani na pozitivní výzvy, ani na signály nelibosti), dospělý vyjadřuje negativní emoce vůči dítěti bez jasných aktuálních příčin.

Pečující osoby žijící tzv. alternativním životním stylem ohrožují děti jen výjimečně. Nicméně pokud odmítají očkování, transfúzi krve, případně pokud dítě vtahují do náboženské sekty, je žádoucí uvažovat o ohrožení dítěte.

Existují i jiné typy nevhodného chování rodiče k dítěti (hyperprotektivita, přetěžování dítěte odpovědnostmi, vysoké nároky na dítě neodpovídající jeho možnostem), ty však nelze pokládat za případy vážného ohrožení a je možné je řešit poradenstvím, případně terapií rodiny.

Ohrožení dítěte jinými osobami

Je důležité, v jakých situacích a jak často docházelo ke kontaktu ohrožující osoby s dítětem. Nejčastějšími pachateli špatného zacházení s dítětem jsou osoby žijící ve společné domácnosti s tímto dítětem nebo lidé, kteří mají k dítěti přístup při vzdělávání ve škole, při sportu, při zájmových činnostech.

V současnosti se rozmáhá kyberšikana. Dítě může být pronásledováno vrstevníky (např. spolužáky), ale i cizími osobami. Více ohrožené jsou děti, u kterých pečující osoby nemonitorují jejich elektronickou komunikaci.

Charakteristiky dítěte zvyšující riziko ohrožení

Děti s jakýmkoliv hendikepem jsou ohroženější než jiné děti. Mladší děti jsou obecně ohroženější než starší děti.

Ohrožení dítěte se může, ale nemusí odrážet v jeho chování. Nejsnáze se rozpoznají příznaky týrání (atypická zranění zejména v oblasti hlavy a předloktí, modřiny na zadní části těla a nohou). Podezřelé mají být neurčité popisy vzniku zranění nebo měnící se verze pečujících osob o tom, jak ke zranění dítěte došlo. Příznaky zanedbání základních potřeb obvykle neuniknou pozornosti okolí (páchnoucí oděv, vyhublost dítěte, krádeže jídla). Psychická deprivace může být patrná z nápadné vztahové netečnosti dítěte, ale i z nutkavého navazování kontaktu za každou cenu a s kýmkoliv. Sexuální zneužívání je možné u děvčat diagnostikovat gynekologicky. U větších dětí někdy vede sexuální zneužívání k nápadně svádivému chování. Na epizodické špatné zacházení děti často reagují změnami psychického stavu (deprese, nespavost, projevy úzkosti a strachu).

Rodinný kontext špatného zacházení s dítětem

Obětí špatného zacházení v rodině může být více. Mohou být mezi dětmi, ale i mezi dětmi a dospělými. I situace, kdy je dítě svědkem toho, jak otec mlátí matku, se dá pokládat za týrání dítěte a v některých zemích to takto posuzují orgány ochrany dětí i soudy.

Špatné zacházení s dítětem může být součástí rodinných scénářů. Matka např. ví o sexuálním zneužívání dcery nevlastním otcem, ale situaci neřeší, protože ji dcera osvobozuje od povinnosti manžela sexuálně uspokojovat. Dítě kromě strádání může v těchto „hrách“ dosahovat i „zisků“ (např. si nechává platit za mlčení).

Při opakovaném a neadekvátním prověřování toho, co se dítěti přihodilo, hrozí tzv. ***sekundární traumatizace*** dítěte. Necitlivé prověřování zpráv může způsobit rozkol mezi dospělými. Může také zablokovat spolupráci členů rodiny a pracovníka.

Prověření zdroje zprávy o ohrožení dítěte a situačního kontextu je nutné zejména tehdy, když je oznamovatelem soukromá osoba, které má vztah k rodiči/rodičům dítěte. Zprávy o ohrožení přicházejí také od učitelů a lékařů.

Dítě ohrožené špatnými životními podmínkami je třeba pokládat za součást rodiny ohrožené špatnými životními podmínkami. Adekvátní reakcí je zlepšení těchto podmínek, nikoli umisťování dítěte do náhradního prostředí.

Prognóza je lepší v těch případech, kdy pečující osoba uznává, že s dítětem bylo špatně zacházeno. Prognóza je horší v těch případech, kdy už v minulosti prokazatelně došlo ke špatnému zacházení s dítětem. Horší prognóza je u rodin izolovaných, stresovaných nedávným ekonomickým propadem (např. exekucí majetku), přestěhovaných do náhradního bydlení proti své vůli, stresovaných úmrtím někoho z rodiny nebo narozením dítěte.

Kompetence dospělých členů rodiny starat se o dítě souvisejí s jejich osobní historií a jejich kompetencemi i v jiných oblastech života (partnerský vztah, vzdělání, zaměstnání). Tyto kontexty nelze při posuzování rizik pro dítě pominout. Alespoň základní nástin „příběhu rodiny“ může objevit důležité souvislosti nevhodného zacházení s dítětem a může být vodítkem při rozhodování o vhodných formách intervence.

Když je identifikovaným zdrojem ohrožení někdo jiný z rodiny než pečující osoby, případně někdo mimo rodinu, je v první řadě třeba omezit jeho přístup k dítěti.

Když je pečující osoba zdrojem ohrožení a není naděje na změnu jejího chování, resp. na to, že bude někdo její nevhodné chování dostatečně kompenzovat a tím eliminuje riziko pro dítě, je třeba uvažovat o tom, kdo by pečující osobu mohl nahradit.

V případech, kdy ze zákona vzniká povinnost hlásit podezření na špatné zacházení s dítětem, měl by SAMKO věc konzultovat se supervizorem.

Analýza problému dítěte a plán podpory

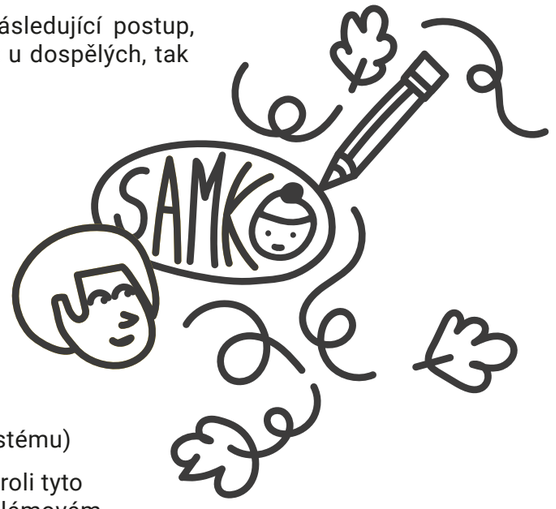

Zastrow (1995) navrhl následující postup, který může být použit jak u dospělých, tak u dětí:

1. určení toho, co je problém
2. popis toho, jak problém vidí dítě
3. určení toho, které osoby participují na udržování problému (tzv. problémového systému)
4. popis toho, jakou roli tyto osoby hrají v problémovém systému
5. stanovení pracovních hypotéz týkajících se příčin problému
6. popis toho, v jakém prostředí se problémové chování vyskytuje
7. popis toho, kdy se problémové chování objevuje
8. popis toho, jak často se problémové chování objevuje, jakou má intenzitu a jak dlouho trvá
9. popis toho, jaký vývoj mělo problémové chování od doby, kdy bylo poprvé zaznamenáno
10. přehled hlavních potřeb dítěte v současnosti a jejich naplnění
11. přehled případných pokusů dítěte problém nějak řešit
12. přehled dovedností nutných k tomu, aby dítě mohlo problém řešit samo
13. přehled všech zdrojů, o kterých se předpokládá, že jsou pro řešení problému potřebné (personálních, materiálních)
14. popis toho, jaké z uvedených zdrojů má k dispozici samo dítě
15. navrhovaný postup řešení
16. navrhovaný soubor osob, které se na řešení mají podílet a určení jejich rolí (akční systém)

Výsledkem analýzy je plán podpory dítěte, v němž jsou jasné úkoly aktérů, termíny jejich splnění a způsoby prověřování toho, jak se plán daří naplňovat.

Odkazování na jiné služby pro rodiče a děti

SAMKO by si měl vytvořit přehled o místně dostupných službách. Zejména o následujících:

Služby pro rodiče:

- bezplatné právní poradenství
- služby pro lidi ohrožené závislostmi
- služby pro oběti domácího násilí (nestátní organizace, intervenční centra, Probační a mediační služba)
- občanské poradny poskytující poradenství ve věcech dluhů, exekucí, sporů o majetek
- mediátoři orientovaní na rodinnou mediaci
- organizace pracující formou rodinných skupinových konferencí
- specialisté poskytující individuální/skupinovou psychoterapii/farmakoterapii jednoho rodiče (psychiatři, psychologové)
- advokáti orientovaní na „collaborative law“, tj. na hledání dohody a zmírňování konfliktu
- manželské a rodinné poradny
- programy pro pachatele domácího násilí

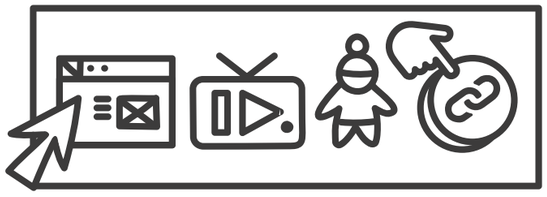

Služby pro děti a dospívající:

- krizová centra pro děti
- mentoringové programy využívající dobrovolníky
- specialisté poskytující profesionální psychoterapii/arteterapii dítěte
- programy pro děti rodičů v rozvodu
- nízkoprahová zařízení pro děti a mládež
- K-centra poskytující poradenství v oblasti závislostí

Postup případové práce SAMKO

- SAMKO informuje příslušné soudy o možnosti poskytování zastoupení dětí a nezletilých v rámci opatrovnického řízení ve věci úpravy poměrů dětí a nezletilých po rozvodu (může poskytnout svůj profesní životopis a leták, kde se představuje dětem a leták, kde se představuje rodičům dítěte (soud může přiložit k usnesení).
- Soudním usnesením bude jmenován SAMKO pro konkrétní případ.

- Soudům bude doporučeno, aby využívaly SAMKO v případech tzv. „prvoúprav“. Chronické spory vyžadují multidisciplinární týmy profesionálů.
- V usnesení soudu mohou být uvedeni advokáti. Soudům bude doporučeno, aby v usnesení byly rychlé kontakty na rodiče.
- Soud může ustanovení SAMKO osobě vykonávající tuto roli oznámit telefonicky.
- V usnesení soudu bude povinnost rodičů kontaktovat SAMKO do 10 dnů.
- Pokud kontaktuje SAMKO advokát, bude SAMKO trvat na tom, aby to byli rodiče, kdo ho kontaktuje a vysvětlí rodičům, co bude předmětem schůzky a že přítomnost advokátů není nutná. Pokud budou rodiče přítomnost advokátů vyžadovat, poučí je SAMKO o pravidlech jejich přítomnosti (budou v pasivní roli posluchače, pokud bude mít jeden z rodičů s sebou advokáta, je vhodná přítomnost i advokáta druhého rodiče).
- OSPOD kolizní opatrovnictví vykonávat nebude. OSPOD až na popud SAMKO nebo jiného subjektu sám kontaktuje rodiče, ale jen v případech, kdy bude vážné podezření na špatné zacházení s dítětem, pak si OSPOD domluví schůzku s rodiči a dítětem, případně vykoná šetření v domácnosti.
- SAMKO má právo nahlížet do soudního spisu, na webu e-justice se objedná k prohlídce spisu. Pak si na soudu může dělat výpisy a kopie ze spisu. Může také využívat portál e-justice/INFOSOUD.

1. sezení – setkání s rodiči, 90 minut

SAMKO provede společnou schůzku s rodiči:

- Naváže kontakt a vysvětlí rodičům svou roli.
- Udělá si přehled o situaci dítěte, rodičů.
- Ověří, jak bylo dítě seznámeno s probíhajícím rozvodem.
- Získá přehled o režimu dítěte.
- Identifikuje případné problémy dítěte a rizika situace pro dítě.
- Provede základní edukaci rodičů, pokud není u soudu zavedena interdisciplinární spolupráce (IS), v jejímž rámci edukace probíhá. Soustředí se na to, co se týká dítěte. Poskytne kontakty na služby a odborníky. Doporučí využívat jen dohodnuté služby/odborníka.
- Ověří, zda jsou rodiče seznámeni s rodičovskými plány. Pokud ne je možné udělat s rodiči předběžný výběr aktuálních položek. Je možné je poslat k mediátorovi, pokud se zdá, že budou potřebovat zprostředkovatele.
- Domluví si s rodiči způsob a čas svého setkání s dítětem. Pokud to bude doma, oba rodiče by měli být v bytě. Podmínkou pro tento případ je, aby se rodiče zavázali, že nevznikne konflikt. Pokud k setkání dojde jinde, tak také. Hřiště a herny jsou jako prostředí pro setkání SAMKO a dítěte nevhodné (rozptýlení dítěte).

- SAMKO provede záznam základních údajů o případu po prvním sezení až ex post. Nebude si pořizovat průběžný záznam komunikace.
- SAMKO má ohlašovací povinnost u skutečností definovaných v trestním zákoníku. Pokud ohrožení dítěte nedosahuje té míry, kterou definuje trestní právo, ale přesto je markantní, poučí SAMKO rodiče o tom, že dá do zprávy pro soud, že dítě možná poškozují. SAMKO však není vyšetřovatel.

2. sezení – setkání s dítětem nad 6 let, 90 minut

- SAMKO vysvětlí dítěti a rodičům smysl setkání, což je především informování dítěte a prevence jeho stresování v průběhu rozvodu.
- Poté SAMKO zůstane s dítětem sám. Naváže kontakt s dítětem.
- Zjistí, jak dítě vnímá situaci v rodině a v jakém je stavu. Využije hrové techniky. Např. figurky na papírech představující členy rodiny, emoční karty, techniku „batoh se starostmi".
- Zjistí, jak se dítě staví k možnosti, že by šlo k soudu. Popíše dítěti možnost účasti při soudním jednání (právo, ne povinnost). Nabídne, že o tom bude jednat se soudem za něj.
- SAMKO může sdělit soudu, že se soudcem chce dítě mluvit. SAMKO se může dotázat vyššího soudního úředníka, zda si bude soudce dítě zvát.

První jednání soudu

Průběh prvního jednání se bude odvíjet od toho, zda rodiče budou předkládat svou dohodu či nikoliv, příp. zda k dohodě dospějí v rámci tohoto prvního jednání. Na prvním jednání bude SAMKO informovat soud o svých zjištěních v rámci první schůzky s rodiči a dítětem. Co se týká rodičů, může soud informovat o faktických projevech chování rodičů během schůzky, o tom zda splnili svou zákonnou povinnost informovat dítě o stávající situaci. Došlo-li už před před vstupem SAMKO do případu k uzavření zatímní dohody mezi rodiči, pak SAMKO sdělí soudu, čeho se dohoda týkala, aby soudce mohl ověřit, zda ji rodiče dodrželi. Pokud bude mít SAMKO z první schůzky s dítětem informace od dítěte ohledně jeho přání zapojit se či nezapojit do řízení, sdělí je soudci. Pokud získal dostatek informací, aby mohl předložit návrh na uspořádání poměrů dítěte, předkládá jej soudu. V případě, že se rodiče nedohodli, může SAMKO formou ústního návrhu soudu doporučit vhodnou intervenci pro rodiče, která rodičům pomůže lépe zohledňovat potřeby dítěte.

3. sezení – druhé setkání s dítětem, které proběhne do druhého jednání soudu (4 až 10 týdnů od předchozího setkání s dítětem)

- SAMKO zjišťuje znovu, jak jsou uspokojeny základní potřeby dítěte a zda v tom došlo ke změně.
- SAMKO ověří, jestli byli rodiče schopni reagovat na specifické potřeby dítěte (provést dítě bezpečně situací rozpadu soužití rodičů), o kterých je informoval při první schůzce a zda i zde došlo ke změně.
- SAMKO připraví dítě na setkání se soudcem. Pokud si dítě takové setkání přeje, příp. pokud takové setkání neodmítá. Důležité je srozumitelně dítěti vysvětlit, že má právo volby, a seznámit dítě s důsledky jeho ne/zapojení.
- Domluví se spolupráce dítěte se SAMKO během nadcházejícího jednání se soudcem (verbální i nonverbální komunikace mezi dítětem a SAMKEM).

4. sezení – druhé setkání s rodiči (před jednáním soudu)

- SAMKO zprostředkuje rodičům, jak dítě vnímá situaci.
- Popíše potřeby dítěte.

- Poskytne poradenství týkající se možností situaci dítěte zlepšit.
- Poskytne poradenství jednomu z rodičů (individuálně), pokud je zřejmé, že situaci nezvládá a má velké psychické obtíže.
- Poté SAMKO vytvoří zprávu pro soud. Zde popíše situaci dítěte i postoje rodičů a případné změny v nich.
- Schéma zprávy pro soud:
  - interakce rodičů s dítětem
  - potřeby dítěte, míra jejich naplnění
  - možná rizika pro dítě akutní i do budoucna
  - reakce rodičů na doporučení SAMKO

Obecné doporučení k psaní zprávy: SAMKO může popsat, co případně každý rodič dluží dítěti. Ale neměl by nálepkovat rodiče. Má-li podezření na vážný problém na straně rodiče/rodičů, může navrhnout znalecké zkoumání. Tento návrh však – pokud bude soudem akceptován – prodlouží jednání soudu o mnoho měsíců.

Druhé jednání soudu

Soud postupně vyzve jednoho a druhého rodiče k vyjádření. Pak vyzve k vyjádření kolizního opatrovníka. Ten může v případě nedohody doporučit zatímní dohodu nebo naopak požádá soudce, aby i na základě zpráv od jiných subjektů (zpráva z doporučené nebo nařízené pomoci) přistoupil v zájmu dítěte k rozhodnutí.

Pokud advokáti, případně rodiče kladou otázky, SAMKO se drží potřeb dítěte a potenciálu rodičů.

U jednání může být OSPOD, pokud SAMKO dal podnět k prošetření špatného zacházení s dítětem. Soud pak využije zprávu OSPOD při jednání.

Pokud soud navrhuje znalecký posudek, může SAMKO navrhnout, co by mělo být předmětem znaleckého zkoumání. V případě, že znalecký posudek se jeví jako nadbytečný, může SAMKO argumentovat zbytečnou zátěží dítěte a navrhnout nařízení odborné pomoci rodičům, která jim pomůže posílit jejich rodičovské kompetence a zejména pak specifické rodičovské kompetence – provést své dítě bezpečně situací rozpadu svého soužití.

5. sezení – další schůzka s dítětem

- SAMKO dítěti vysvětlí rozhodnutí soudu.
- Odkáže v přítomnosti rodičů dítě na další služby pro dítě.
- Rozloučí se se všemi.

Kvalifikace SAMKO, prověřování způsobilosti, supervize, další vzdělávání

Kvalifikace

SAMKO má být multidisciplinarista. Jeho vzdělání má odrážet potřebné znalosti z oblasti psychologie, sociální práce a práva. Předpokládá se, že SAMKO bude absolventem VŠ vzdělání v jednom ze tří zmiňovaných oborů a v rámci profesního vzdělávání si doplní znalosti ze zbývajících dvou oborů, které posléze ověří profesní zkouškou. Rozsah vzdělávání v každém ze zmíněných oborů ilustruje výčet otázek, ze kterých může být budoucí SAMKO zkoušen.

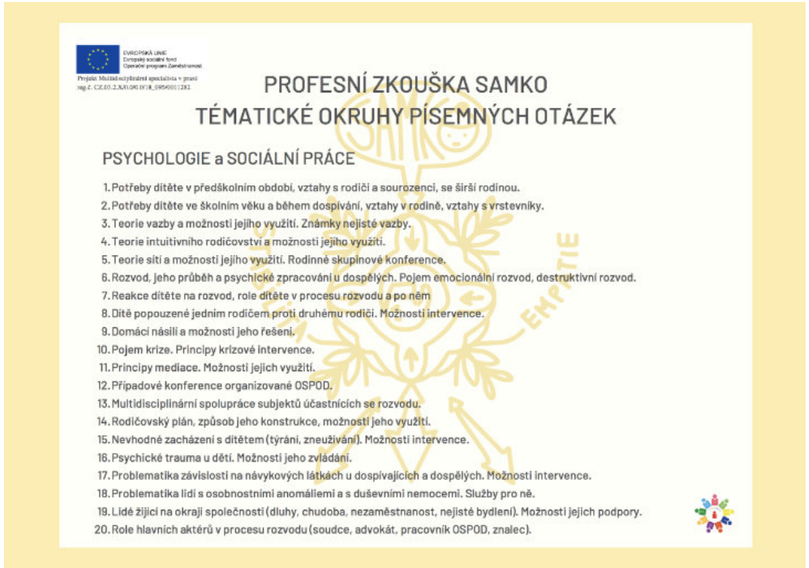

PROFESNÍ ZKOUŠKA SAMKO
TÉMATICKÉ OKRUHY PÍSEMNÝCH OTÁZEK

PSYCHOLOGIE a SOCIÁLNÍ PRÁCE

1. Potřeby dítěte v předškolním období, vztahy s rodiči a sourozenci, se širší rodinou.
2. Potřeby dítěte ve školním věku a během dospívání, vztahy v rodině, vztahy s vrstevníky.
3. Teorie vazby a možnosti jejího využití. Známky nejisté vazby.
4. Teorie intuitivního rodičovství a možnosti jejího využití.
5. Teorie sítí a možnosti jejího využití. Rodinné skupinové konference.
6. Rozvod, jeho průběh a psychické zpracování u dospělých. Pojem emocionální rozvod, destruktivní rozvod.
7. Reakce dítěte na rozvod, role dítěte v procesu rozvodu a po něm
8. Dítě popouzené jedním rodičem proti druhému rodiči. Možnosti intervence.
9. Domácí násilí a možnosti jeho řešení.
10. Pojem krize. Principy krizové intervence.
11. Principy mediace. Možnosti jejich využití.
12. Případové konference organizované OSPOD.
13. Multidisciplinární spolupráce subjektů účastnících se rozvodu.
14. Rodičovský plán, způsob jeho konstrukce, možnosti jeho využití.
15. Nevhodné zacházení s dítětem (týrání, zneužívání). Možnosti intervence.
16. Psychické trauma u dětí. Možnosti jeho zvládání.
17. Problematika závislosti na návykových látkách u dospívajících a dospělých. Možnosti intervence.
18. Problematika lidí s osobnostními anomáliemi a s duševními nemocemi. Služby pro ně.
19. Lidé žijící na okraji společnosti (dluhy, chudoba, nezaměstnanost, nejisté bydlení). Možnosti jejich podpory.
20. Role hlavních aktérů v procesu rozvodu (soudce, advokát, pracovník OSPOD, znalec).

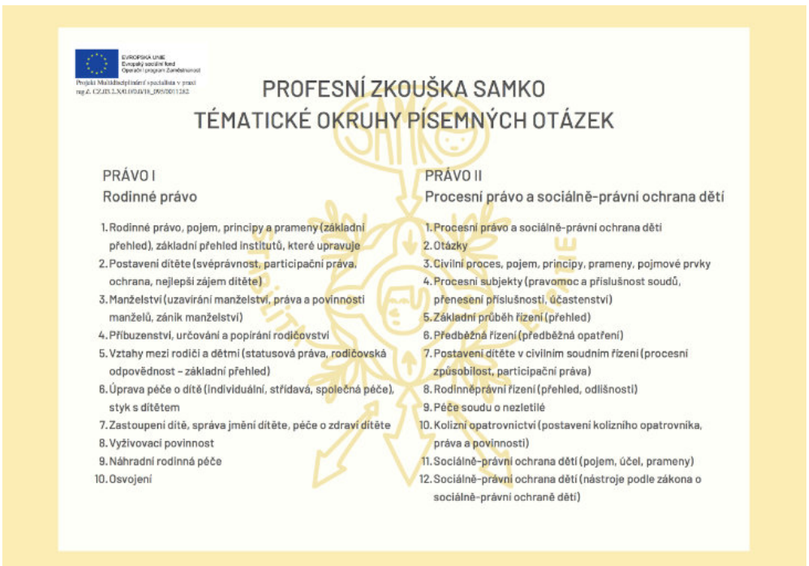

PROFESNÍ ZKOUŠKA SAMKO
TÉMATICKÉ OKRUHY PÍSEMNÝCH OTÁZEK

PRÁVO I
Rodinné právo

1. Rodinné právo, pojem, principy a prameny (základní přehled), základní přehled institutů, které upravuje
2. Postavení dítěte (svéprávnost, participační práva, ochrana, nejlepší zájem dítěte)
3. Manželství (uzavírání manželství, práva a povinnosti manželů, zánik manželství)
4. Příbuzenství, určování a popírání rodičovství
5. Vztahy mezi rodiči a dětmi (statusová práva, rodičovská odpovědnost – základní přehled)
6. Úprava péče o dítě (individuální, střídavá, společná péče), styk s dítětem
7. Zastoupení dítě, správa jmění dítěte, péče o zdraví dítěte
8. Vyživovací povinnost
9. Náhradní rodinná péče
10. Osvojení

PRÁVO II
Procesní právo a sociálně-právní ochrana dětí

1. Procesní právo a sociálně-právní ochrana dětí
2. Otázky
3. Civilní proces, pojem, principy, prameny, pojmové prvky
4. Procesní subjekty (pravomoc a příslušnost soudů, přenesení příslušnosti, účastenství)
5. Základní průběh řízení (přehled)
6. Předběžná řízení (předběžná opatření)
7. Postavení dítěte v civilním soudním řízení (procesní způsobilost, participační práva)
8. Rodinněprávní řízení (přehled, odlišnosti)
9. Péče soudu o nezletilé
10. Kolizní opatrovnictví (postavení kolizního opatrovníka, práva a povinnosti)
11. Sociálně-právní ochrana dětí (pojem, účel, prameny)
12. Sociálně-právní ochrana dětí (nástroje podle zákona o sociálně-právní ochraně dětí)

Další podrobnosti o profesním profilu samostatného kolizního opatrovníka lze získat z metodiky ***Multidisciplinární specialista, nové pojetí profese kolizního opatrovníka*** (https://www.cochem.cz/wp-content/uploads/2021/10/metodika_samko.pdf).

Důležitou podmínkou pro výkon samostatného kolizního opatrovnictví, vyjma úspěšného složení profesní zkoušky a absolvování přípravného kurzu v rozsahu 106 hodin, je předchozí praxe v jednom z uvedených oborů: psychologie nebo sociální práce nebo právo v rozsahu nejméně 3 roky.

Prověřování způsobilosti

SAMKO bude pracovat s dětmi a rodiči v krizové životní situaci. Bude disponovat velkým vlivem na budoucí život dítěte. Jako jeho zástupce podává soudu takový návrh na úpravu poměrů dítěte, který je v jeho nejlepším zájmu. Je velmi důležité zajistit pro správné fungování této nezávislé profese kontrolní mechanismus, který umožní ukončit činnost jednotlivce, který by se dopouštěl ve své práci závažných chyb či dokonce ohrožoval dítě.

Je nezbytné, aby si SAMKO vedl standardizovanou evidenci případů, kterou by jednou ročně předkládal ke kontrole a která by také sloužila jako podklad při namátkových kontrolách, příp. kontrole na základě stížnosti. Kontrolním orgánem nezávislých kolizních opatrovníků by bylo ministerstvo, které povede seznam zapsaných kolizních opatrovníků a které bude zároveň, prostřednictvím zkušební komise realizovat profesní zkoušku. Zmiňovaná zkušební komise by také prověřovala způsobilost k výkonu samostatného kolizního opatrovnictví u každého SAMKO v intervalu jednou za pět let. Prověřování by spočívalo v analýze protokolů o vedených případech a v pohovoru se SAMKO.

Supervize

SAMKO pracuje s lidmi (dětmi a jejich rodiči) v krizové životní situaci. Tato situace je často velmi napjatá, může se ocitat uprostřed vyhroceného konfliktu. Rozpadající se rodina se může potýkat ještě i s dalšími problémy, jako je např. domácí násilí, závislosti na návykových látkách, zanedbání či ohrožení dítěte. Práce SAMKO může být v některých případech velmi náročná. Je nezbytné, aby SAMKO pro svůj profesní růst a vývoj, ale také své bezpečí absolvoval pravidelná supervizní setkání.

Okruh kvalifikovaných supervizorů stanoví komise podle explicitních kritérií. Půjde o tzv. případovou supervizi, která bude mít podpůrnou a formativní funkci. SAMKO bude mít možnost vybrat si z nabídky supervizorů a bude mít možnost supervizora změnit.

Frekvence kontaktů se supervizorem bude nejméně jeden kontakt měsíčně v době, kdy bude mít SAMKO živý případ.

Další vzdělávání

SAMKO bude mít povinnost absolvovat ročně kurzy dalšího vzdělávání v rozsahu 24 hodin. Půjde o kurzy akreditované MPSV nebo MŠMT, případně o kurzy pořádané Justiční akademií.

II.
Právní postavení SAMKO

Zpracovaly JUDr. Lenka Westphalová, Ph.D. a JUDr. Renáta Šínová, Ph.D.

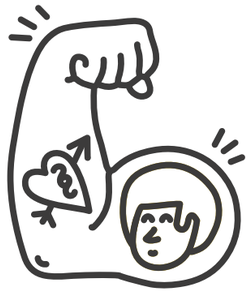

Základní cíl této části kurzu

Tyto znalosti musí kolizní opatrovník zvládnout z důvodů zcela objektivních. Kolizní opatrovnictví, které bude SAMKO vykonávat, je profese spočívající fakticky v zastoupení účastníka v civilním soudním řízení. Ne bezdůvodně je tato profese v Německu označována jako „advokát dítěte“. Nezletilý, který je zastoupený v řízení kolizním opatrovníkem, je odkázán toliko na něho a musí se spolehnout na to, že tento jeho procesní zástupce nejen, že je schopen správně poznat potřeby dítěte a vyhodnotit též nejlepší zájem dítěte, ale musí je být též schopen v závislosti na tato svá hodnocení do řízení řádným způsobem vnést a činit jim odpovídající procesní úkony. Stejně tak platí, že kolizní opatrovník musí být schopen činit v řízení odpovídající úkony směřující ke zjištění skutkového stavu, který mu právě napomůže vyhodnotit, jaké řešení situace je v nejlepším zájmu dítěte.

Obecně kolizní opatrovník zastupuje dítě ve všech právních jednáních i procesních úkonech, kde z důvodu hrozícího střetu zájmů mezi zákonným zástupcem (rodičem či poručníkem) a dítětem tento dítě zastoupit nemůže. Jde o celou škálu právních vztahů, proto znalosti (v některých případech pouze přehledové) z oblasti rodinného práva nelze zúžit na vztahy mezi rodiči a dětmi, je třeba získat přehled o všech navzájem se ovlivňujících institutech.

Kurz proto poskytuje základní poznatky v podobě teoretického základu o odpovídajících právních institutech rodinného práva a práva civilního procesu a dále též směřuje k získání potřebných praktických dovedností spočívajících v získání povědomí, jak nabyté teoretické znalosti následně v praxi aplikovat.

Základní obsahová náplň kurzu

Kurz obsahuje základní poznatky o studiu pozitivního práva, neboť je nezbytné každému, kdo bude ve své praxi aplikovat právo, což SAMKO bez pochybností je. Objasňuje, co jsou to kogentní a co dispozitivní právní normy, jaká je základní struktura právní normy a jak má být právní norma interpretována.

Dále pak kurz obsahuje informace o rodinném právu, respektive odpovídající části soukromého práva, která upravuje vztahy mezi manželi, mezi rodiči a dětmi, osvojení a náhradní rodinnou péči. Za těmito následují základní informace o civilním procesu jako právním odvětví upravujícím soudní řízení ve věcech civilních. Základní jsou pak doplněny konkrétními informacemi o řízení ve věcech péče o nezletilé jako základním druhu řízení, v němž kolizní opatrovník nezletilého zastupuje.

Poslední část kurzu je z obsahového hlediska tvořena nácvikem konkrétních úkonů, které kolizní opatrovník za nezletilého v řízení činí, zejména vyjádření k věci samé, návrhy na provedení důkazu, aktivita při dokazování (dotazy svědkům a účastníkům), formulace závěrečného návrhu a podání opravného prostředku. Pozornost je věnována také zpracování zjištění názoru nezletilého v řízení (návaznost na psychologickou část kurzu) a jeho sdělení soudu.

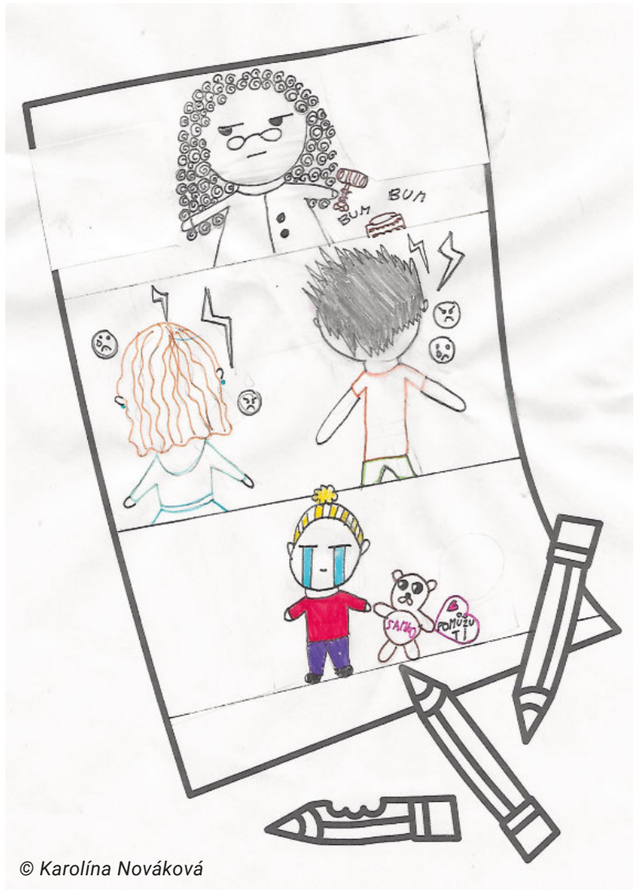

© Karolína Nováková

MODUL VI
ZÁKLADNÍ PRÁVNÍ RÁMEC PRO KOLIZNÍ OPATROVNÍKY

Základní cíl modulu

Cílem modulu je seznámit toho, kdo bude vykonávat profesi kolizního opatrovníka, se základními informacemi o právním řádu a dále pak základními prameny, které je nezbytné při výkonu kolizního opatrovnictví reflektovat.

Obsahem modulu jsou základní informace o právních normách (význam práva v demokraticky fungující společnosti, struktura právní normy, kogentní a dispozitivní právní normy, výklad právních norem) a právní řád (dělení právního řádu, právo soukromé a právo veřejné).

Rozsah modulu

2 hodiny e-learning

Tento modul je zpracován jako samostatná prezentace s mluveným komentářem v podobě e-learningu.

MODUL VII
ZÁKLADNÍ INSTITUTY RODINNÉHO PRÁVA

Základní cíl modulu

Cílem modulu je poskytnout základní poznatky o institutech rodinného práva, v nichž se musí kolizní opatrovník bezpodmínečně orientovat. S přihlédnutím k povaze profese není věnována zásadní pozornost otázkám manželského majetkového práva, neboť v těchto není zpravidla kolizního opatrovnictví třeba. Profese kolizního opatrovníka se mohou tyto otázky dotknout spíše okrajově, když je při dosahování dohody o úpravě poměrů dítěte vnášen i prvek „vyvážení ústupku v těchto oblastech" právě souhlasem v rámci otázek úpravy péče a výživného.

Rozsah modulu

14 hodin, z toho 8 hodin e-learning

Rodina a obecná charakteristika rodinného práva

Občanský zákoník je v souladu s právem mezinárodním a ústavním založen na státním uznání existence přirozených lidských práv. Stát přirozená práva nikomu nepřiznává (nepřiděluje). Nelze je ani nikomu odejmout anebo je opomenout (práva nezadatelná). Stát jen bere tato práva na vědomí a stanoví způsob jejich výkonu (např. požadavkem souhlasu dotčeného člověka) a ochrany, zejména soudní mocí.

O státem uznaných přirozených právech hovoříme jako o právech základních. Mezi přirozená práva spjatá s osobností každého člověka patří jeho právo na rodinný život, které je dílčí obsahovou částí širšího přirozeného subjektivního práva na osobní život, a to v rodině, nebo bez ní, dle svobodné volby každého, tedy právo žít si podle svého (viz § 3 odst. 1 a § 81 ObčZ). Chráněnou hodnotou je proto i soukromí, neboť osobní život se často odvíjí právě v soukromí, v rodině, a to v jakékoli formě. Mezi přirozená práva rodinná patří mnohá práva dítěte.

Příklad:

Rodičovství je přirozený stav – když se narodí dítě, rodičům vzniká rodičovská odpovědnost, kterou stát rodičům nepřiznává. Oni ji mají. Stát pouze stanovuje způsob ochrany dítěte v situacích, kdy dítěti může hrozit újma.

Občanský zákoník chrání zejména svobodu člověka i jeho přirozené právo brát se o vlastní štěstí a štěstí jeho rodiny nebo lidí jemu blízkých. Musí se tak ovšem dít způsobem, který není nikomu bezdůvodně na újmu, tedy ohleduplně (viz § 3 odst. 1 ObčZ). Tím je vystižen jednak princip privátní autonomie, jednak právní pojem odpovědnosti. Obojí patří mezi pilíře soukromého práva.

Pojem ***rodina*** zákoník právně nevymezuje, protože se jedná o přirozený jev. Ve výčtu zásad soukromého práva však zákoník výslovně hovoří o zákonné ochraně rodiny, rodičovství a manželství (viz § 3 odst. 2 ObčZ). Jedná se o jedno z hodnotových přiznání celého soukromého práva.

Rodinu lze chápat široce nejen ve vazbě na rodičovství nebo manželství. A to i přesto, že faktickým mezilidským svazkům, resp. jejich právním důsledkům, je legálně věnována spíše jen okrajová pozornost a právní úprava osobního stavu registrovaného partnerství lidí stejného pohlaví je upravena samostatným zákonem (mimo občanský zákoník). Není rozhodné, jak rodina vypadá navenek, ale jak funguje. Je-li rodina zdravá a představuje-li pro své členy štěstí, radost, podporu, pomoc, životní pohodu a pro děti vhodné výchovné prostředí a zázemí, není třeba podléhat mýtům o její krizi.

Nelze však nevidět, že mnohé rodiny nejsou harmonické ani zdravé, neboť jsou ohroženy či zcela ničeny domácím násilím, týráním, zneužíváním a zanedbáváním dětí, alkoholismem, gamblerstvím apod. Nejsou klidným přístavem a mnohdy nejsou bezpečné. Pokud rodiny neplní své funkce, bývají označovány za patologické. Je tomu tak mnohdy i v období před rozvodem manželství, resp. ve vazbě na faktické rozchody nesezdaných párů, pokud nejsou partneři schopni dohody zejména ve vazbě na své děti, majetkové vypořádání, včetně rodinného obydlí.

Naznačené široké pojetí rodiny v současné době zrcadlí řadu negativních sociálních skutečností, mezi něž patří např. právě vysoká rozvodovost manželství a častý rozpad nesezdaných soužití a v jejich důsledku existence rekonstruovaných rodin (***patchwork families***), resp. nárůst neúplných rodin, zpravidla reprezentovaných jedním z rodičů jako samoživitelem a jeho dítětem (často ohrožených chudobou), a velké množství náhradních rodin, zejména pěstounských, s účastí rodičů dětí anebo i bez jakýchkoli kontaktů. Také roste počet párů, které zůstávají dobrovolně bezdětné.

Rodinné právo v objektivním slova smyslu

Rodinným právem v objektivním smyslu tohoto podústavního právního pojmu tak rozumíme soubor soukromoprávních norem (pravidel a principů), které upravují nejen právní osobní stav (civilní status) člověka v rodině, ale též osobní a majetkové závazky, tedy subjektivní rodinná práva a povinnosti, a to zejména v manželství, a v partnerství osob stejného pohlaví, mezi rodiči a dětmi a ostatními příbuznými, v náhradních rodinách apod. Rodinné právo v objektivním smyslu odpovídá na otázku, co je v souladu s právem, co v daném případě platí jako právo (*quid iuris*).

S ohledem na soukromoprávní povahu rodiny a rodinněprávních poměrů je plně odůvodněno zařazení právních norem rodinného práva především do občanského zákoníku, který jako obecný předpis soukromého práva obsahuje všeobecná právní pravidla pro rodinný a soukromý život. Pro soukromé právo je typická zásada *„je dovoleno vše, co není výslovně zakázáno“* parafrázovaná dikcí *„nezakazuje-li to zákon výslovně, mohou si osoby ujednat práva a povinnosti odchylně od zákona…“* (§ 1 odst. 2 věta první ObčZ).

Statusové poměry (osobní stav) jsou však upraveny donucujícími (kogentními) právními normami tak, aby nebylo možno se od nich odchýlit, resp. je výslovně zakotven zákaz slovy *„zakázána jsou ujednání porušující … právo týkající se postavení osob…“* (viz § 1 odst. 2 věta druhá ObčZ). To je odůvodněno tím, že osobní rodinný stav každého člověka (rozuměno i člověka svobodného), který i nadále zůstává jádrem rodinného práva, vyvolává absolutně právní účinky vůči každému jinému (veřejnosti). Tím, že rodinné právo upravuje především status člověka, jeho osobní stav, stává se obecným základem pro celý právní řád. Od toho, jaké má ten který člověk statusové postavení ve své rodině, lze odvodit okruh a obsah jeho závazků. Např. narodí-li se dítě do rodiny založené manželstvím, už faktem porodu je dána vazba na jeho příbuzné v řadě přímé (matka, otec, prarodiče) i pobočné (sourozenci) a katalog vzájemných závazkových práv a povinností matky, otce, dítěte, případně jeho prarodičů a dalších příbuzných.

Statusové poměry by měly být zásadně neměnné, nicméně je možné v souladu se zákonem např. popírat otcovství, dát souhlas k osvojení, podat návrh na rozvod manželství.

Doplňme, že zcela samostatnou právní pozornost zasluhuje veřejnoprávní sociálně-právní ochrana dětí. Je-li nezletilé dítě ohroženo, opuštěno či zanedbáváno, je-li v nebezpečí, či dokonce dlouhodobě týráno, poskytuje mu ochranu celá řada veřejnoprávních norem, zejména vyplývajících ze zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Je na místě zdůraznit, že pro státní orgány platí nikoli soukromoprávní princip „je dovoleno vše, co není zakázáno“, ale opak, tedy *„je dovoleno jen to, co zákon výslovně umožňuje“*. Materie upravená veřejnoprávní sociálně-právní ochranou dětí již nespadá do rodinného práva, protože je ovládána odlišnými principy, na nichž je založeno veřejné právo. Účelem veřejnoprávní sociálně-právní ochrany dětí je právní ochrana dětí prostředky veřejného práva ve veřejném zájmu na řádném vývoji všech dětí, a to ochrana i před jejich rodiči či příbuznými, před jinými dětmi samotnými ve školních a jiných kolektivech (šikana apod.), před cizími osobami atd., byť obecně platí, že rodinný život má být „obezděn“ a výchova a péče o děti je soukromým právem, ale i (soukromou) povinností jejich rodičů.

Subjektivní práva rodinná

Subjektivní práva lze vymezit jako míru a způsob možného jednání člověka (nebo právnické osoby) v mezích právního řádu (tj. práva v objektivním smyslu), které je tímto řádem zaručeno a chráněno, zejména soudní mocí spojenou se státním vynucením určitého jednání. Tato práva znamenají oprávnění (možnost) určitým způsobem se chovat s právním následkem. V tomto smyslu lze za subjektivní práva rodinná mít:

- ***práva přirozená***, která (bez státního založení) *ipso facto* vyvěrají z lidské důstojnosti v rodině jako přirozeném jevu, jehož existenci stát bere na vědomí (uznává svým zákonem), aniž by snad stát rodinu zřizoval (viz rodinná práva přirozená); příkladem budiž již samo přirozené lidské právo na rodinný život, tj. právo na osobní život v rodině, které souvisí s existencí svobodné lidské vůle žít rodinným způsobem života, anebo osamoceně dle své volby;
- ***práva statusová*** (práva osobního stavu), která jsou obsahem státem zákonně přiznaného (legálně určeného) osobního stavu, např. stavu manželského, příbuzenského;

- ***práva závazková***, která jsou založena zákonem uznanými právními skutečnostmi (právně významnými skutečnostmi), např. vyživovací závazek mezi rodiči a dětmi, jehož obsahem jsou relativní vzájemná práva (pohledávky na plnění) a povinnosti stran. Obsahem rodinněprávních závazků mohou být práva (a jim odpovídající povinnosti druhé strany) na plnění nemajetkové osobní povahy, např. právo na podporu, vytváření zdravého rodinného prostředí, na osobní kontakt s dítětem, anebo na plnění povahy majetkové, včetně peněžité, např. pohledávka dítěte (věřitele) na výživné za povinným rodičem (dlužníkem).

Subjektivní práva rodinná, která jsou obsahem závazků stran, jakož i tato práva statusová, jsou jako kterákoli jiná subjektivní soukromá práva ***pod ochranou soudní moci***. Platí to jak o právech osobních, tak i majetkových. Obě tato práva jsou vymahatelná (i exekvovatelná) jako kterákoli jiná subjektivní soukromá práva, např. právo na výživné nebo právo na bydlení či na styk s dítětem. Vedle soudní ochrany rodinných práv platí možnost svépomoci, jejíž předpoklady jsou vymezeny občanským zákoníkem. Souběžně s uplatňováním subjektivních rodinných práv zpravidla v praxi dochází i k naplňování požadavků morálních. Podobně tomu bývá v řadě jiných soukromoprávních případů. Tam, kde se stal delikt na právech rodinných (v širokém pojmovém smyslu jakéhokoli protiprávního činu), obvykle souběžně došlo i k deliktu morálnímu, stíhanému morálním odsudkem. Pro střety relativních rodinných práv, resp. pro střety právních zásad, na kterých jsou tato práva vybudována, platí to, co se obecně týká řešení jakýchkoli jiných střetů subjektivních práv (hodnot), popř. obecně sdílených dober. Základ tak spočívá v poměřování při zohledňování okolností případů včetně toho, že mnohdy se jedná o takové kolize, které se týkají velmi citlivých osobních hodnot lidského života. Obzvláště to platí tam, kde dochází k zásahům do osobních práv rodinných, které často souvisejí se samou osobností dotčeného člověka. Srov. např. osobní práva manželská, jestliže některá z nich povahově vystihující absolutní osobnostní práva každého člověka (osobnostní hodnoty), byť se tak děje zrovna v manželství. Podobně srov. osobnostní práva dítěte a ostatní osobní práva dítěte.

Jak již bylo naznačeno výše, ***rodina a rodinný život má být „obezděn“***, neboť představuje privátní sféru člověka. Je na každém, aby si zvolil svoji životní cestu, vychovával své potomky apod. (viz také § 81 ObčZ) a zároveň, aby nesl důsledky své volby, svých rozhodnutí včetně odpovědnosti za toho, koho k sobě připoutal. Každá svoboda má své limity. Zákon proto stanoví, že nikdo nesmí bezdůvodně působit újmu druhým (§ 3 odst. 1 *in fine* ObčZ). Právě s ohledem zejména na slabší stranu, tj. nezletilé dítě, hospodářsky slabšího partnera, seniora či kohokoli zažívajícího domácí násilí apod., musí právní řád disponovat prostředky, kterými bude možné do rodiny zasahovat a rodinný život každého chránit. Vždy jde však o to, aby byla právní úprava vyvážená, ctila svobodnou vůli člověka, jeho svobodu, důstojnost a přirozená práva včetně práva na takový rodinný život, jaký si sám zvolí.

Z judikatury Evropského soudu pro lidská práva se podává, že stát má pozitivní povinnost rodinný život chránit (viz např. věc *Wallová a Walla proti České republice*). Prostředky možných zásahů do rodinného života však musí být přiměřené, musí sledovat legitimní cíl a nesmí zbytečně narušovat mnohdy křehké rodinné poměry, jakož ani nesmí bezdůvodně zasahovat do práv jiných osob.

Principy rodinného práva – zejména nejlepší zájem dítěte a princip proporcionality

Základní zásady občanského práva

Příkaz k ústavně konformnímu, respektive hodnotovému výkladu

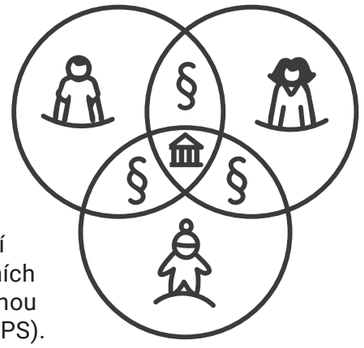

Přijetím Listiny základních práv a svobod v roce 1991 v Československu, jakož i z ratifikací celé řady lidskoprávních mezinárodních smluv, byl vybudován hodnotový základ celého právního řádu, tedy i rodinného práva. Podle uvozovacího zákona k Listině základních práv a svobod (uvozovací ústavní zákon č. 23/1991 Sb., dnes v právní síle obyčejného zákona) platí generální příkaz ústavní konformity právních předpisů, jejich používání a výkladu s Listinou základních práv a svobod (§ 1 odst. 1 LPS). Také z výslovné dikce občanského zákoníku se podává, že: *„Každé ustanovení soukromého práva lze vykládat jenom ve shodě s Listinou základních práv a svobod a ústavním pořádkem vůbec, se zásadami, na nichž sám spočívá, jakož i s trvalým zřetelem k hodnotám, které se tím chrání. Rozejde-li se výklad jednotlivého ustanovení pouze podle jeho slov s tímto příkazem, musí mu ustoupit.“* (viz § 2 odst. 1 ObčZ).

Ústavně konformního, resp. hodnotově orientovaného výkladu norem rodinného práva lze docílit také zohledněním klíčových zásad obecného soukromého práva, které mají v rodinném právu své místo, stejně tak specifických zásad rodinného práva a zásad jeho jednotlivých institucí. Některé zásady jsou v obecné části či druhé části nového občanského zákoníku uvedeny výslovně, např. povinnost zohlednit dobrou víru (např. § 7 ObčZ, viz dále § 679 odst. 2 ObčZ a § 686 odst. 2 ObčZ), jiné dovozuje právní doktrína či judikatura. Ačkoli je rodinnému právu v občanském zákoníku věnována zejména samostatná část druhá, je třeba její normy interpretovat a aplikovat také ve vazbě na část první, tj. obecnou část, kde jsou zakotveny základní zásady, hodnoty, východiska, interpretační a aplikační pravidla. V této části je dále upravena i ochrana soukromých práv, předvídatelnost soudních rozhodnutí a svépomoc (srov. díl 3, § 12, 13, 14 ObčZ).

Pro rodinné právo mají však klíčový význam především ustanovení, která zakotvují, že soukromé právo chrání důstojnost a svobodu člověka i jeho přirozené právo brát se o vlastní štěstí a štěstí jeho rodiny nebo lidí jemu blízkých takovým způsobem, jenž nepůsobí bezdůvodně újmu druhým (§ 3 odst. 1 ObčZ). To znamená, že každý si může žít podle svého, neboť rodina a rodinný život jsou a musí být vnímány bez mýtů, předsudků, modelů apod. Autonomie vůle v nejširším slova smyslu – jako právo na sebeurčení – tak nachází i v rodinném právu své plné opodstatnění.

Autonomie vůle

Koncepce autonomie vůle jednotlivce je jádrem ochrany lidských práv a pilířem soukromého práva. Občanský zákoník tak klade důvodně důraz na autonomii vůle v nejširším slova smyslu jako na právo na sebeurčení. Stanoví, že každý má právo brát se o vlastní štěstí a štěstí své rodiny nebo lidí mu blízkých (§ 3 odst. 1 ObčZ). Každý tak má právo žít si dle svého. Dále je stanoveno, že nezakazuje-li to zákon výslovně, mohou si osoby ujednat práva a povinnosti odchylně od zákona (§ 1 odst. 2 ObčZ). Nicméně žádná svoboda není bezbřehá a i v soukromém právu mají místo limity. Zákon stanoví, že zakázána jsou ujednání porušující dobré mravy, veřejný pořádek nebo právo týkající se postavení osob, včetně práva na ochranu osobnosti (§ 1 odst. 2 věta druhá ObčZ). Touto dikcí je zcela překonána doktrína úplné kogentnosti rodinného práva, vyjma zejména statusových norem upravujících vznik a zánik manželství, založení a popírání rodičovství apod.

Autonomie vůle se v rodinném právu v plném rozsahu projevuje zejména v tom, že každý může žít svůj rodinný život bez ohledu na zákonem privilegované manželství, které – byť deklarované jako trvalý svazek – je zrušitelné rozvodem. Dále se autonomie vůle projevuje ve věci manželského majetkového práva (§ 708 a násl. ObčZ). I zde lze nalézt smysluplné další specifické limity, např. kogentní úpravu zvláštního režimu věcí tvořících obvyklé vybavení rodinné domácnosti (§ 698 ObčZ) či nedisponovatelnosti rodinným obydlím (§ 747 ObčZ). I pokud jde o vzájemná práva a povinnosti rodičů a dětí, resp. jejich autonomii vůle, také zde lze nalézt mnoho důvodných limitů, byť budou rodiče ve shodě (viz např. § 896 ObčZ ve vazbě na správu jmění dítěte).

Aby se mohla zásada autonomie vůle plně realizovat, musí si být lidé rovni. Zásadu rovnosti však neuvádíme mezi zásadami soukromého práva, neboť vyvěrá z Listiny základních práv a svobod a ústavního pořádku vůbec jako právo přirozené, které Listina uznává a chrání. Je výslovně stanoveno, že lidé jsou si rovni v důstojnosti a právech (čl. 1 LPS). Rovnost je imanentní hodnotou demokratické společnosti. Právní rovnost však není možné spojovat s rovností faktickou, hospodářskou atd. Také ji není možné chápat jako rovnost absolutní, což vyplývá i z judikatury Ústavního soudu (viz např. Pl. ÚS 6/96). V této věci se obvykle uvádí, že rovnost je základem svobody, tj. že nikdo nemůže být soudcem ve vlastní věci a nikdo nemůže nikomu vnutit svoji vůli. Jedná se o základ spravedlnosti.

Občanský zákoník tuto myšlenku rozvíjí a stanoví, že nikdo nesmí pro nedostatek věku, rozumu nebo pro závislost svého postavení utrpět nedůvodnou újmu a že nikdo také nesmí bezdůvodně těžit z vlastní neschopnosti k újmě druhých [viz § 3 odst. 2 písm. c) ObčZ]. Proto je nutné zmíněné vyvažování, a to nejen zákonem (viz úprava rodičovské odpovědnosti), ale i v aplikační praxi obecně pomocí zásad a testu poměrnosti (viz níže), zvláště pak testu svobody a slušnosti.

Ochrana slabší strany

Z výše uvedeného plyne zásada ochrany slabší strany. Tato zásada se odráží v celé řadě institucí, nejen smluvního práva, ale i v důrazu na obecné kategorie dobrých mravů a veřejného pořádku. Slabší stranou se může stát kdokoli. Každý byl někdy nezletilým dítětem a bude starý. Každý může utrpět úraz či onemocnět. Každý je někdy v roli spotřebitele apod. Každý však nebude neprovdanou matkou samoživitelkou. Jako slabší stranu však literatura nejčastěji uvádí nezletilé ne plně svéprávné dítě z důvodu nezralosti. Jeho zvýhodnění, resp. pozitivní diskriminace určitých skupin, však nesmí vést k samoúčelným privilegiím obracejícím se proti těm, jimž je zvýhodnění upřeno, ale i určeno. Jednalo by se tak o neúnosné omezování.

Příklad:

Slabší stranou může být také manžel či manželka bránící se rozvodu či žádající prostředky na chod rodinné domácnosti či výživné na společné děti. Slabší stranou bývá i biologický (putativní) otec marně se domáhající určení právního otcovství proti vůli matky, která se ještě před porodem provdala za jiného muže či dala souhlas k osvojení dítěte.

Dále je popsán zákaz působení bezdůvodné újmy, zákaz zneužití, zákaz výkladu a užití předpisu v rozporu s dobrými mravy a ochrana poctivého jednání a dobré víry.

V zákoně je stanoveno, že *„nikdo však také nesmí bezdůvodně těžit z vlastní neschopnosti k újmě druhých“* [§ 3 odst. 2 písm. c) věta druhá ObčZ], a také je výslovně zakotven obecný zákaz působení bezdůvodné újmy (§ 3 odst. 1 ObčZ).

Příklad:

O zakázané těžení z vlastní neschopnosti, aniž by k tomu byl dán spravedlivý důvod, půjde např. tehdy, jestliže otec povinný k výživě sice nemá dostatek prostředků, ale je tomu tak proto, že se soustavně vyhýbá práci.

Příklad:

Může se jednat o bezdůvodnou nemajetkovou újmu otce dítěte, kterou mu působí matka dítěte soustavným bráněním v kontaktu s nezletilým dítětem svěřeným matce do individuální osobní péče (viz § 2894 ObčZ).

Zákon upravuje i zákaz zneužití práva, resp. stanoví, že zjevné zneužití práva nepožívá právní ochrany (§ 8 ObčZ).

Příklad:

O situaci, kdy může dojít ke zjevnému zneužití práva, se jedná také tehdy, pokud je požadováno výživné po neúměrně dlouhou dobu, např. věčným studentem, manželem bránícím se rozvodu zneužitím procesích norem nebo tvrdostní klauzule [srov. § 755 odst. 2 písm. b) ObčZ] nebo věčnou rozvedenou manželkou, která žije dlouhodobě ve společné domácnosti s druhem nemajícím zákonnou vyživovací povinnost.

Dále zákon zakotvuje zákaz výkladu a použití právního předpisu v rozporu s dobrými mravy (§ 2 odst. 3 ObčZ). Také v důvodové zprávě je na několika místech zmíněno, že nikdo nesmí těžit ze svého hanebného chování (§ 6 odst. 2 ObčZ).

Dobré mravy patří mezi tradiční otevřené právní pojmy, které jsou dotvářeny jejich výkladem a používáním zejména v soudní rozhodovací praxi.

Obsah dobrých mravů je třeba hledat mimo právní řád v obecném povědomí slušných lidí, které je udržováno morální silou mimo zákonodárství, jež se pouze dovolává dobrých mravů při prolínání řádu právního a morálního. Lze souhlasit s názorem, že dobré mravy musí být chápány ve smyslu nositele hodnotových základů práva a bariéry proti amoralitám při výkonu subjektivních práv a dále jako interpretační vodítko sloužící k odstranění zbytečného formalismu práva.

Příklad:

Termín dobré mravy je výslovně použit např. v rámci úpravy manželského práva, a to ve vazbě na slušnost (srov. § 691 odst. 2 ObčZ). Není však uveden v rámci úpravy vyživovací povinnosti, kde tradičně nachází své uplatnění. Pokud by se např. nezletilé dítě dopustilo nějakého zavrženíhodného jednání proti svému rodiči, je třeba k této věci přistupovat

v kontextu dalších práv a povinností rodičů. Vyživovací povinnost rodiče k tomuto dítěti by zásadně nezanikla, protože je nutné přihlédnout zejména k tomu, že rodiče měli dítě vychovávat, měli pečovat o jeho mravní vývoj (§ 884 odst. 1 ObčZ) a být mu všestranně příkladem, zejména způsobem života a chováním v rodině (§ 884 odst. 1 ObčZ).

V zákoně je dále výslovně upravena ochrana poctivého jednání (objektivní) a dobré víry (subjektivní). Jedná se o konstrukci vyvratitelné domněnky (§ 7 ObčZ). Termín dobrá víra je ve významu vlastního upřímného přesvědčení uveden i na mnoha místech části druhé občanského zákoníku.

Příklad:

Za zdůraznění stojí především výslovná ochrana dobré víry nezletilého dítěte (§ 879 ObčZ) či zohlednění dobré víry při posuzování práv a povinností muže a ženy po prohlášení manželství za neplatné (§ 686 ObčZ) či deklarování jeho zdánlivosti (§ 679 ObčZ).

Smlouvy se mají plnit

I zásada, že daný slib zavazuje a smlouvy mají být plněny (*pacta sunt servanda*), má význam pro rodinné právo, resp. pro smlouvy či dohody mezi manželi, rodiči nezletilých dětí navzájem, pěstouny a rodiči nezletilých dětí apod., nicméně zde s výhradou podstatné změny poměrů (*clausula rebus sic stantibus*) stanovené ve prospěch nezletilého dítěte [§ 3 odst. 2 písm. d) ObčZ].

Práva patří bdělým

Tato nepsaná zásada (*vigilantibus iura scripta sunt*) nachází své uplatnění např. v případě stanovení lhůt. Zákonodárce limitací uplatnění některých práv chrání jiné hodnoty na úkor autonomie vůle, např. stabilitu ve statusových poměrech nebo ochranu práv třetích osob.

Příklad:

Pokud se dítě narodí do manželství, za otce se má manžel matky (§ 776 ObčZ), který může v zákonem stanovených lhůtách podat návrh na popření otcovství (§ 785 ObčZ). Lhůty jsou prekluzivní, neboť je třeba zohlednit i sociální dimenzi rodičovství, prarodičovství a jiných rodinných pout. Nicméně jako výjimečné řešení zákon umožňuje prominutí jejich zmeškání (viz § 792 ObčZ).

Základní zásady rodinného práva

Zásada ochrany rodinného života

Právo na rodinný život představuje významnou, zákonem chráněnou hodnotu. O mnohém bylo pojednáno výše v obecném výkladu (zejm. viz Rodina, objektivní právo rodinné, subjektivní práva rodinná a jejich ochrana), neboť právo na rodinný život je třeba vsadit do určitého kontextu. Občanský zákoník vychází nejen z Listiny základních práv a svobod, ale zohledňuje zejména mezinárodní smlouvy. Především je uvedeno, že každý má přirozené právo brát se o vlastní štěstí a štěstí své rodiny nebo lidí jemu blízkých (§ 3 odst. 1 ObčZ) a že každý je povinen ctít svobodné rozhodnutí člověka žít podle svého (§ 81 odst. 1 ObčZ). Byť je manželství ve vazbě na tyto pojmy, jak výslovně zmíněno v obecné části [viz § 3 odst. 2 písm. b) ObčZ], tak upraveno jako klíčový statusový poměr v části druhé, je třeba mít za to, že právo na rodinný život je možné realizovat i jinak než uzavřením manželství. To vystihuje dynamický vývoj pojetí rodiny od nukleární rodiny po pluralitu forem lidského soužití.

Navzdory tomu, že mezinárodní lidskoprávní řád a rozhodovací praxe mezinárodních soudů, kterými je aplikován, jsou zásadně nezávislé na pojetí českého občanského zákoníku, a tím i českého rodinného práva, lze ilustrativně uvést následující příklady.

Z čl. 8 EÚLP (Evropská úmluva o ochraně lidských práv) vyvěrá právo každého na respekt k rodinnému životu. Právo na úctu k rodinnému životu patří k pilířům evropského systému ochrany lidských práv. Toto právo je jádrem koncepce autonomie jednotlivce. Znamená také limit pro omezování autonomie vůle ze strany státní moci a relativně nově zakládá i pozitivní povinnost státu. S ohledem na judikaturu Evropského soudu pro lidská práva je možné říci, že ochrana je garantovaná jak rodinnému životu založenému manželstvím, tak i *de facto* svazkům (viz *Keegan vs. Irsko*) a také jiným, alternativním formám soužití (např. *Schalk a Kopf vs. Rakousko*, *Oliari a ostatní vs. Itálie*). I dítě, které pochází z *de facto* rodičovství, je její součástí narozením, mnohdy bez ohledu na soužití rodičů. Vedle biologického příbuzenství hrají významnou roli také sociální vazby, a to i v rámci širší rodiny. Tím se ovšem právo na respekt k rodinnému životu nevyčerpává. Právo na rodinný život je tak možné chápat velmi široce, nejen ve vazbě na blízké pokrevní příbuzenství, ale i příbuzenství založené osvojením apod.

Příklady:

Často se v literatuře uvádí právo matky, která dala souhlas k osvojení a později si věc rozmyslela (Kearns vs. Francie), právo putativního otce, který se marně domáhal určení právního otcovství a péče o dítě, které dala jeho partnerka k osvojení (Keegan vs. Irsko), právo transsexuálů ve vazbě na děti jejich partnerů (X, Y a Z vs. Spojené království), práva prarodičů k vnukům (Bronda vs. Itálie).

Evropský soud pro lidská práva provádí výklad pojmu rodinný život autonomně, nezávisle na definicích v národních úpravách. Také v jeho judikatuře lze zaznamenat názorový posun od poměrně konzervativního pojetí rodiny představované především rodiči a jejich dětmi po jakýkoli existující faktický svazek. Poměrně liberální přístup k *de facto* rodině však vyvažuje setrvání na tradiční koncepci manželství (viz judikaturu k čl. 12 EÚLP). K restriktivnímu pojetí rodiny naopak dospívá judikatura Soudního dvora Evropské unie, zejména ve vazbě na volný pohyb osob. Je tak chráněna spíše rodina nukleární, zejména založená manželstvím. U alternativních forem se vyžadují pevné vazby.

Příklad:

Každý má právo na respekt k rodinnému životu, jak matka, tak otec, kteří usilují o svěření dítěte do péče, resp. o právo na kontakt s dítětem. Právo na rodinný život a péči obou rodičů má i dítě.

S ohledem na výše uvedené tak lze dovodit i zásadu ochrany rodinného života v širokém slova smyslu nejen jako interpretačního a aplikačního pravidla, ale jako pilíře rodinného práva.

Zásada ochrany soukromí

Základem práva na soukromí je negativní koncept svobody – prostoru, do kterého by neměl nikdo vstupovat, resp. zasahovat (srov. § 81 ObčZ). Bez ohledu na odlišné právní kvalifikace v mezinárodním a českém právu viz níže uvedené.

Příklad:

V literatuře se ve vazbě na judikaturu Evropského soudu pro lidská práva k právu na respekt k soukromému životu uvádí právo na rozhodování o vlastní identitě, psychické či fyzické integritě či jménu; známa je věc, ve které se stěžovatelka domáhala informací o biologickém původu či okolnostech narození (Odièvre vs. Francie); také se v této souvislosti hovoří o právu nestát se rodičem (Evans vs. Spojené království), resp. přestat být právně rodičem (Paulík vs. Slovensko, věc, ve které se soudem proti své vůli určený otec domáhal „vyvázání" ze statusového poměru, který neměl oporu v biologické ani sociální realitě a nikomu, ani jeho již dávno zletilé matrikové dceři, nepřinášel užitek).

Obdobně, jak bylo řečeno výše v případě zásady ochrany rodinného života, je možné zobecněním dospět k zásadě ochrany soukromého života. Je-li chráněno právo každého žít podle svého (§ 81 odst. 1 ObčZ), je tím dáno i právo na ochranu soukromí a soukromého života.

Zásada solidarity

Zásada solidarity prolíná celým rodinným právem. Pokud k sobě někdo někoho právně (či fakticky) připoutá, je zcela legitimní, aby strpěl různá zákonná omezení, sdílení apod., zejména v majetkové sféře. Účelem mnoha institucí rodinného práva je tak limitace autonomie vůle, ale i omezení vlastnického práva (užívání, resp. dispozice) ve prospěch třetí osoby, zpravidla označované slovy slabší strana. Tou může být jak dítě závislé na osobní péči i výživě, tak manžel či manželka neschopná samostatně se živit z důvodu mnohaleté celodenní péče o společné nezaopatřené dítě atd. Tato zásada tak úzce souvisí s obecnou zásadou ochrany slabší strany. Také lze říci, že jde o ochranu členů rodiny před zájmy jednotlivce.

Příklad:

Uveďme koncepci manželského majetkového práva, neboť zákon na prvním místě stanoví zákonný režim nabytého majetku (§ 709 ObčZ). Snoubenci, resp. manželé, mohou tento režim smluvně modifikovat, resp. zcela vyloučit. Zákon však stanoví také určité limity, a to právě s ohledem na účel manželství, ochranu slabší strany, dětí. Jedná se především o úpravu obvyklého vybavení rodinné domácnosti (§ 698 ObčZ). Obdobné lze říci ve věci ochrany rodinného obydlí, zejména odvozených právních důvodů bydlení (§ 744 ObčZ) či omezení dispozic s rodinným obydlím (§ 747 ObčZ). Nejvýznamněji se zásada solidarity projevuje v rámci úpravy vyživovací povinnosti, resp. práva na výživné (§ 910 a násl., ale také § 697 a § 760 a násl. ObčZ).

Zásada nejlepšího zájmu dítěte

Tato zásada je také rozvedením zásady ochrany slabší strany, byť je mnohými vnímána jako alfa a omega rodinného práva, jeho existence a opodstatnění. Je všeobecně uznáváno, že nezletilé dítě pro svůj věk, nezralost, závislost apod. musí požívat zvýšené ochrany nejen ve vazbě na soukromoprávní, ale i veřejnoprávní úpravu. Mezinárodní smlouvy používají jak pojem užší ***„zájem dítěte"***, tak pojem širší ***„nejlepší zájem či zájmy dítěte"***. Občanský zákoník používá termíny ***„zájem dítěte"*** (např. § 792 ObčZ) a také ***„zřejmý zájem dítěte"*** (§ 793 ObčZ).

Úmluva o právech dítěte jako Magna charta práv dětí stanoví, že ***„zájem dítěte"*** musí být předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované kýmkoli, i zákonodárcem (čl. 3 ÚPrDt). Z anglického textu i dalších překladů však vyplývá superlativ *„the best interest of the child"*. Pro výklad úmluvy jsou rozhodné její původní cizojazyčné texty (nikoli pouhý český překlad) a také obecné komentáře Výboru pro práva dítěte (srov. zejména č. 14 z roku 2013).

Nejlepší zájem dítěte patří do třídy neurčitých, resp. otevřených právních pojmů. Jedná se o právní pojem objektivní, který však musí být vykládán s přihlédnutím ke konkrétním okolnostem případu, tedy zejména s ohledem na všechna rodinná pouta určitého dítěte. Nejlepší zájem dítěte je třeba považovat za prvořadou, klíčovou zásadu ve všech věcech, které se týkají dítěte, za hlavní interpretační a aplikační pravidlo. Lze tak parafrázovat tezi vyslovenou Ústavním soudem, dle které *„pro rodinný život nejsou žádné modely"* (II. ÚS 363/03), a to slovy *„pro nejlepší zájem dítěte nejsou žádné definice"* (srov. také IV. ÚS 106/15).

Také lze říci, že nejlepším zájmem dítěte je to, co si dítě samo přeje, je-li to v souladu s jeho zdravím, psychickým a fyzickým stavem a sociální situací. Ke konkretizaci zásady nejlepšího zájmu dítěte dochází a má v praxi docházet s ohledem na specifika té které věci, ve vazbě na mnoho okolností – a také právě v návaznosti na přání a názor dítěte. Rodinný život má být obezděn a péče a výchova dětí jsou věcí jeho rodičů. Pokud stát zasáhne do autonomie rodiny, ať už na návrh či *ex offo*, potřeby a nejlepší zájem dítěte se musí stát prvořadými a rozhodnutí musí být utvářeno na základě vnímání času dítětem a zásadně také určité míry stability. Nejlepší zájem dítěte musí být nahlížen zejména s ohledem na dobu rozhodování s tím, že dojde-li v budoucnu ke změně poměrů (*clausula rebus sic stantibus*), nesmí „fakticky platit" překážka věci rozsouzené (*res iudicata*). Dlouhodobější hledisko tak nesmí stát mimo pozornost, nicméně není prioritou. Sledováním nejlepšího zájmu dítěte by mělo být dosaženo jeho blaha. Lze také říci, že blaho, resp. prospěch (*well-being*, *wellfare*) dítěte je třeba mít za kýžený cíl, k němuž má směřovat jakákoli činnost, která se dítěte týká s tím, že vždy má být sledován nejlepší zájem dítěte. Blaho dítěte je možné považovat za stav pozitivního sociálního a mentálního cítění, tj. nejen za stav, kdy dítěti nic nechybí, ale za stav, který je doprovázen hodnotnými prožitky. Jedná se o pojem, který je nadřazen zájmu dítěte.

Jak již bylo naznačeno, dítě není jen pasivním objektem rodičovské odpovědnosti svých rodičů, resp. jiných osob či státu, ale má také ***participační práva***, která jsou dítěti vedle částečné svéprávnosti (§ 31 ObčZ) garantována na mnoha místech (viz zejm. čl. 12 ÚPrDt, ale i obecný § 867 ObčZ, speciálně pak § 806 a násl. ObčZ). Při jakémkoli rozhodování musí být jeho participační práva vzata v úvahu a posouzena zejména na výše

zmíněnou zásadu nejlepšího zájmu dítěte a to i tehdy, pokud dojde ke kolizi se zásadou nejlepšího zájmu dítěte, resp. zájmy dalších osob.

V případě, kdy nebude v konkrétní věci nejlepší zájem dítěte shledán jako jediný a prvořadný, bude třeba argumentace ještě přesvědčivější. Ačkoli zásada nejlepšího zájmu dítěte byla charakterizována jako klíčová, nesmí být aplikována mechanicky jako ***„přední a jediná“***, ale poměřována testem poměrnosti (viz níže) tak, aby bylo nalezeno souladné a vyvážené řešení v duchu teze *„maximální prospěch dítěti a minimální újmu ostatním“*. Ostatně, v praxi může docházet také ke kolizím mezi jednotlivými dětmi.

Zákon a zásady rodinného práva dávají soudu velký prostor pro diskreci a uvážení. Nicméně, žádná rozhodnutí nesmí být arbitrární a nepřezkoumatelná, zdůvodněná pouhým odkazem na zásadu nejlepšího zájmu dítěte (viz také § 13 ObčZ). Při posuzování možných opatření nesmí orgán aplikující právo vzít ze zřetele, že schopnosti dítěte rostou, a proto na prvním místě by měla být přijímána opatření, která mohou být zrevidována či upravena. Nemělo by se bez důvodů přikračovat k definitivním či nezvratným rozhodnutím bez dostatečného zdůvodnění. Vždy by měla být zvážena budoucí prognóza vývoje dítěte a možné zásahy do jeho života vyvolané tím kterým rozhodnutím.

Příklad:

Práce soudu by měla být přezkoumatelná v těchto okolnostech: zda soud zvážil a vyvážil dotčené oprávněné zájmy, zejména zda náležitě zjišťoval nejlepší zájem dítěte, za tím účelem shromáždily veškeré potřebné důkazy a zda byla rozhodnutí vydaná v průběhu řízení v tomto smyslu řádně a dostatečně odůvodněna. „Smyslem odůvodnění je především seznámení účastníků řízení s úvahami, na nichž soud založil své rozhodnutí, jakož i vyloučení pochybností o přítomnosti svévole nebo libovůle v rozhodování soudu.“ (Nález ÚS ze dne 14. 1. 2020, sp. zn. I ÚS 3241/19).

Participační práva dítěte

Dítě musí být bráno jako aktivní jedinec, nikoli pasivní objekt aktivit svých rodičů či třetích osob, resp. státních orgánů.

Participační práva dítěte je možné dělit na čtyři základní úrovně takto:

a) právo vyjádřit svůj názor a své přání

b) právo svým názorem ovlivnit rozhodnutí

c) právo svým názorem zcela určit rozhodnutí

d) právo být informováno

Dítěti se vždy musí dostat vhodným způsobem všech důležitých informací tak, aby si mohlo s ohledem na svůj věk a rozumovou a volní vyspělost vytvořit vlastní názor. Také mu musí být dán prostor ke sdělení svého názoru, ať už přímo či prostřednictvím jiné osoby. Není rozhodné, zda se jedná o správní či soudní řízení, ať už sporné či nesporné apod. (čl. 12 ÚPrDt). Dále je třeba, aby dítě obdrželo informace o možných důsledcích vyhovění jeho názoru, resp. o možných důsledcích jakéhokoli rozhodnutí v jeho věci či věci, která se ho týká (viz čl. 3 EÚVýPrDt – Evropská úmluva o výkonu práv dětí). Občanský zákoník tyto základní zásady dané mezinárodními standardy rozvíjí v mnoha ustanoveních (srov. zejm. § 100 ObčZ), zejména však v části druhé. Jedná se především o ustanovení zařazená do rodičovské odpovědnosti, jmenovitě o vyvratitelnou domněnku, dle které se o dítěti starším dvanácti let má za to, že je schopno informaci přijmout, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit (§ 867 odst. 2, věta za středníkem ObčZ). Obdobně činí procesní předpisy (viz zejm. § 100 odst. 3 OSŘ). Výsledkem každé činnosti, resp. řízení, musí být nalezení souladného a vyváženého řešení v duchu teze *„maximální prospěch dítěti a minimální újmu ostatním“*.

Zejména v případě, kdy nebylo vyhověno názoru či přání dítěte, musí být postup či rozhodnutí ve věci dítěte odůvodněno ve vazbě na zásadu nejlepšího zájmu dítěte. S ohledem na dynamiku

práva na sebeurčení a participačních práv je třeba dát dítěti prostor i v budoucnu, vždy však ve vazbě na jeho nejlepší zájem (*clausula rebus sic stantibus*).

Teorie poměřování cíle a prostředku, princip proporcionality (test poměrnosti)

V případě možných střetů obecných či zvláštních zásad se zpravidla využívá teorie poměřování cíle a prostředku, zejména Ústavním soudem a Evropským soudem pro lidská práva. Poměřování nachází své místo zvláště tehdy, kolidují-li práva odlišná, např. právo na ochranu osobnosti versus právo na informace apod., a také v případě, pokud si konkurují stejné zásady, resp. stejná práva, např. právo na rodinný život matky, otce a dítěte. Z různých rozhodnutí soudů, učebnic, monografií či komentářů se podává více přístupů k tomuto testu, resp. uvádí se vícero stupňů anebo relevantních kritérií (zpravidla tři až pět).

Podstatou testu proporcionality je standardně:

- test vhodnosti
- test nezbytnosti (resp. potřebnosti)
- test poměřování

Příklad:

Nezletilé dítě, které odmítalo kontakt se svým otcem, bylo umístěno na základě předběžného opatření v psychiatrické léčebně. Cíl byl nepochybně legitimní, neboť každé dítě má právo na péči obou svých rodičů. Prostředek k jeho dosažení byl však zcela nepřiměřený. Omezoval osobní svobodu dítěte, jeho společenské kontakty i právo na rodinný život. Prostředí psychiatrické léčebny tak neprospívalo nejen dítěti samotnému, ale ani nevedlo k sanaci poměrů v rodině. Také právo na rodinný život matky bylo porušeno, neboť se s dítětem mohla stýkat pouze omezeně. K posílení práva otce nedošlo (blíže viz III. ÚS 3363/10).

Vybraná relevantní rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva

ESLP X., Y. a Z. vs. Spojené království, č. 21830/93: Zájmem společnosti je zachování koherentního systému rodinného práva, kde je nejlepší zájem dítěte stavěn na první místo. V tom ohledu není jasné, zda by možnost otce, který prodělal změnu pohlaví z ženy na muže, uznat právně otcovství, přinášela dítěti nezbytně výhody. Neboť transsexualita vyvolává komplex vědeckých, právních, morálních a sociálních otázek, k nimž smluvní státy Úmluvy nezaujímají jednotné stanovisko, je soud toho názoru, že čl. 8 Úmluvy nemůže být v tomto kontextu implikován na povinnost státu formálně uznat otce, který není otcem biologickým.

ESLP Kearns vs. Francie, č. 35991/04: Při vzájemném poměřování zájmů dítěte, biologické matky, adoptivní rodiny a veřejného zájmu musí být nejlepší zájem dítěte vždy na prvním místě. Za zájem dítěte je přitom třeba považovat emocionální a právní stabilitu a jistotu.

E-learning: 3 hodiny

Kontrolní otázky:

1. Jaká je povaha přirozených práv?
2. Jaký je rozdíl mezi ochranou rodinného a soukromého života?
3. Proč rodinné právo obsahuje také kogentní právní normy? Uveďte příklad.
4. Vysvětlete význam zásad pro rodinné právo.
5. Co je to zásada nejlepšího zájmu dítěte?
6. Na příkladech vysvětlete zásadu zákazu zneužití a jednání v rozporu s dobrými mravy.
7. Vysvětlete pojem dobrá víra a uveďte příklad jeho využití.
8. Jak mohou být řešeny kolize jednotlivých práv pomocí testu poměrnosti?

Prameny rodinného práva

Mezinárodní smlouvy

Pro rodinné právo má význam také celá řada mezinárodních smluv, které mohou být označeny různě, také např. jako úmluvy či dohody. Některé jsou obecné, jiné se zaměřují jen na nezletilé děti, resp. na jejich dílčí práva a jejich ochranu. Mnohé byly přijaty na půdě Haagské konference mezinárodního práva soukromého, řada Organizací spojených národů a některé Radou Evropy.

Základním pravidlem je, že vyhlášené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a jimiž je Česká republika vázána, jsou součástí právního řádu; stanoví-li mezinárodní smlouva něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva (čl. 10 Úst). Od vstupu České republiky do Evropské unie je pramenem práva i unijní právo.

Mezinárodní smlouvy v oblasti rodinného práva uzavírá také Evropská unie. Pro jejich použití se používají odlišná pravidla, která jsou stanovena přímo unijním právem.

Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod

Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod přijatá Radou Evropy již v roce 1950 v Římě představuje ve znění dodatkových protokolů klíčový pramen rodinného práva (publikována sdělením č. 209/1992 Sb.). Pro rodinné právo je významná zejména judikatura ESLP k čl. 6 chránícímu právo na spravedlivý proces pro každého, k čl. 8 garantujícímu právo každého na respektování soukromého a rodinného života a především k čl. 12 uznávajícímu právo mužů a žen na uzavření manželství a k čl. 14 garantujícímu zákaz diskriminace. Blíže viz databáze HUDOC (http://www.echr.coe.int).

Úmluva o právech dítěte

Úmluva o právech dítěte, přijatá na půdě OSN v roce 1989, je věnována pouze dětem (publikována sdělením č. 104/1991 Sb., ve znění oprav pak sdělením č. 41/2000 Sb. m. s.). Někdy bývá tato úmluva nazývána „Magna charta práv dětí", vymezuje obecný katalog práv dítěte, která lze dělit na čtyři základní skupiny:

e) ochranná práva

f) práva směřující k zabezpečení blaha dítěte

g) práva směřující k osvobození dítěte, dávající dětem stejná práva jako dospělým

h) práva dítěte ve vztahu k jeho rodičům, pokud jde o sebeurčení dítěte, jeho samostatnost v rozhodování

Někdy se práva dítěte vymezují jako:

a) základní (*basic*)

b) vývojová (*developmental*)

c) závislá na autonomii (*autonomy*)

Zahraniční literatura také hovoří o třech „P", tedy o:

a) ochraně (*protection*)

b) péči (*provision*)

c) účasti, resp. spolurozhodování (*participation*)

Ať už je klasifikace práv dítěte jakákoli, je třeba zdůraznit působnost úmluvy na děti mladší 18 let, pokud není zletilosti dosaženo dříve (čl. 1 ÚPrDt) a zejména hlavní zásadu úmluvy, kterou je zájem dítěte, resp. nejlepší zájem dítěte (čl. 3 ÚPrDt). Dítě má také právo na registraci ihned po narození (čl. 7 ÚPrDt) a právo na péči obou rodičů, resp. právo nebýt od nich odděleno (čl. 9 ÚPrDt). V neposlední řadě je třeba podtrhnout zakotvení participačních práv dítěte, což garantuje dítěti postavení aktivního jedince, který se podílí na rozhodování ve svých věcech (čl. 12 ÚPrDt).

K úmluvě byla přijata řada opčních protokolů, nejnověji ve věci prodeje dětí, dětské prostituce a dětské pornografie (sdělení č. 74/2013 Sb. m. s.), a obecných komentářů (srov. zejm. č. 14 z roku 2013 k nejlepšímu zájmu dítěte dle čl. 3 odst. 1 ÚPrDt).

Výčet dalších mezinárodních smluv

- Úmluva o souhlasu k manželství, nejnižším věku pro uzavření manželství a registraci manželství byla uzavřena v roce 1962 v New Yorku (vyhláška č. 124/1968 Sb.)
- Úmluva o uznání rozvodů a zrušení manželského soužití byla přijata v roce 1970 v Haagu (vyhláška č. 131/1976 Sb.)
- Úmluva o vymáhání výživného v cizině byla podepsána v roce 1956 v New Yorku (vyhláška č. 33/1959 Sb.)
- Úmluva o uznání a vykonatelnosti rozhodnutí o vyživovací povinnosti k dětem byla přijata v roce 1958 v Haagu [vyhláška č. 14/1974 Sb.; ve vztahu mezi smluvními státy nahrazuje úmluvu uvedenou ad a)]
- Úmluva o uznání a vykonatelnosti rozhodnutí o vyživovací povinnosti byla přijata v roce 1973 v Haagu (vyhláška č. 132/1976 Sb.)
- Úmluva o mezinárodním vymáhání výživného na děti a dalších druhů vyživovacích povinností vyplývajících z rodinných vztahů byla podepsána v roce 2007 v Haagu také EU (Úřední věstník, L 192, 22. 7. 2011, s. 51 –70; ve vztahu mezi smluvními státy nahrazuje předchozí haagské úmluvy)

- Protokol o právu rozhodném pro vyživovací povinnost byl podepsán roku 2007 v Haagu, mimo jiné i EU (Úřední věstník, L 331, 16. 12. 2009, s. 19 –23)

Práva dítěte a jejich výkon, mezinárodní smlouvy

- Evropská úmluva o právním postavení dětí narozených mimo manželství byla přijata v roce 1975 ve Štrasburku (sdělení č. 47/2001 Sb. m. s.)
- Evropská úmluva o výkonu práv dětí byla přijata v roce 1996 ve Štrasburku (sdělení 54/2001 Sb. m. s.)
- Úmluva o zákazu a okamžitých opatřeních k odstranění nejhorších forem dětské práce byla přijata v roce 1999 v Ženevě (sdělení č. 90/2002 Sb. m. s.)
- Úmluva o styku s dětmi byla přijata v roce 2003 ve Štrasburku (sdělení č. 91/2005 Sb. m. s.)
- Úmluva o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí byla přijata v roce 1980 v Haagu (sdělení č. 34/1998 Sb.)

Mezinárodní osvojení

- Úmluva o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení byla podepsána v roce 1993 v Haagu (sdělení č. 43/2000 Sb. m. s.)
- Evropská úmluva o osvojení dětí byla podepsána v roce 1967 ve Štrasburku (sdělení č. 132/2000 Sb. m. s.; její revidovaná verze z roku 2008 dosud nevstoupila v platnost)

Mezinárodní příslušnost, rozhodné právo, uznání a výkon rozhodnutí ve věci nezletilých dětí

- Evropská úmluva o uznání a výkonu rozhodnutí o výchově dětí a o obnovení výchovy dětí byla přijata v roce 1980 v Lucemburku (sdělení č. 66/2000 Sb. m. s.)
- Úmluva o pravomoci orgánů, použitelném právu, uznání, výkonu a spolupráci ve věcech rodičovské zodpovědnosti a opatření k ochraně dětí byla přijata v roce 1996 v Haagu (sdělení č. 141/2001 Sb. m. s.)

Evropské unijní právo

Od vstupu České republiky do Evropské unie jsou závazné i prameny práva Evropské unie, které jsou přímo aplikovatelné a obecně mají přednost před zákony. Vztah nařízení k mezinárodním smlouvám upravují jednotlivá nařízení samostatně. Procesních aspektů rodinného práva se týká zejména:

- nařízení Rady (ES) č. 2201/2003 ze dne 27. 11. 2003 o příslušnosti a uznávání a výkonu rozhodnutí ve věcech manželských a ve věcech rodičovské zodpovědnosti a o zrušení nařízení (ES) č. 1347/2000 (tj. nařízení Brusel II bis)
- nařízení Rady (EU) č. 1259/2010 ze dne 20. prosince 2010, kterým se zavádí posílená spolupráce v oblasti rozhodného práva ve věcech rozvodu a rozluky
- nařízení Rady (ES) č. 4/2009 ze dne 18. prosince 2008 o příslušnosti, rozhodném právu, uznávání a výkonu rozhodnutí a o spolupráci ve věcech vyživovacích povinností

Ústava České republiky, Listina základních práv a svobod, občanský zákoník a další vnitrostátní prameny

Ústava České republiky

Ústava České republiky (ústavní zákon č. 1/1993 Sb., ve znění pozdějších předpisů) především ve své preambuli vyjadřuje úctu k hodnotám lidské důstojnosti a k lidským právům vůbec. Je stanoveno, že *„každý může činit, co není zákonem zakázáno, a nikdo nesmí být nucen činit to, co zákon neukládá“*, (čl. 2 odst. 4 Úst) a že základní práva a svobody jsou pod ochranou soudní moci (čl. 4 Úst). Také je zakotvena aplikační přednost mezinárodních smluv (čl. 10 Úst, viz výše).

Listina základních práv a svobod

Listina základních práv a svobod vyhlášená jako součást ústavního pořádku České republiky (pod č. 2/1993 Sb.) uznává v preambuli přirozená práva člověka a obecně sdílené hodnoty lidství. Stanoví svobodu a rovnost lidí v důstojnosti a právech a garantuje nezadatelnost, nezcizitelnost, nepromlčitelnost a nezrušitelnost základních práv a svobod (čl. 1 LPS). Zakazuje diskriminaci na základě zejména pohlaví, náboženství, sociálního původu, majetku rodu apod. (čl. 3 LPS). Stanoví, že každý je způsobilý mít práva (čl. 5 LPS).

Občanský zákoník

Klíčovým pramenem rodinného práva je občanský zákoník (zákon č. 89/2012 Sb.), který byl přijat po dlouhých přípravách ve snaze navrátit rodinné právo do *„lůna práva občanského“* a tím navázat na tradice české a světové civilistiky a familiaristiky. Občanský zákoník nabyl účinnosti k 1. 1. 2014 a zrušil mimo jiné nejen předchozí občanský zákoník z roku 1964, ale i zákon o rodině z roku 1963, ve kterém byla materie věnovaná rodinnému právu koncentrována (kromě společného jmění manželů a rodinného bydlení, resp. společného nájmu bytu manželi). Rodinné právo nyní opětovně tvoří nedílnou část obecného soukromého práva, tj. občanského práva. Část druhá občanského zákoníku nazvaná Rodinné právo je členěna na tři hlavy věnované manželství (hlava I), příbuzenství a švagrovství (hlava II) a poručenství a jiným formám péče o dítě (hlava III). Nejvýznamnější obsahová a systematická změna je spojena s osvojením nezletilých nesvéprávných dětí. Nově nejde primárně o náhradní rodinnou péči, ale o statusovou změnu. Proto je právní úprava osvojení začleněna hned za úpravu mateřství a otcovství. Osvojení je pojato jako zásadně nevratné (srov. konverzi na nezrušitelné osvojení, § 840 odst. 2 ObčZ). Další významná změna spočívá v komplexnosti manželského práva – v rámci úpravy povinností a práv manželů je velká pozornost věnována také manželskému majetkovému právu (SJM, § 708 a násl. ObčZ) a manželskému bydlení (§ 743 a násl. ObčZ) a jeho ochraně, včetně ochrany před domácím násilím (§ 751 a násl. ObčZ).

Pro rodinné právo není důležitá jen část druhá občanského zákoníku – Rodinné právo, ale též část první – Obecná část, upravující klíčové instituce významné pro člověka, jeho rodinu a rodinný život (např. svéprávnost, osoby blízké), zásady, výkladová a aplikační pravidla apod. Z dalších částí občanského zákoníku zmiňme např. ustanovení upravující právo na zaopatření z pozůstalosti zařazené v části třetí – Absolutní majetková

práva či zákaz započtení výživného u nezletilých dětí zakotvený v části čtvrté – Relativní majetková práva.

Zákon o registrovaném partnerství osob stejného pohlaví

Dalším pramenem rodinného práva je zákon o registrovaném partnerství (zákon č. 115/2006 Sb., ve znění pozdějších předpisů a zejména nálezu Pl. ÚS 7/15, kterým došlo k zrušení § 13 odst. 2 RegP). Byť bylo záměrem problematiku svazků osob téhož pohlaví začlenit do části druhé občanského zákoníku, v průběhu legislativních prací byla tato materie z legislativně-politických důvodů vypuštěna a zůstala i nadále upravena v samostatném zákoně.

V občanském zákoníku je v této věci obsažen příkaz k obdobnému použití ustanovení části prvé, třetí a čtvrté, ve kterých se hovoří o manželství a povinnostech a právech manželů, na lidi stejného pohlaví žijící v registrovaném partnerství (§ 3020 ObčZ). Tím je také řečeno, že ustanovení části druhé již obdobně neplatí, což je významné, zejména jde-li o bydlení, odvozené právní důvody. Nicméně ustanovení o ochraně před domácím násilím použít lze (viz např. dikce § 3021 ObčZ), stejně tak ustanovení upravující právo na zaopatření z pozůstalosti (§ 1666 ObčZ) a právo na movité věci tvořící základní vybavení rodinné domácnosti (§ 1667 ObčZ).

Zákon o matrikách, jménu a příjmení

Pro rodinné právo je významný také zákon o matrikách, jménu a příjmení (zákon č. 301/2000 Sb., ve znění pozdějších předpisů), neboť vymezuje např. orgány veřejné moci, před kterými je možné uzavřít manželství (§ 11a MatrZ), či registrované partnerství (§ 13a MatrZ) a především stanoví, co se zapisuje do matričních knih (viz § 14 a násl. MatrZ). V neposlední řadě stanoví pravidla pro určení či změnu jména a příjmení (§ 61 a násl. MatrZ).

Školský zákon

Tento předpis (zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání, ve znění pozdějších předpisů) upravuje mimo jiné problematiku zápisu a docházky dětí do škol ve vazbě na povinnost a právo rodičů zajišťovat výchovu a vzdělání jako složku rodičovské odpovědnosti (viz např. § 21, 22, 36 ŠkolZ a § 858 ObčZ).

Zákon o zaměstnanosti

Občanský zákoník zakazuje závislou práci nezletilých dětí mladších 15 let a nezletilých, kteří neukončili povinnou školní docházku, vyjma činnosti umělecké, kulturní, reklamní nebo sportovní a odkazuje na zvláštní zákon, kterým je zákon o zaměstnanosti (zákon č. 435/2004 Sb.). Tento předpis upravuje povolování výkonu dovolené činnosti dětí úřadem práce, obsah a časové vymezení povolení a řízení o zákazu výkonu činnosti dítěte (§ 121 a násl. ZamZ).

Zákon o církvích a náboženských společnostech

Zákon o církvích a náboženských společnostech (zákon č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů) má pro rodinné právo význam především proto, že stanoví, že právo nezletilých dětí na svobodu náboženského vyznání nebo být bez vyznání je zaručeno a že jejich zákonní zástupci mohou výkon tohoto práva usměrňovat způsobem odpovídajícím rozvíjejícím se schopnostem dětí (§ 2 odst. 2 CírkZ). V tomto směru se jedná o normu soukromoprávní. Dále zákon upravuje veřejnoprávní registraci a výkon zvláštních veřejných práv církví a náboženských společností, zejména veřejné subjektivní právo konat obřady, při nichž jsou uzavírány církevní sňatky (§ 7 CírkZ).

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí

Klíčovým zákonem, který garantuje ochranu práv a oprávněných zájmů dítěte ze strany státu a stanoví pravidla a limity pro orgány státu, je zákon o sociálně-právní ochraně dětí (zákon č. 359/1999 Sb., ve znění pozdějších předpisů). Jde o veřejnoprávní předpis, o kterém již bylo řečeno, že se při jeho interpretaci a aplikaci uplatní zásada *„je dovoleno jen to, co zákon stanoví, v jeho mezích a vymezenými způsoby“* (čl. 2 odst. 2 LPS). Tento zákon především vymezuje okruh dětí, kterým je třeba věnovat zvýšenou péči a ochranu, resp. zvýšenou pozornost, neboť se jedná o děti v nebezpečí, týrané či v ohrožení, dále práva a povinnosti orgánů sociálně-právní ochrany v rámci preventivní a poradenské činnosti nebo rozhodování, např. o opatřeních na ochranu dětí, při zprostředkování pěstounské péče a osvojení, dále pravidla ve vazbě na součinnosti při nařizování ústavní či ochranné výchovy apod. Základním cílem sociálně-právní ochrany dětí je mluvit, předcházet a chránit, a zejména činit odpovědným. Zákon upravuje také sociálně-právní ochranu dětí ve vztahu k cizině, zejména Úřadem pro mezinárodněprávní ochranu dětí, který plní současně roli ústředního orgánu ve smyslu některých výše uvedených mezinárodních úmluv.

Zákon o výkonu ústavní a ochranné výchovy

Dalším zákonem týkajícím se dětí, který navazuje na předchozí obecný zákon, je zákon o výkonu ústavní a ochranné výchovy (zákon č. 109/2002 Sb., ve znění pozdějších předpisů).

Zákon o zdravotních službách, zákon o specifických zdravotních službách

Zákon o zdravotních službách (zákon č. 372/2011 Sb., ve znění pozdějších předpisů) stanoví ve vazbě na rodinné právo zejména, že nezletilému pacientovi lze poskytnout neodkladnou péči i bez souhlasu rodičů; v případě léčby vážné duševní poruchy a jde-li o zdravotní služby nezbytné k záchraně života nebo zamezení vážného poškození zdraví (viz § 38 odst. 4 ZdravSl). Samostatným ustanovením je regulována situace, kdy lze nezletilému pacientovi poskytnout neodkladnou péči bez souhlasu jeho zákonného zástupce, je-li u něj podezření na týrání, zneužívání nebo zanedbávání (viz § 38 odst. 5 ZdravSl). Dále upravuje problematiku utajených porodů (viz § 37 ZdravSl).

Zákon o specifických zdravotních službách (zákon č. 373/2011 Sb., ve znění pozdějších předpisů) upravuje především umělé oplodnění, resp. asistovanou reprodukci (§ 3 a násl. ZdravSpecSl).

Zákon o mezinárodním právu soukromém

Rozhodné právo a pravomoc soudů v rodinném právu v záležitostech s mezinárodním prvkem je třeba posuzovat podle zákona o mezinárodním právu soukromém (zákon č. 91/2012 Sb.), nestanoví-li něco jiného mezinárodní smlouva nebo přímo použitelný předpis Evropské unie. Zákon obsahuje kolizní normy upravující poměry mezi manželi (§ 47 a násl. ZMPS), poměry mezi rodiči a dětmi (§ 53 a násl. ZMPS), práva neprovdané matky (§ 59 a násl. ZMPS), osvojení (§ 60 a násl. ZMPS), opatrovnictví a poručenství (§ 64 a násl. ZMPS). Dále obsahuje i normy o mezinárodní pravomoci a uznání a výkon cizích rozhodnutí.

E-learning: 2 hodiny

Kontrolní otázky:

1. Co znamená pojem prameny rodinného práva?
2. Vysvětlete třídění pramenů podle právní síly.
3. Je občanský zákoník výlučným pramenem rodinného práva?

Právní osobnost, svéprávnost, pojem nezletilého plně nesvéprávného dítěte

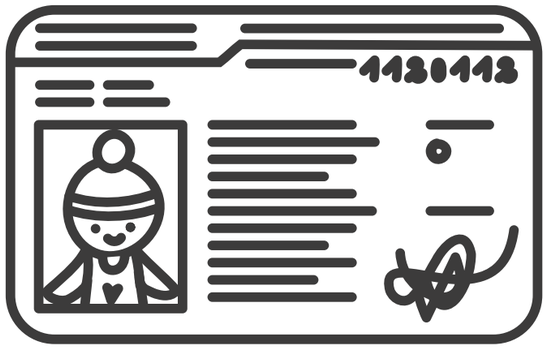

Ačkoli je rodinnému právu v občanském zákoníku věnována zejména samostatná část druhá, je třeba zaměřit pozornost i na jiné části kodexu, zejména na ustanovení upravující postavení osob, tedy právní osobnost (§ 15 odst. 1 ObčZ), svéprávnost (§ 15 odst. 2 ObčZ), zletilost (§ 30 ObčZ), osoby blízké (§ 22 ObčZ), zastoupení členem domácnosti (§ 49 a násl. ObčZ) či kupř. ochranu proti neoprávněnému zásahu do jména člověka či rodiny (§ 78 ObčZ). Tyto pojmy, společně s dalšími pojmy části druhé, např. matka (§ 775 ObčZ), otec (§ 776 a násl. ObZ), příbuzný (§ 771 a násl. ObčZ), jsou pro celý právní řád klíčové.

Právní osobnost

Právní osobnost je způsobilost mít v mezích právního řádu práva a povinnosti (§ 15 odst. 1 ObčZ). Zákon stanoví, že člověk má právní osobnost od narození až do své smrti (§ 23 ObčZ). Toto pojetí vychází z přirozenoprávní teorie, dle které má každý právo na to, aby byla uznána jeho osobnost. Občanský zákoník toto právo pouze chrání (§ 19 ObčZ). Je zakotveno, že každý člověk má vrozená již samotným rozumem a citem poznatelná přirozená práva, a tudíž se považuje za osobu. Zákon stanoví jen meze uplatňování přirozených práv člověka a způsob jejich ochrany (§ 19 odst. 1 ObčZ). Přirozená práva spojená s osobností člověka nelze zcizit a nelze se jich vzdát; stane-li se tak, nepřihlíží se k tomu (viz také § 16 ObčZ). Nepřihlíží se ani k omezení těchto práv v míře odporující zákonu, dobrým mravům nebo veřejnému pořádku (§ 19 odst. 2 ObčZ).

Po narození musí být každé dítě registrováno v knize narození, kterou vede matriční úřad (srov. čl. 7 ÚPrDt). Do matriky se zejména zapisuje jméno a příjmení dítěte, datum jeho narození, pohlaví, jména a příjmení jeho rodičů (§ 14 MatrZ). Zvláštní ustanovení je stanoveno pro nascitura. Na počaté dítě se hledí jako na již narozené, pokud to vyhovuje jeho zájmům. Zákon dále stanoví vyvratitelnou domněnku, dle které se má za to, že se dítě narodilo živé. Nenarodí-li se však dítě živé, zákon stanoví fikci, na základě které je třeba na ně hledět tak, jako by nikdy nebylo (§ 25 ObčZ).

Zákon stanoví, že ***zletilosti*** se nabývá dovršením osmnáctého roku věku (§ 30 odst. 1 věta druhá ObčZ). Jedná se o den narozenin, resp. jeho počátek (§ 601 ObčZ). Právní řád spojuje se zletilostí celé spektrum důsledků. Je třeba ji odlišovat od plné svéprávnosti, byť zpravidla tyto kategorie splývají.

Svéprávnost

Pojem ***svéprávnost*** je staronový pojem občanského práva. Svéprávnost znamená, že člověk je osobou svého práva (*sui iuris*), tj. je způsobilý nabývat pro sebe vlastním právním jednáním práva a zavazovat k povinnostem, tj. právně jednat (§ 15 odst. 2 ObčZ). Svéprávnost tak nenáleží každému na rozdíl od právní osobnosti. Dále je stanoveno, že každý člověk odpovídá za své jednání, je-li s to je posoudit a ovládnout. Kdo se vlastní vinou přivede do stavu, v němž by jinak za své jednání odpovědný nebyl, odpovídá za jednání v tomto stavu učiněná (§ 24 a 2922 ObčZ). Svéprávností je dán mimo jiné základ deliktní způsobilosti člověka, tj. způsobilost být odpovědný za své závazky (srov. zejm. § 1723 a násl. ObčZ).

Podle intelektuální a volní vyspělosti člověka lze rozlišovat:

- plnou svéprávnost
- částečnou svéprávnost
- omezenou svéprávnost

Plná svéprávnost znamená, že člověk je způsobilý plně nabývat pro sebe vlastním právním jednáním práva a plně se zavazovat k povinnostem (§ 15 odst. 2 ObčZ). Zákon jako pravidlo stanoví, že plně svéprávným se člověk stává:

- zletilostí, které se nabývá dovršením věku osmnácti let (§ 30 odst. 1 ObčZ). Před tímto rokem se plné svéprávnosti nabývá:
- přiznáním svéprávnosti (§ 37 ObčZ) nebo
- uzavřením manželství; svéprávnost se neztrácí ani zánikem manželství, ani prohlášením manželství za neplatné (k tomu viz § 30 odst. 2 ObčZ ve spojení s § 656 ObčZ).

V případě přiznání svéprávnosti, se někdy používá chybný pojem emancipace. Nejde však o vynětí z moci otcovské (*emantipatio*), ale o přidání či prominutí let (*venia aetatis*). Zákon v této věci stanoví, že navrhne-li nezletilý, který není plně svéprávný (resp. jeho zákonný zástupce), aby mu soud přiznal svéprávnost, soud návrhu vyhoví, pokud nezletilý dosáhl věku šestnácti let, pokud je osvědčena jeho schopnost sám se živit a obstarat si své záležitosti a pokud s návrhem souhlasí zákonný zástupce nezletilého. V ostatních případech soud vyhoví návrhu, je-li to z vážných důvodů v zájmu nezletilého. Máme za to, že těmito ostatními případy mohou být jakékoli situace. Jedinou podmínkou, na které je třeba trvat (ve vazbě na návrh soudu), je schopnost nezletilého samostatně se soustavně živit a obstarat si své záležitosti. Jinak by právní úprava postrádala význam. Řízení je upraveno v zákoně o zvláštních řízeních soudních (§ 466 ZŘS).

Příklad:

Nezletilý Adam, významný dětský herec, nabyl značného jmění, o kterém hodlá do budoucna rozhodovat sám. Má vážné obavy, že jeho otec, vášnivý hráč a marnotratník, nespravuje jeho jmění řádně. Matka již nežije. Adam si neumí představit, že by tuto agendu zastal někdo z rodiny jako majetkový opatrovník.

Částečná svéprávnost náleží dětem, které jsou nezletilé a které nenabyly plné svéprávnosti jejím přiznáním (§ 37 ObčZ) anebo uzavřením manželství (§ 30 odst. 2 ObčZ ve spojení s § 656 ObčZ). Svéprávnosti se nabývá z povahy věci postupně ve vazbě na rozumovou a volní vyspělost. Jinak tomu bude u novorozenců, jinak u dětí raného školního věku, jinak u středoškoláků. Zákon však na rozdíl od historických právních úprav nestanoví žádné věkové kategorie dětí, např. děti do 7 let, od 8 do 15 let, nad 15 let. Obecné pozitivní pravidlo je vyjádřeno vyvratitelnou domněnkou, dle které se má za to, že každý nezletilý, který nenabyl plné svéprávnosti, je způsobilý k právním jednáním co do povahy přiměřeným rozumové a volní vyspělosti nezletilých jeho věku (§ 31 ObčZ). Jedná se o objektivní koncepci, která připouští protidůkaz, a tím umožňuje zohlednit specifika u konkrétního dítěte daná jeho rozumovou a volní vyspělostí. Zákon tak garantuje na jedné straně jistotu a druhé straně respektuje jedinečnost, individualitu každého dítěte.

Pokud má dítě způsobilost k určitému právnímu jednání, jedná samo a právní jednání je platné, vyhovuje-li jinak zákonu.

Příklad:

Osmiletý Adam si koupil v knihkupectví za své uspořené kapesné zeměpisný atlas, aby mohl sledovat cestu dobrodruhů kolem světa.

Jestliže však dítě nemá způsobilost k určitému jednání, jedná za něj zákonný zástupce, tedy zástupce *ex lege*, kterým může být:

- jeho rodič v rámci výkonu povinností a práv plynoucích z rodičovské odpovědnosti (viz § 892 ObčZ; srov. také pravidla pro řešení možných kolizí, § 892 ObčZ, a neshody rodičů, § 877 ObčZ)
- poručník (§ 929 ObčZ, srov. také poručenství na základě soudního rozhodnutí dle § 934 a násl. ObčZ)

Obecné negativní pravidlo stanoví, že nezletilý, který nenabyl plné svéprávnosti, není nikdy, bez ohledu na obsah ostatních ustanovení, způsobilý jednat samostatně v těch záležitostech, k nimž by i jeho zákonný zástupce potřeboval přivolení soudu (§ 36 ObčZ ve spojení s kupř. § 898 ObčZ, nikoli běžná správa jmění). To platí bezvýjimečně, neboť v zákoně není uvedena žádná domněnka.

Příklad:

Patnáctileté Evě chce její babička darovat chatu, na kterou Eva od dětství jezdí. Darovací smlouvu však musí za Evu uzavřít její rodiče. Smlouvu musí schválit soud, neboť ne každý dar je obecně výhodný. Vlastnictví zavazuje.

Zákon upravuje také jednání dítěte se souhlasem zákonného zástupce (§ 32 ObčZ). Je stanoveno, že udělil-li zákonný zástupce nezletilému, který nenabyl plné svéprávnosti, ve shodě se zvyklostmi soukromého života souhlas k určitému právnímu jednání nebo k dosažení určitého účelu (výslovně i konkludentně, neformálně, předem i následně – ratihabice), je nezletilý schopen v mezích souhlasu sám právně jednat, pokud to není zákonem zvlášť zakázáno; souhlas může být následně omezen i vzat zpět (s účinky ex nunc). Je-li zákonných zástupců více, postačí, projeví-li vůči třetí osobě vůli alespoň jeden z nich. Jedná-li však vůči další osobě více zástupců společně a odporují-li si, nepřihlíží se k projevu žádného z nich (k neshodě viz např. § 877 ObčZ).

Příklad:

V den narozenin pětiletých dvojčat Evy a Adama je vzali jejich rodiče do lunaparku. Děti si mohly samostatně vybrat z atrakcí a užít si jízdy na kolotočích. Rodiče postávali opodál a provozovateli jen s úsměvem dali kývnutím hlavy na vědomí, že s jízdou na ponících i cenou za ni souhlasí.

Dojde-li k excesu, tedy k situaci, kdy jednala osoba nesvéprávná, resp. nebyla řádně zastoupena, jedná se o absolutně neplatné jednání pro rozpor se zákonem a veřejným pořádkem (§ 581 ObčZ ve spojení s § 588 ObčZ).

Příklad:

Čtyřletá Eva směnila se svojí kamarádkou ze školy své kolo za křečka. Rodiče Evy se smlouvou nesouhlasili. Zejména namítali, že o křečka je třeba se starat, kupovat mu potravu, zajistit veterinární péči apod. Proto zvířátko zanesli zpět rodičům druhé holčičky a požadovali vydání kola.

Nezletilé plně svéprávné dítě

Ve druhé části občanského zákoníku jsou obsažena i další ustanovení týkající se nezletilých ne plně svéprávných dětí, ve kterých je stanovena konkrétní věková hranice. Jde zejména o sňatečný věk a sňatečnou způsobilost (§ 672 ObčZ), o právo dát souhlas k osvojení (vlastnímu, srov. zejména právo veta u dítěte staršího dvanácti let, § 806 ObčZ, dále ve vazbě na vlastní dítě, § 811 ObčZ) a o participační práva (§ 867 odst. 2 ObčZ).

Omezenou svéprávnost má ten, koho soud ve svéprávnosti omezil (§ 55 a násl. ObčZ). Základním předpokladem je, že každé rozhodnutí musí být učiněno v zájmu člověka, jehož se to týká, po jeho zhlédnutí a s plným uznáváním jeho práv a jeho osobní jedinečnosti; přitom musí být důkladně vzaty v úvahu rozsah i stupeň neschopnosti člověka postarat se o vlastní záležitosti. Dále zákon stanoví, že omezit svéprávnost člověka lze jen tehdy, hrozila-li by mu jinak závažná újma a nepostačí-li vzhledem k jeho zájmům mírnější a méně omezující opatření. V rámci každého rozhodování tak musí být uplatněn princip poměrnosti (viz také IV. ÚS 412/04). Proto zákon stanoví celý katalog podpůrných opatření, např. předběžná prohlášení, nápomoc při rozhodování, zastoupení členem domácnosti. Pokud byl někdo omezen ve svéprávnosti, jedná za něj soudem ustanovený opatrovník. Procesním předpisem je zákon o zvláštních řízeních soudních (viz § 31 a násl. ZŘS).

Zákon stanoví další pravidla, zejména: ***cíl***: zájem člověka, ***důvod***: duševní porucha, která není jen přechodná, ***rozsah***: jen takový, v jakém člověk není pro duševní poruchu, která není jen přechodná, schopen právně jednat, ***délku***: v souvislosti s určitou záležitostí na dobu nutnou pro její vyřízení nebo na jinak určenou určitou dobu, nejdéle však na tři roky (k tomu srov. § 3032 a násl. ObčZ).

Ve druhé části občanského zákoníku jsou obsažena zvláštní ustanovení týkající se osob, které byly omezeny ve svéprávnosti. Jde zejména o sňatečnou způsobilost (§ 673 ObčZ), o právo dát souhlas k osvojení (§ 812 ObčZ) a o pravidla pro výkon rodičovské odpovědnosti (§ 868 odst. 2 ObčZ). Jde-li o procesní způsobilost, viz dále část o procesním právu. Zákon upravuje i faktické omezení svéprávnosti a zákonné důsledky s tím spojené (viz § 581 ObčZ).

E-learning: 2 hodiny

Kontrolní otázky:

1. Odlište právní osobnost od svéprávnosti.
2. Kdy se nabývá zletilosti?
3. K jakým právní jednáním je dítě svéprávné samo a kdy je musí zastoupit rodiče?
4. Co je to částečná svéprávnost a kdy používáme termín omezená svéprávnost?

Psychologické a sociologické souvislosti rodinného práva

Na základě výše uvedeného lze zrekapitulovat, že rodina může mít mnoho podob, byť někteří za rodinu považují pouze rodinu nukleární, kterou tvoří matka, otec a společné dítě (děti), více či méně dobře integrovanou do širších příbuzenských vazeb. Narodí-li se páru dítě, není relevantní, zda spolu uzavřeli manželství či nikoli.

Rodina může být i neúplná. Pak hovoříme o minimalistické podobě rodiny, kterou představuje jen jeden rodič a jeho dítě. Nicméně, rodina může být také vícegenerační. Ostatně, takto byla definována v historických právních úpravách, které reflektovaly fakt, že rodina byla hierarchizovaná, pevně mocensky svázaná a hlavní roli v ní hrál *pater familias* (viz např. § 40 OZO, kde bylo stanoveno, že *„rodinou rozumějí se prarodiče se všemi svými potomky …“* a § 9 OZO zakotvující, že *„muž je hlavou rodiny“*). Z pohledu nejen sociálních věd a antropologie však taková tradiční rodina neexistuje již více než sto let. Společnost se vyvíjí, právní úpravy také. Vedle rodiny vícegenerační se nesmí zapomínat na širokou rodinu, tvořenou dalšími příbuznými, zejména z řad příbuzných v linii pobočné.

Byť se portrét rodiny v průběhu století změnil, sociologická literatura ji přesto považuje za stabilizující prvek společnosti, ať už má rodina jakoukoli tvář. Mezi charakteristickými znaky je proto uváděna sociální spřízněnost, důvěra, intimita, vzájemnost a oboustranně, resp. vícestranně chápaná odpovědnost. Proto také bývá rodina označována za skořápkovou instituci, neboť *„obal je stále stejný, ale obsah se proměnil“*.

Není pochyb o tom, že rodina vytváří soukromý prostor a zázemí svým členům, formuje jejich osobnosti a charakter. Jde o společenství sociální, psychologické, ekonomické a právní. Ve familiaristických studiích je rodina chápána zejména jako základ rodu čili pokračováním života v dalších generacích. Rodina reprodukuje lidský rod a z tohoto hlediska je jeho rudimentem. Bez ní si lidstvo nelze představit.

Z uvedeného nepochybně vyplývá, že postavení jednotlivých členů v dané rodině je dáno také jejich právním statusem, jehož základem je narození, osvojení apod. Mnoho podnětného se ve věci pokusů o definování rodiny podává z judikatury Ústavního soudu. Zdůrazněme zejména konstatování, že rodina představuje primárně biologické pouto a následně i sociální instituci (srov. II. ÚS 568/06). Soužití, resp. fakticita tak mnohdy vystupují do popředí a vedle biologického základu

představují základní atributy rodiny, resp. rodinného života. Z tohoto pohledu je významná i judikatura věnovaná potřebě slaďování biologického (genetického), sociálního a právního rodičovství (srov. zejm. I. ÚS 987/07). Samozřejmě, rodina může vzniknout i bez biologického pouta, tzv. uměle v důsledku osvojení. V neposlední řadě připomeňme obecně přijímanou tezi, že *pro rodinný život nejsou žádné modely* (viz II. ÚS 363/03). Pokud jde o osoby stejného pohlaví, zdůrazněme zrušení diskriminačního ustanovení zákona o registrovaném partnerství ve vazbě na osvojení (čl. 13 odst. 2 RegP nálezem Pl. ÚS 7/15).

S ohledem na výše uvedené je možné rodinu vymezit jako životní společenství založené na manželství nebo obdobném lidském svazku, jako je nesezdané soužití druha a družky apod., a zejména jako pouto dané biologickým či právním příbuzenstvím (tj. osvojením), resp. příbuzenstvím sociálním (např. pěstounská rodina). Rodinu tak tvoří ti, kteří žijí společným způsobem života, jsou si blízcí, mnohdy spolu bydlí, vzájemně si pomáhají, mají mezi sebou nejen citová, intimní pojítka, ale i další osobní či majetkové vazby vyplývající z osobního stavu (statusového práva) anebo z faktického svazku a vzájemných závazků. Jedná se o otevřenou koncepci reflektující pluralitu forem lidského soužití, právních a sociálních vazeb apod. (viz koncepce rodičovství a rodičovské odpovědnosti, která není vázána na manželství).

Základní pojmy rodinného práva

Příbuzenství

Zákon uvádí velmi obecnou definici příbuzenství. Stanoví, že příbuzenství je statusový vztah osob založený na pokrevním poutu (v širokém slova smyslu s ohledem na dárcovství zárodečných buněk), anebo vzniklý osvojením, neboť osvojení vždy představuje především statusovou změnu (§ 771 ObčZ). Rozlišuje se:

- příbuzenství v linii přímé, tedy zejména mezi prarodiči, rodiči a vnuky (§ 772 odst. 1 ObčZ),
- příbuzenství v linii vedlejší, tj. mezi sourozenci apod. (§ 772 odst. 2 ObčZ). Stupeň příbuzenství je dán počtem zrození (viz § 773 ObčZ).
- Zákon na některých místech mezi příbuznými diferencuje i jinak. Používá termíny:
- blízcí příbuzní (např. § 831, § 910 odst. 3 ObčZ), což jsou takové osoby, které mezi sebou nemohou uzavřít manželství, tj. všichni příbuzní v řadě přímé a sourozenci (viz § 675 ObčZ);
- vzdálení příbuzní, tj. osoby v linii přímé i vedlejší, odlišné od blízkých příbuzných, kupř. teta a synovec.

Švagrovství

Švagrovství není příbuzenství, neboť není založeno na pokrevním poutu ani na osvojení (viz § 771 ObčZ). Vznik švagrovství je vázán na vznik manželství

a zásadně na jeho existenci. Švagrovství není spojeno s jinými formálními svazky (registrovaným partnerstvím) nebo faktickými poměry (nesezdané soužití).

Občanský zákoník stanoví, že vznikem manželství vznikne švagrovství mezi jedním manželem a příbuznými druhého manžela (§ 774 ObčZ). Uzavřením manželství však nevzniká právní poměr mezi všemi příbuznými týchž manželů tak, jak je tento poměr někdy laicky vnímán. Lze tak rozlišovat švagrovství právní (*de iure*) a sociální příbuzenství, které nemá právní význam zamýšlený zákonodárcem ve vazbě na zakotvení pojmu švagrovství do občanského zákoníku.

Jde-li o linie a stupně švagrovství, zákon stanoví, že v jaké linii a v jakém stupni je někdo příbuzný s jedním manželem, v takové linii a v takovém stupni je sešvagřen s druhým manželem (§ 774 věta druhá ObčZ).

Příklad:

Má-li Adam sestru Marii, je jeho manželka Eva s Marií sešvagřená v linii pobočné ve druhém stupni; má-li Adam matku Janu, je Adamova manželka Eva sešvagřena s jeho matkou Janou v linii přímé v prvé stupni, byť se laicky tento poměr nazývá vztahem snachy a tchyně.

Osoby blízké

Zákon obsahuje tři kategorie osob blízkých. Stanoví, že:

- osoba blízká je *ex lege* příbuzný v řadě přímé a sourozenec (§ § 771 a násl. ObčZ), manžel (viz § 655 ObčZ) nebo partner podle jiného zákona (viz zákon o registrovaném partnerství)
- má se za to, že osobami blízkými jsou i osoby sešvagřené (viz § 774 ObčZ) nebo osoby, které spolu trvale žijí, např. druh a družka (jedná se o vyvratitelnou domněnku, tj. je umožněn důkaz opaku)
- jiné osoby v poměru rodinném nebo obdobném se pokládají za osoby sobě navzájem blízké, pokud by újmu, kterou utrpěla jedna z nich, druhá důvodně pociťovala jako újmu vlastní (újmu je tak třeba tvrdit a dokázat)

Zákon používá ve zvláštní části také termín osoby blízké dítěti nebo jeho rodině (§ 931 ObčZ), resp. pojem osoba dítěti blízká (§ 962 či § 954 ObčZ). Ve vazbě na mezinárodní úmluvy je třeba uvést také termín osoby, mezi kterými jsou rodinná pouta (viz např. čl. 2d EÚStykDt). Jedná se o takové osoby, mezi kterými je vztah jako mezi dítětem a jeho prarodiči nebo sourozenci založený na právu nebo na faktických rodinných vazbách.

Výše uvedené pojmy mohou mít značný význam, zejména pokud bude třeba upravit poměry nezletilého nesvéprávného dítěte a těchto osob, především osobní kontakt či rozhodnout o nějaké z forem náhradní rodinné péče (pěstounství či svěřenectví), o opatrovnictví anebo poručenství.

Bydliště, obvyklé bydliště

Novinkou právní úpravy je stanovení pravidel pro posuzování bydliště člověka (§ 80 ObčZ). Zákon staví na fakticitě s tím, že evidence obyvatelstva či státní občanství (zejména dítěte) nejsou rozhodné. Vychází tak mimo jiné i z mezinárodních standardů daných mezinárodními smlouvami či nařízeními (srov. termín „obvyklé bydliště" – *„habitual residence"* ve smyslu např. čl. 4 MÚnosD; srov. také judikaturu SDEÚ, např. věc C-523/07 a věc C-497/10 PPU).

Je stanoveno, že člověk má bydliště v místě, kde se zdržuje s úmyslem žít tam trvale s výhradou změny okolností, takový úmysl může vyplývat z jeho prohlášení nebo z okolností případu. Uvádí-li člověk jako své bydliště jiné místo než své skutečné bydliště, může se každý dovolat i jeho skutečného bydliště. Proti tomu, kdo se v dobré víře dovolá uvedeného místa, nemůže člověk namítat, že má své skutečné bydliště v jiném místě (§ 80 odst. 1 ObčZ). Nemá-li člověk bydliště, považuje se za ně místo, kde žije. Nelze-li takové místo zjistit anebo lze-li je zjistit jen s neúměrnými

obtížemi, považuje se za bydliště člověka místo, kde má majetek, popřípadě místo, kde měl bydliště naposledy (§ 80 odst. 2 ObčZ).

Domácnost

Pojem domácnost není v zákoně definován, na rozdíl od předchozích úprav. Domácnost je však možné vymezit s ohledem na jiná ustanovení jako hospodářskou jednotku tvořenou lidmi a souborem určitých majetkových složek (obydlí a jeho vybavení).

Domácnost může být jednočlenná či vícečlenná. Podle toho, kdo ji tvoří, lze dále rozlišovat:

- domácnost, např. domácnost osvojitele (§ 827 ObčZ), pěstouna (§ § 968 ObčZ), samostatnou domácnost potomka (§ 1661 ObčZ);
- společnou domácnost, kdy alespoň dvě osoby žijí společně a společně uhrazují své potřeby, např. druh a družka (jde-li o důsledky, viz stavení promlčení lhůty dle § 646 ObčZ a stavení vydržecí doby dle § 1098 ObčZ; jde-li o další důsledky ve vazbě na jiné skutečnosti, zejm. délku soužití, viz § 1636 ObčZ); pokud však v jednom obydlí žije více osob, např. studentů, mohou mít každý svoji vlastní domácnost, tj. každý z nich nést své náklady na živobytí;
- rodinnou domácnost, kterou mohou tvořit:
  - manželé, resp. rozvedení manželé (viz § 753 ObčZ)
  - registrovaní partneři
  - alespoň jeden rodič a dítě
  - rodič dítěte, dítě a nevlastní rodič

Bez ohledu na zákonnou povinnost manželů žít spolu (§ 687 odst. 1 ObčZ) nemusí spolu manželé bydlet (budou bydlet trvale odděleně dle § 743 odst. 3 ObčZ, a to na základě dohody či opuštění rodinné domácnosti jedním z manželů) a vést rodinnou domácnost (to předvídá § 691 ObčZ). Rodinná domácnost je pojmově spojena s bydlením manželů. To má významný vliv, jde-li např. o uspokojování potřeb rodiny (§ 690 ObčZ), nakládání s obydlím, resp. domem nebo bytem (§ 747 a 748 ObčZ) či ve vazbě na ochranu před domácím násilím (§ 751 ObčZ) a bydlení po zániku manželství (§ 766 a násl. ObčZ).

E-learning: 1 hodina

Kontrolní otázky:

1. Jak vzniká příbuzenství a jaký má význam?
2. Jaký význam má pojem osoba blízká?
3. Vymezte domácnost, společnou domácnost, rodinnou domácnost.
4. Na jakém základě je koncipováno bydliště člověka?

Právo manželské – zvláštní část

Charakteristika manželství, uzavření manželství, odlišení manželství od tzv. nesezdaného soužití

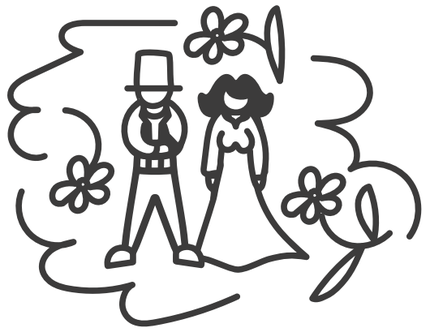

Zákon stanoví, že manželství může vzniknout jen mezi mužem a ženou (§ 655 ObčZ). Mezi základní zásady, na kterých je právní úprava manželství založena, patří dobrovolnost, monogamie, trvalost, rovnost, autonomie vůle, solidarita, ochrana slabší strany a rozlučitelnost. Jde-li o účel manželství, zákon stanoví, že hlavním účelem je založení rodiny, řádná výchova dětí a vzájemná podpora a pomoc (§ 655 ObčZ). Povinnosti a práva manželů jsou zakotveny komplexně, neboť se jedná o životní osobní a majetkové společenství (§ 687 a násl. ObčZ). Právní úprava zahrnuje i společné jmění manželů a upravuje bydlení manželů, včetně soukromoprávní ochrany před domácím násilím. Od mnoha dispozitivních ustanovení je možné se smluvně odchýlit, což je plně v souladu se zásadou autonomie vůle a smluvní volnosti. V některých ustanoveních se však projevuje také zásada ochrany slabší strany. Jsou vyjádřena kogentní normou, viz např. obvyklé vybavení rodinné domácnosti (§ 698 ObčZ).

Manželství vzniká tak, že si snoubenci dají před příslušným oddávajícím navzájem najevo svoje svobodné obsahově shodné sňatečné projevy vůle. Snoubencům zákon také ukládá, aby učinili i další, vedlejší prohlášení. Zákon stanoví, že snoubenci musí uvést, že jim nejsou známy překážky, které by jim bránily uzavřít manželství, že navzájem znají svůj zdravotní stav a že zvážili uspořádání budoucích majetkových poměrů, svého bydlení a hmotné zajištění po uzavření manželství (viz § 665 ObčZ). Zákon dále stanoví, že snoubenci při sňatečném obřadu učiní statusové prohlášení o příjmení (§ 660 a násl. ObčZ). Ačkoli je právní úprava jména a příjmení člověka (§ 77 a násl. ObčZ), resp. příjmení manželů a jejich společných dětí kogentní, neboť se jedná o statusové věci (viz § 1 odst. 2 ObčZ), určitá volba v mezích zákona možná je. Snoubenci mají ve věci příjmení tři možnosti (§ 660 ObčZ). Při sňatečném obřadu si mohou zvolit, zda:

a) příjmení jednoho z nich bude jejich příjmením společným – jak příjmení muže, tak příjmení ženy se může stát příjmením společným, resp. rodinným, které ponesou manželé i jejich společné děti

b) oba si svá příjmení ponechají – nedojde tedy k žádné změně a manželé mají příjmení různá; nicméně manželé mohou volbu společného příjmení učinit dodatečně (viz § 661 odst. 2 ObčZ); jde-li o společné děti, je nutná dohoda snoubenců (viz níže)

c) příjmení jednoho z nich bude jejich příjmením společným, resp. rodinným (které se bude vztahovat i na společné děti), a ten, jehož příjmení nemá být příjmením společným, bude ke společnému příjmení na druhém místě připojovat své dosavadní příjmení – tento snoubenec bude mít zdvojené příjmení s tím, že dřívější příjmení musí užívat na místě druhém

Jak již bylo řečeno, občanský zákoník rodinu nedefinuje. Fakt, že v rámci zásad soukromého práva poskytuje zákoník ochranu rodině, rodičovství a manželství (viz § 3 ObčZ) neznamená, že by základem rodiny a rodinného života vůbec byly jen svazky muže a ženy založené manželstvím. Rodinu tak můžeme chápat velmi široce, neboť z ústavního rámce vyplývá právo každého žít podle svého, tj. i bez uzavření manželství či registrovaného partnerství jako významných statusových poměrů (srov. čl. 2 odst. 4 Úst, čl. 2 odst. 3 LPS). Mnoho podnětného vyplývá z judikatury Evropského soudu pro lidská práva, která poskytuje ochranu rodinnému životu ve smyslu čl. 8

Úmluvy i *de facto* svazkům založeným na biologickém poutu (srov. věc *Keegan vs. Irsko*) a nejnověji také soužití osob stejného pohlaví (viz věc *Schalk a Kopf vs. Rakousko*). Je tomu tak proto, že nesezdané soužití lze považovat za celoevropský, resp. celosvětový fenomén, byť ještě před nedávnem bylo považováno spíše za negativní společenský jev. Nicméně, společnost začala posléze *de facto* svazky tolerovat, následně se k nim stavěla neutrálně. Nyní mnohé nasvědčuje tomu, že nesezdané soužití je společensky široce uznáváno. Některé zahraniční úpravy, zejména skandinávských zemích mu poskytují obdobnou právní ochranu jako manželství.

Osobní práva a povinnosti manželů – jednotlivá práva a povinnosti, uspokojování potřeb rodiny, vzájemné zastupování manželů, vyživovací povinnost mezi manžely, obvyklé vybavení rodinné domácnosti

Vzájemné zákonné povinnosti a s nimi korespondující subjektivní práva mají velký význam jak pro manžele samotné, tak jejich děti a další členy rodiny. Zákon vychází především z ústavní rovnosti muže a ženy (viz zejm. čl. 1 LPS), kterou rozvíjí dikcí: *„Manželé mají rovné povinnosti a rovná práva“* (viz § 687 odst. 1 ObčZ). Další ustanovení na této zásadě také staví. Na mnoha místech však s ohledem na zásadu solidarity a ochrany slabší strany zákon vyvažuje faktickou nerovnost tak, aby bylo dosaženo spravedlivé rovnováhy, zejména v majetkové sféře.

Osobní práva a povinnosti manželů jsou vymezena tradičně. Zákon stojí na rovnosti muže a ženy v manželství, rodině a společnosti vůbec. Manželé si jsou navzájem povinni úctou, jsou povinni žít spolu, být si věrni, vzájemně respektovat svou důstojnost, podporovat se, udržovat rodinné společenství, vytvářet zdravé rodinné prostředí a společně pečovat o děti (§ 687 ObčZ), vzájemně se zastupovat (§ 696 ObčZ) a společně obstarávat záležitosti rodiny (§ 693 ObčZ a 694 ObčZ).

Je zakotveno, že manžel má právo na to, aby mu druhý manžel sdělil údaje o svých příjmech a stavu svého jmění, jakož i o svých stávajících i uvažovaných pracovních, studijních a podobných činnostech (§ 688 ObčZ). Právu manžela na informace odpovídá zákonná povinnost druhého manžela tyto informace sdělit. Jak již bylo řečeno výše, je soudně vynutitelná.

Příklad:

To může mít význam zejména v rámci řízení o určení vzájemné vyživovací povinnost mezi manželi (viz § 697 a násl. ObčZ) či vyživovací povinnosti k nezletilému nesvéprávnému dítěti svěřenému do péče (viz § 910 ObčZ).

Manžel má právo zastupovat svého manžela v jeho běžných záležitostech (§ 696 odst. 1 ObčZ). Tomu koresponduje právo druhého na zastoupení. Není třeba plné moci, protože zastoupení vzniká *ex lege*.

Každý z manželů má povinnost přispívat na potřeby života rodiny a potřeby rodinné domácnosti podle svých osobních a majetkových poměrů, schopností a možností tak, aby životní úroveň všech členů rodiny byla zásadně srovnatelná. I osobní péče o rodinu a její členy (§ 690 ObčZ) má

povahu plnění majetkové povahy, které může být jak peněžité, tak nepeněžité. Této povinnosti odpovídá právo druhého manžela na plnění, které je možné uplatnit u soudu.

Pokud spolu manželé bydlí v jednom obydlí, vedou rodinnou domácnost (bez ohledu na to, zda spolu žijí – viz § 758 ObčZ, upravující odluku), jsou povinni s ohledem na zásadu solidarity sdílet navzájem a se členy své rodiny zásadně stejnou životní úroveň s tím, že rodinou rozumíme kohokoli (děti společné či svěřené do péče, rodiče jednoho z nich apod.).

Jestliže spolu však manželé nebydlí, tj. trvale žijí odděleně, nemají-li rodinou domácnost, platí zásada, že každý z nich nese náklady své vlastní domácnosti. Zákon stanoví, že i tak jsou povinni si navzájem pomáhat a podporovat se (§ 691 odst. 1 ObčZ). Další ustanovení upravují vzájemnou vyživovací povinnost mezi manželi (§ 697 ObčZ), která by měla směřovat k uspokojování všech odůvodněných potřeb toho kterého manžela tak, aby sdílel stejnou životní úroveň jako povinný k výživě, nikoli k uspokojování potřeb dalších osob, zejména dětí, které mají vůči rodičům samostatná práva upravená zákonem (§ 910 ObčZ). Nicméně právě s ohledem na děti (dále blíže specifikované) je dále stanoveno jinak, a to ve vazbě na jednostranné opuštění rodinné domácnosti (§ 691 odst. 2 ObčZ). Není-li dohoda možná, může se opuštěný manžel u soudu domáhat, aby mu druhý manžel, který opustil rodinnou domácnost, aniž k tomu měl důvod zvláštního zřetele hodný a odmítá se vrátit, přispíval i na náklady bývalé společné rodinné domácnosti. Podmínkou je, aby děti žily i nadále v této domácnosti s opuštěným manželem. Musí se jednat o společné nezaopatřené děti, ke kterým mají manželé vyživovací povinnost (bez ohledu na věk), resp. ne plně svéprávné nezletilé děti svěřené do péče jednoho nebo obou manželů. Soud věc posoudí s ohledem na dobré mravy a zásadu slušnosti.

Příklad:

Paní Eva opustila trvale rodinnou domácnost, neboť byla obětí domácího násilí. Pan Adam po ní žádá peníze na náklady bývalé společné domácnosti. Paní Eva však nic platit nehodlá, neboť spoří své omezené výdělky a usiluje o získání sociálního bytu tak, aby mohla podat návrh na rozvod a svěření nezletilých dětí do své péče pro dobu po rozvodu.

Obvyklé vybavení rodinné domácnosti tvoří soubor movitých věcí, které slouží běžně nezbytným životním potřebám rodiny a jejich členů. Je třeba zdůraznit, že není rozhodné vlastnictví, resp. spoluvlastnictví (podílové či bezpodílové, srov. § 1115 ObčZ, srov. také § 1236 ObčZ, upravující společenství jmění). Je relevantní účel (§ 698 odst. 1 ObčZ) a také zvláštní režim. Právní úprava je kogentní. Ochrana vyplývající z posuzované právní úpravy zaniká se zánikem manželství.

Zákon stanoví, že bez ohledu na vlastnictví věcí, které slouží běžně nezbytným životním potřebám rodiny a jejích členů, potřebuje jeden z manželů k jejich nakládání souhlas druhého manžela; to neplatí, jde-li se o věc zanedbatelné hodnoty (§ 698 odst. 2 ObčZ). Manžel se může dovolat neplatnosti právního jednání, jímž druhý manžel s věcí, která je součástí obvyklého vybavení rodinné domácnosti, naložil bez jeho souhlasu (§ 698 odst. 3 ObčZ). Jedná se o relativní neplatnost (§ 586 ObčZ). Jde-li o promlčení práva uplatnit neplatnost jednání, lhůta za trvání manželství nepočíná (§ 646 ObčZ).

Právní úprava vyživovací povinnosti mezi manželi je ovlivněna několika základními zásadami. Jednou z nich je dobrovolnost plnění vycházející z obecného principu rodinného práva, tj. solidarity, resp. zásadě vzájemné pomoci a ochraně slabší strany. Pokud však jeden z manželů neplní dobrovolně svoji vyživovací povinnost, určí ji na základě žaloby druhého manžela soud. Další zásadou je zásada vzájemnosti. To znamená, že zákon důsledně respektuje ústavní rovnost muže a ženy. Stanoví, že manželé mají vzájemnou vyživovací povinnost. V praxi však právo na výživné uplatňují většinou manželky vůči svým manželům. Tato skutečnost je důsledkem celkově nižších příjmů žen, práce na částečný úvazek, mateřských a rodičovských dovolených, nikoli však nerovnosti založené zákonem. Poslední zásadou je stejná životní úroveň mezi manželi.

Zásadou vzájemnosti a stejné životní úrovně obou manželů se vyživovací povinnost mezi manželi podstatně odlišuje od ostatních druhů vyživovací povinnosti, které vycházejí vždy z určitého stupně

odkázanosti oprávněné osoby na výživu (srov. § 911 ObčZ). Vzájemná vyživovací povinnost mezi manželi předchází vyživovací povinnosti dětí vůči rodičům (§ 697 odst. 1 *in fine* ObčZ). To znamená, že pokud někdo žije v manželství, má především právo na poskytování výživného od svého manžela. Jestliže však manžel nemůže dostát své vyživovací povinnosti, lze uplatnit vyživovací povinnost dětí vůči rodičům v rozsahu slušné výživy (§ 915 odst. 2 ObčZ).

Bydlení manželů – právo bydlení, společné nájemní právo

Pokud je obydlí manželů (dům nebo byt) ve společném jmění manželů, je postavení manželů rovnoprávné a ochranu mu poskytuje především úprava společného jmění manželů (§ 708 a násl., zejm. § 713 ObčZ). Obdobný závěr lze učinit v případě, je-li obydlí manželů v podílovém spoluvlastnictví a podíly jsou zásadně stejné (viz § 1115, § 1122 odst. 3 ObčZ).

Příklad:

Tak tomu může být např. tehdy, pokud si Adam a Eva pořídili dům již před uzavřením manželství. Sňatkem, ale ani rozvodem, nedojde k žádné změně, nebude-li žádné smlouvy.

Jestliže však obydlí manželů náleží jen jednomu z manželů, je situace ekonomicky slabšího manžela řešena pomocí odvozeného právního důvodu bydlení. Zákon stanoví, že je-li obydlím manželů dům nebo byt, k němuž má jeden z manželů výhradní právo umožňující v domě nebo bytě bydlet, a je-li to jiné právo než závazkové, vznikne uzavřením manželství druhému manželu právo bydlení (§ 744 ObčZ). Má-li k domu nebo bytu jeden z manželů výhradní závazkové právo, zejména nájemní právo, vznikne uzavřením manželství k domu nebo bytu oběma manželům společné nájemní právo reflektující rovnost práv a povinností (§ 745 ObčZ). Smluvně však může být ujednáno odlišně (§ 745 odst. 2 ObčZ), což je plně v souladu s obecným principem autonomie vůle v soukromém právu. Nájem družstevního bytu bytového družstva upravuje zvláštní zákon (viz § 745 ZOK; společné členství manželů v bytovém družstvu viz § 739 a násl. ZOK).

Manželé mohou realizovat své bydlení také na základě jiných, méně obvyklých důvodů bydlení. Jde např. o bydlení v obydlí rodičů či příbuzných jednoho z nich (k tomu viz § 770 ObčZ); jako členů nájemcovy domácnosti (§ 2272 ObčZ); v podnájmu (§ 2274 a násl. ObčZ); na základě věcného břemene, resp. služebnosti bytu (§ 1297 ObčZ); dle smlouvy o výměnku (§ 2707 a násl. ObčZ; výměnek vyhrazený manželům viz § 2712 ObčZ); na základě inominátní smlouvy.

V návaznosti na výše uvedené zákon upravuje také zákaz jednostranných dispozic s rodinným obydlím v obdobném duchu jako v případě věcí tvořících obvyklé vybavení rodinné domácnosti (§ 698 ObčZ). Účelem právní úpravy je ochrana rodiny jako celku, ekonomicky slabšího manžela, dětí, ale i třetích osob ve vazbě na evropské standardy ochrany práva bydlet, resp. práva bydlení. Rozlišují se dvě základní situace:

- jeden z manželů má výhradní právo k obydlí manželů
  Má-li alespoň jeden z manželů právo nakládat domem nebo bytem, ve kterém se nachází rodinná domácnost manželů nebo rodiny, a tohoto domu nebo bytu je k bydlení manželů nebo rodiny nezbytně

třeba, musí se zdržet všeho a předejít všemu, co může bydlení znemožnit nebo ohrozit. Manžel zejména nesmí bez písemného souhlasu druhého manžela takový dům nebo byt zcizit nebo k domu, jeho části nebo k celému bytu zřídit právo, jehož výkon je neslučitelný s bydlením manželů nebo rodiny, ledaže zajistí manželovi nebo rodině po všech stránkách obdobné bydlení s bydlením dosavadním. Jedná-li manžel bez souhlasu druhého manžela v rozporu s tímto pravidlem, může se tento manžel dovolat neplatnosti takového právního jednání. Zákon dále stanoví, že má-li dojít k dispozicím s obydlím manželů uvedeným výše na základě dohody, ať už předmanželské nebo mezi manželi, nesmí být zhoršeno postavení dětí (dále v zákoně specifikovaných) a třetích osob, ledaže by písemně souhlasily (§ 750 ObčZ).

- manželé mají společné nájemní právo k obydlí manželů
  Pokud se v rodinném obydlí nachází rodinná domácnost, platí zákaz dispozic, resp. povinnost zdržet se všeho, co bylo uvedeno výše. Výslovně je uvedeno, že manžel nesmí bez písemného souhlasu nájem ukončit nebo omezit právem, jehož výkon je neslučitelný s bydlením manželů nebo rodiny. Jedná-li manžel bez souhlasu druhého manžela v rozporu s tímto pravidlem, může se tento manžel dovolat neplatnosti takového právního jednání (§ 748 ve spojení s § 586 ObčZ).

Ochrana proti domácímu násilí – omezení, popř. vyloučení práva bydlet, předběžné opatření ve věcech ochrany proti domácímu násilí

Obydlí manželů, ať už realizovanému na základě jakéhokoli důvodu, poskytují ochranu nová soukromoprávní ustanovení proti domácímu násilí. Zákon stanoví, že pokud se stane další společné bydlení manželů v domě nebo bytě, v němž se nachází rodinná domácnost manželů, pro jednoho z nich nesnesitelné z důvodu tělesného nebo duševního násilí vůči manželovi nebo jinému, kdo v rodinné domácnosti manželů žije, může soud na návrh dotčeného manžela omezit, popřípadě i vyloučit na určenou dobu právo druhého manžela v domě nebo bytě bydlet (§ 751 odst. 1 ObčZ). Omezení, popřípadě vyloučení práva manžela v domě nebo bytě bydlet určí soud nejdéle na dobu šesti měsíců. Soud na návrh rozhodne znovu, jsou-li pro to zvlášť závažné důvody (§ 752 ObčZ).

Příklad:

Byť je Adam výlučným vlastníkem domu, ve kterém je umístěna rodinná domácnost, může se Eva domáhat u soudu vyloučení Adama z užívání celého domu. Tím není dotčeno jeho vlastnictví a další práva a povinnosti s tím spojená, s výjimkou zákazu dispozic (viz § 747 ObčZ).

Stejně lze postupovat v případě, že se jedná o manžele rozvedené, jakož i v případě, kdy manželé nebo rozvedení manželé bydlí společně jinde než v rodinné domácnosti (§ 751 odst. 2 ObčZ), a v případě jiných osob než manželů (§ 3021 ObčZ).

Tato úprava doplňuje katalog možností, osob ohrožených domácím násilím, zakotvený v jiných předpisech, zejména vykázání, zákaz vstupu, stalking.

Zánik manželství – smrt manžela, prohlášení za mrtvého, rozvod

Je určeno, že manželství může vzniknout (§ 655 ObčZ), ale rovněž i zaniknout pouze z důvodů, které zákon stanoví (§ 754 ObčZ). Právní úprava vzniku a zániku manželství je upravena kogentními normami, což je pro statusové právo charakteristické. Rozlišuje zánik manželství z objektivních příčin, *ex lege*, tj. smrtí, resp. prohlášením za mrtvého, nikoli však za nezvěstného, a jeho zrušení soudem (rozvodem). Manželství zaniká i změnou pohlaví (§ 29 ObčZ). Na soukromoprávní úpravu navazuje i celá řada veřejnoprávních norem, např. matriční předpisy. Dojde-li ke smrti manžela, platí, že manželství zaniká smrtí prvního z nich (§ 26 ObčZ). To je třeba mít na paměti i pro ty případy, kdy

manželé zemřou postupně po sobě, ačkoliv jejich smrt byla způsobena stejnou okolností (např. v důsledku požití závadných potravin) nebo nastala v důsledku společného úrazu (letecké, automobilové nebo železniční havárie). Pokud však nelze zjistit, resp. není jisto, který z manželů zemřel jako první, má se za to, že oba manželé zemřeli současně (viz § 27 ObčZ). Jde o vyvratitelnou domněnku. Rozhodující právní skutečností je smrt člověka, což vyvolává řadu nejrůznějších povinností státních orgánů (např. ohledání, provedení pitvy, zápis do matriční knihy úmrtí, vystavení úmrtního listu – veřejné listiny). Pro právní posouzení je rozhodné, že právní následky smrti nastávají už okamžikem smrti, a nikoliv např. ohledáním mrtvoly, provedením pitvy nebo vystavením úmrtního listu.

Manželství zaniká obdobně prohlášením jednoho manžela za mrtvého. Občanský zákoník stanoví dva důvody, a to důkaz smrti (§ 26 odst. 2 ObčZ) a domněnku smrti (§ 71 a násl. ObčZ). Řízení o prohlášení za mrtvého je upraveno v zákoně o zvláštních řízeních soudních (§ 54 až 58 ZŘS), kde je také nově zakotveno řízení o určení data smrti (§ 59 až 64 ZŘS). Prohlášením manžela za mrtvého zaniká manželství dnem, který se pokládá za den jeho smrti (§ 71 odst. 1 věta druhá ObčZ), nikoli dnem právní moci rozhodnutí soudu o prohlášení za mrtvého. Pokud by se zjistilo, že člověk prohlášený za mrtvého je naživu, k prohlášení za mrtvého se nepřihlíží. V tomto případě se manželství neobnovuje (§ 76 odst. 1 věta za středníkem ObčZ).

Rozvod – rozvrat manželství, nemožnost rozvodu, rozvod bez zjišťování příčin rozvratu

Právní úprava rozvodu manželství je založena pouze na jediném důvodu rozvodu, kterým je kvalifikovaný rozvrat. Zákon stanoví, že manželství může být rozvedeno, *„je-li soužití manželů hluboce, trvale a nenapravitelně rozvráceno a nelze očekávat jeho obnovení“* (§ 755 odst. 1 ObčZ). Z použité dikce lze dovodit závěr, že kvalifikovanost rozvratu je dána nejenom jeho délkou a intenzitou, ale i skutečností, že v důsledku tohoto rozvratu nelze očekávat obnovení soužití manželů. Fakt, zda manželé spolu žijí či nikoli, není vázán na existenci společného bydliště. Manželé mohou bydlet v jednom bytě, ale nežijí spolu, mohou bydlet odděleně z různých příčin (pracovní uplatnění nebo studium jednoho z manželů, nemožnost obstarání společného bydlení apod.), ale přesto spolu žijí (viz § 687 ObčZ, viz také § 758 ObčZ). Společné žití manželů je otázkou jejich osobního (včetně intimního), ale i majetkového společenství. Jde o společné sdílení radostí i problémů, společné trávení volného času, osobní péče o druhého manžela, společné nakládání s finančními prostředky apod. Soud, který rozhoduje o rozvodu manželství, tak musí vždy existenci rozvratu manželství zjišťovat (§ 756 ObčZ). Jedná se o objektivní rozvodový důvod.

Od kvalifikovaného rozvratu jako jediného rozvodového důvodu je třeba odlišit příčiny rozvratu vztahů mezi manželi, které mohou být jak subjektivní (např. nevěra, alkoholismus), tak objektivní (kupř. neplodnost). Zákon nestanoví, zda příčiny rozvratu mají spočívat v porušování povinností manželů (viz § 687 ObčZ) či v něčem jiném.

Zákon rozlišuje dvě situace, a to:

a) kdy soud, který rozhoduje o rozvodu manželství, musí existenci příčin rozvratu manželství zjišťovat (§ 756 ObčZ)

b) kdy soud, který rozhoduje o rozvodu manželství, nemusí existenci příčin rozvratu zjišťovat (viz § 757 ObčZ); jde o stav, kdy byl návrh na rozvod manželství podán manželi společně, resp. došlo k připojení se k návrhu, a jsou splněny další zákonné předpoklady, objektivní i subjektivní, a zejména je uzavřena majetková smlouva upravující poměry pro dobu po rozvodu

Ve vazbě na nutnost dokazování příčin rozvratu rozlišujeme dvě varianty rozvodu:

a) rozvod se zjišťováním příčin rozvratu, tj. základní úpravu

b) rozvod bez zjišťování příčin rozvratu, tzv. smluvený rozvod

Tvrdostní klauzule

Dalším důležitým termínem je ***tvrdostní klauzule*** (viz § 755 odst. 2 ObčZ). Jedná se v podstatě o tradiční dočasné zábrany rozvodu manželství za určitých situací, kdy by povolení rozvodu proti vůli jednoho z manželů, případně ve vazbě na nezletilé ne plně svéprávné dítě mohlo představovat nepřiměřenou tvrdost.

Pokud se do manželství narodily děti a jsou stále nezletilé a ne plně svéprávné, zákon stanoví, že soud manželství nerozvede, dokud opatrovnický soud nerozhodne o poměrech dítěte pro dobu po rozvodu, resp. o výkonu povinností a práv rodičů vyplývajících z rodičovské odpovědnosti a o vyživovací povinnosti rodičů k nezletilým nesvéprávným dětem. Řízení o osobní péči o děti (individuální, střídavé, společné), o výživném a případně o styku je tak věcí soudu péče o nezletilé.

Základní právní úprava rozvodu manželství je založena na principu existence kvalifikovaného rozvratu a nutnosti zjišťovat, resp. dokazovat jeho příčiny (§ 755 ve spojení s § 756 ObčZ). Zjišťování příčin, kvůli nimž došlo k rozvratu manželství, kdy již nelze očekávat jeho obnovení, je v praxi značně obtížné. Za situace, kdy se manželé nemohou z nejrůznějších důvodů rozvést smluveným rozvodem, je nejčastější uváděnou příčinou rozvratu „neshoda zájmů a povah“, případně „nevěra“. Jiné příčiny rozvratu se v soudní praxi objevují pouze v situacích, kdy se jeden z manželů rozvodu brání, či si „vyřizuje účty“ s druhým manželem. Je faktem, že skutečnou příčinu rozvratu je schopen zjistit spíše psycholog se specializací na manželské záležitosti než rozvodový soudce. Navíc kvalifikovaný rozvrat zpravidla nemá jedinou příčinu, byť z odůvodnění rozsudků nakonec tato jediná, z pohledu soudce nejdůležitější příčina vyplyne. Byť má soud vést manžele k odstranění příčin rozvratu a usilovat o jejich smíření (srov. § 389 odst. 2 ZŘS), je soudní jednání v tomto směru zpravidla značně formální, zejména za situace, kdy jsou oba manželé s rozvodem manželství srozuměni. Zjišťování příčin rozvratu neznamená zjišťování viny na rozvodu.

Úprava rozvodu, s nímž souhlasí oba manželé a jsou dohodnuti na řešení právních následků rozvodu, byla u nás zavedena v roce 1998. Jejím účelem bylo komplexní řešení všech právních následků s rozvodem spojených v okamžiku rozhodování o rozvodu manželství. Sociologické výzkumy opakovaně prokazovaly, a i nadále prokazují, že způsob rozvodu se bezprostředně promítá i do řešení vzájemných porozvodových vztahů. Proto smyslem úpravy smluveného rozvodu bylo a je umožnit manželům důstojný rozchod a současně řešení všech jeho právních následků nejenom ve vztahu ke společným nezletilým nesvéprávným dětem, ale také ke společnému majetku a bydlení. I nadále se z teoretického pohledu nejedná o rozvod na principu dohody, ale o rozvod na principu kvalifikovaného rozvratu. Proto je pojem smluvený rozvod, který se v teorii i praxi již ustálil, třeba chápat s určitou nadsázkou.

Smluvený rozvod je založen na existenci řady předpokladů a podmínek, které musí být naplněny. Základním předpokladem smluveného rozvodu je skutečnost, že s rozvodem oba manželé souhlasí. Soud je povinen zjistit, zda shodná tvrzení manželů, pokud se jedná o rozvrat manželství a o záměr dosáhnout rozvodu, jsou pravdivá. Tomuto závěru nasvědčuje i procesní úprava, kde je

stanoven obligatorní výslech účastníků rozvodového řízení, ledaže by takový výslech byl spojen s velkými obtížemi (§ 389 ZŘS).

K tomu, aby soud mohl manželství rozvést, musí být kromě shodné vůle manželů dosáhnout rozvodu splněny následující předpoklady:

a) minimální délka trvání manželství; manželství nelze rozvést okamžitě po jeho vzniku. Zákon se tak snaží předcházet nejenom neuváženým sňatkům, ale zejména neuváženým rozvodům. Z tohoto důvodu je vyžadováno, aby manželství trvalo nejméně jeden rok, a to ke dni zahájení řízení o rozvod manželství;

b) absence spolužití manželů (faktická odluka); podmínkou smluveného rozvodu je i důkaz o skutečnosti, že manželé spolu déle než šest měsíců nežijí. Tuto skutečnost bude soud zjišťovat na základě výslechu účastníků (§ 389 ZŘS a § 120 odst. 3 OSŘ);

c) dohoda o poměrech k nezletilému dítěti; jestliže mají rozvádějící se manželé nezletilé dítě, které nenabylo plné svéprávnosti, je třeba, aby před rozvodem manželství byla schválena soudem péče o nezletilé, dohoda o úpravě poměrů dítěte pro dobu po rozvodu manželů, resp. dohoda o výkonu rodičovské odpovědnosti (§ 755 odst. 3 ve spojení s § 906 ObčZ) a o vyživovací povinnosti dítěti (§ 910 a násl. ObčZ);

d) dohoda o majetkovém vypořádání, tzv. předrozvodová majetková smlouva týkající se úpravy majetkových poměrů, společného bydlení a výživného pro dobu po rozvodu.

Zákon stanoví, že výše uvedené dohody o úpravě majetkových poměrů, bydlení, případně výživného, musí mít písemnou formu a podpisy obou stran musí být úředně ověřeny. Zejména v případě vypořádání společného jmění manželů ve větším rozsahu lze doporučit formu notářského zápisu, neboť jde o veřejnou listinu se všemi zákonnými důsledky. Zvláštní zákon umožňuje začlenění doložky přímé vykonatelnosti, což bude významné tehdy, pokud bude smlouva obsahovat závazek jednoho z manželů vyplatit určitou finanční částku druhému, ať už z důvodu vypořádání společného jmění manželů, náhrady za ztrátu práva bydlení či odbytného. V důsledku smluveného rozvodu dochází nejenom ke zrušení manželství, tj. ke změně statusu, ale také k vypořádání zásadně všech majetkových a bytových otázek.

Tvrdostní klauzule ve prospěch dítěte – rozpor se zájmem nezletilého dítěte manželů daný zvláštními důvody

Nezletilé dítě, které není plně svéprávné, nelze ochránit proti rozvodu manželství jeho rodičů, ledaže by byl rozvod rodičů nezletilých dětí zakázán. Nezletilé nesvéprávné dítě však lze chránit v souvislosti s rozvodem. Je jisté, že toho z rodičů, který se pro rozvod rozhodl, nelze donutit, aby plnil své povinnosti osobního charakteru z manželství a rodičovství vyplývající, zejména povinnost věrnosti. Ochrana dítěte je tak zabezpečena v podstatě majetkově, v rámci zásady stejné životní úrovně manželů po dobu trvání jejich manželství či v souvislosti s bytovou situací manželů.

Zvláštními důvody, pro které je rozvod manželství v rozporu se zájmy dítěte, mohou být zejména invalidita dítěte, jeho fyzické nebo psychické postižení. Rozhodující skutečnosti mohou v některých případech vyplývat již z odůvodnění rozhodnutí soudu péče o nezletilé o úpravě poměrů k dítěti pro

dobu po rozvodu, případně z námitky manžela, který se rozvodu brání, bez ohledu na to, zda mu dítě bylo pro dobu po rozvodu svěřeno do péče. V případě, kdy se jeden z manželů rozvodu brání s poukazem na rozpor se zájmem dítěte daným zvláštními důvody, může se soud obrátit s dotazem na opatrovníka, který byl dítěti ustanoven v řízení o úpravě poměrů pro dobu po rozvodu, o dodatečnou zprávu o aktuálních poměrech v rodině. Mohlo dojít k určitým změnám, bez toho, že by tyto změny znamenaly takovou podstatnou změnu poměrů, která by vyžadovala nové rozhodnutí soudu o úpravě poměrů k nezletilému dítěti.

Tvrdostní klauzule ve prospěch manžela – rozpor se zájmem manžela

K tomu, aby se tvrdostní klauzule mohla uplatnit, musí být splněny kumulativně tři podmínky:

- rozvrat manželství nebyl zapříčiněn především manželem bránícím se rozvodu tak, že porušoval manželské povinnosti; tím ovšem není řečeno, že druhý manžel zapříčinil rozvrat porušováním manželských povinností, neboť rozvrat manželství může být dán i objektivními okolnostmi;
- manželovi, který se rozvodu brání, by byla rozvodem způsobena zvlášť závažná újma; tuto újmu je třeba chápat především jako újmu osobní; zvlášť závažná újma může spočívat např. v tom, že bránící se manžel je invalidní, odkázaný na pomoc druhého manžela anebo se u něj v tomto období projevila závažná choroba, jejíž prognóza není v okamžiku rozvodu zcela jasná. Stejně tak může jít o skutečnost, že bránící se manžel ztratí po rozvodu možnost bydlení a opatření jiného bydlení je z nejrůznějších důvodů značně ztížené. Pokud jde o často tvrzenou újmu v oblasti majetkové, pouhou skutečnost, že rozvodem dojde k zániku společného jmění manželů a v rámci jeho vypořádání jeden z manželů ztratí polovinu společného majetku, nelze považovat za zvlášť závažnou újmu ospravedlňující použití tvrdostní klauzule, neboť jde o zákonný důsledek každého rozvodu;
- mimořádné okolnosti svědčící ve prospěch zachování manželství, které mohou spočívat např. v délce trvání manželského soužití, zdravotním stavu druhého manžela, ale i v mnoha jiných skutečnostech, výjimečně i majetkového charakteru.

Příklad:

Bohatý podnikatel Adam si našel mladou krásnou milenku. Poté, co opustil svoji manželku Evu, podal návrh na rozvod. Eva tuto věc těžce nese, neboť manželství trvalo více než 30 let. Minulý měsíc u ní byl diagnostikován zhoubný nádor. Prognóza není příznivá.

Za splnění všech výše uvedených podmínek by soud, třebaže mezi manželi byla prokázána existence kvalifikovaného rozvratu, měl návrh na rozvod manželství zamítnout, ledaže manželé spolu již nežijí alespoň po dobu tří let. Nemožnost rozvodu však nemůže být absolutní. Proto je i uplatnění tvrdostní klauzule časově omezeno.

Následky zániku manželství – příjmení rozvedeného manžela, výživné rozvedeného manžela, majetková práva a povinnosti po zániku manželství, bydlení po zániku manželství

Rozvodem manželství jako statusový poměr zaniká a rozvedený manžel může uzavřít nové manželství či vstoupit do registrovaného partnerství. Zákon stanoví, že manžel, který přijal příjmení druhého manžela, může do šesti měsíců po rozvodu manželství oznámit matričnímu úřadu, že přijímá zpět své dřívější příjmení. To platí i tehdy, hodlá-li manžel, který přijal příjmení druhého manžela s tím, že bude ke společnému příjmení připojovat své dosavadní příjmení, popřípadě první ze svých příjmení, užívat napříště jen své dřívější příjmení (§ 759 ObčZ). Rozhodnutí rozvedeného manžela o návratu k jeho dřívějšímu příjmení je jeho svobodná volba. Na rozdíl od některých

zahraničních úprav nemá druhý manžel právní prostředek, jak bývalého manžela ke změně příjmení donutit. Této změně nemůže ani zabránit. Dřívějším příjmením je třeba chápat příjmení, které měl rozvedený manžel v okamžiku uzavírání manželství. Ke změně příjmení dochází na základě jednostranného osobního a nezastupitelného právního jednání rozvedeného manžela. Účinky nastávají doručením příslušnému matričnímu úřadu. Matriční úřad změnu příjmení nepovoluje ani nevydává rozhodnutí o této změně, ale pouze toto oznámení bere na vědomí.

Základním předpokladem vyživovací povinnosti mezi rozvedenými manželi je v obecné rovině zásadně stav odkázanosti na výživu mající svůj původ v manželství nebo v souvislosti s ním (viz § 760 odst. 1 ObčZ a dikci *„není-li… schopen sám se živit“* s odkazem na obecná ustanovení o výživném, viz § 911 ObčZ, který stanoví obdobně). Zákon však obsahuje i další předpoklady zohledňující běh času a jiná subjektivní i objektivní hlediska (§ 760 odst. 2 ObčZ). Některé novinky, jako např. výslovné zakotvení původu neschopnosti samostatně se živit v manželství nebo v souvislosti s ním nebo domácí násilí (§ 762 odst. 2 ObčZ), jsou přímou reakcí na soudní praxi v této věci. I nová právní úprava obsahuje sankční výživné (§ 762 ObčZ).

Aby vyživovací povinnost pro dobu po rozvodu vznikla, musí být naplněny především následující základní předpoklady (§ 760 odst. 1 ObčZ):

a) oprávněný rozvedený manžel, který požaduje výživné, není schopen sám se živit

b) jeho neschopnost samostatně se živit má svůj původ v manželství nebo vznikla v souvislosti s ním

c) spravedlivost požadavku, resp. soulad s dobrými mravy, resp. nikoli zjevné zneužití práva

Rozsah výživného rozvedeného manžela je označen slovy přiměřená výživa (§ 760 odst. 1 ObčZ). Podle ustálené soudní praxe nelze tento pojem vykládat restriktivně ve vazbě na jen zcela nezbytné potřeby, ale šířeji tak, aby z výživného mohlo dojít k uspokojení i dalších potřeb oprávněného. Výživné nemá spotřební charakter. To však neznamená, že by rozvedený manžel měl právo na zásadně stejnou hmotnou a kulturní úroveň, jako mají manželé, jejichž manželství trvá, ani právo na slušnou výživu, kterou jsou povinny svým rodičům zajistit děti. Zákon v této věci preferuje především dohodu manželů, a to nejenom o rozsahu, tj. konkrétní výši výživného, o délce plnění, ale i o splatnosti, ať už v pravidelných splátkách (nejen měsíčních), či jednorázově (odbytném, viz § 761 odst. 1 ObčZ). Manželé, resp. rozvedení manželé zde mohou plně uplatnit svoji autonomii vůle, zejména v rámci předrozvodové smlouvy (§ 757 ObčZ). Také mohou uzavřít dohodu o tom, že výživné bude poskytováno jiným způsobem než plněním v penězích.

Co se týče bydlení po rozvodu manželství, zákon v této věci dává přednost dohodě rozvedených manželů, v rámci které mohou zásadně uplatnit autonomii vůle. Může se jednat jak o předmanželskou smlouvu (§ 718 odst. 2 ObčZ), tak o předrozvodovou smlouvu (§ 757 ObčZ), či smlouvu uzavřenou po rozvodu manželství. Problematika bydlení může být vypořádána komplexně ve vazbě na vypořádání společného jmění manželů (§ 736 ObčZ) a stanovení vyživovací povinnosti mezi rozvedenými manželi (§ 760 a násl. ObčZ).

Nedojde-li k dohodě, o věci rozhodne soud ve sporném řízení dle občanského soudního řádu. Vždy je třeba posoudit, na základě jakého právního důvodu manželé bydleli. Může se jednat o:

a) spoluvlastnictví v rámci společného jmění manželů (§ 708 a násl. ObčZ)

b) podílové spoluvlastnictví k rodinnému obydlí, získané např. před uzavřením manželství (§ 1115 a násl. ObčZ)

c) odvozený právní důvod bydlení od svého manžela, tj. právo bydlení manžela (dle § 744 a 767 ObčZ)

d) společné závazkové právo (dle § 745 ObčZ)

e) jiné právo bydlení, např. odvozené od třetí osoby (rodiče jednoho z manželů apod., § 770 ObčZ); podnájem (§ 2274 ObčZ); věcné břemeno (§ 1257 a násl. ObčZ); zaopatřovací smlouva (§ 2701 ObčZ)

Zákon stanoví, že zaniklo-li manželství rozvodem a:

a) manželé měli k domu nebo bytu, v němž se nacházela jejich rodinná domácnost, stejné právo (např. společné vlastnictví) anebo společné právo (např. společný nájem, nikoli však družstevního bytu, společné věcné břemeno), a nedohodnou-li se, kdo bude v domě nebo bytě dále bydlet, zruší soud na návrh jednoho z nich podle okolností případu dosavadní právo toho z rozvedených manželů, na kterém lze spravedlivě žádat, aby dům nebo byt opustil, a popřípadě zároveň rozhodne o způsobu náhrady za ztrátu práva; přitom přihlédne zejména k tomu, kterému z rozvedených manželů byla svěřena péče o nezletilé dítě, které nenabylo plné svéprávnosti a o které manželé pečovali, jakož i ke stanovisku pronajímatele, půjčitele nebo jiné osoby v obdobném postavení (§ 768 odst. 1 ObčZ); jde-li o rozvedeného manžela, který má dům nebo byt opustit:
   - » má právo tam *ex lege* bydlet, dokud mu druhý manžel nezajistí náhradní bydlení, ledaže mu náhrada nebyla přiznána; v tomto případě má právo v domě nebo bytě bydlet nejdéle jeden rok (§ 768 odst. 2 věta prvá ObčZ);
   - » byla-li mu však svěřena péče o nezletilé dítě, které nenabylo plné svéprávnosti a o které manželé pečovali za trvání manželství, nebo o dítě nezaopatřené, které s ním žije, může soud na návrh tohoto manžela založit v jeho prospěch právo bydlení, resp. obdobně právo odpovídající věcnému břemenu (§ 768 odst. 2 věta druhá s odkazem na § 767 odst. 2 ObčZ);

b) manželé neměli k domu nebo bytu, v němž se nacházela jejich rodinná domácnost, stejné, popřípadě společné právo (šlo tedy o výlučné vlastnictví jednoho z manželů či výlučné oprávnění užívat obydlí z titulu spoluvlastnického práva nebo závazkového práva, výlučného nájmu, resp. společného nájmu bez společného členství v bytovém družstvu), resp. jeden z nich měl slabší právo, a manželé, popřípadě rozvedení manželé se nedohodnou o dalším bydlení manžela, který má v domě nebo bytě pouze právo bydlet, popřípadě jiné právo, které je slabší než právo druhého manžela, rozhodne soud na návrh manžela, který má k domu nebo bytu právo vlastnické nebo jiné věcné právo, popřípadě výhradní právo nájemní nebo jiné závazkové právo, o povinnosti druhého manžela se slabším právem se vystěhovat (§ 769 ObčZ); na rozdíl od předchozí situace stejného nebo společného práva (§ 768 ObčZ) zákon neupravuje výslovně právo na bytovou náhradu, nicméně stanoví možnost obdobného užití ustanovení upravujících zřízení věcného břemene (§ 767 odst. 2 ObčZ);

c) manželé měli v domě nebo bytě (bez ohledu na rodinnou domácnost) pouze právo bydlet s tím, že jedno právo bylo odvozeno od druhého (vlastníkem nebo nájemcem jsou např. rodiče jednoho z nich), má právo žádat vystěhování toho z rozvedených manželů, který měl jen právo odvozené, ten, kdo má k domu nebo bytu věcné nebo závazkové právo, od kterého bylo právo druhého z manželů bydlet přímo odvozeno (§ 770 ObčZ).

Manželé mohou být společnými nájemci družstevního bytu (§ 741 ZOK) a společnými členy v bytovém družstvu (§ 738 ZOK). K vypořádání společného členství v bytovém družstvu v souvislosti s rozvodem manželství dochází podle úpravy vypořádání společného jmění manželů (viz § 736 ObčZ). Zákon o obchodních korporacích stanoví, že tím není dotčeno trvání práva společného nájmu bytu manželi (§ 742 ZOK). Nedojde-li k dohodě, soud rozhodne nejenom o zrušení členství v bytovém družstvu, ale i o zrušení společného nájmu bytu manželi (§ 768 ObčZ). Jestliže existuje společný nájem družstevního bytu manželi, ale výlučné členství jen jednoho z manželů v bytovém družstvu, je situace jiná, neboť postavení manžela s pouhým právem nájmu je slabší. Tento manžel nemá právo na žádnou náhradu, resp. tuto náhradu eventuálně mohl dostat již v souvislosti s vypořádáním společného členství v bytovém družstvu (viz § 769 ObčZ).

Výkon rodičovské odpovědnosti po rozvodu manželství – přehledově (v detailech viz část právo rodičovské)

Rodičovská odpovědnost náleží každému rodiči *ex lege*. Jestliže spolu rodiče dítěte žijí ve společné domácnosti, jsou ve věci svého dítěte ve shodě a své povinnosti a práva vykonávají v souladu se zásadou nejlepšího zájmu dítěte, resp. jeho blaha, není důvodu, aby stát do jejich soukromé sféry zasahoval. Pokud má být manželství rozvedeno (blíže viz kapitola Zánik manželství), soud nejprve určí, jak bude každý z rodičů napříště o dítě pečovat, a to s uvážením zájmu dítěte (§ 906 a násl. ObčZ; také viz § 416 ZŘS). Zákon preferuje dohodu rodičů, která musí být schválena soudem. Od souhlasného stanoviska rodičů se může odchýlit jen tehdy, vyžaduje-li to zájem dítěte. Pak soud rozhodne autoritativně, vždy však vezme v úvahu nejen vztah dítěte ke každému z rodičů, ale také jeho vazby k sourozencům, popřípadě i k prarodičům. O každém dítěti musí být rozhodnuto samostatně.

Zákon stanoví, že dohoda, resp. rozhodnutí soudu, musí obsahovat:

a) vždy výrok o osobní péči rodičů, resp. o péči i jiných osob o dítě

b) vždy výrok o stanovení vyživovací povinnosti rodičům, resp. prarodičům k dítěti

c) výrok o osobním styku s nepečujícím rodičem, resp. prarodičem či sourozencem, ale jen tehdy, pokud nedojde k dohodě, či vyžadují-li to zájem dítěte a poměry v rodině (§ 891 ObčZ)

Pravidla a kritéria pro svěření dítěte do osobní péče stanoví zákon velmi obecně (§ 907 ObčZ; obdobně viz § 910 a násl. ObčZ, jde-li o vyživovací povinnost). Především je řečeno, že soud rozhoduje tak, aby rozhodnutí odpovídalo zájmu dítěte a aby byl brán ohled:

- na osobnost dítěte, zejména na jeho vlohy a schopnosti ve vztahu k vývojovým možnostem a životním poměrům rodičů
- na citovou orientaci a zázemí dítěte
- na výchovné schopnosti každého z rodičů
- na stávající a očekávanou stálost výchovného prostředí, v němž má dítě napříště žít

- na citové vazby dítěte k jeho sourozencům, prarodičům, popřípadě dalším příbuzným i nepříbuzným osobám
- na fakt, který z rodičů dosud o dítě řádně pečoval a řádně dbal o jeho citovou, rozumovou a mravní výchovu
- na to, u kterého z rodičů má dítě lepší předpoklady zdravého a úspěšného vývoje
- na právo dítěte na péči obou rodičů a udržování pravidelného osobního styku s nimi
- na právo druhého rodiče, jemuž dítě nebude svěřeno, na pravidelnou informaci o dítěti
- na schopnost rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem; dobrá komunikace mezi rodiči je pro dítě klíčová (viz § 907 odst. 3 ObčZ)

Z povahy věci i z judikatury Ústavního soudu vyplývá, že pro rodinný život nejsou žádné modely (viz II. ÚS 363/03; I. ÚS 420/05). Soud tak v každé konkrétní věci musí zohlednit výše uvedená zákonná pravidla, názor a přání obou rodičů, a zejména názor a přání dítěte a vše posoudit tak, aby byla porozvodová úprava v nejlepším zájmu dítěte, resp. v souladu s jeho blahem (I. ÚS 1506/13). Pokud jsou postoje rodičů dítěte nesmiřitelné, stát nesmí rezignovat na svoji pozitivní povinnost nezletilé dítě chránit. Musí mimo jiné vyvinout úsilí ke zlepšení vztahů mezi rodiči dítěte a zabývat se důvody jejich negativních postojů (viz III. ÚS 1206/09; I. ÚS 2482/13). K tomu slouží celé spektrum prostředků, např. rodinná mediace, rodinná terapie, setkání rodičů i dítěte s odborníkem z oboru pedopsychologie (viz např. § 474 odst. 1 ZŘS, ale i § 12 a 13 ZSPO).

Každé dítě je jiné a to musí být zohledněno především, stejně jako právo dítěte na péči svých obou rodičů, resp. na pravidelný osobní kontakt s nimi, na jistotu, zázemí a perspektivu zdárného vývoje a rodinného života vůbec. Jde tak především o zachování rodinných vazeb a minimalizaci zásahů do nich, jakož i o celé spektrum dalších aspektů (viz I. ÚS 2482/13).

Vždy je však třeba mít na zřeteli, že dítě není předmět dohody, resp. soudního rozhodnutí. Dítě musí být aktivním subjektem se všemi právy účastníka řízení, který musí být zastoupen kolizním opatrovníkem (I. ÚS 3304/13). Jeho názor a přání musí být zohledněny.

Dojde-li k podstatné změně poměrů (*clausula rebus sic stantibus*), může soud ve věci nezletilého dítěte změnit své rozhodnutí, resp. schválenou dohodu rodičů, a to i bez návrhu (viz § 909 ObčZ). Nejedná se tak o překážku věci rozsouzené (*res iudicata*). Nejlepší zájem dítěte je vždy prvořadou zásadou, resp. hodnotou, které musí ustoupit jiná hlediska (viz také I. ÚS 3216/13, IV. ÚS 106/15). K tomu srov. problematiku bezdůvodného trvalého či opakovaného bránění druhému rodiči ve styku s dítětem jako zákonného důvodu pro změnu péče (§ 889 ObčZ).

Osobní péče o nezletilé dítě jeho rodiči může být individuální, střídavá, společná.

Individuální osobní péče

Individuální osobní péče jednoho z rodičů znamená, že dítě je svěřeno do péče matky či otce a že s tímto primárním pečovatelem má dítě žít v rodinné domácnosti. Druhý rodič, tj. ten, kterému nebylo dítě svěřeno do individuální péče (tj. individuálně nepečující rodič), zůstává nositelem rodičovské odpovědnosti a všech povinností a práv z ní vyplývajících. Z povahy věci se nicméně mění jejich výkon. Na podstatných věcech se musí rodiče dítěte vždy dohodnout, resp. obrátit se na soud.

Druhý rodič musí také plnit svoji vyživovací povinnost k dítěti k rukám pečujícího rodiče (§ 910 a násl. ObčZ) a má právo se s dítětem pravidelně osobně stýkat, nebylo-li stanoveno jinak (§ 887 ObčZ).

Pokud však dojde k podstatné změně poměrů, může soud změnit své rozhodnutí, resp. schválenou dohodu rodičů, a to i bez návrhu (viz § 909 ObčZ). K problematice „normalizace“ vztahů v rodině viz relevantní judikaturu (zejm. IV. ÚS 106/15).

Střídavá osobní péče

V případě střídavé osobní péče o dítě pečují jak matka, tak otec v intervalech, které mohou být stejně dlouhé (např. týden či měsíc; u malých dětí kupř. 2 –3 dny), či nikoli. Pak se může střídavá péče ve své podstatě blížit péči individuální s velmi rozsáhlým stykem individuálně nepečujícího rodiče. Střídavá péče může mít mnoho podob. Žádné ustanovení zákona nebrání tomu, aby dítě zůstalo bydlet v rodinné domácnosti a jeho rodiče do bývalého společného obydlí docházeli, resp. se střídali v osobní péči o dítě. Pokud se rodiče na této formě péče dohodnou, měli by se dohodnout také na plnění vyživovací povinnosti. Dohoda může obsahovat i ujednání o styku dítěte s druhým rodičem po dobu péče prvého z nich.

Ne pro každé dítě je tato forma vhodná. Není a ani nemůže být považována za univerzální uspořádání, neboť každé dítě je jiné, má rozdílné potřeby a přání apod. Ostatně pro rodinný život také nejsou stanoveny žádné modely. Zejména u dětí útlého věku či u dětí s různými zdravotními obtížemi preferují odborníci spíše stabilitu, tzv. hnízdo primárního pečovatele. Pokud však střídavá péče v konkrétní rodině před rozhodováním soudu fakticky funguje, není zpravidla důvod dohodu rodičů o střídavé péči neschválit.

V praxi je často diskutována otázka, zda může soud o střídavé péči rozhodnout autoritativně, proti vůli jednoho z rodičů, resp. obou. Zákon u střídavé péče dohodu rodičů výslovně nevyžaduje. Vždy je však třeba vycházet z výše uvedených kritérií a především brát ohled na nejlepší zájem dítěte a jeho blaho, resp. prospěch, faktické (ne)fungování této formy apod. a také na schopnost rodičů se dohodnout, upřednostnit kompromis před svými osobními zájmy, novými partnery apod. Lze souhlasit s názorem, že *„ne vždy je střídavá péče v nejlepším zájmu dítěte“* (viz II. ÚS 169/16).

Pokud jeden z rodičů se střídavou péčí nesouhlasí, je třeba zaobírat se důvody jeho odmítavého stanoviska (viz III. ÚS 1206/09). Mohou být různé. Rozhodnutí musí být aktuální ke dni rozhodování, nicméně musí sledovat i dlouhodobější hledisko, perspektivu péče apod.

Společná osobní péče

Společná péče o dítě znamená, že o dítě pro dobu po rozvodu osobně pečují oba rodiče společně, resp. rovnoměrně. Zákon výslovně stanoví, že *„má-li být dítě svěřeno do společné péče, je třeba, aby s tím rodiče souhlasili“* (§ 907 odst. 1 *in fine* ObčZ). O společné osobní péči nelze autoritativně rozhodnout, *nota bene* proti vůli jednoho z rodičů. V praxi nebyla tato forma příliš často využívána, neboť její realizace není s ohledem na rozchod rodičů dítěte, často velkou vzdálenost jejich nových obydlí apod., zpravidla možná, byť by pro dítě byla ideální, lze-li v případě rozchodu či rozvodu rodičů dítěte vůbec o ideálním uspořádání hovořit. Pro dítě by se v případě společné péče v podstatě nic nezměnilo. V současné době v souvislosti s rozvojem tzv. interdisciplinární spolupráce se však rodiče často na této formě dohodnou.

Právo rodičovské – vztahy mezi rodiči a dětmi – zvláštní část

Příbuzenství a švagrovství

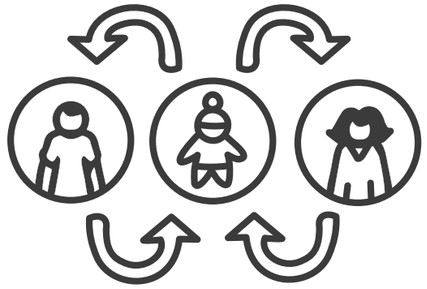

Lze rozlišovat celou řadu případů. Pokrevními příbuznými se *ex lege* stávají:

- osoby, které vážou pokrevní pouta v pravém slova smyslu (přirozeně)
- s ohledem na tradici také osoby bez skutečných pokrevních pout, jejichž statusový poměr vznikl v důsledku konstrukce vyvratitelných domněnek otcovství, např. pomocí umělého oplodnění, nevěrou manželky

Právní příbuzenství zpravidla odpovídá příbuzenství přirozenému, biologickému (genetickému) a také příbuzenství sociálnímu. Není-li mezi nimi soulad, je možné rodičovství popírat.

Zákon stanoví, že osoby jsou příbuzné v linii přímé, pochází-li jedna od druhé (§ 772 odst. 1 ObčZ). Jedná se o poměr předků a potomků (*ascendentů* a *descendentů*), tedy prarodičů, rodičů a dětí.

Osoby jsou příbuzné ve vedlejší linii, mají-li společného předka, ale přitom nepocházejí jedna od druhé (§ 772 odst. 2 ObčZ). Jde např. o sourozence, tj. bratra a sestru, bratrance a sestřenici. Ani příbuzenství ve vedlejší linii není nikterak omezeno, vyjma např. překážky uzavření manželství stanovené jen pro sourozence (viz § 675 ObčZ).

V linii vedlejší lze dále rozlišovat následující druhy příbuzenství, kdy:

- plnorodými příbuznými se nazývají osoby, které pocházejí od téhož páru společných předků; může se jednat o sourozence týchž rodičů
- polorodými příbuznými označujeme osoby, které mají společného jen jednoho předka, např. matku v případě, že se jeden ze sourozenců narodil do prvého manželství matky a druhý do druhého manželství matky

Osoby, které nemají žádného společného předka, nejsou právními příbuznými (*de iure*). Toto sociální příbuzenství může být právně významné, např. z titulu osob blízkých.

Příklad:

Může jít o situaci, kdy si do manželství jak paní Eva, tak její manžel pan Adam přivedou své děti ze svých předchozích svazků.

Určování mateřství

Mateřství představuje základní statusový poměr, který má význam z pohledu celého právního řádu. Pro člověka je mateřský status klíčový, neboť umožňuje dále zakládat otcovství a příbuzenství vůbec.

Právní úprava je naprosto jednoznačná. Občanský zákoník výslovně stanoví, že matkou dítěte je žena, která dítě porodila (§ 775 ObčZ). Jedná se o kogentní normu, od které se není možné jednostranně ani smluvně odchýlit, což je pro statusové věci charakteristické. Jsou zakázána ujednání porušující právo týkající se postavení osob; porušení je sankciováno absolutní neplatností, ke které přihlédne soud *ex offo*.

Určování otcovství – systém domněnek

Určení otcovství, resp. rodičovství vůbec, má pro dítě zásadní význam, neboť prostřednictvím svých rodičů se dítě stává příbuzným se svými prarodiči, sourozenci a dalšími příbuznými (viz § 771 ObčZ). To má význam pro celý právní řád, a to jak za života těchto osob, tak v případě jejich úmrtí (viz zejména dědické právo). K dalším nejdůležitějším právním důsledkům všech domněnek otcovství patří vznik nositelství rodičovské odpovědnosti otci vůči dítěti *ex lege*, právo dát dítěti osobní jméno a další práva vyplývající jak ze soukromoprávní úpravy, tak z veřejnoprávních předpisů.

Právní úprava určování otcovství je založena na třech tradičních právních domněnkách, které vycházejí z pravděpodobnosti a jsou vyvratitelné (§ 776 až 793 ObčZ). Tato koncepce má původ ve starém Římě a navazuje na historické právní úpravy u nás. V zásadě se nikterak nevymyká z konceptu většiny evropských zahraničních úprav. Mnohé občanské zákoníky zakotvující zákonné domněnky otcovství však byly přijaty v dobách, kdy legitimita manželského dítěte byla velmi vysoce ceněna a kdy metody asistované reprodukce i paternitních testů nebyly známé. Otcovství odvozují od mateřství nepřímo, na základě pravděpodobnosti.

Prvá domněnka otcovství vychází ze statusového poměru manželství (§ 776 ObčZ). Za otce se má manžel matky, pokud se dítě narodilo do manželství či do třístého dne po jeho zániku. Druhá domněnka otcovství staví na autonomii vůle rodičů a jejich rovnosti (§ 779 ObčZ). Třetí domněnka otcovství je založena na souloži v kritické neboli rozhodné době (§ 783 ObčZ), byť by bylo možné za otce určit na základě genetických testů toho, kdo dítě zplodil (k tomu viz I. ÚS 987/07).

Ustanovení § 777 ObčZ zohledňuje fakt poměrně vysoké rozvodovosti a skutečnost, že v mnoha případech je biologickým otcem dítěte jiný muž než manžel matky. Zákon umožňuje, aby právní rodičovství co nejdříve odpovídalo rodičovství, a to bez zdlouhavého a mnohdy finančně nákladného řízení o popření prvé domněnky (viz § 785 a násl.). Souhlasným prohlášením matky, matrikového otce a jiného muže před soudem je možné založit novou vyvratitelnou domněnku, která bude svědčit tomuto jinému muži – biologickému otci dítěte, a která tak vyloučí domněnku manžela matky (§ 777 ObčZ). Zákon umožňuje souhlasné prohlášení učinit i tehdy, pokud manželství bylo prohlášeno za neplatné (viz § 777 odst. 4 ObčZ). Souhlasné prohlášení však nelze učinit k *nasciturovi*. Souhlasné prohlášení lze učinit pouze tehdy, pokud se dítě narodí v době od podání návrhu o rozvod do konce ochranné doby 300 dnů po právní moci rozsudku o rozvod (§ 777 odst. 1 ObčZ) a pokud je návrh na učinění prohlášení podán do uplynutí jednoho roku od narození dítěte (§ 777 odst. 2 ObčZ) a rozhodnutí o rozvodu manželství již nabylo právní moci (§ 777 odst. 3 ObčZ).

K prohlášení matky, matrikového a putativního otce musí dojít v řízení před soudem (viz níže), nikoli na matrice tak, jak umožňují některé zahraniční právní úpravy a naše obecná úprava v případě založení druhé domněnky (viz § 779 odst. 2 ObčZ). Souhlasné prohlášení musí obsahovat prohlášení manžela matky, resp. bývalého manžela matky o tom, že není otcem dítěte, prohlášení jiného muže než manžela matky, že je otcem dítěte. Matka dítěte se musí k oběma prohlášením připojit, tedy prohlásit, že její manžel není otcem dítěte a že otcem dítěte je muž, který to prohlašuje. Jde-li o náležitosti souhlasného prohlášení, uplatní se vše, co je stanoveno pro založení otcovství souhlasným prohlášením dle druhé domněnky (viz § 779 a násl.

ObčZ) s odkazem na obecná ustanovení o právním jednání, neboť není stanoveno jinak, a o možnosti se dovolat jeho neplatnosti (§ 782 ObčZ).

Popírání otcovství

Pokud nemá právní rodičovství založené prvou nebo druhou domněnkou oporu v realitě, lze je popírat u soudu v zákonem stanovených prekluzivních lhůtách (§ 785 a násl. ObčZ). Výjimky jsou stanoveny pro mimořádné situace (§ 792 a 793 ObčZ). To je v souladu s právem dítěte znát svůj původ, je-li to možné, a žít se svými rodiči (čl. 6, 7 a 8ÚPrDt). Třetí domněnka otcovství je realizována v rámci soudního řízení, kdy je buď otcovství určeno, anebo je domněnka vyvrácena a návrh na určení otcovství zamítnut. Pak platí překážka věci rozsouzené (*res iudicata*). Právnímu otcovství pak odpovídá otcovství biologické, resp. genetické.

Zákon stanoví, že manžel může u soudu své otcovství popírat, a to:

- do šesti měsíců ode dne, kdy se dozvěděl o skutečnostech zakládajících důvodnou pochybnost, že je otcem dítěte, které se narodilo jeho manželce, tedy v subjektivní lhůtě, která běží ode dne následujícího ode dne, kdy se dozvěděl o rozhodujících skutečnostech, a končí dnem, který se pojmenováním shoduje se dnem, kdy se manžel dozvěděl o rozhodujících skutečnostech jeho otcovství zpochybňujících; tato lhůta může započít současně s lhůtou objektivní, v jejím průběhu či po uplynutí objektivní lhůty, resp. nikdy;
- nejpozději do šesti let od narození dítěte, tj. v rámci lhůty objektivní, která běží ode dne narození dítěte a končí dnem, který se pojmenováním shoduje se dnem, kdy se dítě narodilo. Tato lhůta začne běžet vždy.

Jde-li o problematiku kombinace lhůt se subjektivně a objektivně určeným počátkem, pravidlo zní, že právo popírat otcovství zaniká uplynutím subjektivní lhůty, avšak nejpozději uplynutím lhůty objektivní.

Příklady:

- *Pokud se manžel matky dozví o skutečnostech zakládajících důvodnou pochybnost, že je otcem dítěte, které se narodilo jeho manželce v den porodu, jeho právo popírat otcovství zanikne uplynutím subjektivní šestiměsíční lhůty.*
- *Získá-li manžel matky pochybnosti později, avšak v průběhu šesti let od narození dítěte, jeho právo popírat otcovství zanikne také uplynutím subjektivní šestiměsíční lhůty.*
- *Jestliže se manžel matky seznámí s rozhodujícími skutečnostmi těsně před uplynutím objektivní šestileté lhůty, jeho právo popírat otcovství zanikne uplynutím této objektivní šestileté lhůty.*
- *Dozví-li se manžel o rozhodných skutečnostech po uplynutí šestileté objektivní lhůty, nebude to mít žádného významu: právo zaniklo uplynutím objektivní šestileté lhůty.*
- *Je stanoveno, že matka může do šesti měsíců od narození dítěte popřít, že otcem dítěte je její manžel (§ 789 ObčZ). Šestiměsíční lhůta je lhůta objektivní. Ustanovení o popření otcovství manželem platí obdobně, tj. také matce může soud prominout zmeškání lhůty (§ 792 ObčZ).*

I druhou domněnku lze popřít. Mohou tak učit jak otec (§ 790 ObčZ), tak matka (§ 791 ObčZ), ovšem jen tehdy, je-li vyloučeno, že by určený muž mohl být otcem dítěte. Pro oba je jednotně stanovena prekluzivní lhůta s objektivně určeným počátkem. Otcovství založené souhlasným prohlášením je možné popřít do šesti měsíců ode dne, kdy bylo takto otcovství určeno. Dojde-li však k určení otcovství před narozením dítěte, neskončí lhůta dříve než šest měsíců po jeho narození.

Zmeškají-li rodiče lhůtu, výjimečně jim může soud zmeškání prominout, pokud to vyžadují zájem dítěte a veřejný pořádek (§ 792 ObčZ).

Soud může zahájit řízení o popření otcovství i *ex offo*, vyžaduje-li to zřejmý zájem dítěte a mají-li být naplněna ustanovení zaručující základní lidská práva, bylo-li otcovství určeno souhlasným prohlášením rodičů, ale otec dítěte takto určený nemůže být jeho otcem (§ 793 ObčZ).

Vztahy mezi rodiči a dětmi obecně – práva a povinnosti osobní povahy a spojená s osobností dítěte, jiná práva a povinnosti tvořící obsah rodičovské odpovědnosti, povinnosti dítěte, osobní jméno a příjmení dítěte

Zákon věnuje vzájemným povinnostem a právům rodičů a dětí významnou pozornost (§ 855 a násl. ObčZ). Staví na rovnosti a na vzájemnosti povinností a práv rodičů a dětí, a to bez ohledu na věk či svéprávnost jak rodičů, tak dětí. Mnohé povinnosti a práva jsou nedílnou náplní celého života rodičů a dětí. Řada povinností a práv je však vázána na děti novorozené, např. právo rodičů zvolit dítěti jméno (§ 860 ObčZ); některé vyplývají jen z rodičovské odpovědnosti a jsou obsahem rodinně právního poměru rodič – nezletilé dítě, které není plně svéprávné (§ 865 a násl. ObčZ). Obdobně, některé povinnosti a práva dětí k rodičům se týkají jen dětí nezletilých, jiné jsou zakotveny bez ohledu na věk, např. vzájemná vyživovací povinnost.

Zákon klade důraz na rovnost a vzájemnost, resp. reciprocitu povinností a práv. Stanoví, že *„rodiče a dítě mají vůči sobě navzájem povinnosti a práva“* (§ 855 ObčZ). Právu jednoho vždy odpovídá povinnost druhého a naopak. V tomtéž ustanovení je zakotveno, že *„těchto vzájemných povinností a práv se nemohou vzdát; učiní-li tak, nepřihlíží se k tomu“*. Ani rodiče, ani děti se tak nemohou „zbavit“ žádných povinností či práv jako takových, ať už statusových či osobních nebo majetkových vzniknuvších *ex lege*. Především statusový poměr nelze zrušit ani jednostranně, ani dohodou. Zákonnou výjimkou je právo rodiče dát souhlas k osvojení dítěte (viz § 809 a násl. ObčZ). Tím je chráněno dítě před neuváženými či dokonce protiprávními činy svých rodičů, kteří své dítě nechtějí. Samozřejmě mezi rodiči navzájem, mezi rodiči a nezletilým dítětem a mezi rodiči a třetími osobami ve vazbě na dítě může být uzavřena celá řada dohod.

Rodiče však musí mít vždy na zřeteli účel povinností a práv k dítěti, kterým je zajištění morálního a hmotného prospěchu dítěte, tj. nejlepšího zájmu dítěte a jeho blaha. Posouzení obsahu pro nezletilé dítě zásadních dohod je v zájmu dítěte věcí soudu, např. dohoda o výkonu rodičovské odpovědnosti pro dobu po rozvodu manželství či různé majetkové smlouvy.

Některé povinnosti a práva jsou trvalá, byť s ohledem na běh času proměnlivá v jednotlivostech, např. výše vzájemná vyživovací povinnost mezi rodiči a dětmi (§ 910 a násl. ObčZ) či povinnost úcty (srov. také § 883 ObčZ) nebo vzájemné pomoci. Jiná, např. vyplývající z rodičovské odpovědnosti (§ 865 ObčZ), se mění ve vazbě na postupné dospívání dítěte a zanikají zletilostí, resp. nabytím plné svéprávnosti dítětem.

Rozlišujeme povinnosti a práva spojená s osobností dítěte a práva osobní povahy (§ 856), vyplývající z rodičovské odpovědnosti (§ 858, § 865 –909) a z právní úpravy vyživovací povinnosti (§ 859, § 3910 –923). Takto jsou

systematicky řazeny v občanském zákoníku v oddílu 3 nazvaném „Rodiče a děti“. Jde zejména o práva osobního stavu (statusová), vyvěrající z příbuzenského poměru mezi rodiči a dětmi. K osobním povinnostem a právům řadíme povinnost a právo rodičů dítě registrovat a tím určit jeho totožnost a státní příslušnost, určit dítěti jméno a příjmení, právo dát souhlas k jeho osvojení a právo prohlásit o určení otcovství či právo popřít rodičovství. Místo zde má samozřejmě i právo na ochranu osobnosti dítěte či další. Tato práva jsou neomezitelná a nepřevoditelná. Povinnosti a práva plynoucí z rodičovské odpovědnosti a vyživovací povinnost budou osvětleny níže.

Dítě není objektem ani rodičovské odpovědnosti, ani rodinněprávního statusového poměru vůbec. Dítě má participační práva podpořená celou řadou mezinárodních smluv, ale i zákonem (srov. zejména § 867 ObčZ; v obecné rovině viz kapitola Prameny rodinného práva). S aktivním postavením dítěte souvisí i jeho procesní práva a jejich ochrana.

Právo dítěte na jméno a příjmení, resp. právo na pojmenování, jež je součástí určení jeho totožnosti, patří k ***základním právům dítěte*** ve smyslu čl. 24 odst. 2 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech a ve smyslu čl. 7 a 8 ÚPrDt. Zatímco příjmení dítěte vyplývá z jeho sounáležitosti k určité rodině, je odrazem rodinných vazeb a zpravidla je určeno ještě před jeho narozením, povinnost určit dítěti jméno náleží jeho rodičům po narození a je výrazem svobody volby. Příjmení dítěte je možno určit či změnit i později. Poté je důležité poměřovat na jedné straně požadavek na stabilitu jeho příjmení jako součást jeho identity a na druhé straně požadavek na výraz sounáležitosti s rodiči či celou rodinou. Právní úprava problematiky určování či změny příjmení dítěte je poměrně kazuistická a ne vždy vyvážená, zejména s ohledem na participaci dítěte. Jméno a příjmení člověka je ***individualizačním, resp. identifikačním znakem***, pod kterým se osoba uplatňuje v právním (úředním) styku. Vedle obecných aspektů ochrany jména a příjmení upravených v § 77 a 78 je právní úprava jména a příjmení upravena speciálně v části druhé občanského zákoníku, zejména v souvislosti s příjmením manželů či rozvedených manželů (§ 660 až 662, § 759), při určení a změně jména a příjmení nezletilého dítěte (§ 860 až 864), jako změna příjmení při osvojení (§ 835, 851). Tato problematika má také veřejnoprávní rozměr upravený v zákoně o matrikách, jménu a příjmení.

Rodičovská odpovědnost – práva a povinnosti tvořící její obsah, zásahy do rodičovské odpovědnosti (pozastavení výkonu, omezení nebo omezení výkonu, zbavení)

Základem právní úpravy vztahů mezi rodiči a dětmi je existence právního institutu, který za určitých zákonných podmínek přiznává rodiči nejdůležitější povinnosti a práva ve vztahu k dítěti. Tím je rodičovská odpovědnost (viz § 858). Rodičovská odpovědnost, soubor povinností a práv rodičů k dítěti, je ústředním pojmem rodinného práva. Vyzdvihuje klíčový význam rodičovské péče o dítě, která je zásadně nenahraditelná, nezastupitelná a ku prospěchu dítěte.

Z ústavního principu rovnosti muže a ženy vyplývá, že rodičovská odpovědnost za splnění zákonných podmínek náleží ***oběma rodičům***. Rodičem dítěte je nutné rozumět matku a otce, kteří jsou jako rodiče zapsáni v matrice, bez ohledu na to, podle které domněnky bylo otcovství určeno, a bez ohledu na skutečnost, zda jsou skutečně genetickými rodiči dítěte (k tomu viz komentář k § 775 a násl.).

Česká právní úprava nerozlišuje mezi dětmi narozenými v manželství či mimo manželství a upravuje vztahy mezi rodiči a dětmi bez ohledu na existenci manželství, tj. bez ohledu na to, zda rodiče dítěte jsou manžely, jsou rozvedeni či nikdy manžely nebyli.

Právní úprava rodičovské odpovědnosti je ***kogentní***. Vyplývá to z osobního charakteru povinností a práv rodičů k dítěti a ze závažnosti této právní úpravy. Proto se rodiče nemohou své rodičovské

odpovědnosti vzdát, nemohou se svými povinnostmi a právy disponovat ani je převádět na třetí osobu. Ani souhlasem s osvojením se rodič rodičovské odpovědnosti nevzdává. Jde o osobní právo k dítěti, které nelze nahradit souhlasem druhého rodiče ani rozhodnutím soudu. Rodičovská odpovědnost zaniká právní mocí rozsudku o osvojení dítěte. Rodič ovšem nemusí všechny povinnosti a práva vyplývající z rodičovské odpovědnosti vykonávat vždy osobně, například může svěřit osobní péči o dítě prarodiči o prázdninách. Nicméně se nezbavuje odpovědnosti za výkon této povinnosti.

Podrobnějším zkoumáním právní úpravy zjišťujeme, že došlo k výměně tradičního sousloví, na prvním místě jsou ***zdůrazněny povinnosti rodičů*** ve vztahu k dítěti a až na druhém jsou uvedena práva (např. § 865, 856, 858, 892, 896). Povinnosti a práva zde tvoří rub a líc téže mince; to, co lze charakterizovat jako právo rodiče, je současně ve většině případů i jeho povinností. Na celý obsah rodičovské odpovědnosti, ať již jde o péči, výchovu, zajištění vzdělání, styk s dítětem, zastupování či správu jmění, je třeba pohlížet perspektivou ***odpovědného přístupu rodičů***. Proto zákonodárce zdůrazňuje povinnosti rodičů. O právech a zájmech jednotlivých členů rodiny, zejména o konfliktech práv a zájmů rodičů mezi sebou a rodičů a dětí, bylo řečeno i napsáno mnoho. Zejména v současné době je praxe postavena před obtížně řešitelný problém, a to, jak tyto konflikty zájmů (mezi rodiči navzájem nebo mezi rodiči a dítětem) co nejméně invazivním způsobem řešit. Právě v situacích, kdy subjektivní právo rodičů vykonávat své rodičovství je v konfliktu, je třeba poukázat na to, že rodiče mají povinnost chovat se odpovědně, zejména mají povinnost kooperace mezi sebou (§ 876).

Obsah rodičovské odpovědnosti je vymezen jako povinnosti a práva rodičů, která spočívají (§ 858 ObčZ):

a) v péči o dítě, zahrnující zejména péči o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj

b) v ochraně dítěte

c) v udržování osobního styku s dítětem

d) v zajišťování jeho výchovy a vzdělání

e) v určení místa jeho bydliště

f) v jeho zastupování

g) ve spravování jeho jmění

S ohledem na další ustanovení zákona a povahu věci je třeba mít výkon všech výše uvedených povinností a práv za výkon významných povinností a práv, na kterém se musí rodiče dohodnout (s výjimkou snad jen bagatelních záležitostí v rámci péče o jmění dítěte, viz § 897 a 898 ObčZ). Není rozhodné, že demonstrativní výčet významných záležitostí zahrnuje výslovně pouze nikoli běžné léčebné a obdobné zákroky, určení místa bydliště a volbu vzdělání nebo pracovního uplatnění dítěte (viz § 877 ObčZ).

Z povahy věci a také s ohledem na výslovnou dikci zákona do rodičovské odpovědnosti nepatří:

a)vyživovací povinnost a právo na výživné, neboť jejich trvání nezávisí na nabytí zletilosti ani svéprávnosti (§ 859 ObčZ)

a)právo dát souhlas k osvojení dítěte (§ 809 ObčZ)

b)určit dítěti jméno a příjmení

Koncepce zásahů do rodičovské odpovědnosti odráží povinnost státu ***nezasahovat do rodinných vztahů***, pokud toho není nezbytně třeba, a současně pozitivní závazek zasáhnout, pokud je tím sledován legitimní cíl (nejlepší zájem dítěte a ochrana jeho práv) při zachování nezbytnosti a přiměřenosti zvoleného zásahu. Vždy je třeba vážit, zda lze použít ***mírnější prostředek*** tak, aby co nejméně byly narušeny rodinné poměry. Tato koncepce odpovídá obecným měřítkům hodnocení oprávněnosti zásahu do rodinného života. Takto lze dítě ochránit například před neadekvátní péčí a výchovou ze strany rodičů, před nepoctivou správou jeho jmění či před nedostatečným zastupováním dítěte. Občanský zákoník rozeznává pozastavení výkonu rodičovské odpovědnosti, omezení rodičovské odpovědnosti nebo jejího výkonu a zbavení rodičovské odpovědnosti. Ze základních principů rodinného práva daných ústavními normami vyplývá, že ***trvání a rozsah rodičovské odpovědnosti může změnit jen soud*** (čl. 32 odst. 4 LZPS, § 858).

Pozastavení výkonu rodičovské odpovědnosti ***není chápáno jako sankce*** pro rodiče, který řádně neplní své povinnosti nebo porušuje svá práva vůči dítěti. Zásadním důvodem, pro který soud může přistoupit k pozastavení výkonu rodičovské odpovědnosti, je jedině skutečnost, že to ***z objektivních důvodů*** vyžaduje ***zájem dítěte***. Z judikatury vyplývá, že: *„Pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti může být vysloveno jen tehdy, kdy vedle objektivního důvodu vylučujícího její výkon (zde výkonu trestu odnětí svobody) takové opatření nezbytně vyžaduje zájem dítěte. I v takové situaci, kdy je dán zájem dítěte na úpravě již nastolených rodinných vztahů, je třeba při výběru konkrétního opatření představujícího zásah do práva na rodinný život zvažovat jeho přiměřenost. Jinými slovy, lze-li legitimního cíle dosáhnout mírnějšími prostředky, než jaké jsou některým z účastníků navrhovány, pak je na místě zvažovat tento mírnější zásah. Pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti není chápáno jako sankce pro rodiče, který řádně neplné své povinnosti nebo porušuje svá práva vůči dítěti (pak by bylo namístě rozhodnutí o omezení rodičovské zodpovědnosti nebo o jejím zbavení)“* (Rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 29. 3. 2012 sp. zn. 30 Cdo 1686/2011). Pozastaví-li soud výkon rodičovské zodpovědnosti u jednoho rodiče, znamená to, že tento rodič je i nadále formálně nositelem rodičovské zodpovědnosti, ale práva a povinnosti z ní vyplývající nemůže vykonávat. Výkon těchto práv a povinností se ***koncentruje v osobě druhého rodiče***, který jediný je oprávněn o dítěti rozhodovat, vychovávat jej, zastupovat a spravovat jeho jmění apod. Pokud by k pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti došlo u obou rodičů nebo u jediného známého, resp. žijícího rodiče, musel by být dítěti jmenován ***poručník*** podle § 878 odst. 2, resp. § 928 a násl. K pozastavení výkonu může dojít jen ke ***konkrétnímu dítěti***, nikoliv k dětem narozeným v budoucnu.

Důvodem pro rozhodnutí soudu o omezení rodičovské zodpovědnosti či o omezení jejího výkonu je, že rodič nevykonává povinnosti a práva pramenící z rodičovské zodpovědnosti ***řádně***. Jde o subjektivní kategorii chování rodiče k dítěti (na rozdíl od pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti, kde jde o objektivní důvody), posuzuje se, jak „vykonává“ povinnosti a práva vyplývající z rodičovské zodpovědnosti. Nejde však o potrestání, sankcionování rodiče, důležité je, že toto rozhodnutí vyžadují zájmy dítěte a že je s nimi v souladu (viz komentář k § 866). Z judikatury vyplývá, že jediným důvodem pro omezení rodičovské zodpovědnosti nemůže být pouhé neplnění vyživovací povinnosti. Bylo uvedeno, že: *„Součástí rodičovské zodpovědnosti není vyživovací povinnost rodiče k dítěti. Jediným důvodem pro zbavení nebo omezení rodičovské zodpovědnosti otce nemůže být neplnění vyživovací povinnosti otcem, byť je lze považovat za soustavné a dlouhodobé, jestliže se neplnění vyživovací povinnosti do oblastí výkonu jeho rodičovské zodpovědnosti negativně nepromítá, naopak zde je dán vzájemný citový vztah, kontakt otce a dítěte a zájem otce o dítě“* (rozhodnutí NS ze dne 28. 6. 2011, sp. zn. 21 Cdo 3909/2010). Výslovná povinnost soudu konkrétně vymezit ***rozsah*** práv a povinností, na které se omezení vztahuje, je logickým požadavkem, rozsah omezení musí z rozhodnutí i jeho odůvodnění vyplývat. Lze uvést příklad omezení rodičovské zodpovědnosti, který může spočívat v tom, že rodič není oprávněn za nezletilé dítě podávat podání na orgány státní moci a správy, v řízení před těmito orgány je zastupovat, není oprávněn spravovat jeho majetek, pokud v budoucnu nějaký získá, je omezen pro

oblast zastupování nezletilého při poskytování zdravotnické a psychologické péče, jakož i ve věcech školního vzdělávání, dále například, že není oprávněn odepřít souhlas k vyšetřovacím nebo léčebným úkonům dítěte ve zdravotnických zařízeních, není oprávněn s dítětem opustit území České republiky, stýkat se s dítětem mimo zařízení, ve kterém je nebo bude umístěno apod.

Zbavení rodičovské zodpovědnosti je prostředkem *ultima ratio* pro zásah do vztahů mezi rodiči a dětmi. Aby byl tento zásah odůvodněný, nestačí ojedinělé vybočení nebo opomenutí rodičovské péče, ale musí dojít ke ***zneužívání*** rodičovské zodpovědnosti či jejího výkonu, či k ***zanedbávání*** rodičovské zodpovědnosti či jejího výkonu, a to závažným způsobem (dle důvodové zprávy zlým úmyslem vedené). Zejména zanedbávání povinností musí dosáhnout tak značného stupně, že zbavení rodičovské zodpovědnosti je ***jediným účinným prostředkem ochrany dítěte***. Pokud tedy je možné situaci dítěte řešit mírnějším prostředkem ochrany dítěte, například náhradní péčí s případným omezením rodičovské zodpovědnosti v kombinaci např. s omezením či zákazem styku, ke zbavení rodičovské zodpovědnosti by dojít nemělo. Z judikatury Nejvyššího soudu se podává, že: *„Obecný korektiv pro uvedený krajní zásah do vztahu mezi rodičem a dítětem, spočívající v tom, že takový zásah musí být současně jediným účinným prostředkem ochrany dítěte, potřeba jeho provedení musí v každém konkrétním případě z hlediska intenzity řádného nevykonávání rodičovské zodpovědnosti rodičem převážit nad právem dítěte na rodinný život, zachování rodinných svazků, na péči rodičů a osobní kontakt s nimi, nad právem znát své rodiče (srov. čl. 10 odst. 2 Listiny základních práv a svobod vyhlášené pod č. 2/1993 Sb., čl. 7 odst. 1, čl. 8 odst. 1 a čl. 9 odst. 2 Úmluvy o právech dítěte). Jinými slovy takový zásah musí být v zájmu dítěte, sledovat jeho blaho (srov. čl. 3 odst. 1 a odst. 2 Úmluvy o právech dítěte). Jen takové pojetí podmínek zbavení rodičovské zodpovědnosti dle ustanovení § 44 odst. 3 zákona o rodině odpovídá jeho ústavně konformnímu výkladu“* (Rozsudek NS ze dne 28. 6. 2011, sp. zn. 21 Cdo 3909/2010).

Péče o dítě – péče o zdraví a vývoj dítěte, vzdělání, rozhodování o vzdělání a pracovním uplatnění dítěte, použití výchovných prostředků

Nejdůležitější povinností a právem rodičů je zabezpečení vhodného místa pro život dítěte, starost o něj a jeho ochrana. Zákon demonstrativně přesněji vymezuje, co je třeba pod rodičovskou péči podřadit. Jde zejména o péči o zdraví dítěte, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj. Péčí v nejširším slova smyslu proto rozumíme rozhodování o dítěti. Rozhodování o lékařské péči, o způsobu vedení života jako například trávení volného času, o náboženském směřování dítěte apod. Péče o zdraví dítěte a jeho vývoj náleží i rodiči, který není oprávněn o dítě osobně pečovat (po rozvodu či v situaci, kdy je dítě svěřeno do náhradní péče).

Osobní péči jako součást široké péče můžeme charakterizovat jako každodenní starání se o dítě a rozhodování v běžných záležitostech. Do osobní péče se dítě svěřuje po rozvodu rodičů (výlučná, střídavá, společná péče). V případě nemožnosti osobní péče rodičů o dítě se dítě svěří do osobní péče jiné osobě (svěřenectví, pěstounská péče, ústavní výchova). Také zdůrazňuje rodičovskou péči v článku 32 odst. 4 LZPS tak, že děti

mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen na základě zákona a rozhodnutím soudu. Je třeba tím rozumět odloučení z osobní péče rodiče.

S pojmem osobní péče souvisí velmi úzce ***výchova*** dítěte, tedy výchovné působení rodičů na dítě. Zásadně výchovně působí na dítě rodič, který má současně dítě ve své osobní péči. Nicméně stejně výchovně může na dítě působit i rodič prostřednictvím osobního či jiného (telefonického) styku s dítětem, tedy i rodič, který dítě nemá svěřeno do osobní péče.

Pečuje-li o dítě jeden z rodičů, podílí se na péči o dítě a jeho výchově i manžel (druh) rodiče či registrovaný partner rodiče, žije-li s dítětem ve společné domácnosti (§ 885). Manžel rodiče dítěte (partner či druh), který žije ve společné domácnosti s dítětem, je považován za ***sociálního rodiče***, tedy rodiče, který se podílí na jeho výchově a dohledu, nicméně není právním rodičem. Je používán také termín tzv. nevlastní rodič dítěte. K pojmu podíl na výchově je třeba zahrnout i povinnost náležitého dohledu nad nezletilým ne plně svéprávným dítětem (§ 2921). Otázkou je, zda ***„podílení se"*** na péči a výchově znamená jen právo nevlastního rodiče pomáhat při výchově, nebo je to i jeho povinnost. K výkladu, že jde o povinnost, svědčí dikce § 687, který ukládá manželům povinnost společně pečovat o děti, přičemž zde není rozlišováno, zda se jedná o děti společné či děti jednoho z manželů. Manžel rodiče dítěte není oprávněn dítě zastupovat a spravovat jeho jmění. Rovněž k němu nemá ze zákona vyživovací povinnost. S ohledem na existenci společného jmění manželů (§ 708 a násl.), na vzájemnou vyživovací povinnost mezi manžely v rozsahu stejné životní úrovně (§ 697) a na právo dítěte podílet se na životní úrovni svých rodičů (§ 915 odst. 1) to znamená, že dítě zejména sdílí životní úroveň rodiče, se kterým žije v rodinné domácnosti. Takto se fakticky manžel rodiče na výživě dítěte podílí. Nelze mu však vyživovací povinnost stanovit a vymáhat ji (na rozdíl od některých zahraničních úprav) a také ho nelze stíhat pro trestný čin zanedbání povinné výživy podle § 196 TrZ.

Zbývá dodat, že mezinárodní úprava, zejména HÚnosD používá pojem právo péče (*right of custody*) z důvodu snahy o obecnost a maximální uplatnitelnost. Dle této úmluvy se jedná o protiprávní přemístění či zadržení dítěte, jestliže tím bylo porušeno právo péče druhého rodiče. Tento termín je třeba vyložit jako právo rozhodovat o dítěti a určovat jeho bydliště. V kontextu českého práva půjde o rodičovskou odpovědnost, tedy o péči v širším slova smyslu, nikoli o právo osobní péče o dítě.

K povinnosti rodičů při výkonu rodičovské odpovědnosti ve vazbě na péči o zdraví dítěte a o jejich případné neshodě jsou rodiče *ex lege* povinni jednat rodičovsky odpovědně, tj. náležitě s ohledem na blaho dítěte tak, jak to po nich lze nejlépe objektivně požadovat, včetně ***péče o zdraví dítěte*** (viz § 858) s tím, že ***nikoli běžné léčebné a obdobné zákroky*** jsou zahrnuty do demonstrativního výčtu ***významných záležitostí,*** *ve kterých je třeba souhlasu obou rodičů nezletilého dítěte* (§ 877 odst. 1 a 2). ***Rodiče zastupují*** své nezletilé dítě ***společně*** v těch právních jednáních, ke kterým není dítě způsobilé (ve vazbě na § 31), nicméně ***jednat může každý z nich samostatně*** (viz § 892 odst. 2 a 3). Zákon v této souvislosti chrání ***dobrou víru třetích osob*** vyvratitelnou domněnkou (viz odkaz na § 876 odst. 3). Z uvedeného vyplývá, že v praxi bude u lékaře ***běžně postačovat souhlas jednoho z rodičů***, nicméně, budou-li mít rodiče rozdílný názor anebo bude nesouhlas druhého rodiče lékaři znám, pak souhlas jednoho z rodičů postačovat nebude.

Výchova dítěte úzce souvisí s jeho osobní péčí a ochranou. Znamená ***ovlivňování a vedení*** dítěte. Ve výchovném působení se velmi intenzivně odráží vliv požadavků společnosti. Především lze na dítě působit a být příkladem při dodržování právních a morálních norem, pravidel soužití, ochrany životního prostředí, otázce mezilidských vztahů apod. V problematice rozvoje osobnosti člověka a jeho výchově jsou kromě rodičů zastoupeni i pedagogičtí pracovníci – učitelé, vychovatelé, vedoucí zájmových kroužků, psychologové, trenéři. Výchova by měla směřovat především k otevřenosti, ke kritičnosti, samostatnosti a tvořivosti. Důležitá je při výchově emoční jistota, hodnotová stabilita, empatie a odpovědnost za vlastní jednání. U každého dítěte je nutno zvolit adekvátní výchovný prostředek či výchovný styl. Výchova dětí a rozhodnutí o výchovném stylu náleží v prvé řadě do rukou rodičů, oni mají rozhodující úlohu ve výchově dítěte (čl. 32 odst. 4 LZPS, § 884 OZ). Jak uvedl Ústavní soud: *„Přitom rodiče v rámci svého práva na výchovu (čl. 32 odst. 4 Listiny) musí mít do značné míry svobodu volby a možnost rozhodnout se, zda budou preferovat*

protektivní výchovu či zda upřednostní větší rozvíjení samostatnosti u dětí. Ostatně je možné, že rozvíjení samostatnosti u dětí v důsledku povede ke zvýšení ochrany dětí, které se budou lépe a odpovědněji chovat v nebezpečných situacích. Za druhé by takto nastavená míra náležitého dohledu také negativně a nepřiměřeně zasahovala i do samotné svobody dětí, která je součástí jejich práva na soukromý život. Právě uvedené samozřejmě platí, pouze pokud nejde o nějakou mimořádnou situaci, která v daném místě a čase podstatně zvyšuje riziko přítomnosti na ulici (např. různé živelné pohromy)" (Nález ÚS ze dne 15. 12. 2015 sp. zn. I. ÚS 1587/15). Zákon zdůrazňuje, že ***rodič má být příkladem svým dětem***. Nejde jen o proklamativní ustanovení morálního charakteru. Pokud osobní život a chování rodiče jsou v rozporu s obecně uznávanými morálními normami, může to být důvodem pro různé zásahy do vztahů mezi rodiči a dětmi (např. omezení či zákaz styku takového rodiče s dítětem, může se to projevit při rozhodování o svěření dítěte do péče jednomu z rodičů apod.).

Vzdělání je součástí rozvoje lidské osobnosti, proto má každý právo se vzdělávat. Právo na vzdělání garantuje dětem čl. 28 ÚprDt, který signatářským státům uložil povinnost zajistit všem dětem bezplatnou povinnou školní docházku. Ke vzdělání mají mít všechny děti přístup na základě rovných možností. LZPS garantuje každému právo na bezplatné vzdělávání na základních a středních školách a v závislosti na schopnostech jednotlivce a možnostech společnosti i na bezplatné vysokoškolské vzdělání (čl. 33 odst. 1 a 2 LZPS). Zvláštní předpis ukládá povinnost školní docházky, kdy délku jejího trvání specifikuje zvláštní zákon (školský zákon).

Pokud jde o zajištění ***vzdělání dítěte*** jako součásti rodičovské odpovědnosti, je tato povinnost rodičů spojena zejména s povinností zajistit, aby jejich dítě ***řádně do školy chodilo*** a splnilo devět let povinné školní docházky. Současně musí podporovat dítě ve studiu a pomáhat mu při učení. Další významnou složkou zajištění vzdělání dítěte je volba konkrétního školského zařízení (mateřské školy, školy či jiné vzdělávací instituce), které bude dítě navštěvovat. V pozdějším věku souvisí zajištění vzdělání rodiči zejména s podporou při volbě jeho specifického vzdělání, resp. oboru tak, aby dítě mohlo vykonávat budoucí povolání. Vždy však rodiče musí vzít úměrně jeho věku v úvahu jeho názor a dále jeho schopnosti, předpoklady a jeho nadání.

Místem bydliště nezletilého dítěte se rozumí místo, kde se dítě zdržuje ***na základě dohody rodičů, rozhodnutí soudu či jiné skutečnosti*** a má tam svůj domov, tedy své rodinné a sociální vazby, zejména kde navštěvuje školské zařízení, má mimoškolní aktivity, rodinu, kamarády, ošetřujícího lékaře a podobně. Ve smyslu povinnosti a práva rodičů určit místo bydliště dítěte jde především o ***určení bydliště*** ve smyslu ***místa, kde budou soustředěny zájmy dítěte, místa, kde dítě bude žít a bydlet***, tedy jde u určení ***faktického bydliště, ve smyslu domicilu***. Pojem bydliště dítěte (v mezinárodních vztazích obvyklý pobyt dítěte) je všeobecně považován za smíšenou kategorii faktů a práva, s převahou konceptu faktického. Volba bydliště je chápána jako projev svobodné vůle člověka, jinak tomu však je u nezletilých dětí. Děti následují své rodiče, když bydlí s nimi a v rámci povinností a práv zahrnutých do rodičovské zodpovědnosti jsou to oni, kteří určují místo bydliště nezletilého dítěte.

Povinnosti a práva vyplývající z rodičovské odpovědnosti jsou rodiče povinni vykonávat v zájmu dítěte (§ 875 odst. 1). Způsob výkonu těchto práv a povinností, tj. zejména řízení jednání dítěte, jeho výchova a péče, popř. výkon dohledu, je do značné míry závislý na věku dítěte, jeho rozumové

vyspělosti, temperamentu apod. Oprávnění rodičů vynutit si určité chování dítěte, které zákon charakterizuje jako použití přiměřených výchovných prostředků, je závislé na věku dítěte a stupni jeho rozumového vývoje. Nicméně rodiče si musí být vědomi práva dítěte na zachování tělesné a duševní integrity. Výchovné prostředky pak lze použít jen v podobě a míře, která je přiměřená okolnostem, za nichž je nutné je použít. Výchovnými prostředky se dle důvodové zprávy nerozumějí ani zdaleka jen ***sankční prostředky***, výchovnými prostředky by se měly rozumět především prostředky ***motivující a prevenční***. Opatření ***motivační*** mohou být např. vázanost určité výhody na prospěch dítěte, pochvala dítěte, ocenění dítěte atd. Výchovná opatření nemusejí reagovat pouze na jednání dítěte, které rodiče mají v úmyslu pomocí nich usměrnit, ale mohou mít (měly by mít) i ***preventivní povahu***. Příkladem ***sankcí*** mohou být opatření spočívající v zákazu navštěvovat určité kulturní, sportovní či společenské akce, zákaz navštěvovat určité typy zařízení, zákaz používání některých zařízení (telefon, televize, počítač), zákaz sledování určitých programů nebo navštěvování webových stránek, zákaz styku s určitými osobami (zákaz styku s kamarády), omezení kapesného atd.

Výslovné oprávnění rodiče použít ***přiměřené výchovné prostředky*** neupravoval zákon o právu rodinném (1949) ani zákon o rodině v původním znění (1963). Bylo zakotveno až tzv. velkou novelou zákona o rodině. Toto oprávnění rodičů je však omezeno tím, že rodiče se nesmí dotknout důstojnosti dítěte a jakkoliv ohrozit jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj. Svůj základ má toto ustanovení v Úmluvě o právech dítěte, zejména čl. 16 a 19. Zákon užívá v § 857 pojem ***výchovná opatření*** při usměrňování nezletilého plně nesvéprávného dítěte, viz komentář k tomuto ustanovení. Tento pojem je třeba vyložit ve smyslu výchovných prostředků dle § 884, nikoli jako výchovná opatření ukládaná soudem či orgánem sociálně-právní ochrany dětí dle § 925 či 13 ZSPOD.

Zastoupení dítěte – způsobilost nezletilého k právním jednáním (§ 31 ObčZ), souhlas zákonného zástupce k právnímu jednání nezletilého, kolizní opatrovník

Jedná se o zákonné přímé zastoupení dítěte, které není plně svéprávné. Zákonní zástupci jej zastupují při takových právních jednáních, ke kterým dítě samo není právně způsobilé. Smyslem a účelem této právní úpravy je jednak ***ochrana*** nezletilého dítěte, ale současně v souvislosti s rostoucími schopnostmi dítěte i ***výchovný charakter*** postupného získávání odpovědného rozhodování sám za sebe. Jen takto lze zabezpečit ochranu zájmů nezletilého dítěte. Je to v souladu i s ochranným účelem rodičovské odpovědnosti, kdy jejím smyslem není rozhodovat do osmnácti let za dítě, ale naučit ho samostatně a odpovědně se rozhodovat, aby v okamžiku, kdy nabude plné svéprávnosti, mohlo řídit vlastní záležitosti samo, ve fungující rodině, stále při zachování poradní komunikační podpory rodičů.

Nezletilí, kteří nejsou plně svéprávní, mají částečnou svéprávnost (§ 31). Částečná svéprávnost nezletilých k právnímu jednání vychází z principu, že k právním jednáním, ke kterým mají individuální rozpoznávací a určovací schopnosti, svéprávnost mají a jednají sami. K právním jednáním, která nejsou schopni činit ve vztahu ke své rozumové a volní vyspělosti, svéprávnost nemají a jedná za ně zákonný zástupce. Je-li dítě ke konkrétnímu právnímu jednání svéprávné, jedná platně a pro toto právní jednání není třeba souhlasu nebo jakékoli jiné součinnosti zákonného zástupce. Pokud nemá nezletilý, který není plně svéprávný, rozpoznávací schopnosti, může jeho částečnou svéprávnost doplnit ještě zákonný zástupce svým svolením. Jedná se o situaci, kdy nezletilý jedná sám, ale se souhlasem zákonného zástupce (§ 32). Toto platí s limitem, že nezletilý, který není plně svéprávný, není nikdy způsobilý samostatně jednat v těch záležitostech, k nimž by i jeho zákonný zástupce potřeboval přivolení soudu (§ 36). Jako příklad těchto jednání je třeba jmenovat zejména § 898, který obsahuje katalog jednání, která podléhají schválení soudu.

Povinnost a právo rodičů dítě zastupovat vyplývá z jejich rodičovské odpovědnosti (§ 858). Trvá zásadně tak dlouho, než dítě nabyde samo plné svéprávnosti. Při právních jednáních, ke kterým má dítě svéprávnost (§ 31), jej rodiče nezastupují. I v souvislosti se zastupováním dítěte je třeba zdůraznit ***participační práva dítěte***, které má právo se k záležitostem, které se ho týkají, vyjádřit. Stejně, jako mají orgány veřejné moci povinnost informovat dítě a zjistit jeho názor, i rodiče jsou před rozhodnutím, které se týká dítěte a jeho zájmů, povinni dítěti vše potřebné s ohledem na jeho věk a rozumovou vyspělost, sdělit. Tato koncepce vychází z demokratizace výchovy dítěte, na dítě není pohlíženo jako na pasivní objekt výchovy, ale je zdůrazněno, že se aktivně podílí na rozhodování o sobě. Toto však nelze chápat jako přenášení odpovědnosti za rozhodování na dítě, pouze jako účast dítěte v závislosti na jeho věku a rozumové a volní vyspělosti. Cílem je vychovat dítě, které bude schopné se samostatně a odpovědně rozhodovat. Tento proces je postupný, k výchově odpovědného dospělého ovšem nezbytný. I dítě má potřebu se s rostoucím věkem a zralostí na rozhodování o sobě podílet a je povinností rodičů mu toto umožnit. Právo dítěte vyjádřit svůj názor a právo na to, aby jeho názor byl při rozhodování o něm samém brán v potaz, vychází z Úmluvy o právech dítěte (zejména čl. 12) a výrazně posiluje právní postavení dítěte. Zohledňuje skutečnost, že dítě se vyvíjí postupně. V závislosti na stupni jeho vývoje, zejména rozumového, se zvyšuje i schopnost dítěte samostatně o sobě rozhodovat.

Rodiče jako zákonní zástupci nemohou dle § 458 dítě zastupovat při právním jednání, které se týkají ***vzniku a zániku manželství dítěte*** (zde jedná dítě samo, pokud je starší 16 let, viz § 672), ***výkonu rodičovských povinností a práv dítěte, které je rodičem*** (je-li nezletilé ne plně svéprávné dítě rodičem, je zákonným zástupcem tohoto dítěte druhý rodič nebo poručník) a ***pořízení pro případ smrti nebo prohlášení o vydědění a jejich odvolání***.

Speciální úprava zastupování nezletilého a jeho způsobilosti k právním jednáním v oblasti ***pracovního práva*** je upravena v § 34 a 35. Určitým zásahem do oprávnění rodičů rozhodovat o dítěti a zastupovat jej v tom rámci, kdy dítě samo nemá způsobilost, je úprava obsažená v ZamZ, který zakotvuje speciální povolovací režim při výkonu umělecké, kulturní, sportovní nebo reklamní činnosti dítěte mladšího patnácti let nebo staršího patnácti let, pokud dítě nemá ukončenou povinnou školní docházku, a to až do doby jejího ukončení (§ 121 odst. 1 ZamZ).

Dále jsou rodiče *de facto* omezeni v zastupování plně nesvéprávného dítěte v případech, kdy je zákonem vyžadováno schválení jejich právního jednání soudem (např. § 898). K zastoupení nezletilého plně nesvéprávného dítěte v případě zásahů do jeho integrity srov. komentář k § 93 a násl.

Zastoupení dítěte v občanském soudním řízení

Stejně jako v hmotněprávních jednáních zastupují rodiče dítě také při procesních úkonech nezletilého či spíše v ***soudním řízení*** jako takovém. Rodiče jako zákonní zástupci zastupují dítě ve věcech projednávaných v civilním soudním řízení (§ 22 OSŘ) bez ohledu na skutečnost, zda jde o řízení sporné či nesporné (zvláštní). Co se týče sporného řízení, problematiku samostatného jednání před soudem upravuje § 20 OSŘ s odkazem na hmotněprávní předpisy (samostatně právně jednat může každý v rozsahu, v jakém je svéprávný).

Vyžadují-li to okolnosti případu, může předseda senátu rozhodnout, že ***nezletilé dítě, které není plně svéprávné***, musí být v řízení zastoupeno svým zákonným zástupcem nebo opatrovníkem, i když jde o věc, v níž by jinak ***mohlo jednat samostatně*** (§ 23 OSŘ). Praxe se, právě s ohledem na ochranu nezletilých dětí, poněkud vzpírá přímým dopadům tohoto konstruktu, podle něhož se procesní způsobilost plně odvozuje od způsobilosti k hmotněprávnímu jednání, jež je předmětem řízení. Dochází k tomu, že se téměř vždy postupuje podle § 23 OSŘ a vydává se usnesení, že nezletilá osoba musí být v řízení zastoupena svým zákonným zástupcem.

Smyslem a účelem je vyšší ochrana nezletilého dítěte, jelikož průběh civilního soudního řízení může být mnohem komplikovanější než právní jednání, které je předmětem řízení. Procesní způsobilostí je způsobilost vykonávat v řízení práva a povinnosti účastníka řízení, i například podávat podání (žaloba, důkazní návrhy), nahlížet do spisů, klást otázky svědkům apod. Nelze tedy bez dalšího předpokládat, že pokud nezletilé dítě má hmotněprávní způsobilost k danému jednání, má také plnou procesní způsobilost v řízení, jehož předmětem je dané jednání. Z judikatury se podává, že: *„Z těchto důvodů se Ústavní soud domnívá, že v případě nezletilých dětí by pravidlem měl být závěr, že tyto nemají plnou procesní způsobilost ve smyslu § 20 odst. 1 občanského soudního řádu, přičemž opačný závěr lze přijmout pouze v konkrétních zcela výjimečných situacích a vždy je nutno jej řádně odůvodnit. Ústavní soud si je vědom, že při použití § 22 nebo 23 občanského soudního řádu může vzniknout problém s akceptací podání podaných samotnými nezletilými osobami (poté, co soud rozhodne o tom, že dítě musí být zastoupeno, ať již za aplikace § 22, nebo § 23 občanského soudního řádu). Avšak jak vyplývá z judikatury Ústavního soudu, podání učiněné nezletilým účastníkem řízení, který nemá procesní způsobilost v plném rozsahu, není možno jednoduše ignorovat, ale musí být posouzeno prizmatem nejlepšího zájmu dítěte“* (nález ÚS ze dne 4. 12. 2014, sp. zn. I. ÚS 1041/14).

Omezením rodiče při zastoupení dítěte jsou případy, kdy ***hrozí kolize zájmů*** (§ 892 odst. 3, § 905). Postačí i pravděpodobnost (potencionalita) kolize zájmů. Kolize zájmů může nastat ***nejenom ve vztahu rodič a dítě***, ale i ***mezi společnými dětmi týchž rodičů***. Není rozhodné, zda jde o sourozence plnorodé nebo polorodé. Nevyžaduje se, aby kolize zájmů existovala, postačí, že by k ní mohlo dojít – hrozba kolize zájmů, na rozdíl od obecné úpravy obsažené v § 460. Pro případnou kolizi zájmů postačuje, pokud jsou rodiče účastníci stejného soudního řízení nebo stejného právního jednání jako jejich dítě. V případě, kdy rodiče z důvodu možnosti střetu zájmů nemohou dítě zastoupit, ať již v hmotněprávním či procesněprávním jednání, je třeba, aby soud usnesením jmenoval dítěti opatrovníka. Pro tohoto opatrovníka se v praxi vžil pojem ***kolizní opatrovník***. Zástupce je obecně ten, kdo je oprávněn právně jednat jménem zastoupeného. Je-li zřejmé, že zástupce jedná jménem zastoupeného, vznikají přímo zastoupenému práva a povinnosti. Jedná se o zastoupení přímé.

Péče o jmění dítěte – hospodaření se jměním dítěte, souhlas soudu k právním jednáním, hospodaření s příjmy, použití majetkové podstaty, odevzdání jmění a jeho vyúčtování, opatrovník pro správu jmění dítěte

Také správa jmění dítěte patří do rodičovské odpovědnosti. Zákon v této věci obsahuje mnoho obecných i zvláštních ustanovení (viz § 896 až 905 ObčZ). Z části třetí občanského zákoníku upravující absolutní majetková práva se podává řada povinností a práv, zejména ve vazbě na prostou správu cizího majetku (§ 1405 a násl. ObčZ). K nim by mělo být také přihlédnuto. Správa majetku dítěte by měla být spíše konzervativní. Rodiče by se měli snažit především o zachování majetku dítěte, nikoli o zisk za každou cenu.

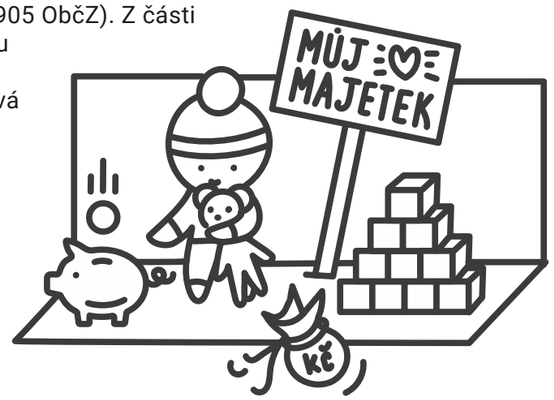

Základní zásadou stanovenou v rámci úpravy rodičovské odpovědnosti je, že rodiče mají povinnost a právo pečovat o jmění dítěte především jako řádní hospodáři (viz § 896 ObčZ). S peněžními prostředky, o kterých lze předpokládat, že nebudou zapotřebí k úhradě výdajů souvisících s majetkem dítěte, musí bezpečně nakládat. To se týká i úspor dítěte, ať už vytvářených na základě dohody rodičů v rámci fungujícího vztahu anebo na základě soudního rozhodnutí (viz § 917 ObčZ).

Při právním jednání, které se týká jednotlivé součásti jmění dítěte, vystupují rodiče jako jeho zástupci (viz výše).

Poruší-li rodiče povinnost pečovat o jmění dítěte jako řádní hospodáři, nahradí dítěti škodu z toho vzniklou společně a nerozdílně (jedná se o zákonnou solidaritu).

Je-li již během trvání správy jmění z okolností zřejmé, že správa je značně obtížná a rodiče ji vykonávají řádně, soud jim na návrh přizná přiměřenou roční, popřípadě jinak časově určenou odměnu za správu jmění (viz § 903 odst. 2 ObčZ).

Jde-li o poměry mezi rodiči navzájem, zákon klade důraz na dohodu rodičů; nedohodnou-li se rodiče o podstatných věcech při péči o jmění dítěte, rozhodne na návrh rodiče soud (§ 897 ObčZ).

Zvláštní ustanovení upravuje nutnost schválení takových právních jednání rodičů soudem (viz § 898 ObčZ, výčet je demonstrativní):

a) která se týkají existujícího i budoucího jmění dítěte nebo jednotlivých součástí tohoto jmění, ledaže se jedná o běžné záležitosti nebo o záležitosti sice výjimečné, ale týkající se zanedbatelné majetkové hodnoty;

b) kterými se:

- nabývá nemovitá věc nebo její část a kterým s ní nakládá,
- zatěžuje majetek jako celek nebo jeho nikoli nepodstatnou část,
- nabývá dar, dědictví nebo odkaz nikoli zanedbatelné majetkové hodnoty, nebo takový dar, dědictví nebo odkaz odmítá, nebo takový dar nebo dar představující nikoli nepodstatnou část jeho majetku poskytuje,
- uzavírá smlouvu zavazující k opětovnému dlouhodobému plnění, smlouvu úvěrovou nebo obdobnou nebo smlouvu týkající se bydlení, zejména nájmu.

Příklad:

Nezletilá Eva zdědila po babičce chalupu. Její rodiče však nemají na údržbu nemovitosti peníze, a proto se rozhodli chalupu prodat. Kupní smlouvu mohou za Evu jako zákonní zástupci podepsat. Aby smlouva nabyla účinnosti, je třeba, aby byla schválena soudem péče o nezletilé (viz § 466 a násl. ZŘS) a aby byla kupní cena v zájmu Evy např. složena na účet v bezpečném peněžním ústavu s tím, že výběr peněz by byl vázán na souhlas soudu.

Zákon o stavebním spoření (zákon č. 96/1993 Sb.) v této návaznosti jako lex specialis stanoví, že k uzavření či změně smlouvy o stavebním spoření za nezletilé nesvéprávné dítě nepotřebuje jeho zákonný zástupce souhlas soudu s tím, že se toto právní jednání považuje za běžnou záležitost při správě jmění dítěte (§ 5 odst. 12 cit. zák.). Obdobné pravidlo platí pro ukončení smlouvy, pokud nebylo po dobu 6 let od uzavření smlouvy nakládáno s uspořenou částkou (viz § 5 odst. 13 cit. zák.).

Jiné ustanovení upravuje problematiku příjmů, resp. zisku z majetku dítěte (§ 899 až 900 ObčZ). Pravidlo zní, že to, co rodiče získají použitím majetku dítěte, nabývá dítě. Příjmy z majetku dítěte, které rodiče nepoužijí k řádné správě jeho majetku (zisk), použijí nejprve k výživě dítěte (i bez souhlasu soudu). Je-li toho třeba, mohou rodiče poté použít zbývající zisk z majetku dítěte jako jeho příspěvek na vlastní výživu rodičů a výživu nezletilého sourozence dítěte, pokud s dítětem žijí v rodinné domácnosti, ledaže je z důležitých důvodů nezbytné zachovat je pro dítě na dobu po nabytí svéprávnosti.

Odlišný režim je stanoven pro majetkovou podstatu. Zákon stanoví, že majetek dítěte mohou rodiče se souhlasem soudu použít k výživě vlastní a sourozence dítěte jen tehdy, jestliže by bez zavinění osob, které mají vyživovací povinnost k dítěti (tj. rodičů či dalších příbuzných v řadě přímé), vznikl výrazný nepoměr mezi poměry dítěte a poměry povinných osob.

Zvláštní ustanovení je zakotveno ve vazbě na možnost ohrožení majetkových zájmů dětí (§ 905 odst. 1 ObčZ), kdy soud jmenuje i bez návrhu opatrovníka pro správu jmění dítěte (viz § 948 ObčZ), zejména jsou-li tu společná majetková práva rodičů a dítěte nebo dítěte a jeho sourozence, resp. rozsáhlý majetek. V rozsahu povinností a práv opatrovníka pro správu jmění dítěte jsou rodiče ve výkonu povinností a práv ve vztahu ke jmění dítěte omezeni *ex lege*.

Příklad:

Malý Adam zdědil po svém otci, který byl uznávaný a zámožný výkonný umělec, veškerý majetek, neboť byl jeho jediné dítě. Protože měla Adamova matka pouze základní vzdělání, bylo třeba jmenovat dítěti majetkového opatrovníka z řad specializovaných advokátních kanceláří, vymezit rozsah spravovaného jmění a stanovit jasná pravidla pro jeho správu.

Vyživovací povinnost – vyživovací povinnost mezi předky a potomky, kritéria pro stanovení výše výživného, rozsah vyživovací povinnosti, nevyvratitelná domněnka o příjmu povinného, tvorba úspor, záloha na výživné, výživné neprovdané matky a těhotné ženy

Vyživovací povinnost rodičů k dětem nabývá na významu, neboť roste počet rozvodů a rozchodů rodičů nezletilých dětí, a tím také narůstá procento osamělých rodičů pečujících o nezletilé děti, tedy samoživitelů. Pro mnohé je právní úprava založená na právu dítěte na stejnou životní úroveň jako jeho rodiče nedosažitelným ideálem, a to zejména z důvodů, které v praxi přináší zjišťování příjmů a majetkových poměrů povinných a zejména výkon rozhodnutí. Také skutečnost, že se řada povinných dostává, ať už z objektivních, či subjektivních důvodů, na hranici chudoby, situaci dětí ztěžuje.

Právní úprava navazuje na předchozí, a to zejména z roku 1998, která zavedla mnohé novinky, především upustila od spotřebního charakteru výživného s tím, že zavedla pojem právo na stejnou životní úroveň, právo na úspory, nevyvratitelnou domněnku příjmu u povinných apod. Občanský zákoník jde ještě dále: s ohledem na rodinnou solidaritu a odpovědnost rodičů za výchovu a péči o děti vůbec výslovně stanoví, že hledisko práva na stejnou životní úroveň předchází hledisku odůvodněných potřeb (viz § 915 odst. 1 ObčZ). Navíc zákon zdůrazňuje právo nezletilého ne plně svéprávného dítěte na zachování jeho vlastního majetku tím, že stanoví, že dítě má zásadně právo na výživné i tehdy, má-li vlastní majetek (viz § 912 ObčZ).

Vznik vyživovací povinnosti rodičů k dětem je dán založením statusového poměru rodič – dítě (tj. u matky narozením, u otce uplatněním jedné ze tří domněnek otcovství, u obou pak osvojením; statusové rozsudky jsou konstitutivní). Vyživovací povinnost vzniká *ex lege*, a pokud je o ní rozhodováno soudem, rozhodnutí je deklaratorního charakteru. Výživné je zásadně trvalým obsahem rodinněprávního poměru rodič – dítě, bez ohledu na existenci či rozsah rodičovské odpovědnosti či zletilosti anebo svéprávnosti dítěte (viz § 859 ObčZ).

K základním předpokladům pro uplatnění vyživovací povinnosti rodičů k dětem patří zejména:

a) stav odkázanosti na výživu na straně dítěte (viz § 913 ObčZ); lze říci, že u nezletilých ne plně svéprávných dětí tento stav vyplývá z povahy věci, nezralosti a závislosti na rodičích; lze ho presumovat, není-li prokázán opak; hledisko odůvodněných potřeb *ex lege* ustupuje hledisku stejné životní úrovně (§ 915 odst. 1 ObčZ), právu na úspory (§ 917 ObčZ), zásadě ochrany vlastního majetku dítěte (viz § 912 ObčZ) apod.; vždy bude záležet na celé řadě okolností

b) schopnosti, možnosti a majetkové poměry rodičů umožňující plnit výživné, včetně potencionality (§ 913 ObčZ)

c) soulad poskytování výživného s dobrými mravy, resp. nikoli zjevné zneužití práva, zejména u zletilých dětí (§ 1 odst. 2, § 2 odst. 3 a § 8 ObčZ)

Právní úprava vyživovací povinnosti rodičů k dětem modifikuje stav odkázanosti na výživu jako základní předpoklad pro vznik či trvání této povinnosti, neboť konstatuje, že hledisko práva dítěte na stejnou životní úroveň se svými rodiči předchází hledisku odůvodněných potřeb dítěte (viz § 915 odst. 1 ObčZ) a že za odůvodněné potřeby dítěte lze považovat i tvorbu úspor (viz § 917 občZ). Zákon také zdůrazňuje právo nezletilého nesvéprávného dítěte na zachování jeho vlastního majetku. Stanoví, že dítě

má zásadně právo na výživné i tehdy, má-li vlastní majetek, ale zisk spolu s příjmem z výdělečné činnosti nestačí k jeho výživě (viz § 912 ObčZ).

Míra potřeb dítěte je závislá zejména na:

- věku; jiné potřeby má dítě útlého věku a jiné např. dítě dospívající či vysokoškolák; u dítěte útlého věku (kojence) je nutné za odůvodněné potřeby v souladu s judikaturou považovat i náklady na výbavičku (tj. dětské prádlo, nánožník, kočárek, postýlku)
- zdravotním stavu (léky, lázně, ozdravovny, klimatické pobyty, ortopedické pomůcky, rovnátka, očkování apod.)
- fyzické a duševní vyspělosti
- způsobu přípravy na budoucí povolání (problematika soukromých škol i školek, různého nadstavbového studia, dalších vysokých škol apod., ale i zaopatření dítěte v internátu apod.)
- zálibách a zájmech
- skutečnosti, zda dítě žije s jedním z rodičů či nikoli (je např. v pěstounské péči, u prarodičů, v ústavní výchově), zda je vychováváno ve střídavé péči apod.
- faktu, zda dítě pobírá např. sirotčí důchod či jiné dávky
- tom, zda jsou potřeby dítěte kryty také z přídavků na děti apod.

Při zkoumání potřeb oprávněného dítěte je nutné vzít do úvahy nejen potřeby obvyklé, pravidelně se vyskytující, ale i potřeby vyskytující se jen někdy, např. v době letních prázdnin. Avšak pokud by došlo k podstatné změně poměrů, tj. např. k trvalému zhoršení zdravotního stavu dítěte, mohlo by dojít ke zvýšení výše měsíční či jinak stanovené platby výživného (viz § 923 odst. l ObčZ).

Schopnosti, možnosti a majetkové poměry povinného

Velmi obecná úprava klade vysoké nároky na rozhodovací praxi, a to nejen ohledně stanovení výše výživného, ale také zejména pokud jde o zjišťování možností, schopností a majetkových poměrů povinných rodičů, což jsou posuzovaná kritéria na straně povinného (viz § 913 ObčZ). Schopnosti jako subjektivní kategorie, možnosti jsou chápány jako objektivní kategorie. Konkrétně je nutné zohlednit věk, zdravotní stav, vzdělání, manuální zručnost, pracovní návyky a pracovní zkušenosti, flexibilitu, adaptabilnost, ochotu dojíždět za prací, event. se stěhovat, vykonávat méně placenou či nekvalifikovanou práci, podstoupit rekvalifikaci, sociální (ne)zralost povinného rodiče, nepříznivou situaci na trhu práce, vysokou nezaměstnanost v regionu apod. (viz I. ÚS 527/2006) a s tím mnohdy související práci načerno, v příhraničí atd. Je-li rodič zaměstnán, zpravidla se zjišťuje průměr jeho příjmů za určité časové období (obvykle posledních šest až dvanáct měsíců).

S ohledem na změněné ekonomické podmínky po roce 1989 nabyly na významu příjmy rodiče z jiné než závislé činnosti, tj. zejména podnikání, a jejich zjišťování. Občanský zákoník rozšiřuje aplikovatelnost nevyvratitelné domněnky příjmu i na jiné osoby než povinné mající příjmy z jiné než závislé činnosti, tedy na kterékoli povinné, které nedostály své zákonné povinnosti prokázat rozhodné skutečnosti (viz § 916 ObčZ). Je tak stanoveno, že neprokáže-li v řízení o vyživovací povinnosti rodiče k dítěti nebo o vyživovací povinnosti jiného předka k nezletilému dítěti, které nenabylo plné svéprávnosti, osoba výživou povinná soudu řádně své příjmy předložením všech listin a dalších podkladů pro zhodnocení majetkových poměrů a neumožní soudu zjistit ani další skutečnosti potřebné pro rozhodnutí zpřístupněním chráněných údajů, platí, že průměrný měsíční příjem této osoby činí pětadvacetinásobek částky životního minima jednotlivce podle jiného právního předpisu (viz zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu).

Možnost zkoumání majetkových poměrů povinného umožňuje soudu komplexně posuzovat jeho životní úroveň. Jmění povinného může sestávat z majetkových podstat, výnosů z nich, akcií, nemovitostí, z movitých věcí pak mohou majetek povinného tvořit zejména luxusní auta, sportovní vybavení. Při zjišťování majetku povinného bude zejména záležet na aktivitě osoby oprávněné, resp.

druhého rodiče, zda na tyto skutečnosti soud upozorní, byť je řízení ve věci péče o nezletilé ovládáno zásadou vyšetřovací. V komplikovaných případech soud nařídí znalecký posudek.

Při určení rozsahu vyživovací povinnosti rodičů k dětem se přihlíží také k tomu, který z rodičů a v jaké míře o dítě osobně pečuje (viz § 913 odst. 2 věta druhá ObčZ). Ačkoli zákon uvádí termín „přihlíží", lze výkon osobní péče o dítě zásadně postavit na roveň finančnímu zabezpečení výživy dítěte v nejširším slova smyslu. Kritérium osobní péče o dítě se uplatní nejen u nezletilých dětí útlého věku, ale i u dětí zletilých, např. invalidních, se zvláštními potřebami.

Pokud spolu rodiče dítěte (nezletilého i zletilého) žijí, přihlédne se popřípadě i k péči o společnou rodinnou domácnost (viz § 913 odst. 2 *in fine* ObčZ).

Stanovování výše výživného je velmi náročná činnost, neboť zákon nezná objektivizaci výživného, minimální ani maximální výživné. Je tak třeba vycházet z celé řady obecných ustanovení (možnosti, schopnosti, majetkové poměry versus odůvodněné potřeby a majetkové poměry, viz výše) a zejména je třeba důkladně zjistit skutkový stav.

Základní pravidlo zní, že životní úroveň dítěte má být zásadně shodná s životní úrovní rodičů a že toto hledisko předchází hledisku odůvodněných potřeb dítěte (§ 915 odst. 1 ObčZ). Pokud spolu rodiče dítěte nežijí a jejich životní úroveň je značně rozdílná, lze mít za to, že dítě má právo podílet se na životní úrovni toho z rodičů, jehož životní úroveň je vyšší (s ohledem na blaho dítěte). Judikatura správně dovozuje, že vysoce nadprůměrnému příjmu rodiče je adekvátní i vysoce nadprůměrná výše výživného. Nicméně, ke každé věci je třeba přistupovat s ohledem na její specifika a zohledňovat i jiná kritéria a zásady, resp. poměřovat hodnoty (viz IV. ÚS 650/95).

Zákon umožňuje za odůvodněné potřeby dítěte považovat i tvorbu úspor, aniž účel úspor stanoví (viz § 917 ObčZ). Správa úspor dětí je věcí obou rodičů dítěte, ať už spolu žijí či nikoli.

S ohledem zejména na zahraniční zkušenosti ve věci objektivizace výživného byla v poměrně nedávné době (2010) týmem ministerstva spravedlnosti vypracována doporučená výchozí rozmezí pro stanovení výše výživného za účelem sjednocení rozhodovací praxe soudů v otázkách výživného na nezaopatřené děti (dále tabulka).

Na rozdíl od zahraničních modelů nediferencuje tabulka mezi povinnými s ohledem na výši jejich příjmu, nezohledňuje počet vyživovacích povinností, resp. jejich druh. Tabulka je určena pro standardní situace (cca 80 % rozcházejících se párů), tedy pro povinné s příjmy zejména ze závislé činnosti s nejvýše třemi vyživovacími povinnostmi, kdy je doporučeno stanovit výživné při dolní hranici. Stojí na třech zásadách, a to má-li rodič nezaopatřené děti, je jeho povinností se o ně postarat; výživné má přednost před leasingem a hypotékou; dítě má právo podílet se na životní úrovni rodičů, i kdyby rodič neměl reálné příjmy.

Jde-li o příjem povinného, vychází se z čistého příjmu povinného zjišťovaného jako průměr za posledních 6 až 12 měsíců. Děti jsou rozděleny do pěti věkových kategorií dle věku.

Věk dítěteDíl z příjmu připadající na výživné

Věk dítěte	Díl z příjmu připadající na výživné
0–5 let	11–15 %
6–9 let	13–17 %
10–14 let	15–19 %
15–17 let	16–22 %
18 a více let	19–25 %

Tabulka má pouze doporučující ráz, tedy umožňuje zohlednit různá specifika konkrétní věci, např. realitu vážného zdravotního postižení, vícero vyživovacích povinností různého druhu, rozsáhlý majetek, který nepřináší obvyklé výnosy, mimořádně vysoké příjmy povinného, který z výchovných důvodů preferuje standardní výši výživného (jak na spotřebu, tak na úspory dítěte) a investice, a sleduje tak i dlouhodobá hlediska.

Výživné se platí zásadně v pravidelných opětujících se částkách, které jsou splatné vždy na měsíc dopředu, pokud soud nerozhodl jinak, či nebyla uzavřena dohoda odklánějící se od tradičního pojetí plateb výživného (viz § 921 ObčZ). Pokud vznikne na straně oprávněného nepředvídaná potřeba např. v souvislosti s operací, rekonvalescencí, lze rozhodnout o platbě navíc, a to v podobě jednorázové částky či splátek. Situaci, kdy je třeba zohlednit jednorázovou potřebu, je třeba odlišit od podstatné změny poměrů na straně oprávněného, která zakládá možnost soudu změnit výši pravidelných měsíčních či jiných pravidelných plateb (viz § 923 ObčZ).

Zákon také umožňuje zálohování výživného rodičem (§ 918 ObčZ), což znamená, že v řízení o vyživovací povinnosti rodiče k dítěti může v případech hodných zvláštního zřetele soud uložit osobě výživou povinné, aby složila zálohu na výživné splatné v budoucnu; poskytnuté výživné přechází do vlastnictví dítěte postupně k jednotlivým dnům splatnosti výživného a na složenou zálohu se hledí jako na majetek povinného. Složením zálohy se povinný své vyživovací povinnosti nezprostí.

Příklad:

Pan Adam nikdy řádně neplnil svoji vyživovací povinnost ke třem dětem. Nepracoval a jeho majetkové poměry byly nuzné. Když se Eva dozvěděla, že Adam zdědil velký majetek po svém strýci, navrhla, aby soud uložil Adamovi složit zálohu na výživné splatné v budoucnosti. Protože neví, jak dlouho bude na straně dětí stav odkázanosti na výživu, požaduje částku, kterou konzultovala se znalcem z oboru ekonomie v takové výši, která by vystačila i na dobu vysokoškolských studií dětí s přihlédnutím k možné inflaci apod.

Zálohování výživného rodičem je třeba odlišit od zálohování výživného státem, které upravují mnohé zahraniční úpravy, např. slovenská či rakouská.

Výkon rodičovské odpovědnosti po rozvodu manželství (§ 906 ObčZ) – výlučná, střídavá a společná péče o dítě

Přehledově jsou informace o výkonu rodičovské odpovědnosti po rozvodu manželství popsány v kapitole Právo manželské – Výkon rodičovské odpovědnosti po rozvodu manželství. Zde se jimi budeme zabývat detailněji.

Zákon nemůže stanovit a také nestanoví žádný model pro rodinný život. Proto je nutno ke každému rozhodování přistupovat individuálně, ve vazbě na specifika té které věci. Lze souhlasit s názorem Ústavního soudu, že: *„Z ústavněprávního pohledu není možné nadřazovat modely fungování vztahů mezi oddělenými rodiči a nezletilými dětmi, které mají orgány veřejné moci zažité, nad zájem dítěte, který je definován v čl. 3 Úmluvy o právech dítěte. Tyto modely, jakkoliv jsou v mnoha případech přínosné a použitelné, nemohou postihovat situaci každého jednotlivého nezletilého dítěte. Je proto věcí obecných soudů, aby při zohledňování všech konkrétních okolností daného případu a z nich vyplývajícího zájmu dítěte, který musí být vždy předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy nebo správními orgány, rozhodly o konkrétní podobě nejvhodnějšího uspořádání vztahu mezi rodiči a dětmi. Na tom nemůže nic měnit ani to, že se rodiče nejsou schopni na takovémto uspořádání sami dohodnout. To je dáno především tím, že dítě samo je bytostí jedinečnou, nadanou nezadatelnými, nezcizitelnými, nepromlčitelnými a nezrušitelnými základními právy a svobodami, a tedy bytostí, které by se mělo dostat při jejím vývinu toho nejlepšího, totiž toho, aby uvedené atributy nezůstaly prázdnými slovy“* (Nález ÚS ze dne 20. 1. 2005, sp, zn. II. ÚS 363/03).

Také ve vazbě na judikaturu ESLP je třeba zdůraznit, že žádný z rodičů nemá přednostní právo na péči o dítě (věc *Dostál vs. Česká republika*, č. 26739/04, § 55, věc *Sarican vs. Německo*, č. 14833/08, oddíl I.).

Ve vztahu k formám péče a neexistence jejich pořadí (priority) se ÚS vyjádřil takto: *„Péče o dítě po odluce rodičů je ze zákona zajištěna prostřednictvím čtyř forem výchovy – výlučnou péčí jednoho z rodičů, střídavou péčí, společnou péčí, popř. péčí osobou odlišnou od rodičů. Žádná priorita některé z uvedených forem ze zákona (§ 907 odst. 1 obč. zák.) nevyplývá, ačkoliv se na toto téma vedly dlouhodobé diskuze před přijetím „nového“ občanského zákoníku. V případě společné či střídavé péče je rovnoměrný podíl na péči o dítě zajištěn již rozhodnutím o jedné z těchto forem. U výlučné péče je nutné zohlednit uvedená východiska nejlepšího zájmu dítěte a upravit styk druhého rodiče s dítětem v odpovídajícím rozsahu, aby byla rovnoměrná péče matky i otce o dítě zajištěna“* (Nález ÚS ze dne 21. 11. 2017, sp. zn. IV. ÚS 1921/17).

Rozhodnutí o svěření dítěte do péče je třeba opřít o relevantní argumenty ukazující na řešení v nejlepším zájmu dítěte. Jak poznamenal ÚS: *„…krajský soud nezohlednil všechny okolnosti daného případu a rozhodnutí nesplňuje požadavky kladené na řádné odůvodnění, které má zaručit transparentnost a kontrolovatelnost činnosti soudních orgánů a zamezit potenciální libovůli při rozhodování. Součástí ústavních záruk spravedlivého (řádného) procesu, vyplývajících zejména z čl. 36 odst. 1 Listiny a čl. 6 odst. 1 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod, je požadavek náležitého odůvodnění soudních rozhodnutí“* (Nález ÚS ze dne 14. 1. 2020, sp. zn. I. ÚS 3241/19).

Dalším důležitým faktorem pro rozhodování soudu je, že hlavní zodpovědnost za nalezení vhodného řešení leží na rodičích. Takto posuzuje rozsudky obecných soudů i Ústavní soud. Z jeho rozhodnutí se podává, že: *„Z rozsudku Městského soudu v Praze je patrné, že při svém rozhodování věnoval nejlepšímu zájmu dítěte potřebnou pozornost a své závěry v tomto ohledu také přiměřeně odůvodnil. (…) má-li se nezletilý zdárně vyvíjet, potřebuje k tomu intenzivní výchovné působení ze strany obou rodičů, od nichž se vyžaduje, aby byli schopni rozumné společné komunikace a spolupráce, aby mohly být co nejlépe zajištěny potřeby nezletilého. Ústavní*

soud pak způsob, kterým odvolací soud vymezil zájem nezletilého stěžovatele, považuje za dané situace za ústavně konformní. Z odůvodnění napadeného rozhodnutí vyplývá, že soud se danou věcí řádně zabýval, rozvedl, jakými úvahami se při svém rozhodování řídil a své rozhodnutí logicky, srozumitelně a přezkoumatelným způsobem odůvodnil. Závěrem si Ústavní soud dovoluje poznamenat, že jakkoliv mohou být obecné soudy při úpravě styku rodičů a dětí vedeny těmi nejlepšími úmysly, není v jejich silách, aby bez patřičné snahy obou rodičů vytvořily dítěti zcela harmonické výchovné prostředí, jelikož toto se vždy primárně odvíjí od vztahů mezi rodiči. Této své zodpovědnosti by si tedy rodiče měli být vědomi a tomu by také měli přizpůsobit své vzájemné vztahy při hledání kompromisního řešení k vytvoření ideálního výchovného prostředí pro své dítě" (Usnesení ÚS ze dne 30. 4. 2014, sp. zn. III. ÚS 650/14).

Dále také: *„Jakkoliv lze chápat postoje rodiče, který nebyl v řízení úspěšný, nezbývá než konstatovat, že v těchto případech je především věcí rodičů, aby po vzájemné dohodě umožnili dítěti co nejširší kontakt s oběma rodiči, neboť žádný soud nemůže svým obecným výrokem zajistit bezproblémové fungování vzájemných rodinných vztahů. Vývoji nezletilých dětí především nijak neprospívá dlouhý spor rodičů, navíc doprovázený nezbytností znaleckých posudků, do nějž jsou nezletilí nesporně zataženi a který fakticky nemůže být uspokojivě vyřešen orgány státu"* (Nález ÚS ze dne 17. 3. 2015, sp. zn. IV. ÚS 106/15).

Osobní péče jednoho z rodičů

Soud může rozhodnout o tom, že o dítě bude po rozvodu pečovat jen jeden z rodičů. Druhý rodič zůstává i nadále nositelem a vykonavatelem rodičovské odpovědnosti, spolurozhoduje o významných záležitostech dítěte (§ 877) a má právo na styk s dítětem, nebylo-li soudem stanoveno jinak (§ 887 a násl.).

Střídavá péče

Střídavá péče znamená, že dítě žije po určitý časový úsek s každým z rodičů. Ze zákona nevyplývá, v jakých časových intervalech by se měla střídavá výchova realizovat. Ani zde není možné stanovit uměle model. Pro stanovení intervalů je třeba zohlednit zejména individuální potřeby dítěte. Doba, po kterou bude dítě svěřováno do péče jednoho nebo druhého rodiče, je závislá zejména na věku dítěte, jeho osobnosti, vztahu ke každému z rodičů apod. Dítěti by měl zůstat zachován okruh jeho kamarádů a možnost pravidelně realizovat mimoškolní aktivity. Intervaly nemusí být stejné. Střídavá péče se tak může svým rozsahem fakticky blížit velmi rozsáhlému styku s nepečujícím rodičem.

Při volbě střídavé péče je třeba zdůraznit ***zájem dítěte***, nikoli zájem rodičů, resp. jednoho z rodičů. Obecně je dán zájem dítěte na tom, aby rozvodem nepřicházelo o jednoho z rodičů. Jak vyplývá z judikatury ÚS: *„Při posuzování nejlepšího zájmu dítěte tedy nelze postupovat podle předem daného schématu, přičemž střídavá péče nemůže být paušálně využívána jako forma "spravedlivého" rozdělení péče o dítě mezi oba rodiče. Stejně tak pochopitelně nelze možnost střídavé výchovy automaticky a bez důkladného posouzení případu odmítat. Zájem a potřeby konkrétního dítěte je proto třeba posuzovat v každém jednotlivém případě zvlášť a se snahou o minimalizaci negativních důsledků pro dítě. To potvrzuje i Komentář Výboru OSN pro práva dítěte, jímž interpretoval čl. 3 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte: „Koncept nejlepšího zájmu dítěte je flexibilní a adaptabilní. Měl by být přizpůsoben a definován individuálně s ohledem na specifickou situaci, v níž se dítě či děti, jichž se věc týká, nachází, přičemž pozornost by měla být věnována jejich osobním poměrům, situaci a potřebám. V rámci individuálních rozhodnutí musí být nejlepší zájem dítěte hodnocen a stanoven ve světle specifických okolností konkrétního dítěte"* (Nález ÚS ze dne 17. 3. 2015, sp. zn. IV. ÚS 106/15).

S přihlédnutím k požadavku zákona, že rozhodnutí o jakékoli, *nota bene* o střídavé péči, musí být ***v zájmu dítěte***, se domníváme, že pokud rodiče nejsou schopni dohodu o střídavé péči uzavřít, soud se musí zabývat důvody odmítavého stanoviska a bedlivě posoudit, zda ***autoritativní rozhodnutí o střídavé péči proti vůli jednoho z rodičů bude v konkrétní věci v zájmu dítěte***. S ohledem

na dlouhodobější hledisko a zájem dítěte se jeví vhodným pro dosažení dohody učinit vše, co procesní normy a zejména zákon o mediaci umožňuje (viz výše). K problematice nařízení střídavé péče proti vůli jednoho z rodičů se vyjadřoval několikrát Ústavní soud. Bylo např. konstatováno, že: *„Zájmem dítěte nepochybně je, aby bylo především v péči obou rodičů, a není-li to možné, pak toho z rodičů, který k tomu má lepší předpoklady, mimo jiné uznává roli a důležitost druhého rodiče v životě dítěte a je přesvědčen, že i ten druhý je dobrým rodičem. Jestliže soudy opřely svá rozhodnutí o tvrzení, resp. nesouhlas matky a tento nesouhlas byl ve skutečnosti jedinou překážkou pro výrok o střídavé výchově nezletilého (jako znalcem deklarované optimální variantě, zcela vyhovující zájmu dítěte), pak jej musí i bez návrhu podrobit zkoumání a učinit předmětem dokazování. Nesouhlas matky se střídavou péčí může být relevantní pouze tehdy, je-li vybudován na důvodech, jež jsou způsobilé intenzivním způsobem negativně zasahovat do zájmu dítěte. Soud nemusí takové dokazování provádět, je-li nesouhlas rodiče založen jen na zjevně iracionálním nebo nepřezkoumatelném důvodu. Jestliže půjde o tento iracionální či nepřezkoumatelný důvod, anebo bude v řízení prokázáno, že jde o nesouhlas spočívající na důvodu prokazatelně nemajícím negativní vliv na zájem dítěte, nemohou soudy na tomto nesouhlasu vystavět rozhodnutí, kterým návrhu na svěření dítěte do střídavé (společné) péče nevyhoví"* (Nález ÚS ze dne 23. 2. 2010, sp. zn. III. ÚS 1206/09).

Ústavní soud také dovodil, že *„svěření dítěte do střídavé výchovy rodičů nesmí být ústupkem jejich vzájemné rivalitě, ale vyjádřením kvalitního a pozitivního vztahu rodičů k dítěti; to předpokládá toleranci, vyspělost a dobrou vůli všech zúčastněných"* (Nález ÚS ze dne 27. 1. 2005, sp. zn. I. ÚS 48/04). Ke kvalitě komunikace se vyjádřil také v tomto rozhodnutí: *„odvolací soud postavil své rozhodnutí na premise, že absence kvalifikované komunikace mezi rodiči – tedy neexistence schopnosti toho kterého rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem – je (tedy vždy) překážkou střídavé výchovy. Takto pojatý názor však Ústavní soud shledává protiústavním, a to z více důvodů. Při platnosti uvedené premisy odvolacího soudu (o nemožnosti nařízení střídavé výchovy v případě neexistence kvalifikované komunikace mezi rodiči) by tedy k eliminaci střídavé výchovy postačilo pouze jednostranné, iracionální, svévolné, účelové odmítání kvalifikované komunikace rodiče, který má dítě ve své výlučné péči, s druhým rodičem"* (Nález Ústavního soudu ze dne 18. 8. 2010, sp. zn. I. ÚS 266/10).

Ústavní soud komentuje problematiku nedostatečné komunikace rodičů, když zdůrazňuje, že *„i sebevíce ukřivděný člověk si musí přiznat, že dítě má právo poznat skutečně a pořádně oba své rodiče, mít možnost trávit s každým z nich čas a vyrovnat se třeba i s tím, že jeho rodič není dokonalý. Vede-li jeden rodič své dítě k nenávisti či zapření druhého rodiče, učí ho vlastně nenávisti k sobě samému. Stát má přitom odpovědnost prostřednictvím svých orgánů vést rodiče ke konstruktivnímu řešení krize jejich rodiny a k respektu k rodičovství druhého rodiče"* (Nález ÚS ze dne 26. 7. 2017, sp. zn. I. ÚS 1079/17).

Vedle nedostatečné komunikace se judikatura v současné době zabývá i vzdáleností bydlišť rodičů. V této souvislosti ÚS došel k závěru, že *„lze uvažovat ve výjimečných případech o nesvěření dítěte do střídavé péče v případech, kdy rodiče, jež jinak naplňují relevantní kritéria ve zhruba stejné míře, žijí ve velmi velké vzdálenosti od sebe, a to zejména v případech, kdy by tato velká vzdálenost mohla zásadním způsobem narušit školní docházku*

dítěte či jeho rozvoj prostřednictvím mimoškolních aktivit nebo rozmělnit jeho vazby v daném sociálním prostředí" (Usnesení ÚS ze dne 15. 5. 2018, sp. zn. II. ÚS 4029/17). V těchto případech musí být prokázáno, že je v nejlepším zájmu dítěte, aby v případě realizace střídavé péče za podmínky vzdálených bydlišť rodičů bylo dítě schopno se začlenit do dvou školních kolektivů, a to i v případě, že obě školy budou mít jiné vzdělávací osnovy. Střídavá péče za nastolené situace však nebude vhodná zejména pro nezletilé děti, které jsou uzavřené, stydlivé, nebo naopak pro děti, které jsou výrazné, v kolektivu nepřehlédnutelné a posléze by se snáze mohly stát obětí šikany. V těchto případech je třeba zohledňovat především psychickou odolnost konkrétního nezletilého dítěte, které bude za takové situace vystaveno permanentnímu střídání školního prostředí, rozdílným učebním nárokům a dále tomu, že se bude moci těšit z volnočasových aktivit prakticky jen polovičně. S výše uvedenými důvody však nesmí být nakládáno tak, že každý nástup do první třídy bude mít za důsledek zrušení střídavé péče. Ústavní soud se vymezil vůči rozhodnutí odvolacího soudu, který nevhodnost střídavé péče založil na skutečnosti, že nezletilé dítě *„začne navštěvovat první třídu základní školy a že (zřejmě) bude mít zájmovou činnost"* (Nález Ústavního soudu ze dne 15. 3. 2016, sp. zn. III. ÚS 2298/15). Takovýto důvod dle názoru ÚS nemůže hrát jakoukoliv roli, jelikož se vztahuje na všechny děti nastupující do povinné školní docházky a v případě jeho aplikace by pak došlo ke zjevnému porušení principu rovnosti rodičů a střídavá péče by tak byla prakticky neuskutečnitelná.

Společná péče

Společná péče byla jistým nepochopením zahraničních úprav. „Joint custody" či „gemeinsame Obsorge" znamená v zahraničí, že ani po rozvodu manželství neztrácí rodič, kterému nebylo dítě svěřeno do přímé výchovy (ve smyslu péče o dítě), právo rozhodovat o podstatných záležitostech týkajících se dítěte. Společná péče v pojetí občanského zákoníku ***znamená, že zde není detailní rozhodnutí o osobní péči o dítě***. V případě takového rozhodování v souvislosti s rozvodem manželství je výsledkem řízení o úpravě poměrů k nezletilým dětem pro dobu po rozvodu to, že poměry dítěte, včetně vyživovací povinnosti, pro dobu po rozvodu, nebudou konkretizovány a že oba rodiče i nadále veškerou, i osobní péči o dítě, vykonávají společně. Souhlasíme se Šimáčkovou, že tato forma není pouze okrajová, ale stále více nabývá na významu, když *„minimalizuje zásahy státu do rodinného života"* (Šimáčková, in Melzer/Tégl a kol. Komentář OZ IV Leges, s. 1623) a nejvíce odráží zásadu rovné péče rodičů.

Svěření dítěte do společné péče je možné např. za situace, kdy je dítě blízko věku zletilosti, již nežije s rodiči v rodinné domácnosti, samo se živí nebo studuje mimo místo svého bydliště, v cizině apod. Dále je toto uspořádání možné tehdy, jestliže rodiče po rozvodu zůstávají bydlet v jednom bytě či domě a jsou na všem, včetně výživy dítěte dohodnuti. V současné době se v souvislosti s rozvojem tzv. Cochemské praxe v České republice objevují dohody rodičů o tomto uspořádání poměrů dítěte poměrně často, protože rodičům vyhovuje operativní domlouvání se o péči o dítě.

Je třeba zdůraznit, že o společné péči nemůže soud rozhodnout autoritativně. Může ***pouze schválit dohodu*** rozvádějících se rodičů. S ohledem na § 906 odst. 2 není soud povinen dohodu rodičů schválit vždy, bude muset posuzovat, zda je souladu se zájmem dítěte.

V praxi je sporné, zda v případě schválení dohody o společné péči může soud stanovit výživné. Názory na tuto záležitost nejsou jednotné. Z dikce § 919 by mohlo vyplývat, že stanovení výživného u společné péče nic nebrání. Je třeba se však zabývat otázkou, kterému z rodičů by mělo být takto výživné stanovováno, a rovněž i otázkou vykonatelnosti takového rozhodnutí. Jelikož soud může pouze schvalovat dohodu rodičů, pak se domníváme, že rodiče by měli být dohodnuti nejenom o společné péči, ale i o výživě dítěte, protože jinak společná péče nebude v zájmu dítěte.

Osobní styk rodiče s dítětem (§ 887 a násl. ObčZ)

Právo na styk je výslovně zakotveno v ***obsahu rodičovské odpovědnosti*** (§ 858). Styk rodiče s dítětem je projevem osobních vazeb rodiče a dítěte. Právo osobního styku je ve srovnání s ostatními povinnostmi a právy vyplývajícími z rodičovské odpovědnosti výjimečné, jelikož jeho ***prostřednictvím lze realizovat samotné rodičovství***. Jde o součást práva na rodinný život (čl. 32 LZP, čl. 8 EÚLP). Jak judikoval ESLP, soužití rodičů a dětí je základním prvkem rodinného života (*Bronda vs. Itálie*, č. 22430/93, § 51). Jde i o jednu z předních zásad soukromého práva, že rodičovství jako takové požívá zvláštní zákonné ochrany [§ 3 odst. 2 písm. b)]. Základní potřebou dítěte je mít a rozvíjet vztahy s oběma rodiči. Případné narušení vztahu k jednomu z rodičů je jedním z nejzávažnějších následků rozpadu rodiny. Potřebu dítěte mít a rozvíjet vztah s oběma rodiči po rozpadu jejich svazku zpravidla naplní takové uspořádání poměrů dítěte, při kterém jsou do života dítěte ekvivalentně zapojeni oba rodiče. Rodičovská zodpovědnost náleží ***stejně*** oběma rodičům (§ 865). Jak bylo uvedeno v judikatuře: *„Je třeba vycházet z premisy, že zájmem dítěte je, aby bylo především v péči obou rodičů, kde každý z nich poskytuje dítěti láskyplnou péči a každý svým dílem přispívá k osobnostnímu vývoji dítěte"* (viz nález Ústavního soudu ze dne 16. 5. 2014, sp. zn. I. ÚS 2482/13).

Péči, při které jsou do života dítěte ekvivalentně zapojeni oba rodiče, lze definovat tak, že se otec i matka ekvivalentním způsobem podílí na výchově svého dítěte a oba jsou dítěti ekvivalentním způsobem emočně i fyzicky dostupní. Ekvivalence přitom není míněna z časového hlediska (nejde o kvantitu stráveného času), nýbrž z již zmíněné emoční a fyzické dostupnosti, a zapojení do výchovy a běžných činností dítěte (jde o kvalitu stráveného času). Po rozpadu vztahu rodiče musí najít řešení rozdělení osobní péče o dítě tak, aby naplnilo nejlepší zájem dítěte. Právo na styk a jeho realizace nabývá důležitosti, pokud je dítě v osobní péči jen jednoho z rodičů, nebo v péči třetí osoby, nebo zařízení. Tzv. nerezidentní rodič může pak na dítě výchovně působit, pečovat o něho a rozhodovat o běžných záležitostech dítěte jen v rámci doby, kdy se s dítětem stýká. Jak vyplývá z judikatury: *„Být spolu je pro rodiče a jeho dítě jeden ze základních prvků rodinného života, a to i v případě, kdy se vztah rodičů rozpadl"* (ESLP Voleský proti České republice, č. 63627/00, § 117). Výkon ostatních povinností a práv vyplývajících z rodičovské odpovědnosti však neztrácí, viz komentář k § 877.

Dítě má právo se s rodičem, do jehož péče není svěřeno, stýkat v takovém rozsahu, jaký je ***v jeho zájmu***. Nedostatek styku rodiče s dítětem znamená zpřetrhání rodinných vazeb mezi nimi, což není v zájmu dítěte. Jen tehdy, pokud by kontaktem byl ohrožen zdravý vývoj dítěte a je-li to nutné v zájmu dítěte, soud může styk omezit či zakázat (§ 891 odst. 2). Úmluva o styku s dětmi v čl. 4 upravuje, že styk je možné omezit nebo vyloučit jen tehdy, pokud je to nezbytné v nejlepším zájmu dítěte (k pojmu zájem dítěte viz komentář k § 866).

Je třeba zdůraznit, že právo ***osobně*** se stýkat s dítětem není jedinou možností styku s dítětem. Různé formy styku definuje Úmluva o styku s dětmi v čl. 2. Jde o pobyt dítěte (osobní styk), dále o jakoukoli formu komunikace mezi dítětem a rodičem (telefonickou, e-mailovou, sms zprávy, skype, facebook, twitter) či může jít o poskytnutí informací rodiči o dítěti nebo dítěti o rodiči, viz komentář k § 888.

Zákon v tomto ustanovení zdůrazňuje ***právo rodiče na styk s dítětem***. Nicméně z výslovného zařazení do rodičovské odpovědnosti, která v § 858 zdůrazňuje na prvním místě povinnosti a pak teprve práva rodičů ve vztahu k dítěti, lze v souladu s výkladem tohoto ochranného institutu vyvodit i ***povinnost rodiče*** se s dítětem stýkat. Užitím pojmu rodičovská odpovědnost je zdůrazněn ***příkaz náležité péče*** ve vztahu k dítěti, zejména aktivní působení rodičů, které je možné u nerezidentního rodiče realizovat zejména aktivním osobním stykem s dítětem. S právem rodiče na péči o dítě je spojena také povinnost péči dítěti poskytnout. Této povinnosti (a práva) je rodič zbaven pouze na základě rozhodnutí soudu.

Výkon práva osobně se stýkat s dítětem nemohou rodiče svěřit jiné osobě, styk musí vykonávat osobně. Toto ustanovení vychází z koncepce, že stykem se ***realizuje rodičovství a rozvíjí se rodinná vazba mezi rodičem a dítětem***. Výkon práva rodiče osobně se stýkat s dítětem je zásadně nepřenositelný na jinou osobu. Jiným osobám může být soudem zvlášť stanoven styk s dítětem, viz § 927. Formulace tohoto ustanovení a jeho praktické provedení však může přinášet i problematické situace. Může se stát, že rodič nemůže dítě ve stanovenou dobu vyzvednout a „pošle za sebe" jinou osobu (partnerku, prarodiče apod.). Vyzvedne-li tato osoba dítě se svolením rodiče, nejde dle našeho názoru o výkon práva styku, pouze o organizační změnu. Lze předpokládat, že v rámci informační povinnosti rodičů mezi sebou (§ 890) si rodiče tyto podstatné okolnosti budou oznamovat, aby nedocházelo k situacím, ve kterých se dítě bude cítit nekonformně. Něco jiného je „přenesení celé doby styku" na jinou osobu (rodič oprávněný ke styku odjede na služební cestu a dítě přenechá prarodiči, sourozenci, manželu, příteli či přítelkyni). Je otázkou, nakolik je důležité, zda k přenesení styku dojde pouze jednou, či zda k němu bude docházet opakovaně. Informace o nemožnosti výkonu styku osobně by si rodiče měli vzájemně sdělit (§ 891) a ve vzájemné dohodě nalézt náhradní řešení (§ 876 odst. 1). Péči o dítě mohou zásadně rodiče svěřit i jiné osobě (§ 881). I nepečující rodič by tedy měl zásadně právo předat výkon osobní péče jiné osobě. Pokud k těmto situacím dochází výjimečně a řešení nejsou v rozporu s nejlepším zájmem dítěte, je třeba dát přednost pružnosti výkonu rodinného života. Komentované ustanovení však pro případy opakovaného předávání výkonu osobního styku rodiče s dítětem stanoví, že rodič není oprávněn toto svěřit jiné osobě. Důvodem je účel a cíl výkonu osobního styku, kterým je prohlubování či vytváření osobních vazeb rodiče k dítěti a dítěte k rodiči. Toto nelze nahradit zajištěním náhradního pečovatele. Osobám, které mají s dítětem rodinnou vazbu, může být styk stanoven zvlášť (§ 927).

Ačkoli vnitrostátní právní předpis i nadále neupravuje výslovně jiné formy styku než ***osobní kontakt*** rodiče s dítětem (viz i název celé partie – osobní styk rodiče s dítětem), je třeba jako styk rodiče s dítětem chápat nejenom jako osobní kontakt rodiče s dítětem po dohodnutou nebo soudem stanovenou dobu, ale rovněž i jako nepřímý styk, který je realizován prostřednictvím nejrůznějších forem komunikace mezi rodičem a dítětem, jako je např. kontakt prostřednictvím telefonu nebo SMS zpráv, dopisů, e-mailů a jiných forem elektronické komunikace.

Styk tak může být:

- přímý s osobním kontaktem – volný nebo asistovaný
- nepřímý, zúžený na dálkovou komunikaci mezi rodičem a dítětem

Osobním stykem je míněna vzájemná interakce rodiče a dítěte. Pravidlem je, že nepečující rodič může převzít dítě a uskutečnit styk po omezenou dobu na jakémkoli místě odlišném od obvyklého bydliště dítěte, bez přítomnosti jiných osob, zásadně i přes noc. Zákon žádný model nestanoví. Ústavní soud dovodil, že: *„Z ústavněprávního pohledu není možné nadřazovat modely fungování vztahů mezi oddělenými rodiči a nezletilými dětmi, které mají orgány veřejné moci zažité, nad zájem dítěte, který je definován v čl. 3 Úmluvy o právech dítěte. Tyto modely, jakkoli jsou v mnoha případech*

přínosné a použitelné, nemohou postihovat situaci každého jednotlivého nezletilého dítěte. Je proto věcí obecných soudů, aby při zohledňování všech konkrétních okolností daného případu a z nich vyplývajícího zájmu dítěte, který musí být vždy předním hlediskem při jakékoliv činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy nebo správními orgány, rozhodly o konkrétní podobě nejvhodnějšího uspořádání vztahu mezi rodiči a dětmi" (Nález ÚS ze dne 20. 1. 2005, sp. zn. II. ÚS 363/03). Vždy záleží na individuálním případu.

Jde-li o délku trvání styku, měla by se řídit zejména ***potřebami dítěte***. Jako zásada by mělo platit, že rodič je oprávněn se stýkat s dítětem nejen každý druhý víkend, ale standardní styk by měl být doplněn i o dny v týdnu, aby se rodič mohl podílet na školní přípravě či na výchově v širším slova smyslu. Takové co nejrovnoměrnější uspořádání z hlediska péče o dítě a jeho výchovy je rovněž zpravidla v nejlepším zájmu dítěte. Odchylky od takového uspořádání, tedy výrazná disbalance mezi oběma rodiči v péči o dítě a styku s ním, musí být vždy odůvodněny ochranou nějakého jiného, dostatečně silného legitimního zájmu, nejčastěji opět nejlepšího zájmu dítěte. V řízení musí být prokázány konkrétní skutečnosti, o něž se tento zájem opírá. Je třeba mít na paměti, že nepečující rodič má pouze v rámci styku možnost realizovat péči a výchovu dítěte, proto je třeba styk stanovit v co nejširší míře. Pokud to zájem a potřeby dítěte nedovolují, stanoví se styk v omezené míře. Ale i v tomto případě lze stanovit styk od pátku (vyzvednutí ve škole) do pondělí (odvoz do školy).

Výjimky z pravidla, že rodič má právo se s dítětem osobně stýkat podle vlastního uvážení, musí být odůvodněny ***zájmem dítěte*** na jiné úpravě. Může jít o styk pouze v denní době, bez možnosti přespání, asistovaný styk za přítomnosti třetí osoby (např. psychologa či sociálního pracovníka), za přítomnosti druhého rodiče či na neutrální půdě (orgán sociálně-právní ochrany dětí či osoby pověřené výkonem sociálně-právní ochrany dětí). Z judikatury se podává, že: *„Není vyloučena účast OSPOD při styku rodiče s dítětem, která však není v ZSPOD upravena v rámci působnosti orgánů sociálně-právní ochrany dětí. Z toho vyplývá, že asistence orgánů sociálně-právní ochrany při realizaci styku rodiče s dítětem nespadá pod rozsah sociálně-právní ochrany dětí, která je těmito orgány ze zákona povinně zajišťována. Zároveň však platí, že přítomnost pracovníků orgánu sociálně-právní ochrany při styku rodiče s dítětem je možná a přípustná jako jedna z metod sociální práce s rodinou. V takovém případě se ale jedná o nevynutitelnou iniciativu orgánu sociálně-právní ochrany dětí, která by se měla spíše uskutečňovat mimo soudem stanovenou povinnost, přičemž tato iniciativa by měla být ponechána na jeho zvážení a záleží, zda k ní přistoupí či nikoliv"* (Metodické doporučení MPSV č. 11/2009 při účasti orgánů sociálně-právní ochrany dětí u rodičovského styku). K navázání styku lze dospět také tzv. ***plánem navykacího režimu***, který je upraven ve výkonu rozhodnutí [§ 503 odst. 1 písm. b) ZŘS]. Plán se stanoví tak, aby byl umožněn postupný kontakt dítěte s oprávněnou osobou. Výkonem kontroly soud pověří zpravidla vhodnou osobu nebo zařízení. Podrobnosti k součinnosti soudu a orgánu sociálně-právní ochrany dětí při výkonu rozhodnutí stanoví Instrukce Ministerstva spravedlnosti, Ministerstva vnitra, Ministerstva zdravotnictví, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Ministerstva práce a sociálních věcí ze dne 5. 4. 2007, č. j. 142/2007-ODSOrg, kterou se upravuje postup při výkonu soudních rozhodnutí o výchově nezletilých dětí.

Tyto formy ***omezení volného styku*** by měly sloužit k obnovení či navázání vztahu mezi rodičem a dítětem, k ověření, zda neomezený styk může fungovat. Měly by být pouze po ***časově omezenou dobu***, pokud se například při asistovaném styku zjistí, že není dále potřeba přítomnost dalších osob, měl by rodič mít možnost volného styku s dítětem. Dále, pokud dítě přespává u rodiče o víkendu, není zásadně důvod, proč by nemohlo i v rámci pracovního týdne. Ve vztahu ke styku v rámci pracovního týdne přes noc Ústavní soud zdůrazňuje jeho důležitost slovy: *„Význam styku dítěte s rodičem, který jej nemá v péči, i v průběhu školního roku a týdne je velmi důležitý, přičemž se nejedná jen o právo obou rodičů podílet se na výchově svého dítěte, ale také o sledování nejlepšího zájmu dítěte, neboť široký styk během pracovního týdne bude zpravidla pro dítě přínosem a obohacením. Ve školním roce je totiž často více než jindy zapotřebí, aby se do výchovy zapojili oba rodiče a dítě tak mohlo co nejvíce těžit ze znalostí, zkušeností a výchovných a pedagogických schopností obou rodičů a nikoliv jen jednoho z nich. Nadto možnost většího zapojení rodiče, jemuž dítě nebylo svěřeno do péče, do výchovy dítěte v období, kdy jsou na ně kladeny zvýšené nároky a kdy musí i společně s rodiči překonávat různé překážky a řešit problémy, má význam i pro prohloubení vzájemných citových vazeb mezi dotčeným rodičem a dítětem a také vede tohoto rodiče k odpovědnosti za budoucnost dítěte. Kontakt a vztah s rodičem pro dítě není a nemá být další volnočasovou aktivitou, a to ani v případě styku dítěte s rodičem, který jej nemá v péči; jde naopak o součást běžného života dítěte vyrůstajícího v rodině, o jeho rodinné zázemí“* (nález ÚS ze dne 2. 12. 2019, sp. zn. 4189/18, dále také nález ze dne 17. 5. 2019, sp. zn. II. ÚS 4247/18 a nález ze dne 15. 3. 2016, sp. zn. III. ÚS 2298/15).

Opatření k navázání vztahu mezi rodiči a dětmi jsou prostředkem k usnadnění výkonu práva na styk, nelze je však považovat za rovnocenné skutečnému výkonu tohoto práva (například asistovaný styk či setkání se s dítětem u psychologa, viz ESLP ve věci *Andělová proti České republice*, č. 995/06, § 102). Od případů omezení volného osobního styku pro potřeby navázání vztahu je třeba odlišit styk, který je omezený z důvodů domácího násilí, ať již přímo na dítěti nebo pokud bylo dítě přítomno násilí. Tady má asistence u styku zcela jinou dimenzi, protože odborný pracovník zde zaručuje dítěti bezpečnost.

V některých případech není možné, aby se rodič a dítě setkali osobně. Může jít o případy velké vzdálenosti, dlouhého odloučení, ale i výkonu trestu odnětí svobody či pobytu v nemocnici, jak vyplývá z usnesení Krajského soudu Ústí nad Labem ze dne 11. 6. 2012, sp. zn. 73 Co 286/2012, uveřejněné ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek pod R 40/2013. Bylo uvedeno, že: *„V odůvodněných případech lze nahradit osobní styk rodiče s dítětem jiným způsobem, např. prostřednictvím výpočetní techniky, tzv. elektronickou poštou, internetovou komunikací (Skype, Facebook apod.) nebo telefonicky.“* Poměr přímého a nepřímého styku charakterizoval NS v rozhodnutí ze dne 22. 5. 2013, sp. zn. 30 Cdo 1376/2012 takto: *„Důvody, které se uplatní například pro zákaz či omezení přímého styku, platí i pro styk nepřímý. Nepřímý styk je k přímému styku v poměru speciality, nikoli subsidiarity, tzn., uplatní se tehdy, jestliže objektivní okolnosti (např. značná teritoriální vzdálenost) vylučuje styk přímý, který má vždy přednost.“* Pokud tedy dojde například ke zbavení rodičovské odpovědnosti a soud současně rozhodne, že se rodiči nezachovává právo styku (§ 872), nemá tento rodič nárok ani na nepřímý styk.

Ve vztahu ke styku s rodičem ve výkonu trestu odnětí svobody se Ústavní soud vyjádřil takto: *„Přestože není pochyb o tom, že je třeba jednání stěžovatele, které bylo předmětem trestné činnosti, z pohledu společnosti jednoznačně odmítnout, což se ostatně promítlo do jeho odsouzení k výkonu trestu odnětí svobody, neměl by být sekundárně trestán také aprioním vyloučením jakéhokoliv styku (přímého i nepřímého) se svými nezletilými dětmi. Neupravením tohoto styku krajským soudem k tomu ale v podstatě fakticky došlo. Vzhledem ke skutečnosti, že se stěžovatel nachází ve výkonu trestu odnětí svobody, a s ohledem na omezení z toho vyplývající, jakož i s ohledem na relativně nízký věk nezletilých dětí, je jakýkoliv jeho kontakt s nimi, ať již přímý, či nepřímý, z velké části závislý na postoji a přístupu matky nezletilých, a to ať už jde o umožnění vzájemného poštovního či telefonního kontaktu, nebo o případný doprovod dětí do věznice. Při jednání u odvolacího soudu ovšem matka nezletilých opakovaně vyjádřila svůj nesouhlas se stykem dětí a stěžovatele v prostorách věznice. To, že by rodiče nezletilých společně náhle dosáhli dohody na jakékoliv formě*

styku stěžovatele s dětmi, se při jejich zcela protichůdných názorech na danou otázku, a potažmo i s přihlédnutím k jejich předchozí poměrně problematické komunikaci, nejeví jako pravděpodobné. Pro úplnost lze doplnit, že při rozhodování soudu o úpravě styku rodiče ve výkonu trestu odnětí svobody s nezletilým dítětem by měla hrát důležitou roli také povaha konkrétního trestného činu, za jehož spáchání byl rodič odsouzen, přičemž je třeba zohlednit především to, zda trestná činnost nesměřovala vůči členům rodiny odsouzeného nebo dokonce vůči samotným nezletilým dětem – rozdílně tak bude nutné posuzovat návrh na úpravu styku rodiče odsouzeného například za spáchání trestného činu proti majetku a rodiče odsouzeného za trestný čin týrání svěřené osoby apod.“ (nález ze dne 8. 8. 2017, sp. zn. II. ÚS 22/17).

Styk může být ***fakticky omezen*** tím, že soud upraví zvláštní okolnosti, za kterých se může uskutečnit. Tato faktická omezení styku by měla být zásadně užita na ***omezenou dobu***, jde o ***podpůrná opatření*** pro navázání či obnovení vztahu mezi rodičem a dítětem. Zvláštní skupinu tvoří případy domácího násilí, kde zpravidla jde o zajištění bezpečnosti dítěte a dohled nad rodičem. Jinými zvláštními situacemi mohou být děti velmi malého věku, děti tělesně či mentálně postižené.

Zákon výslovně upravuje možnost soudu určit podmínky styku. Tyto podmínky se budou vázat ***zejména*** k:

- místu, kde se má styk uskutečnit
- osobám, které se smějí, popřípadě nesmějí styku účastnit

Místem styku, který bude soudem stanoven, je zpravidla ***neutrální půda***. Může jít o pracoviště orgánu sociálně-právní ochrany dětí či prostory osoby pověřené výkonem sociálně-právní ochrany dětí, popřípadě může jít o placenou službu nabízenou na základě živnostenského podnikání (poradna psychologa). Styku se potom účastní odborník, který napomáhá navázání vztahu. Hlavním účelem asistování je napomoci vytvoření či obnovení vztahu tak, aby již asistence nebylo třeba. Jde zpravidla o celý styk vykonávaný na stanoveném místě, může však jít i o tzv. asistované předávání, pokud rodiče nejsou schopni si dítě bez konfliktů předávat sami.

O místu styku rodiče s dítětem je poněkud nesystematicky pojednáno i v § 891. Soud v odůvodněných případech může určit místo styku rodiče s dítětem. Je zde zdůrazněno, že pro stanovení zvláštního místa styku musí být dány specifické předpoklady, které odůvodňují takové omezení styku.

Pravidlem stanovení styku na určitém místě je i ***určení osoby***, která se jej účastní, zejména odborníka. V judikatuře bylo uvedeno, že: *„Můžeme rozlišovat, zda má přítomnost třetí osoby pomoci styk uskutečnit, nebo kontrolovat jeho průběh. Toto rozlišení v zásadě napomáhá identifikovat dva základní účely, kterým může takový styk sloužit. Účast třetí osoby může primárně pomoci vytvořit, obnovit nebo znovu navázat vztah mezi rodičem a dítětem. Soud může také upravit styk výše zmíněným způsobem, potřebuje-li si ověřit a kontrolovat, jakým způsobem probíhá interakce mezi rodičem a dítětem, případně nakolik je styk rodiče s dítětem v zájmu dítěte. Pak třetí osoba slouží zejména jako určitá pojistka chránící zájmy dítěte a jako zdroj informací pro soud. Do určité míry je toto členění otázkou teorie a v praxi se rozdíly mohou smazávat a nebude neobvyklé, že třetí osoba při styku rodiče s dítětem plní obě role. Nemělo by zůstat bez povšimnutí, že styk rodiče s dítětem za účasti třetí osoby je z povahy věci řešením dočasným a po určité*

době by mělo být učiněno nové rozhodnutí reflektující výsledky dosažené prostřednictvím takto probíhajícího styku" (*Kornel, 2008*).

Soud však může stanovit i styk za ***přítomnosti druhého rodiče***, zejména po dobu prvních styků či například na počátku soudem stanoveného styku. Rodič však musí být poučen, že účelem takové podmínky styku je opět navázání či obnovení vztahu mezi rodičem a dítětem, nikoli kontrola ze strany rodiče a že jde o dočasné opatření. Lze souhlasit se závěry odborné literatury, která považuje úpravu styku takovýmto způsobem za spíše nevhodnou, neboť přítomnost obou rodičů zásadně přispívá ke gradaci konfliktu a negativní atmosféra musí v důsledku velmi významně ovlivnit i vztah dítěte k rodiči (*Průchová, B., Novák, T. Omezený styk rodiče s dítětem. PaR, 2004, č. 3, str. 11–12*). Někteří psychologové navrhují tzv. předávání dítěte s překryvem, jde o komunikaci rodičů po určitou dobu při předávání dítěte, kdy dochází k předání autority z jednoho rodiče na druhého.

V rozhodnutí soud může i ***vyloučit určité osoby*** ze styku s dítětem. Například, že styku se nesmí účastnit matka otce či partner či partnerka nepečujícího rodiče. Jde o podmínku stanovení osobního styku s nerezidentním rodičem. Jelikož jde o omezení styku, měl by být zjištěn zájem dítěte na takové úpravě, její nezbytnost a přiměřenost. Problematický bude výkon tohoto rozhodnutí. Povinnost zajistit nepřítomnost stanovené osoby leží na nerezidentním rodiči.

Soud rozhodující o poměrech dítěte do budoucna zjišťuje výchovné schopnosti obou rodičů. U rodiče, jemuž je dítě svěřeno do osobní péče, tyto předpoklady v sobě zahrnují i to, aby tento rodič mimo jiné uznával i roli a důležitost druhého rodiče v životě dítěte. Z judikatury se podává, že: *„Zájmem dítěte nepochybně je, aby bylo především v péči obou rodičů, a není-li to možné, pak toho z rodičů, který k tomu má lepší předpoklady, mimo jiné uznává roli a důležitost druhého rodiče v životě dítěte a je přesvědčen, že i ten druhý je dobrým rodičem"* (viz nález ÚS ze dne 23. 2: 2010, sp. zn. III. ÚS 1206/09).

Pečující rodič má povinnost při výkonu osobního (ale i nepřímého) styku:

- dítě na styk s rodičem řádně připravit (řádně dítě motivovat, o druhém rodiči nehovořit negativně, při předávání dítěte předat svoji autoritu na druhého rodiče), připravit dítěti věci a oblečení, které potřebuje
- styk řádně umožnit (nebránit ve styku)
- s druhým rodičem v potřebném rozsahu spolupracovat

K dalším povinnostem obou rodičů viz § 889 a 890; jde zejména o povinnosti zdržet se všeho, co narušuje vztah dítěte k druhému rodiči a co ztěžuje výchovu dítěte, a také vzájemně si sdělovat vše podstatné, co se týká dítěte a jeho zájmů. Pokud je styku bezdůvodně trvale či opakovaně bráněno, je to důvodem pro nové rozhodnutí o péči o dítě (§ 889). K povinnostem pečujícího rodiče a odmítání styku ze strany dítěte viz výše kapitola o povinnosti dítěte stýkat se s rodičem.

Právo styku s jinými osobami (§ 927 ObčZ)

Prostřednictvím styku se realizuje právo na rodinný život (čl. 8 EÚLP, čl. 32 LPS). Tím, že se dítě stýká s osobami, se kterými nežije trvale, má možnost k nim získat a rozvíjet rodinnou vazbu. Je v zájmu dítěte vytvářet ve společenství jemu blízkých osob úzké vazby. Ačkoliv v rovině sociální reality je pojem rodiny a rodinných vazeb velmi proměnlivý, nelze přesto přehlížet, že základem rodinných vazeb je tradičně právě biologické pouto pokrevního příbuzenství mezi členy rodiny. Proto má dítě právo rodinnou vazbu s těmito osobami, pokud byla vytvořena, stykem rozvíjet. Avšak i osoby dítěti společensky blízké (typicky manžel či druh matky dítěte, který dítě vychovával několik let) mohou dítě v jeho rozvoji příznivě ovlivňovat.

Dítě má zejména právo stýkat se s rodičem, se kterým trvale nežije. Právo rodiče na osobní styk s dítětem je upraven v § 887 a násl. Rodič prostřednictvím styku v podstatě realizuje svou rodičovskou odpovědnost. Z judikatury se podává, že: *„Je třeba totiž vzít do úvahy, že ten z rodičů, který dítě nemá svěřeno do výchovy, může svou rodičovskou odpovědnost k němu vykonávat*

převážně jen v rámci styku" (Rozhodnutí NS ze dne 24. 4. 2011, sp. zn. 30 Cdo 3522/2009). Právo rodiče na styk s dítětem umístěným do pěstounské péče je upraven v § 967.

Právo styku dítěte i s jinými osobami než jen s nejbližšími příbuznými, jako jsou rodiče, prarodiče a sourozenci, je dlouhodobě diskutovaným problémem. Z ostatních osob měly výslovně v novelizovaném zákoně o rodině upravené právo stýkat se s dítětem jen prarodiče a sourozenci (§ 27 odst. 4 ZOR). Analogicky bylo však již i v minulosti dovozováno, že právo styku s dítětem může mít i osoba jiná, ke které má dítě citový vztah. Judikatura uvádí, že: *„Proto tam, kde se dostane do konfliktu zájem osob pokrevně příbuzných, u nichž prokazatelně existují i sociální vazby tvořící typické rysy rodiny, se zájmem osob nepříbuzných, mezi nimiž a dítětem se v minulosti sice rovněž vytvořily v důsledku déletrvajícího společného soužití shora zmíněné vazby emoční, sociální a další, které by jinak naplňovaly rysy tzv. de facto rodinných svazků, je třeba – není-li zde jiný naléhavý důvod – poskytnout ochranu těm rodinným vztahům, které naplňují vedle vazeb emočních a sociálních i vztah pokrevního příbuzenství"* (Nález ÚS ze dne 23. 4. 2014, sp. zn. II. ÚS 4160/12).

Občanský zákoník výslovně upravuje právo na styk daleko šířeji než předchozí právní úprava. Přiznává ho osobám, které s dítětem navázaly sociální vztah bez ohledu na to, zda mezi nimi je či není příbuzenský vztah. Tímto se do právní úpravy promítá ***pozitivní závazek*** státu z čl. 8 EÚLP, který ukládá účinné respektování rodinného života. Jak se vyslovil i Evropský soud pro lidská práva, *„jakmile je prokázána existence rodinného vztahu, musí stát v zásadě jednat tak, aby se tento vztah mohl rozvíjet"* (*Kutzner proti Německu*, § 61). I Ústavní soud dovodil, že *„rodina představuje primárně biologickou vazbu, pak sociální institut, který je teprve následně anticipován právní úpravou"* (Nález ÚS ze dne 20. 2. 2007, sp. zn. II. ÚS 568/2006). V této souvislosti je také nutné se zamyslet nad možností rozšířit styk i na jiné osoby, zejména biologického otce dítěte, který sice neměl možnost vytvořit si rodinné pouto k dítěti, nicméně se ho domáhá právě proto, aby si vazbu k dítěti mohl vytvořit (viz dále).

Situace, kdy soud bude o stanovení styku rozhodovat, se v podstatě kryjí s konfliktními situacemi v rodině v době, kdy se poměry v rodině vyhrocují, a není možné dosažení dohody, jde například o situaci před a po rozvodu či rozchodu rodičů, po úmrtí rodiče dítěte apod. Je zřejmé, že styk s dítětem je pro tyto osoby právem, nikoliv povinností, a proto musí mít o styk zájem, musí s ním souhlasit.

Konflikty rodičů týkající se významných záležitostí dítěte (§ 877 ObčZ)**, péče o zdraví a změna bydliště dítěte v ČR**

Třebaže zákon systematicky řadí do rodičovské odpovědnosti rozhodování o významné záležitosti, je třeba toto ustanovení vykládat šířeji, tj. že se týká rozhodování ***o všech významných záležitostech*** týkajících se dítěte (např. změna jména a příjmení). Pro rozhodování rodičů je třeba brát v úvahu i ***právo dítěte o sobě rozhodovat*** v závislosti na věku (viz komentář k § 875 odst. 2). Může jít o věci týkající se zejména výchovy v nejširším slova smyslu, o zastupování dítěte a správu jeho jmění. Například může jít o situace, kdy

jeden z rodičů chce vycestovat s dítětem do ciziny (krátkodobě i trvale), či chce změnit bydliště dítěte, popřípadě jde o zdravotnický zákrok a druhý rodič v tom brání.

V případě neshody rodičů může soud rozhodnout jak předem, t než rodiče dítě zastoupí, nebo následně, viz dikce zákona: *„to platí i tehdy, vyloučil-li jeden rodič z rozhodování o významné záležitosti dítěte druhého rodiče“*. Pokud soud bude rozhodovat předem, může nahradit souhlas rodiče, pokud posoudí, že je v zájmu dítěte, aby bylo zastoupeno jen jedním z rodičů. Tyto situace mohou nastat tehdy, pokud rodiče nedospěli k dohodě a přenášejí svoji odpovědnost rozhodnout v záležitostech dítěte na soud. Je také možné rozhodnout tak, že soud určí například, jaké je bydliště dítěte.

Následné rozhodování soudu může být problematické. Rodič již učinil rozhodnutí za dítě. Jde-li o zastupování dítěte a nebude zde souhlas druhého rodiče, ale třetí osoba je v dobré víře, platí § 876 odst. 3. Jde-li o jednání bez souhlasu soudu, je-li nutný, jedná se o zdánlivé právní jednání (viz komentář k § 898). Nicméně se může jednat i o faktická jednání rodiče.

Například matka, která má dítě svěřeno do péče, změní bez souhlasu otce bydliště dítěte. Otec by následně mohl podat návrh k soudu na svěření do péče, či na změnu rozhodnutí o svěření dítěte do péče, popřípadě na změnu rozhodnutí o styku rodiče s dítětem (například matce bude stanovena povinnost dítě ke styku přivést do města, kde bylo původní bydliště dítěte). Je možné uvažovat i o náhradě škody pro rodiče, který takovou změnou bydliště musí vynakládat větší prostředky, aby se s dítětem mohl stýkat. Při zjištění názoru dítěte může dojít ke změně nebo potvrzení faktického stavu.

Zákon ***demonstrativně vymezuje***, co se zejména rozumí významnou záležitostí. Jde o nikoli běžné léčebné zákroky, popřípadě obdobné zákroky (tetování, plastická chirurgie), určení místa bydliště, volba vzdělání nebo pracovního uplatnění dítěte, ale může jít i o jiné rozhodování, významné pro dítě, jako například o náboženském vyznání dítěte.

Léčebné zákroky podle zákona o zdravotních službách

Významnou záležitostí jsou neběžné léčebné zákroky. V této souvislosti odkazujeme na podrobný výklad u § 585. Z judikatury jsou známy případy sporů rodičů o ***očkování dítěte***.

Jako příklad je možno uvést situaci, kdy okresnímu soudu by doručen návrh otce na rozhodnutí ve věcech pro nezletilé dítě významných, na nichž se rodiče nemohou dohodnout, konkrétně ve věci změny adresy trvalého bydliště nezletilé a ve věci jejího očkování proti záškrtu, tetanu, dávivému kašli a přenosné dětské obrně. Matka s očkováním nezletilé nesouhlasila, a to z důvodu svého svědomí, světonázoru a smýšlení, přičemž se obávala o zdraví nezletilé a opírala se o informace o nežádoucích účincích vakcín. Okresní soud nahradil nesouhlasné stanovisko matky nezletilé tak, že rozhodl, že je dáván souhlas s přeočkováním nezletilé proti záškrtu, tetanu a dávivému kašli acelulární pertusovou složkou spolu s aplikací páté dávky inaktivované očkovací látky proti přenosné dětské obrně, odvolací soud rozsudek potvrdil. Ústavní soud se k tomuto konfliktu vyjádřil: „V souvislosti s dalšími, ústavně relevantními stížnostními námitkami pak Ústavní soud úvodem konstatuje, že v dané věci bylo jádrem sporu provedení očkování nezletilé, které patří do okruhu tzv. povinných očkování, na něž se vztahuje zákonná povinnost podrobit se jim podle § 46 odst. 1 zákona č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví. Povinné očkování proti infekčním nemocem je evidentně opatřením v demokratické společnosti nezbytným pro ochranu veřejné bezpečnosti, zdraví a práv a svobod druhých a jako takové může být přípustným omezením základních práv, včetně práva na ochranu soukromí.“ (Nález ÚS ze dne 8. 10. 2018, sp. zn. II. ÚS 725/18). Již dříve ÚS formuloval test oprávněnosti světské výhrady svědomí, která jinak může mít nejrůznější obsah vždy determinovaný konkrétním přesvědčením, které nositele základního práva k této výhradě motivuje. Bylo uvedeno, že: „Tento test spočívá ve zkoumání čtveřice postulátů, jež musí být naplněny kumulativně: (1) ústavní relevance tvrzení obsažených ve výhradě svědomí; (2) naléhavost důvodů, jež k podpoře své výhrady nositel základní svobody uvádí; (3) konzistentnost a přesvědčivost tvrzení dané osoby; a (4) společenské dopady, jež může v konkrétním případě

akceptovaná sekulární výhrada svědomí mít. V případě splnění všech nastolených požadavků Ústavní soud požaduje, aby nebylo trváno na povinném očkování dané osoby, tedy aby očkovací povinnost nebyla vůči ní sankcionována, případně jinak vynucována.“ (Nález sp. zn. I. ÚS 1253/14, body 42–43). Ústavní soud dospěl k závěru, že „v projednávaném případě nejsou dány podmínky pro výjimečné nevynucování očkovací povinnosti u nezletilé vedlejší účastnice z důvodu námitky výhrady svědomí stěžovatelky jako matky nezletilé. Stěžovatelka svůj postoj k očkování nezletilé opírá především o své obavy o zdraví nezletilé, pramenící z informací o nežádoucích účincích vakcín. Ústavní soud zdůrazňuje, že oprávněnou výhradu svědomí nelze ztotožňovat s jakýmkoliv subjektivně vnímaným nesouhlasem s právní povinností“ (Nález ÚS ze dne 8. 10. 2018, sp. zn. II. ÚS 725/18).

V řízení, které se týká zásahu do zdraví dítěte, je třeba zjišťovat jeho názor, včetně toho, že se dítěti sdělí, jak nakonec bylo rozhodnuto a jak byl zohledněn jeho zjištěný názor (vyjádřilo-li jej dítě). Za dodržení tohoto práva odpovídá soud. Je-li dítě způsobilé být v řízení vyslechnuto přímo soudem a není-li to rozporné s jeho nejlepším zájmem, pak by to měl být rovněž přímo soud, kdo dotčenému dítěti přístupnou formou vysvětlí, jak v jeho záležitosti bylo rozhodnuto a jak přitom byl zohledněn jeho názor. Soud uvedl, že: „Jak vyplývá z popisu průběhu řízení před obecnými soudy i z vyjádření samotné nezletilé vedlejší účastnice, které bylo v době řízení jedenáct až dvanáct let, její zapojení do soudního řízení spočívalo toliko v provedení pohovoru se soudcem u soudu prvního stupně, jehož předmětem byla problematika sporného očkování; jiným způsobem nebyla nezletilá obecnými soudy kontaktována a nebylo s ní komunikováno, vyjma výzvy k účasti na jednání u krajského soudu, z nějž ji ovšem matka omluvila. Nezletilá byla v řízení zastoupena kolizním opatrovníkem, orgánem sociálně-právní ochrany dětí, který s ní však v praxi nijak nekomunikoval, blíže se s ní neseznámil a neposkytoval jí žádné informace či vysvětlení týkající se dotčeného soudního řízení a v něm projednávané záležitosti. Během řízení tak s nezletilou bylo zacházeno spíše jako s pouhým zdrojem informací než jako s plnohodnotným účastníkem a aktérem řízení“ (Nález ÚS ze dne 8. 10. 2018, sp. zn. II. ÚS 725/18).

Zásah do integrity, k § 100

Nezletilý, který není plně svéprávný, může v ***obvyklých*** záležitostech udělit souhlas se zákrokem na svém těle také sám, je-li to přiměřené rozumové a volní vyspělosti nezletilých jeho věku (objektivní kritérium) a jedná-li se o zákrok nezanechávající trvalé nebo závažné následky (viz komentář k § 95 a k § 858). Pro jiné zákroky je nutný souhlas zákonného zástupce. Pokud nesouhlasí zákonný zástupce, ačkoli si dítě takový zákrok přeje (tetování), je možné provést zásah na těle jen se souhlasem soudu. Soud bude rozhodovat na návrh nezletilého či blízké osoby (viz § 100 odst. 2). Soud přivolí k zákroku, je-li dotčenému nezletilému k prospěchu podle rozumného uvážení, po jeho zhlédnutí a s plným uznáním jeho osobnosti (viz § 102).

K zásahu do integrity nezletilého může dojít, pokud s tím souhlasí jeho zákonný zástupce a nezletilý ne plně svéprávný ***starší čtrnácti let*** neprojevuje vážný odpor s tímto zásahem. Pokud by nezletilý starší čtrnácti let vážně odporoval, lze podle § 100 odst. 1 jej provést jen se souhlasem soudu.

Určení místa bydliště

Zákon výslovně upravuje, že určení místa bydliště je obsahem rodičovské odpovědnosti (§ 858) a že jde o významnou záležitost týkající se dítěte. Také stanoví, že rodiče se na místě bydliště dítěte dohodnou.

Ustanovení § 80 definuje pojem bydliště tak, že člověk má bydliště v místě, kde se ***zdržuje s úmyslem žít tam*** s výhradou změny okolností trvale. K tomuto pojmu se vyslovil také Nejvyšší soud, který uvedl, že: *„Na to, kde má fyzická osoba bydliště, nemají vliv okolnosti jen dočasné povahy, jako jsou například léčebný pobyt ve zdravotnickém zařízení, pobyt v místě studia nebo výkonu zaměstnání, výkon trestu odnětí svobody apod. Pro bydliště fyzické osoby je současně charakteristické, že ve svém bydlišti (popřípadě více bydlištích) má svůj byt nebo dům a že tam spolu s ní pobývá její rodina (příslušníci její domácnosti), tedy řečeno jinak – fyzická osoba je v místě (místech) pobytu natolik integrována, že tam vnímá svůj domov“* (Rozhodnutí NS ze dne 5. 6. 2013sp. zn. 21 Cdo 2394/2012).

Nežijí-li rodiče spolu a dítě je buď na základě dohody rodičů (§ 908) nebo na základě soudního rozhodnutí (§ 907) v péči jednoho z rodičů, je tímto v podstatě určeno i bydliště dítěte, neboť se shoduje s bydlištěm rodiče, v jehož péči je dítě umístěno v době rozhodnutí. Nicméně je třeba, aby změna bydliště dítěte byla vždy, jelikož jde o významnou záležitost týkající se nejen dítěte, ale i rodiče, v jehož péči dítě není umístěno (otázka realizace styku s dítětem, návštěva školy či jiných zařízení), realizována až po dohodě obou rodičů. Pokud nejsou schopni se na této skutečnosti dohodnout, rozhodne soud (viz komentář k odst. 1). Soud může rozhodovat i následně, půjde např. o řízení o svěření dítěte do péče či úpravu styku. Skutečnost, že jeden z rodičů protiprávně (jednostranně) významně změní bydliště dítěte, je podstatnou okolností, kterou je třeba zohlednit při rozhodování, komu dítě svěřit do péče a při rozhodování o rozsahu a podmínkách styku.

Ze závěrů Sympozia rodinného práva věnovaných protiprávním změnám bydliště dítěte (https://www.jacz.cz/images/stories/Aktuality/2019/vystupy_1._sympozia_schvalene.pdf) plyne, že: *„Protiprávní (jednostranná) významná změna bydliště dítěte, ať již pramení z neznalosti, rodičovské obstrukce nebo agresivní procesní strategie, je nepřípustná. Je povinností soudu a dalších subjektů zúčastněných na rozhodování ve věci péče o nezletilé dítě edukovat rodiče o protiprávnosti jednostranné změny bydliště dítěte, působit preventivně tak, aby k jednostranné změně bydliště nedošlo, a pokud již taková situaci nastane, využít veškerých prostředků proto, aby nedošlo k narušení vztahu dítěte s druhým rodičem nebo jinému zásahu do nejlepšího zájmu dítěte.“*

Za situace, že rodiče dítěte spolu žijí v jednom státě, tak není možné, aby jeden z rodičů bez souhlasu druhého rodiče s dítětem trvale vycestoval do jiného státu. Jak vyplývá z příslušných ustanovení HÚnosD i nařízení Brusel II. bis, nejedná se v tzv. návratovém řízení o rozhodování o svěření dítěte do péče jednoho z rodičů, ale o stanovení místní příslušnosti soudu, který následně o svěření dítěte do péče rozhodne. Řízení o navrácení dítěte je upraveno v § 478 –491 ZŘS.

Rodiče ***nemají právo určit bydliště dítěte***, pokud pravomocným soudním rozhodnutím bylo rozhodnuto o jiném opatření (svěření do péče jiné osoby, pěstounská péče, ústavní výchova, ochranná výchova, nařízení pobytu dítěte v jiném zařízení podle § 13a ZSPO).

Volba vzdělání nebo pracovního uplatnění

U výběru školy a pracovního uplatnění je z důvodu vyššího věku dítěte na místě, aby rodiče věnovali patřičnou pozornost ***názoru dítěte*** a jeho přáním (§ 875 odst. 2, 880 odst. 2). Podobně i soud, který rozhoduje o určení či změně školy musí vzít v potaz názor dítěte. Jak uvedl ÚS: *„Ústavní soud již v minulosti opakovaně zastal názor, že šestileté dítě je nepochybně schopno vyjádřit se k tomu, zda si přeje chodit do školy či nikoliv (srov. Nález ze dne 19. 12. 2017 sp. zn. II. ÚS 1931/17 či Nález ze dne 9. 1. 2018 sp. zn. IV. ÚS 3749/17). Per analogiam je pak bezpochyby i sedmileté dítě schopno vyjádřit svůj názor, zda se mu ve škole líbí, jaké tam má kamarády, jestli má kamarády i ve druhé škole, se kterými se již nyní případně připravuje na výuku, jestli by mu změna vadila, či by se naopak na změnu těšilo apod. Ústavnímu soudu je nadto také z jeho rozhodovací činnosti známo, že obecné*

soudy takovéto zjišťování názoru sedmiletého dítěte provádějí, přičemž jejich postup je Ústavním soudem shledáván za ústavně konformní (srov. např. usnesení ze dne 6. 2. 2018 sp. zn. IV. ÚS 4075/17)“ (Nález ÚS ze dne 10. 4. 2018, sp. zn. IV. ÚS 827/18).

Rozhodnutí rodičů bude záviset na ***schopnostech, nadání, směřování dítěte***, ale i na finančních možnostech rodiny. Tento problém vyvstává do popředí zejména v souvislosti s volbou školy, ale v praxi se vyskytují již i konflikty rodičů týkající se volby předškolních zařízení. Na jedné straně je třeba zvažovat právo dítěte rozhodnout se samostatně o volbě budoucího povolání (zejména rozhoduje-li se o podání přihlášky na střední školu po ukončení povinné školní docházky ve věku 14 až 15 let, nebo chce-li přímo nastoupit do pracovního procesu, přičemž mu již vznikla pracovněprávní způsobilost, viz komentář k § 35, který nahradil § 6 ZPr). Na druhé straně právo rodičů rozhodovat o významných věcech týkajících se dítěte (a v neposlední řadě i jejich schopnosti poskytovat dítěti výživu). Podání přihlášky na ***soukromou střední školu***, kde se platí ***školné***, je významná záležitost, na níž se rodiče musí dohodnout kvůli případnému zvýšení výživného, s ohledem na podstatnou změnu poměrů.

Přijetí dítěte do základní školy probíhá podle SpŘ a dle ŠkolZ, dle něhož ředitel školy rozhoduje o právech a povinnostech v oblasti státní správy v případě přijetí k základnímu vzdělávání (§ 46 ŠkolZ). Z dikce i účelu právní úpravy je nepochybné, že subjektem práva na vzdělání je dané dítě. Rodiče nejsou účastníky řízení o přijetí, pouze zastupují dítě. Není-li totiž splněna podmínka přímého a bezprostředního dotčení práv či povinností rodiče v oblasti veřejného práva, rodiči nesvědčí veřejné subjektivní právo na vzdělávání a školské služby. Z judikatury vyplývá, že není možné žádat o ochranu výkonu rodičovské odpovědnosti v rámci správního soudnictví. Bylo uvedeno, že: *„Pokud stěžovatel namítal, že nemůže uplatnit své právo a povinnost spolurozhodovat o volbě vzdělání svého syna, Nejvyšší správní soud v prvé řadě uvádí, že správní soudnictví poskytuje ochranu veřejným subjektivním právům. Jak již bylo uvedeno výše, rozhodnutí o přijetí nezletilého dítěte do mateřské školy se týká subjektivního veřejného práva dítěte na vzdělávání a školské služby a nedotýká se žádného subjektivního veřejného práva jeho rodičů (zákonných zástupců). Účelem řízení o přijetí dítěte do mateřské školy není vybrat pro dítě ideální předškolní vzdělávání, respektive řešit spory mezi rodiči ohledně toho, jakou mateřskou školu má jejich dítě navštěvovat. Pokud dojde k situaci, kdy se rodiče neshodnou na tom, do které mateřské školy by mělo chodit jejich dítě, jak tomu bylo i v posuzované věci, jedná se o spor ve významné záležitosti pro dítě podle § 877 odst. 1 a 2 občanského zákoníku, o kterém přísluší rozhodovat civilním soudům, nikoli soudům ve správním soudnictví“* (rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ze dne 21. 4. 2016, sp. zn. 5 As 253/2015).

Z norem správního práva (SpŘ a ŠkolZ) nevyplývá povinnost podpisu obou rodičů na žádosti k přijetí ke vzdělání. S ohledem na § 876 odst. 3, které konstruuje vyvratitelnou právní domněnku, že jeden z rodičů jedná ve shodě s rodičem druhým do té doby, dokud není prokázán opak, je ředitel školského zařízení oprávněn být v dobré víře, že zde shoda rodičů na přijetí dítěte do jeho zařízení je dána.

Odbor legislativy Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR vydal dne 6. 5. 2014 stanovisko č. j. MSMT – 16967/ 2014 –2, ze kterého se podává, že: *„Ředitel školy by měl, pokud byla ve věci pro dítě významné podána žádost pouze jedním z rodičů, informovat o této skutečností i druhého zákonného*

zástupce tak, aby bylo zabráněno situaci, že tento nebude mít možnost vyjádřit svůj nesouhlas. Tento postup je však nutný jenom v případech, kdy neshoda rodičů je zřejmá nebo ji ředitel školy může předpokládat, a tedy není v dobré víře ohledně vzájemné dohody mezi rodiči. Pokud by byl rodič v řízení opomenut, ačkoliv z okolností případu je zřejmé, že ředitel nebyl v dobré víře, představuje procesní pochybení správního orgánu důvod, pro který je rozhodnutí vydáno v rozporu s právními předpisy."

Z judikatury se podává možné řešení konfliktu rodičů o volbě vzdělávacího zařízení. Bylo uvedeno, že: *„1. Nedohodnou-li se rodiče na tom, do jaké základní školy nastoupí jejich dítě, měl by ten z rodičů, který navrhuje zapsat dítě do spádové základní školy (tj. školy, v jejímž správním obvodu má dítě trvalý pobyt), podat k soudu návrh na nahrazení souhlasu druhého rodiče s podáním přihlášky k zápisu do základní školy s takovým časovým předstihem, aby v době zápisu do první třídy základní školy bylo k dispozici soudní rozhodnutí, které by souhlas nesouhlasícího rodiče s podáním přihlášky nahradilo. 2. Bylo-li dítě už ve dvou různých školách zapsáno do první třídy a řediteli škol bylo pravomocně ve správním řízení rozhodnuto o přijetí dítěte k povinné školní docházce, lze neshodu mezi rodiči odstranit jen tak, že bude soudem výslovně rozhodnuto, ve které škole nezletilé dítě zahájí školní docházku, protože nahrazení souhlasu druhého rodiče s podáním přihlášky k povinné školní docházce (k zápisu do první třídy) již nepřipadá v úvahu"* (rozsudek Krajského soudu v Praze ze dne 18. dubna 2013, sp. zn. 28 Co 158/2013).

Věcné posouzení soudu by mělo vyplývat z několika hledisek, jak vyplývá z judikatury. Bylo uvedeno, že *„při neshodě rodičů o tom, jakou školu má jejich dítě navštěvovat, je třeba zvažovat zejména čtyři hlediska v podobě: 1) kvality školy a její výuky, 2) objektivních podmínek pro školní docházku (vzdálenost školy od bydliště apod.), 3) subjektivních podmínek školní docházky (adaptace a prospívání dětí ve školním prostředí apod.) a 4) rodinného prostředí"* (rozsudek Krajského soudu v Ostravě – pobočky v Olomouci ze dne 19. 4. 2017, č. j. 70 Co 77/2017-2067).

Nebylo-li dítě přihlášeno k povinné školní docházce ***do žádné školy*** a buď probíhá, nebo ani neprobíhá soudní řízení o odstranění neshody mezi rodiči, v takovém případě dítě podle § 36 odst. 7 ŠkolZ zahájí povinnou školní docházku v příslušné spádové škole. Nečinnost zákonného zástupce či konflikt mezi nimi nemůže být na újmu nezletilého dítěte, kterému vzniká právo a současně i povinnost školní docházky.

V souvislosti s ***pracovním uplatněním*** dítěte je třeba uvést, že dosažením ***patnáctého roku*** věku je nezletilý ne plně svéprávný způsobilý jednat v pracovněprávních vztazích samostatně. K uzavření pracovní smlouvy nepotřebuje souhlas ani přivolení zákonného zástupce. Jako den nástupu do práce však nesmí být sjednán den, který by předcházel dni, kdy nezletilý ukončí povinnou školní docházku (§ 35).

Dítě mladší 15 let může vykonávat pouze uměleckou, kulturní, sportovní a reklamní činnost pro právnickou nebo fyzickou osobu, která má tuto činnost v předmětu své činnosti (§ 121 –124 ZamZ). K výkonu této činnosti musí mít povolení Úřadu práce a tato činnost musí být přiměřená věku dítěte, nesmí být pro něho nebezpečná, nesmí bránit jeho vzdělávání nebo docházce do školy a účasti na výukových programech, nesmí poškozovat jeho zdravotní, tělesný, duševní, morální nebo společenský rozvoj.

Ustanovení § 2 odst. 2 CírkZ, zaručuje právo nezletilých dětí na ***svobodu náboženského vyznání***, nebo být bez vyznání. Zdůrazňuje, že zákonní zástupci nezletilých dětí mohou výkon tohoto práva usměrňovat způsobem odpovídajícím rozvíjejícím se schopnostem nezletilých dětí. Jestliže budou rodiče rozdílného náboženského nebo filozofického přesvědčení (bez vyznání) a nedohodnou se, bude namístě postup podle § 877, tj. rozhodnutí soudu, neboť se zjevně jedná o významnou záležitost a výčet obsažený v tomto ustanovení je demonstrativní.

Zastoupení – zvláštní část

Zastoupení obecně – zákonné, smluvní, druhy opatrovnictví, principy zastupování

Zastoupení je vztah dvou osob (zástupce a zastoupeného), v důsledku kterého má zástupce právní možnost jednat na účet zastoupeného. Na účet zastoupeného znamená, že právní a hospodářské účinky jednání zástupce dopadají do sféry zastoupeného. Zastoupení můžeme rozdělit na přímé a nepřímé. V případě přímého zastoupení jedná zástupce jménem a na účet zastoupeného. Pokud občanský zákoník mluví o zastoupení, pak se tím myslí zastoupení přímé, pokud není výslovně stanoveno jinak. U nepřímého zastoupení jedná zástupce na účet zastoupeného, ale svým jménem. Právní následky nastávají u zástupce, ale ten má povinnost převést užitek jednání na zastoupeného.

Typy zastoupení můžeme členit dle právního důvodu, na kterém je založeno, na ***smluvní zastoupení*** (dobrovolné) – vzniká na základě dohody o zastoupení (jejím základem je často příkazní smlouva) – a ***zákonné zastoupení*** (nedobrovolné) – většinou vzniká ze zákona, ale v několika případech i rozhodnutím orgánu veřejné moci, např. poručenství, opatrovnictví.

Pokud je více zástupců, tak je třeba rozlišovat ***individuální zastoupení***, kdy mohou zástupci vystupovat samostatně (občanský zákoník v § 439 zakotvuje domněnku individuálního zastoupení), a ***kolektivní zastoupení***, kdy je třeba společné jednání zástupců.

České právo obsahuje řadu institutů, které zajišťují ochranu subjektivních práv a právem chráněných zájmů osob, které nejsou schopny si je samy zajistit. Jedním z nich je institut opatrovníka. Opatrovnictví (zastarale kuratela z lat. *curator*, opatrovník) je jednou z forem zastoupení, kdy je soudem ***opatrovanci*** jmenován ***opatrovník***, aby hájil jeho zájmy. Opatrovník může být určen jak pro obecné zastupování, tak i pro jedno konkrétní řízení. O ustanovení opatrovníka rozhoduje pouze soud. Opatrovnictví člověka je upraveno v § 465 a násl. ObčZ.

Právní institut opatrovnictví představuje ochranný prostředek pro osoby, které jsou považovány za neschopné spravovat své osobní záležitosti, a to například v důsledku neznámého pobytu, duševního onemocnění, mentálního postižení, degenerativního onemocnění nebo těžkého tělesného či smyslového postižení. Soud může opatrovníka jmenovat rovněž v situacích, kdy to vyžaduje veřejný zájem.

Opatrovnictví člověka

Soud jmenuje opatrovníka člověku v případě, je-li to potřeba k ochraně jeho zájmů nebo vyžaduje-li to veřejný zájem. Jde zejména o osobu omezenou ve svéprávnosti; o kom není známo, kde pobývá; neznámému člověku zúčastněnému při určitém právním jednání; nebo tomu, jehož zdravotní stav mu působí obtíže při správě jmění nebo hájení práv. Soud jmenuje opatrovníkem osobu, kterou navrhl opatrovanec. Není-li to možné, jmenuje soud opatrovníkem zpravidla příbuzného nebo jinou osobu opatrovanci blízkou, která osvědčí o opatrovance dlouhodobý a vážný zájem a schopnost projevovat jej i do budoucna. Není-li možné ani to, jmenuje soud opatrovníkem jinou osobu, která splňuje podmínky pro to, aby se stala opatrovníkem, nebo veřejného opatrovníka (zejména obec). Opatrovník musí dbát zájmů a vůle opatrovance, jedná zpravidla společně s ním.

Opatrovnictví právnické osoby

Soud jmenuje opatrovníka právnické osobě, která to potřebuje, aby mohly být spravovány její záležitosti nebo aby mohla být hájena její práva. Opatrovníkem právnické osoby může soud jmenovat jen osobu, která splňuje podmínky stanovené pro způsobilost být členem statutárního orgánu. Přestane-li opatrovník tyto podmínky splňovat, oznámí to soudu bez zbytečného odkladu. Dozví-li se soud, že opatrovník uvedené podmínky nesplňuje, nahradí ho bez zbytečného odkladu novým opatrovníkem.

Opatrovnictví dítěte

Soud jmenuje dítěti opatrovníka, hrozí-li střet zájmů dítěte na straně jedné a jiné osoby na straně druhé, nehájí-li zákonný zástupce dostatečně zájmy dítěte, nebo je-li toho v zájmu dítěte zapotřebí z jiného důvodu, anebo stanoví-li tak zákon. Jmenovaný opatrovník má právo podat návrh na zahájení řízení vždy, je-li z hlediska zájmu dítěte zapotřebí, aby soud nebo jiný orgán veřejné moci v záležitosti dítěte rozhodl. Pro opatrovnictví dítěte, opatrovníka a opatrovance platí ustanovení o poručenství, poručníkovi a poručenci přiměřeně. Pokud je to možné, tak opatrovník dříve, než bude zastupovat dítě v právním jednání, ke kterému byl jmenován, zjistí stanovisko rodiče, popřípadě poručníka i stanovisko dítěte a dalších osob.

Opatrovník pro správu jmění dítěte

Opatrovník pro správu jmění dítěte má v soudním rozhodnutí o jmenování vymezen rozsah jmění, které bude spravovat a jakým způsobem má s jednotlivými částmi jmění nakládat, popřípadě, jaký způsob nakládání se mu zakazuje. Opatrovník postupuje při výkonu své funkce s péčí řádného hospodáře a nesmí podstupovat nepřiměřená rizika při správě jmění. Při plnění správy jmění odpovídá za řádné plnění své funkce soudu a je pod stálým dozorem. Při správě jmění má opatrovník právo si odečíst z výnosu jmění dítěte potřebné náklady související se správou jeho jmění. Pokud nestačí výnos, může soud rozhodnout, že náklady budou hrazeny z majetku dítěte a dále má právo na přiměřenou odměnu z výnosu jmění dítěte, kterou opět určí soud s ohledem na povahu výnosu jmění dítěte.

Opatrovník pro správní řízení

Ustanovení opatrovníka pro správní řízení se věnuje správní řád, který uvádí v § 32 situace, kdy je účastníkovi řízení jmenován opatrovník. Jedná se zejména o osoby, které nemají zákonného zástupce, nebo je nemůže zákonný zástupce zastupovat dle zvláštního zákona; právnické osoby, které nemají orgán způsobilý za ně jednat; osoby neznámého pobytu nebo sídla; osob, jimž se prokazatelně nedaří doručovat; osoby zvláště těžce zdravotně postižené, kterým jejich zdravotní omezení brání samostatně jednat v jejich řízení. Opatrovníka ustanovuje správní orgán usnesením a oznamuje to pouze osobě, která byla opatrovníkem ustanovena, nebo i opatrovanci, který je schopen vnímat obsah usnesení.

Opatrovník pro sporné soudní řízení

Fyzická osoba může být zastoupena také jen v jednom konkrétním sporném soudním řízení, v němž vznikne z důvodu nebezpečí z prodlení potřeba ustanovit procesního opatrovníka, protože jako účastník nemůže před soudem sama jednat a nemůže za ni jednat ani zákonný zástupce. Je tomu tak především tehdy, není-li pobyt účastníka i přes šetření soudu znám, pokud se mu nepodařilo doručit na známou adresu v cizině, jestliže byl stižen duševní poruchou nebo se z jiných zdravotních důvodů nemůže nikoliv jen po přechodnou dobu účastnit řízení, případně když není schopen srozumitelně se vyjadřovat. Soud opatrovníkem jmenuje zpravidla osobu blízkou, případně jinou vhodnou osobu; jestliže existuje předběžné prohlášení, jmenuje osobu v něm uvedenou. V nutných případech lze jmenovat i advokáta. Podobně je jmenován procesní opatrovník také právnické osobě, pokud nemá řádně ustanoven statutární orgán, takže tu není osoba oprávněná za ni jednat, nebo je sporné, kdo takto oprávněnou osobou je. Takto ustanovený zástupce má pak stejné postavení jako zástupce na základě procesní plné moci a v zájmu řádného pokračování řízení jedná za účastníka, činí za něj všechny potřebné procesní úkony. Nerozhodne-li soud jinak, vztahuje se procesní opatrovnictví na řízení před soudem prvního stupně, odvolacím soudem i soudem dovolacím.

Opatrovník v řízení o pozůstalosti

Opatrovníka dědice jmenuje soud pro řízení o pozůstalosti tehdy, pokud dědic nemůže samostatně jednat před soudem a nemá zákonného zástupce nebo opatrovníka, nebo nebylo-li dosud přijato v příslušném řízení ve věcech opatrovnictví člověka nebo opatrovnictví právnické osoby odpovídající opatření. Zvláštního opatrovníka jmenuje soud u dědice, u kterého by mohlo dojít ke střetu zájmů mezi zákonným zástupcem nebo opatrovníkem anebo mezi více dědici zastoupenými stejným zákonným zástupcem nebo opatrovníkem. Soud usnesením jmenuje pro řízení o pozůstalosti opatrovníka dědici, který je osobou neznámou nebo není znám jeho pobyt nebo jemuž se nepodařilo doručit na známou adresu jeho bydliště nebo místa, kde se zdržuje, nebo kterému se nepodařilo doručit na adresu jeho sídla.

Opatrovník pro podání návrhu ve věci ochrany proti domácímu násilí

Soud jmenuje opatrovníka v případě, kdy hrozí střet zájmů zákonného zástupce nebo opatrovníka se zájmem zastoupeného, nebo může-li dojít ke kolizi zájmu těch osob, které jsou zastoupené týmž zákonným zástupcem nebo opatrovníkem.

Mezi povinnosti opatrovníka, který nebyl ustanoven jen pro jedno řízení, patří zejména (§ 466 a násl. ObčZ):

- udržovat s opatrovancem pravidelné spojení, a to vhodným způsobem a v potřebném rozsahu
- projevovat o opatrovance skutečný zájem, tedy vědět o něm, bavit se s ním
- dbát o opatrovancův zdravotní stav (pokud je nemocný, postarat se o něj)
- dbát o naplňování opatrovancových práv a chránit jeho zájmy
- vysvětlovat mu povahu a následky rozhodnutí o jeho záležitostech, např. soudní rozsudek mu musí vysvětlit tak, aby ho správně pochopil

- naplňovat opatrovancova právní prohlášení a dbát jeho názorů (i když je opatrovanec projevil dříve, včetně přesvědčení nebo vyznání), soustavně k nim přihlížet a zařizovat opatrovancovy záležitosti v souladu s nimi
- dbát, aby způsob opatrovancova života nebyl v rozporu s jeho schopnostmi a aby odpovídal jeho představám a přáním
- v přiměřeném rozsahu se pojistit pro případ, že při výkonu své funkce způsobí opatrovanci nebo jiné osobě škodu (pouze pokud mu tuto povinnost uloží soud)
- dokládat opatrovnické radě, byla-li zřízena, vyúčtování opatrovancova majetku vždy ke 30. červnu

Postavení kolizního opatrovníka dítěte

Kolizní opatrovnictví dítěte má základ v § 892, který zní:

1. Rodiče mají povinnost a právo zastupovat dítě při právních jednáních, ke kterým není právně způsobilé.
2. Rodiče zastupují dítě společně, jednat však může každý z nich; ustanovení § 876 odst. 3 platí obdobně.
3. Rodič nemůže dítě zastoupit, jestliže by mohlo dojít ke střetu zájmů mezi ním a dítětem nebo mezi dětmi týchž rodičů. V takovém případě jmenuje soud dítěti opatrovníka.

Povinnost a právo rodičů dítě zastupovat vyplývá z jejich rodičovské odpovědnosti (§ 858). Trvá zásadně tak dlouho, než dítě nabyde samo plné svéprávnosti. Při právních jednáních, ke kterým má dítě svéprávnost (§ 31), jej rodiče nezastupují.

Stejně jako v hmotněprávních jednáních zastupují rodiče dítě také při procesních úkonech nezletilého či spíše v ***soudním řízení*** jako takovém. Rodiče jako zákonní zástupci zastupují dítě ve věcech projednávaných v civilním soudním řízení (§ 22 OSŘ) bez ohledu na skutečnost, zda jde o řízení sporné či nesporné (zvláštní). Co se týče sporného řízení, problematiku samostatného jednání před soudem upravuje § 20 OSŘ odkazem na hmotněprávní předpisy (samostatně právně jednat může každý v rozsahu, v jakém je svéprávný).

Vyžadují-li to okolnosti případu, může předseda senátu rozhodnout, že ***nezletilé dítě, které není plně svéprávné***, musí být v řízení zastoupeno svým zákonným zástupcem nebo opatrovníkem, i když jde o věc, v níž by jinak ***mohlo jednat samostatně*** (§ 23 OSŘ). Praxe se právě s ohledem na ochranu nezletilých dětí poněkud vzpírá přímým dopadům tohoto konstruktu, podle něhož se procesní způsobilost plně odvozuje od způsobilosti k hmotněprávnímu jednání, jež je předmětem řízení. Dochází k tomu, že se téměř vždy postupuje podle § 23 OSŘ a vydává se usnesení, že nezletilá osoba musí být v řízení zastoupena svým zákonným zástupcem.

Smyslem a účelem je vyšší ochrana nezletilého dítěte, jelikož průběh civilního soudního řízení může být mnohem komplikovanější než právní jednání, které je předmětem řízení. Procesní způsobilostí je způsobilost vykonávat v řízení práva a povinnosti účastníka řízení čili například podávat podání (žaloba, důkazní návrhy), nahlížet do spisů, klást otázky svědkům apod. Nelze tedy bez dalšího předpokládat, že pokud nezletilé dítě má hmotněprávní způsobilost k danému jednání, má také plnou procesní způsobilost v řízení, jehož předmětem je dané jednání. Z judikatury se podává, že: *„Z těchto důvodů se Ústavní soud domnívá, že v případě nezletilých dětí by pravidlem měl být závěr, že tyto nemají plnou procesní způsobilost ve smyslu § 20 odst. 1 občanského soudního řádu, přičemž opačný závěr lze přijmout pouze v konkrétních zcela výjimečných situacích a vždy je nutno jej řádně odůvodnit. Ústavní soud si je vědom, že při použití § 22 nebo 23 občanského soudního řádu může vzniknout problém s akceptací podání podaných samotnými nezletilými osobami (poté, co soud rozhodne o tom, že dítě musí být zastoupeno, ať již za aplikace § 22, nebo § 23 občanského soudního řádu). Avšak jak vyplývá z judikatury Ústavního soudu, podání učiněné nezletilým účastníkem řízení,*

který nemá procesní způsobilost v plném rozsahu, není možno jednoduše ignorovat, ale musí být posouzeno prizmatem nejlepšího zájmu dítěte“ (Nález ÚS ze dne 4. 12. 2014, sp. zn. I. ÚS 1041/14).

V řízení podle § 468 odst. 2 ZŘS má však nezletilý plnou procesní způsobilost (řízení o přiznání svéprávnosti nezletilému dítěti a řízení o přivolení souhlasu a odvolání souhlasu zákonného zástupce k samostatnému provozování obchodního závodu nebo k jiné obdobné výdělečné činnosti) a zastoupen být nemusí, popř. si zástupce může zvolit sám. Dále v řízení o povolení uzavřít manželství má nezletilý starší 16 let procesní způsobilost v plném rozsahu (§ 368 odst. 2 ZŘS), podobně v řízení o předběžném opatření ve věcech ochrany proti domácímu násilí (§ 403 ZŘS) a jako rodič v řízeních ve věcech osvojení (§ 431 ZŘS).

Rodiče při zastoupení dítěte musí jednat ***ve vzájemné shodě***, stejně jako při výkonu ostatních povinností a práv vyplývajících z jejich rodičovské odpovědnosti (§ 876 odst. 1) a v souladu se zájmy dítěte (§ 875 odst. 1). Rodiče zastupují dítě společně, jednat však může každý z nich. Jedná-li jeden z rodičů v záležitosti dítěte sám vůči třetí osobě, která je v dobré víře, má se za to, že jedná se souhlasem druhého rodiče (§ 876 odst. 3). ***Není-li třetí osoba v dobré víře*** ohledně shody rodičů, nebude právní jednání zastupované dítě zavazovat. V případě, že hrozí nebezpečí z prodlení, může v záležitosti dítěte rodič rozhodnout sám, je však povinen neprodleně sdělit druhému rodiči stav věci (v podrobnostech viz komentář k § 876 odst. 2).

Neshodu rodičů ohledně zastoupení dítěte při právním jednání se vychází z ustanovení § 893, podle něhož je to soud, který tuto záležitost má rozhodnout. Na návrh rodiče rozhodne, který z rodičů bude právně jednat a jakým způsobem.

Potencionalita střetu zájmů a kolizní opatrovnictví

Omezením rodiče při zastoupení dítěte jsou případy, kdy ***hrozí kolize zájmů*** (§ 892 odst. 3, § 905). Postačí i pravděpodobnost (potencionalita) kolize zájmů. Kolize zájmů může nastat ***nejenom ve vztahu rodič a dítě, ale i mezi společnými dětmi týchž rodičů***. Není rozhodné, zda jde o sourozence plnorodé nebo polorodé. Nevyžaduje se, aby kolize zájmů existovala, postačí, že by k ní mohlo dojít – hrozba kolize zájmů, na rozdíl od obecné úpravy obsažené v § 460. Pro případnou kolizi zájmů postačuje, pokud jsou rodiče účastníci stejného soudního řízení nebo stejného právního jednání jako jejich dítě.

V případě, kdy rodiče z důvodu možnosti střetu zájmů nemohou dítě zastoupit, ať již v hmotněprávním či procesněprávním jednání, je třeba, aby soud usnesením jmenoval dítěti opatrovníka. Pro tohoto opatrovníka se v praxi vžil pojem ***kolizní opatrovník***. Zástupce je obecně ten, kdo je oprávněn právně jednat jménem zastoupeného. Je-li zřejmé, že zástupce jedná jménem zastoupeného, vznikají přímo zastoupenému práva a povinnosti. Jedná se o zastoupení přímé.

Jde-li o konkretizaci povinností a práv kolizního opatrovníka nezletilého dítěte, je nutné vycházet z úpravy obsažené v § 943–947, jde o speciální ustanovení k obecným obsaženým v § 436 a násl. (všeobecná ustanovení o zastoupení) a § 457–464 (obecná ustanovení o zákonném zastoupení a opatrovnictví). Tato úprava se vztahuje i na opatrovnictví dítěte, nestanoví–li § 943–947 jinak.

Kolizní opatrovník může být jmenován pro jakékoli ***hmotněprávní jednání***, kde hrozí střet zájmů mezi dítětem a rodiči či mezi dětmi týchž rodičů. Jelikož hmotněprávní úprava neupřednostňuje orgán sociálně-právní ochrany dětí, je třeba vycházet v tomto případě z § 932 ve spojení s § 944. Opatrovníkem bude zásadně jmenována plně svéprávná osoba, která způsobem života zaručuje, že tuto funkci bude schopna vykonávat. Jako hlavní rozhodovací kritérium bude ochrana nejlepšího zájmu dítěte. Touto osobou může být příbuzný nebo blízký člověk dítěti či například specializovaný advokát. Nebude-li zjištěna žádná vhodná osoba, může být jmenován i OSPOD.

Právní úprava ***kolizního opatrovníka v civilním soudním řízení*** vyplývá z § 29 odst. 1 OSŘ, kde se podává, že opatrovníkem soud zpravidla jmenuje osobu blízkou dítěti, případně jinou vhodnou fyzickou či právnickou osobu, která se jmenováním opatrovníkem souhlasí (viz § 29 odst. 4 OSŘ). Může se jednat např. i o nestátní organizaci pověřenou výkonem sociálně-právní ochrany dětí, jejíž pracovníci jsou při řešení konkrétního případu ve styku s dítětem a rodinou a jsou obeznámeni s okolnostmi případu. Není-li možné jmenovat opatrovníkem žádnou jinou osobu, soud může jmenovat opatrovníkem advokáta, jehož souhlas se jmenováním se nevyžaduje. Je-li jmenován OSPOD, jeho kompetence, tedy výkon funkce opatrovníka, vyplývá pro obecní úřad obce s rozšířenou působností z ustanovení § 17 odst. 1 ZSPOD.

Úloha zástupců dítěte je upravena v čl. 10 EÚVýPrDt. Jde o: 1. poskytování dítěti příslušné informace, pokud je dítě schopno dostatečně chápat situaci; dále 2. objasňování dítěti důsledky toho, pokud by bylo v řízení vyhověno jeho názoru a možné důsledky jakéhokoliv jednání učiněného opatrovníkem; 3. povinnost zjišťovat názory dítěte a zprostředkovat je soudnímu orgánu. Rovněž je nutné zmínit čl. 3 EÚVýPrDt a čl. 6 EÚStykDt, dle nichž má být s dítětem konzultováno jednání opatrovníka v soudním řízení, pokud dítě s ohledem na věk a stupeň vývoje dostatečně chápe situaci.

V neposlední řadě lze upozornit i na to, že ***Výbor OSN pro práva dítěte*** dokonce doporučuje, aby byl pro zástupce, kteří mají tlumočit názory dítěte soudu, vytvořen kodex chování (bod 37 Obecného komentáře č. 12 k právu dítěte být slyšeno).

Postavení kolizního opatrovníka přibližuje také § 8 ***Instrukce Ministerstva spravedlnosti č. j. 505/2001-Org***, kterou se vydává vnitřní a kancelářský řád pro okresní, krajské a vrchní soudy. Kolizní opatrovník má stejné postavení jako zástupce účastníka řízení na základě procesní plné moci. To znamená, že opatrovník vykonává za dítě všechna procesní práva účastníka řízení. Je oprávněn činit jménem dítěte úkony, které může v řízení uplatnit rodič. Zastupuje dítě v celém soudním řízení až do právní moci rozsudku. Mezi práva kolizního opatrovníka patří např. právo nahlížet do soudního spisu (§ 44 OSŘ, rovněž dle § 188 kancelářského řádu) a právo účasti při jednání. Tato účast by měla být spíše povinností, aby se vyloučila situace uvedená v § 101 odst. 3 OSŘ, dle něhož soud může jednat bez opatrovníka, jestliže se řádně neomluvil. Dále je možné uvést právo na doručení předvolání k prvnímu jednání zpravidla nejméně 10 dnů předem (§ 115 odst. 2 a § 215 OSŘ), právo na předvolání k odročenému jednání zpravidla nejméně pět dnů předem (§ 119 odst. 2 OSŘ), právo vyjádřit se k návrhům a důkazům (§ 123 OSŘ), právo klást otázky svědkovi (§ 126 odst. 3 OSŘ), právo obdržet rozsudek (§ 158 OSŘ). Velmi významné je právo navrhnout soudu, aby vyslovil předběžnou vykonatelnost rozsudku, jestliže by jinak účastníku hrozilo nebezpečí těžko nahraditelné nebo značné újmy (§ 162 odst. 2 OSŘ). Toto právo by měl kolizní opatrovník uplatňovat zejména v řízeních o úpravě styku, kdy v důsledku odvolání hrozí značná a nenahraditelná ztráta citových vazeb mezi rodičem a dítětem. Dále má opatrovník právo podat odvolání (§ 201 OSŘ) a právo obdržet odvolání dalších účastníků (§ 210 OSŘ).

Speciálně je upraveno zastoupení dítěte ***v některých typech řízení ve věcech rodinněprávních***. V řízení ve věcech péče soudu o nezletilé jmenuje soud podle § 469 ZŘS opatrovníkem dítěte zpravidla orgán sociálně-právní ochrany dětí. Z této právní úpravy vyplývá, že tomu tak nemusí být vždy, viz § 29 OS Ř. Opatrovníkem nelze jmenovat orgán sociálně-právní ochrany dětí, který podal návrh na zahájení řízení (§ 469 odst. 2 ZŘS, ve znění novelizace ze dne 1. 9. 2017). Tato změna měla vyloučit střet zájmů na straně OSPOD, kdy by se toto dvojí postavení v rámci řízení se lišilo tím, že v případě, že je OSPOD navrhovatelem v řízení, jedná svým jménem a jeho cílem v řízení je, aby bylo

vyhověno jeho návrhu, na druhou stranu, je-li OSPOD jmenován kolizním opatrovníkem, jeho úkolem je být procesním zástupcem nezletilého. Funkce kolizního opatrovníka, jehož hlavním úkolem je nestranné hájení zájmů nezletilého, by tento svůj hlavní účel ztratila.

Obdobná úprava platí i pro zastoupení dítěte v řízení o úpravě péče o dítě, které navazuje na nařízení předběžného opatření soudu o úpravě poměrů dítěte, pokud je opatrovníkem dítěte jmenován stejný orgán sociálně-právní ochrany dětí, který soudu podal návrh na nařízení předběžného opatření (§ 455 ZŘS). Pokud jde o zastoupení nezletilého dítěte v řízeních ve věcech osvojení, je opět stanoveno, že opatrovníkem dítěte je soudem zpravidla jmenován orgán sociálně-právní ochrany dětí, ledaže řízení bylo zahájeno na jeho návrh (viz § 434 ZŘS).

Zvláštní úprava zastoupení dítěte je stanovena rovněž pro občanské soudní řízení o uložení opatření dítěti mladšímu 15 let, které se dopustilo činu jinak trestného podle § 91 odst. 2 ZSVM, v němž je soud vždy povinen ustanovit opatrovníkem dítěte advokáta, zatímco OSPOD má v tomto řízení samostatné postavení účastníka řízení.

Jestliže soud ustanoví opatrovníkem dítěte v občanském soudní řízení OSPOD, je nutno respektovat úpravu působnosti těchto orgánů zakotvenou v ZSPOD. Z hlediska věcné příslušnosti jsou k výkonu opatrovnictví dítěte příslušné obecní úřady obcí s rozšířenou působností a v řízeních s mezinárodním prvkem také ÚMPOD. Pokud jde o místní příslušnost obecního úřadu obce s rozšířenou působností, řídí se i při výkonu opatrovnictví dítěte v soudním řízení místem trvalého pobytu dítěte v souladu s § 61 odst. 1 ZSPOD. Obecní úřad obce s rozšířenou působností příslušný podle místa trvalého pobytu dítěte však může dožádat o zastoupení dítěte v soudním řízení orgán sociálně-právní ochrany dětí, v jehož obvodu je věc soudem projednávána, a tento dožádaný orgán je povinen zastupování dítěte převzít. Orgán sociálně-právní ochrany dětí je ze zákona povinen funkci opatrovníka přijmout a vykonávat ji, aniž by k tomu byl nezbytný jeho souhlas [§ 17 písm. a) ZSPOD]. Ohledně konkretizace jednající osoby v případě, kdy je jmenován v usnesení jako kolizní opatrovník OSPOD, změnil praxi Nejvyšší soud, který uvedl, že: *„Dovolací soud tak dospěl k závěru, že v občanském soudním řízení je způsobilá samostatně jednat (ať už v postavení účastníka, nebo zástupce) pouze obec, nikoliv obecní úřad. Je-li tedy v řízení ve věci péče o nezletilé dítě jmenován podle ustanovení § 469 odst. 1 zákona o zvláštních řízeních soudních opatrovníkem orgán sociálně-právní ochrany dětí, musí být v rozhodnutí označen pod názvem příslušné obce s uvedením sídla úřadu obce, neboť pouze obec může v takovém případě mít procesní práva, nést procesní povinnosti a činit procesní úkony“* (Rozsudek NS ze dne 14. 9. 2016 sp. zn. 21 Cdo 1288/2016). Možné znění usnesení se tedy nabízí slovy: *„Soud jmenuje nezletilému XY opatrovníkem pro řízení orgán sociálně-právní ochrany dětí, Magistrát města Olomouce, označený názvem Statutárního města Olomouce, se sídlem Horní náměstí 554 Olomouc.“*

Dříve než opatrovník přistoupí v zastoupení dítěte k právnímu jednání, k jehož provedení byl jmenován, zjistí stanovisko rodiče, popřípadě poručníka, je-li to možné, i stanovisko dítěte, a je-li to vhodné, rovněž stanoviska dalších osob (§ 946).

Opatrovník je povinen sledovat ochranu zájmů zastoupeného a ochranu jeho práv (§ 457).

Negativní vymezení povinností opatrovníka je uvedeno v § 458. Mimoto soud vymezí rozsah opatrovníkových práv a povinností, viz § 463.

Ostatní druhy opatrovnictví nezletilého – pro nečinnost, ad hoc, opatrovník pro správu jmění dítěte

Nečinnost zákonného zástupce

Právní úprava zdůrazňuje nutnost jmenování opatrovníka dítěti z důvodu ***nedostatečného hájení zájmů dítěte rodičem***, resp. zákonným zástupcem.

Nečinnost rodiče musí být určité intenzity, kdy poškozuje zájmy dětí. Jestliže např. rodiče neuplatňují nároky dítěte na sociální dávky, jsou nečinní ve věci vyřízení sporných záležitostí týkajících se dítěte, při vyřizování jeho školních nebo zdravotních záležitostí, je možné ustanovit opatrovníka. Tento opatrovník bude podávat eventuální návrhy a žádosti u příslušných úřadů a bude dítě v těchto řízeních zastupovat.

Důvodem nečinnosti rodičů budou zejména subjektivní důvody, jako je jejich neznalost, nedostatečná sociální orientace nebo také může být nečinnost projevem jejich nezájmu vůči dítěti. V těchto případech by soud měl zvažovat i jiná opatření, např. omezení nebo zbavení rodičovské odpovědnosti. V praxi se nutnost ustanovení takového opatrovníka vyskytuje zejména v případech dětí umístěných v ústavní výchově nebo v pěstounské péči, když rodiče jsou jejich zákonnými zástupci, ale projevují o ně pouze formální zájem a je třeba řešit sporné záležitosti. Judikatura Ústavního soudu poukazuje na praktické problémy, které nastávají v souvislosti s jízdou načerno a dluhy z tohoto právního jednání. Bylo uvedeno, že: *„Postupem okresního soudu, který nezkoumal schopnost matky řádně hájit zájmy nezletilé a nezabýval se podmínkami pro ustanovení opatrovníka pro řízení, došlo k tomu, že zájmy nezletilé v soudním řízení nikdo nehájil, v důsledku čehož byla zatížena dluhem, jehož bagatelní výše se v průběhu let natolik navýšila, že celkově vymáhanou finanční sumu již takto označit nelze“* (Nález ÚS ze dne 20. 11. 2019, sp. zn. I. ÚS 3135/19). Ústavní soud doporučuje jmenování opatrovníka pro řízení, což může být opatrovník jmenovaný pro případ nedostatečného hájení zájmů dítěte.

Podobně bylo judikováno, že: *„Podle názoru Ústavního soudu by bylo v dané situaci mnohem vhodnější a spíše by odpovídalo sledovanému cíli účinné ochrany práv dětí, pokud by byl jako opatrovník nezletilé stěžovatelce ustanoven advokát. Soudy se nemohou bezvýhradně spolehnout na zákonného zástupce, že bude dodržovat všechny své výše zmíněné povinnosti a intenzivně se zastupovaným komunikovat, ale je třeba dodržování daných povinností důsledně ověřovat. Jde totiž o práva samotného účastníka. Není-li zástupce zvolen svobodnou vůlí účastníka, nelze bez dalšího říci, že procesní práva účastníka jsou beze zbytku garantována skrze zástupce“* (Nález ÚS ze dne 24. 10. 2016, sp. zn. I. ÚS 3970/14).

Dříve než opatrovník přistoupí v zastoupení dítěte k právnímu jednání, k jehož provedení byl jmenován, zjistí stanovisko rodiče, popřípadě poručníka, je-li to možné i stanovisko dítěte, a je-li to vhodné, rovněž stanoviska dalších osob (§ 946). Opatrovník je povinen sledovat ochranu zájmů zastoupeného a ochranu jeho práv (§ 457). Negativní vymezení povinností opatrovníka je uvedeno v § 458, viz komentář k tomuto ustanovení. Mimoto soud vymezí rozsah opatrovníkových práv a povinností, viz § 463.

Jiné důvody – opatrovník ad hoc

Jde o další důvody pro jmenování tzv. opatrovníka ad hoc neboli příležitostného, který chrání zájem dítěte a jeho práva; půjde spíše o důvody objektivní, když u nečinnosti jde spíše o subjektivní důvody. Například dlouhodobá nemoc rodiče dítěte, který je jediným zákonným zástupcem dítěte, u něhož není třeba výkon rodičovské odpovědnosti pozastavit, ale stačí pro některé právní úkony jmenovat opatrovníka.

Důvody pro jmenování opatrovníka, které stanoví zákon

Opatrovník je jmenován při omezení rodičovské odpovědnosti, popřípadě při omezení výkonu rodičovské odpovědnosti (§ 878 odst. 3).

Omezení rodičovské odpovědnosti vysloví soud v případě, že rodič nevykonává řádně povinnosti, které mu z rodičovské odpovědnosti vyplývají, a zájem dítěte takové omezení vyžaduje (§ 870). V rozhodnutí o omezení rodičovské odpovědnosti musí být podle okolností konkrétního případu přesně stanoven rozsah práv a povinností, na které se omezení vztahuje. Jestliže došlo k omezení jednoho rodiče, bude práva a povinnosti, na které se omezení vztahuje, vykonávat druhý rodič. Jestliže nezletilé dítě nemá druhého rodiče, popř. jestliže druhý rodič nemá rodičovskou odpovědnost, nebo došlo k omezení u obou rodičů, je nutno zajistit, aby tato práva a povinnosti mohly být vykonávány. Podle okolností případu a povahy práv a povinností, jichž se omezení týká, soud ustanoví nezletilému opatrovníka, který bude oprávněn tato práva a povinnosti vykonávat.

Opatrovník v řízení o osvojení jmenovaný k udělení souhlasu k osvojení za rodiče

Rozsudkem o osvojení vzniká mezi osvojitelem a osvojencem takový právní vztah jako mezi rodiči a dětmi, proto je nezbytné, aby s osvojením vyslovili souhlas rodiče, a to i nezletilý ne plně svéprávný rodič starší 16 let. Zákon zná ovšem z tohoto pravidla výjimky, které zabezpečují práva a zájmy dítěte vůči rodičům, kteří nemají zájem o své dítě, nejsou schopni projevit svou vůli nebo se zdržují na neznámém místě a toto se nedaří zjistit (k tomu dále viz komentář k § 809 a násl.).

Opatrovník se pro řízení o osvojení jmenuje v několika případech:

- soud rozhodl, že k osvojení není třeba souhlasu obou rodičů (§ 821 odst. 2, v podrobnostech srov. komentář k tomuto ustanovení a tzv. incidenčnímu řízení § 438 ZŘS, popřípadě problematice nezájmu rodičů)
- v situacích daných u obou rodičů, kdy byl rodič zbaven rodičovské odpovědnosti a současně práva dát souhlas k osvojení (nestačí pouhý rozsudek o zbavení rodičovské odpovědnosti, rodič musí být výslovně zbaven i práva dát souhlas s osvojením, které není součástí rodičovské odpovědnosti, viz komentář k § 873)
- není schopen projevit svoji vůli nebo rozpoznat následky svého jednání nebo je ovládnout [§ 818 odst. 1 písm. b)]
- zdržuje se na neznámém místě a toto místo se nepodařilo soudu v součinnosti s dalšími orgány veřejné moci zjistit ani při vynaložení veškeré pečlivosti [§ 818 odst. 1 písm. c)]

Opatrovník je v usnesení, kterým se jmenuje, zmocněn k tomu, aby dal souhlas k osvojení dítěte. Souhlas opatrovníka je přitom hmotněprávní podmínkou, bez které nelze osvojení vyslovit. Opatrovník nevykonává rodičovskou odpovědnost za rodiče, ale právo rodiče osobnostní povahy (§ 856). Občanský zákoník upřesňuje povinnosti opatrovníka v § 821 odst. 2. Jeho povinností není pouze udělení souhlasu. Dříve než dá opatrovník souhlas k osvojení, musí zjistit všechny rozhodné skutečnosti týkající se osvojovaného dítěte a jeho rodiny, které by mohly mít vliv na rozhodnutí o osvojení. Zejména zjistí, má-li osvojované dítě blízké příbuzné, kteří mají

zájem o ně pečovat, a vyslechne osobu, v jejíž péči se osvojované dítě právě nalézá. Pokud opatrovník zjistí, že existuje blízká příbuzná osoba, která má zájem o dítě pečovat, má přednost její péče buď jako svěřenectví (§ 853), nebo pěstounská péče (§ 958).

Není vyloučeno, že tímto opatrovníkem bude jmenován orgán sociálně-právní ochrany dětí, nicméně dle našeho názoru nebude tento postup vhodný, protože kolizní opatrovník hájí v řízení o osvojení zájmy dítěte. Domníváme se, že jelikož současná právní úprava již výslovně neupravuje sloučení funkcí, směřuje spíše k jejich oddělení. Opatrovník dávající souhlas za rodiče má za úkol zjistit nejen zájem dítěte na osvojení, ale i všechny rozhodné skutečnosti týkající se dítěte a jeho rodiny, které by mohly mít vliv na rozhodnutí o osvojení, zjišťuje také existenci blízkých příbuzných a vyslýchá osobu, v jejíž péči se dítě nalézá (viz § 821 odst. 2). Mělo by jít o odlišnou osobu, například příbuznou či blízkou osobu dítěti či rodině nebo advokáta, aby mohl účinně hájit zájmy rodiče dítěte.

Opatrovník pro řízení o osvojení, který uděluje souhlas za dítě

Občanský zákoník změnil úpravu souhlasu osvojovaného dítěte (§ 806, viz komentář k tomuto ustanovení). Stanoví novou hranici dvanácti let. Od jejich dosažení bude zásadně vyžadován osobní souhlas dítěte s osvojením, který dítě bude dávat v řízení o osvojení, po řádném poučení o účelu, obsahu a důsledcích jeho souhlasu. Dítě starší dvanácti let nebude dávat souhlas tehdy, pokud by vyžadování souhlasu bylo v zásadním rozporu se zájmy dítěte (předchozí právní úprava hovořila o zmaření účelu osvojení, srov. § 67 ZOR), nebo pokud dítě není schopno posoudit důsledky souhlasu.

Je-li dítě mladší než dvanáct let, jeho jménem dává souhlas s osvojením opatrovník. Zde zákon výslovně uvádí, že takovým opatrovníkem je třeba ***zpravidla*** jmenovat orgán sociálně-právní ochrany dětí. Opatrovník před udělením souhlasu musí zjistit všechny rozhodné skutečnosti, které ho povedou k závěru, že osvojení bude v souladu se zájmy dítěte. Pokud je to s ohledem na stupeň duševního vývoje dítěte možné, soud vyslechne v řízení i dítě mladší dvanácti let a vezme na jeho vyjádření zřetel. Půjde zejména o děti blízké dvanácti let věku (v podrobnostech srovnej komentář k § 806 až 808).

MODUL VIII ZÁKLADNÍ INSTITUTY CIVILNÍHO PRÁVA PROCESNÍHO

Základní cíl modulu

Cílem tohoto modulu je předat základní poznatky o civilním soudním řízení. Pro kolizního opatrovníka jako zástupce dítěte v tomto řízení jsou tyto poznatky mimořádně důležité, musí být nositelem alespoň základní orientace v nich. Modul je zaměřen teoreticky, praktické poznatky jsou poskytnuty v Modulu X.

Procesní právo vyžaduje objasnění v podrobnostech. Proto je zejména tento modul založen na kontaktní formě výuky. V rámci samostatného e-learningu jsou uvedeny základní teoretické poznatky, ty budou dále objasněny a rozebrány při kontaktní výuce.

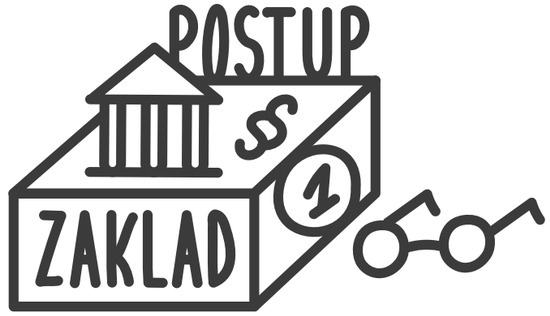

Modul je zaměřen na následující témata:

1) Základní pojmy civilního procesu

Budou objasněny základní pojmy, které procesní právo používá. Jde především o pojmové prvky civilního procesu, kterými jsou procesní subjekty, procesní úkony a procesní vztahy.

2) Průběh řízení v prvním stupni

Pro kolizního opatrovníka je klíčové, aby znal v podrobnostech, jak soudní řízení probíhá, v rámci tohoto modulu je proto objasněno zahájení soudního řízení, příprava jednání, která toto zahájení následuje, poté jednání jako ústní část a dokazování, které je jeho nejdůležitější součástí a rozhodnutí. Stejně tak jsou v tomto modulu v základu objasněny náklady řízení, pro kolizního opatrovníka to však bývá většinou oblast pouze okrajová.

3) Předběžná opatření

Zvláštní pozornost je zaměřena na předběžná opatření, která patří mezi tzv. zajišťovací řízení. Předběžná opatření představují specifický institut, kterým je možné upravit poměry účastníků na přechodnou dobu. V rámci řízení ve věcech péče soudu o nezletilé hrají ale významnou roli, jsou vydávána velmi často a s poměrně zásadními důsledky. Proto je jim v rámci modulu věnována zvláštní pozornost.

4) Náprava vadných rozhodnutí

Civilní proces je založen na obecném principu dvojinstančnosti, zpravidla je možné rozhodnutí soudu v prvním stupni v rámci opravného řízení přezkoumat. Toto přezkoumání se děje v odvolacím řízení. K nápravě vadných rozhodnutí patří také dovolání, žaloba pro zmatečnost a žaloba na obnovu řízení.

5) Exekuční řízení

Soudní rozhodnutí, ukládající povinnost k plnění, které není plněno dobrovolně, lze tzv. vykonat. Vykonání prostřednictvím státního donucení je označováno jako exekuce, v rámci praxe kolizního opatrovníka je možné se setkat jak s exekucí soudní podle části VI. OSŘ, tak s exekucí prostřednictvím soudního exekutora.

6) Řízení ve věcech rodinněprávních

Poslední část modulu je zaměřená na konkrétní řízení, jejichž předmětem je úprava vztahů vyplývajících z oblasti rodinného práva. Právě v těchto řízeních je zapojení kolizního opatrovníka dítěte nejtypičtější. Tento modul přináší základní poznatky teoretické, praktické souvislosti jsou pak předmětem modulu IX.

Na tento výklad navazuje zvuková prezentace věnovaná principům civilního procesu (součástí e-learningového materiálu).

Rozsah modulu

8 hodin, z toho 4 hodiny e-learning

Pojem civilního procesu

Civilní proces představuje samostatné právní odvětví. Charakteristická je pro něj jeho formální povaha, jde o právo, které určuje formu pro realizaci obsahu. Podstatou je úprava postupu (od toho pojem „proces"), jde o objasnění toho, jak „na to", pokud bylo moje právo ohroženo nebo porušeno a já se potřebuji bránit. Procesní právo mi proto obvykle určuje, kam se mám se svou obranou obrátit, jak to mám udělat, co konkrétně mám „kde napsat a zaplatit" a jaké úkony musím k tomu, aby mohla ochrana být účinná, učinit. Právě s ohledem na to, jaká je povaha procesního práva, je toto právo velmi „neoblíbené" zejména pro právní laiky. Porozumění civilnímu procesu vyžaduje pochopení sledu všech úkonů, vynechání „jednoho kroku" vede ke zhroucení celého procesu.

Učebnicová definice civilního procesu je pak **postup soudů, účastníků a jiných procesních subjektů při poskytování ochrany ohroženým a porušeným právům a právním zájmům vyplývajících ze soukromoprávních vztahů**.

Základní instituty civilně procesního práva

1. Procesní subjekty – soud, účastníci řízení, pravomoc a příslušnost soudů, postavení účastníků (procesní subjektivita, procesní způsobilost), zastoupení
2. Procesní úkony soudu a účastníků – základní charakteristika, teorie projevu vůle, úkony soudu, rozhodnutí a opatření, soudní protokoly a spisy, dožádání, doručování, poučovací povinnost, úkony účastníků, podání, forma a místo procesních úkonů

Civilní proces rozlišuje tzv. pojmové prvky. Těmito pojmovými prvky jsou procesní subjekty, procesní vztahy a procesní úkony.

Procesní subjekty jsou subjekty, které svými procesními úkony ovlivňují průběh procesu. Procesní subjekty dělíme na základní a zvláštní. Základní procesní subjekty jsou takové, které vystupují v každém soudním řízení, zvláštní se objevují pouze v některých typech, respektive druzích řízení.

Základními procesními subjekty jsou **soud a účastníci**. Soud je ten procesní subjekt, který je nadán rozhodovací pravomocí, třetí nezávislý subjekt, jehož úlohou je rozhodnout o právech a povinnostech účastníků řízení. Účastníci řízení jsou těmi, o jejichž právech a povinnostech je v řízení rozhodováno. Zvláštní procesní subjekty jsou např. státní zastupitelství nebo Úřad pro zastupování státu ve věcech majetkových.

Procesní úkony jsou úkony, které činí procesní subjekty, zahajují a ukončují jimi soudní řízení nebo ovlivňují jeho průběh. Procesní úkony dělíme na úkony soudu a účastníků, úkony soudu dále na rozhodnutí a opatření. Procesní úkony účastníků jsou dále děleny na dispoziční a prosté.

Na tento výklad navazuje zvuková prezentace věnovaná subjektům a procesním úkonům.

Průběh řízení v prvním stupni

1. Zahájení řízení – návrh na zahájení řízení, náležitosti, účinky zahájení řízení
2. Příprava jednání
3. Jednání
4. Dokazování
5. Rozhodnutí
6. Náklady řízení

Pro správný výkon činnosti kolizního opatrovníka je nezbytné mít základní přehled průběhu řízení. Jak bylo již v rámci kurzu objasněno, problematika procesního práva je složitá a orientaci v ní ztěžuje skutečnost, že jednotlivé úkony na sebe zpravidla navazují.

Zahájení řízení je v civilním soudním řízení možné obecně **buď na návrh nebo bez návrhu**. Ve sporném řízení se návrh nazývá žalobou, v nesporném soudnictví ponecháváme označení návrh na zahájení řízení. Sporné řízení není možné zahájit jinak než žalobou, k zahájení dochází okamžikem, kdy žaloba tzv. napadne na soud, tj. kdy žaloba „dorazí k soudu“. Nesporné řízení je možné zahájit jak návrhem, tak v zákonem stanovených případech bez návrhu. K zahájení řízení bez návrhu dochází usnesením o zahájení řízení bez návrhu, řízení je zahájeno okamžikem vydání takového usnesení. Proti usnesení, kterým bylo řízení zahájeno bez návrhu, není odvolání přípustné. Pro zjištění, které řízení je možné zahájit na návrh i bez návrhu a které pouze bez návrhu, je potřebné vždy nahlédnout do ZŘS. Obecné pravidlo je podle § 13 ZŘS takové, že nestanoví-li zvláštní část ZŘS jinak, je možné řízení v něm uvedená zahájit bez návrhu. Vyloučení tohoto postupu vyplývá z právní úpravy jednotlivých řízení, je proto vždy nezbytné nahlédnout do právní úpravy daného řízení a zjistit, zda se v ní nachází právní norma, která jeho zahájení bez návrhu vylučuje.

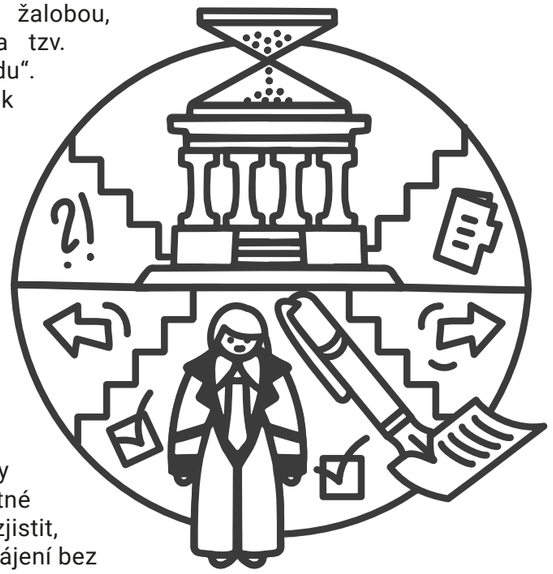

Příklad:

V řízení ve věcech osvojení je v § 429 odst. 1 ZŘS uvedeno, že řízení je možné zahájit jen na návrh, ustanovení § 13 ZŘS se proto neuplatní.

Návrh na zahájení řízení musí obsahovat **náležitosti** vymezené v § 42 odst. 4 OSŘ (obecné náležitosti) a náležitosti zvláštní podle § 79 OSŘ. Každý návrh na zahájení řízení tak musí obsahovat označení soudu, kterému je návrh určen, dále označení účastníků řízení, kteří se označují v případě fyzických osob jménem, příjmením a bydlištěm. Rodné číslo, ani datum narození nejsou povinnými náležitostmi podle zákona, ale užívají se pro odlišení účastníků od jiných osob, které nesou případně stejné jméno nebo příjmení. Dále musí být na návrhu označeni zástupci účastníků řízení, a to jménem, příjmením, sídlem nebo bydlištěm. Následuje označení věci, o kterou se jedná, vylíčení skutkového stavu, které je též označováno jako „substanciace“, označení důkazů k prokázání tvrzených skutečností a tzv. petit, tj. vymezení toho, čeho se navrhovatel domáhá. Praktické souvislosti návrhu na zahájení řízení jsou popsány v modulu VIII. Obligatorními náležitostmi podání jsou rovněž datum a podpis. S ohledem na to, že může být doručováno prostřednictvím datové schránky, je samozřejmě tímto doručením podpis toho, kdo takto datovou schránkou podání posílá, zajištěn.

Zahájení řízení vyvolává také procesním i hmotným právem rozlišované účinky. V rámci hmotného práva má návrh na zahájení řízení vliv na běh promlčecích a prekluzivních lhůt, které se podáním návrhu staví. V procesním právu je podáním návrhu fakticky realizováno právo navrhovatele volit mezi více místně příslušnými soudy, dále je založena překážka věci zahájené (litispendence), která zabraňuje tomu, aby v téže věci probíhalo další řízení, ve vztahu k okamžiku zahájení řízení se také zjišťují okolnosti rozhodné pro posouzení místní příslušnosti a především vzniká soudu povinnost věc projednat a rozhodnout.

Po zahájení řízení přechází řízení do fáze **přípravy jednání**. V rámci této fáze soud nejprve přezkoumá tzv. ***procesní podmínky***. Procesní podmínky jsou podmínky, které musí být splněny k tomu, aby řízení mohlo být ukončeno rozhodnutím ve věci samé. Pokud takové podmínky

naplněny nejsou, řízení neskončí tímto rozhodnutím ve věci samé (meritorní rozhodnutí), ale bude pro nedostatek procesní podmínky zastaveno. Pochopení této problematiky je složité, je však důležité si uvědomit, že procesní právo má formální charakter, jeho normy jsou kogentní, tj. nelze postupovat jinak, než tyto normy stanoví. S ohledem na to, že v České republice máme právo na soudní ochranu, pak zjednodušeně platí, že je-li k soudu podán „jakýkoli nesmyslný dokument“, soud se jím musí zabývat a jeho nesmyslnost se posoudí právě v rámci přípravy jednání. Pokud tato „nesmyslnost“ spočívá právě v nedostatku procesní podmínky, řízení je zahájeno, ale dále k meritornímu rozhodnutí již nebude pokračovat.

Procesní podmínky dělíme na podmínky, jejichž nedostatky jsou neodstranitelné a u nichž nedostatek vede vždy k zastavení řízení, a podmínky, jejichž nedostatky jsou odstranitelné, u nichž se soud nejprve pokusí o odstranění nedostatku. Teprve pokud je v tomto neúspěšný, dojde k zastavení řízení. Naplnění procesních podmínek zkoumá soud v rámci přípravy jednání, ale pak i dále kdykoli za řízení. Výjimkou je místní příslušnost, kterou soud zkoumá jen v rámci přípravy jednání a dále pak k námitce účastníka, která musí být učiněna při prvním úkonu, který mu ve věci náleží.

Příklad:

Proto soud jako první při jednání účastníka poučí o možnosti namítnout nedostatek místní příslušnosti, a pokud není námitka vznesena, nedostatek místní příslušnosti se zhojí.

Procesní podmínky můžeme dále dělit na podmínky na straně soudu, mezi něž patří pravomoc soudu a příslušnost soudu. Pravomoc zkoumá soud kdykoli za řízení, a není-li dána (jde o věc, která soud nepřísluší projednávat a rozhodovat), musí být řízení zastaveno. Soud dále rozhodne též o postoupení věci do pravomoci orgánu, do jehož pravomoci náleží. Věcnou příslušnost zkoumá soud též kdykoli za řízení, pokud má za to, že je dán její nedostatek, předloží věc vrchnímu soudu k posouzení věcné příslušnosti. Místní příslušnost zkoumá soud jen v rámci přípravy jednání a dále pak, jak již bylo uvedeno, k námitce účastníka, která musí být učiněna při prvním úkonu, který mu náleží. Jinak je nedostatek zhojen. Pokud je zjištěn nedostatek místní příslušnosti, soud rozhodne o postoupení věci soudu místně příslušnému. Procesní podmínky na straně účastníků zahrnují procesní subjektivitu (způsobilost být účastníkem řízení) a procesní způsobilost. Nedostatek procesní subjektivity, který je dán od počátku řízení, vede k zastavení řízení. Pokud účastník zemře v průběhu řízení, posoudí soud, zda je možné pokračovat s jeho právním nástupcem. Dále na straně účastníků soud zkoumá způsobilost jejich zástupců a případnou existenci plné moci, pokud je potřeba.

Mezi procesní podmínky patří také tzv. negativní procesní podmínky, kterými jsou nedostatek překážky litispendence, tj. pokračování v řízení nesmí bránit jiné probíhající řízení v téže věci, a nedostatek překážky res iudicata, tj. v téže věci nesmí již existovat rozhodnutí. Konečně je k procesním podmínkám řazeno také zaplacení soudního poplatku.

Pokud jsou procesní podmínky v rámci přípravy jednání zjištěné a vše je v pořádku, přistoupí soud ke **zkoumání náležitostí návrhu**. Soud musí posoudit, zda je návrh určitý, srozumitelný a úplný, tj. zda nechybí některé jeho zákonem stanovené náležitosti. Pokud takové náležitosti chybí, vyzve

soud navrhovatele, aby potřebné náležitosti doplnil, případně opravil neurčité nebo nesrozumitelné podání. Účastník je vyzván usnesením podle § 43 OSŘ, pokud podání neopraví ve lhůtě k tomu soudem stanovené, může být toto za zákonem stanovených podmínek odmítnuto.

Teprve pokud soud v rámci přípravy jednání řízení nezastavil pro nedostatek procesní podmínky, ani podání neodmítl, přistoupí již k přípravě věci samé na další fázi řízení, kterou je ústní jednání. Tato příprava by měla být realizována tak, aby bylo, pokud možno, o věci rozhodnuto při jednom jednání. Soud tedy v rámci přípravy jednání vyzve případně ostatní účastníky k vyjádření, zajistí listinné důkazy, které budou provedeny, předvolá na jednání účastníky a svědky, dále může též zajistit znalecké dokazování.

Jednání jako další fáze řízení tvoří jeho fázi ústní. V ideálním případě probíhá ve věci pouze jedno jednání, na jehož konci je vyhlášeno meritorní rozhodnutí, případně je odročeno jednání jen za účelem vyhlášení meritorního rozhodnutí. V případě, že jsou zde procesní podmínky a může být rozhodnuto meritorně, je nezbytné, aby se jednání konalo. Bez jednání může být rozhodnuto ve věci samé jen v zákonem stanovených případech. Není žádná právní úprava, která by stanovovala, jak dlouho má jednání probíhat. Soud by však měl při nařizování jednání zohledňovat, o jakou záležitost se jedná, jaké důkazy byly navrženy a podle toho dobu jednání také stanovit.

Jednání se koná v jednací síni. Účastníci, jejich zástupci a ostatní k jednání předvolané osoby vstupují do jednací síně na vyzvání soudu. Osoby, které jsou předvolané jako svědci, nejsou zpravidla vyzváni ke vstupu spolu s účastníky řízení, ale až za účelem provedení jejich výslechu. Je to z důvodu, aby nebyly tyto osoby informacemi, které zazní v jednací síni, ovlivněny. Po vstupu do jednací síně je ověřena totožnost účastníků a jejich zástupců. Následně jsou účastníci poučeni soudem o možnosti namítnout podjatost soudce, pokud by měli za to, že je zde důvod pro jeho vztah právě k nim, jejich zástupcům nebo věci pochybovat o jeho nepodjatosti. Dále jsou účastníci poučeni o možnosti namítat nedostatek věcné a místní příslušnosti soudu. Pokud účastníci nic nenamítají, může se v této fázi soud pokusit o smírné vyřešení věci. Soud se má pokusit o smírné vyřešení věci podle § 99 OSŘ i podle § 9 ZŘS. Soudy někdy přistupují k tomuto pokusu ještě před tím, než je navrhovatel vyzván k přednesení návrhu, formou určité „promluvy" k účastníkům řízení ve vztahu k předmětu řízení, jeho možnému průběhu a zátěži, kterou to bude pro účastníky představovat.

Jednání jinak začíná přednesením návrhu. Následně jsou vyzváni ostatní účastníci, aby se k návrhu vyjádřili. Poté následuje nejdůležitější fáze jednání, kterou je **dokazování**. Dokazováním rozumíme procesní postup soudu, při kterém soud zjišťuje skutečnosti rozhodné (důležité) pro rozhodnutí. Dokazování je velmi složitou materií, teorie dokazování patří k nejsložitějším částem teorie civilně procesního práva. V jejím rámci se rozlišuje nauka o dokazování (obecná část) a jednotlivé důkazní prostředky. Rozlišuje se také terminologie, v jejímž rámci jsou rozlišovány důkaz, důkazní prostředek, nositel důkazu apod., v rámci tohoto sylabu však je tato terminologie zjednodušena.

V případě dokazování je nezbytné si uvědomit, že až na výjimky je prostřednictvím dokazování zjišťováno něco, co se událo v minulosti. Soud tak ve většině případů zjišťuje skutečnost vždy jen s určitou mírou pravděpodobnosti, že se takto udála. Proto v těchto případech hovoříme o tzv. míře důkazu, případně též důkazním standardu. Jedná se zjednodušeně o míru přesvědčení, kterou soud musí o určité skutečnosti nabýt k tomu, aby mohla být skutečnost prokázána. Obecně přitom podle současné judikatury platí, že by soud měl být vnitřně přesvědčen o pravdivosti určité skutečnosti tak, že jsou vyloučeny rozumné pochybnosti. Míra důkazu vychází z kombinace subjektivního prvku, tj. vnitřního přesvědčení soudce, a objektivního prvku, o pravdivosti tvrzení nesmí být důvodné pochybnost i v kontextu základních přírodních zákonů.

Příklad:

Pro prokázání určité skutečnosti nestačí pouze samotný subjektivní prvek, tj. vnitřní přesvědčení soudce, pokud je zjištěná skutečnost v rozporu s přírodními zákony. Proto nemůže být považována za prokázanou např. skutečnost, že slunce vychází na západě, i když by soudce vnitřně tomuto tvrzení uvěřil.

Předmětem dokazování v řízení jsou rozhodné skutečnosti. Rozhodné skutečnosti jsou dány právní normou, která je aplikována, tj. pokud se dovolávám vzniku určitého nároku, musím prokázat znaky skutkové podstaty podle konkrétní právní normy, která takový nárok zakládá.

Příklad:

U smlouvy o zápůjčce musí být prokázáno, že zapůjčitel předal vydlužiteli dohodnutou částku a dále, že existoval závazek zapůjčitele zapůjčenou částku vrátit. Skutečnost, že manželka zapůjčitele má nový deštník však předmětem dokazování nebude, a to i když bude žalobce takovou skutečnost v řízení tvrdit.

Předmětem dokazování nemusí být skutečnosti, které jsou mezi účastníky shodné. Pokud některou skutečnost tvrdí účastníci shodně, soud se může s takovým shodným tvrzením spokojit a k této skutečnosti dále dokazování neprovádět. Některé skutečnosti pak vylučuje z dokazování přímo zákon. Jedná se o skutečnosti obecně známé (tzv. notoriety), což jsou skutečnosti, které jsou v daném místě a čase známé většině osob (např. se neprokazuje, že hlavním městem je Praha apod.), skutečnosti známé soudu z jeho činnosti a dále právní předpisy uveřejněné ve Sbírce zákonů, respektive Sbírce mezinárodních smluv. V případě právních předpisů platí tzv. iura novit curia, tj. soud zná právo. Je potřeba si ale uvědomit, že ne všechny právní předpisy se uveřejňují nebo oznamují ve Sbírce zákonů, proto např. obecně závazné vyhlášky obcí být předmětem dokazování mohou.

Dokazování probíhá ve čtyřech fázích. První fází je identifikace důkazů. Pro tu je podstatné, zda je řízení ovládáno zásadou vyšetřovací nebo zásadou projednací (k tomu viz základní principy civilního procesu). Pokud je řízení ovládáno zásadou projednací, musí důkazy označit účastníci. Pokud je ovládáno zásadou vyšetřovací, odpovídá za identifikaci důkazů soud. Další fází je opatřování důkazů. Pokud mají účastníci důkazy u sebe, jsou povinni je předložit, jinak opatřuje důkazy soud.

Příklad:

Příkladem opatření důkazu je předvolání svědka.

Další fází dokazování je provedení důkazu. Tato fáze probíhá právě při jednání. Samotné provedení důkazu se liší podle toho, o jaký důkaz se jedná. K provedeným důkazům mají účastníci právo se vyjádřit. Poslední fází je hodnocení důkazů, při kterém je důkaz hodnocen z hlediska jeho zákonnosti, závažnosti a pravdivosti. Pravdivost je hodnocena podle tzv. volného hodnocení důkazů, tj. soud hodnotí důkazy podle svého volného uvážení, hodnotí je jednotlivě, ale i ve vzájemné souvislosti. Na základě tohoto hodnocení soud dospěje k závěru o skutkovém stavu věci.

Za důkaz může sloužit vše, čím lze zjistit stav věci. OSŘ vymezuje demonstrativní výčet důkazních prostředků, důkazním prostředkem však může být cokoli jiného (např. fotografie, zvukové záznamy apod.). Výslovně v zákoně jsou upraveny výslech účastníků, výslech svědků, zprávy a vyjádření fyzických a právnických osob, listinné důkazy, ohledání, odborné vyjádření a znalecký posudek. Výslech účastníků má ve sporném řízení pouze podpůrnou povahu, je možné jej provést pouze, pokud není možné zjistit stav věci jinak. Naproti tomu v nesporném řízení je výslech účastníků primárním důkazním prostředkem. Proto je ve sporném řízení výslech

účastníků podmíněn jejich souhlasem, naproti tomu v nesporném řízení tento souhlas vyžadován není. Při výslechu soud účastníka nejprve poučí, že má mluvit pravdu a nic nezamlčovat. Jinak se postupuje při výslechu účastníka stejně jako při výslechu svědka. U svědka platí obecná svědecká povinnosti, tj. každý je povinen se k výslechu dostavit. Odmítnout vypovídat může svědek pouze, pokud by tím způsobil nebezpečí trestního stíhání sobě nebo osobám blízkým. Svědek je poučen o povinnosti vypovídat pravdu a nic nezamlčovat. Dále je poučen o trestních důsledcích křivé výpovědi. V rámci první části výslechu svědka, tzv. výslechu *ad generalia* je dále od svědka zjišťován jeho vztah k věci a účastníkům, případně jejich zástupcům. Následuje pak výslech *ad specialia*, při kterém by měl svědek nejprve vlastními slovy vypovědět, co je mu o dané věci známo, poté jsou mu kladeny dotazy. Nejprve se ptá samosoudce (předseda senátu), poté ostatní členové senátu, poté se svolením předsedy senátu účastníci řízení.

Listinný důkaz se provádí tak, že se jeho obsah přečte. Listiny se dělí na listiny soukromé a listiny veřejné. U veřejných listin (listiny vydané soudy a jinými státními orgány v rámci jejich pravomoci a listiny, které za veřejné prohlásí zákon) se má za to, že jsou pravé, a není-li prokázán opak, pak také pravdivé. Ohledání je tzv. přímým důkazním prostředkem, tj. prostředkem, při kterém soud zjišťuje informace přímo svými vlastními smysly. Záleží-li rozhodnutí na zjištění skutečnosti, k níž je třeba odborných znalostí, požádá soud orgán veřejné moci o odborné vyjádření. Pokud toto pro složitost věci nepostačuje, nařídí soud znalecké dokazování.

Ukončení zjišťování skutkového stavu je v řízení patrné z usnesení, jímž soud prohlásí dokazování za skončené. Soud při jednání následně udělí účastníkům slovo k jejich závěrečným návrhům. Pokud bude ihned po jednání následovat vyhlášení rozhodnutí, požádá soud o to, aby všichni opustili jednací síň.

Poté následuje vyhlášení rozhodnutí. Pokud se vyhlašuje rozsudek, činí tak soud vždy veřejně. Při vyhlášení výroku rozsudku jsou všichni povinni stát, na vyhlášení podstatné části odůvodnění je možné se posadit.

Rozhodnutí můžeme tedy označit jako další fázi, která následuje po jednání. Takové označení však není zcela přesné, protože dopadá typicky na rozhodnutí ve věci samé, tj. rozhodnutí meritorní. V průběhu řízení však soud vydává celou řadu rozhodnutí procesní povahy, tj. rozhodnutí o nejrůznějších procesních otázkách.

V případě rozhodnutí vedle jeho druhů, které byly právně popsány (meritorní a procesní), rozlišujeme také jeho formy a třídění. Formami rozhodnutí jsou rozsudek, usnesení a platební rozkaz. Platební rozkaz je forma rozhodnutí pro zkrácená řízení, což jsou řízení probíhající bez jednání. Jejich výsledkem je právě tato zvláštní forma rozhodnutí, která musí být žalovanému vždy doručena do vlastních rukou. Rozsudek je forma pro meritorní rozhodnutí ve sporném řízení. V nesporném řízení rozhoduje soud v meritu usnesením, nestanoví-li zákon, že se rozhoduje rozsudkem. Pro určení formy meritorního rozhodnutí v nesporném řízení je proto vždy nezbytné konzultovat ZŘS a zjistit, jakou formou je rozhodováno. Usnesení je forma pro rozhodnutí procesní povahy, a jak již bylo uvedeno, pro meritorní rozhodnutí v nesporném soudnictví a také v rámci exekucí. Rozhodnutí třídíme např. podle jeho účinků na konstitutivní, tj. takové, které zakládá, mění nebo ruší právo (např. rozvod) a deklaratorní, tj. takové které pouze deklaruje, co je po právu (např. rozsudek o zaplacení dluhu). Dále na rozhodnutí konečné, které vyčerpává celý předmět řízení, částečné rozhodující pouze o části řízení a mezitímní rozhodující pouze o základu věci. Ve sporném řízení rozlišujeme zvláštní druhy rozsudků, kterými jsou rozsudek pro uznání a rozsudek pro zmeškání. Podle druhu návrhu na zahájení řízení rozlišujeme rozsudky statusové (o osobním stavu), určovací a na plnění.

Zákon stanoví náležitosti rozsudku, které se pak pro usnesení použijí přiměřeně. Rozsudek je označen číslem jednacím, malým státním znakem a slovy „Rozsudek jménem republiky“. Dále je obsaženo označení věci a účastníků, případně též účasti jiných procesních subjektů a následuje nejdůležitější část rozsudku, kterou je výrok (tzv. enunciát). Poté je obsaženo odůvodnění a poučení o opravném prostředku, případně též možném výkonu rozhodnutí. V odůvodnění rozsudku soud uvede, co požadoval navrhovatel, jak se k tomu vyjádřili ostatní účastníci řízení, jaké důkazy soud

provedl, případně které neprovedl a z jakého důvodu, jaké skutečnosti soud při dokazování zjistil a jak věc po právní stránce posoudil. Na závěr je uvedeno datum a místo vyhlášení.

V souvislosti s rozhodnutím jsou také rozlišovány vlastnosti **právní moci a vykonatelnosti**. Právní moc je vlastnost rozhodnutí spočívající v jeho závaznosti a nezměnitelnosti. Pro to, aby rozhodnutí nabylo právní moci, je třeba, aby bylo doručeno a nebylo možné jej napadnout odvoláním. Vykonatelnost je vlastnost spočívající ve vynutitelnosti rozhodnutí proti jeho adresátu. Okamžik nabytí právní moci závisí na tom, zda rozhodnutí ukládá povinnost plnění či nikoli. Pokud ukládá povinnost k plnění, je rozhodnutí vykonatelné až uplynutím lhůty k plnění. Tato běží v případě rozsudků zásadně od právní moci, v případě usnesení od doručení. V případě rozsudků existují výjimky, hovoříme pak o tzv. předběžně vykonatelných rozsudcích, což jsou např. rozsudky na plnění výživného.

V případě civilního soudního řízení obsahuje OSŘ a ZŘS též právní úpravu **nákladů řízení**. Náklady řízení jsou výdaje, které vznikají v souvislosti s konkrétním řízením. Jedná se o soudní poplatek, hotové výdaje účastníků a jejich zástupců, náklady důkazů (svědečné, znalečné), odměna za zastupování (advokát, notář a patentový zástupce), tlumočné, odměna mediátora za první setkání s mediátorem a případně též náhrada za daň z přidané hodnoty. V případě nákladů řízení rozlišujeme jejich placení, což je tzv. primární povinnost, a hrazení, což je povinnost sekundární. Pro placení platí zásada zájmová, tj. každý z účastníků platí náklady řízení, které jsou v jeho zájmu. Pro hrazení platí zásada úspěchu ve věci, podle které má úspěšný účastník právo na náhradu nákladů řízení proti účastníku neúspěšnému, a zásada zavinění, která se týká dílčích zaviněných nákladů (např. účastník se nedostaví bezdůvodně na jednání, pak hradí náklady tohoto jednání). Náhrada nákladů řízení podle úspěchu ve věci je typická pro řízení sporná, v nesporných řízeních obecně platí, že tam, kde mohlo být řízení zahájeno i bez návrhu, není právo na náhradu nákladů řízení, ledaže to odůvodňují okolnosti případu.

Předběžná opatření

Pojem a význam

Předběžná opatření spadají do tzv. předběžných řízení, z hlediska povahy pak do řízení zajišťovacích. Více je možné objasnit situaci tak, že jejich prostřednictvím se dočasně zajišťují poměry účastníků. Hrají v oblasti řízení, v nichž se jmenuje kolizní opatrovník dítěte, velký význam.

Předběžné opatření je možné nařídit, pokud je třeba zatímně upravit poměry účastníků nebo pokud by mohl být ohrožen návrh na výkon rozhodnutí. Vedle těchto obecných předpokladů pro nařízení předběžného opatření tak, jak jsou tato vymezena v § 74 OSŘ, existuje také právní úprava předběžných opatření v některých specifických situacích. V tomto případě hovoříme o tzv. zvláštních předběžných opatřeních; jedná se o předběžné opatření ve věci ochrany proti domácímu násilí podle § 400 a násl. ZŘS a předběžné opatření ve věci úpravy poměrů nezletilého dítěte podle § 452 ZŘS.

Pro správné pochopení předběžného opatření je třeba zdůraznit, že podle zákonné úpravy má mít předběžné opatření opravdu pouze dočasnou povahu, tj. jde o soudní zásah do doby, než je ve věci meritorně rozhodnuto. Proto obecně platí, že předběžným opatřením nesmí být vydáno takové rozhodnutí, které by předjímalo rozhodnutí ve věci samé.

Příklad:

Proto není možné např. v řízení o určení vlastnického práva k nemovitosti vydat předběžné opatření, kterým bude „předběžně" rozhodnuto, že vlastníkem nemovitosti je žalobce, neboť pak by již v řízení nebylo o čem dále rozhodovat.

Podstatné zejména pro rodinněprávní řízení, kterých se bude účastnit kolizní opatrovník, je to, že předběžné opatření by si mělo v souladu s judikaturou Ústavního soudu udržet svůj prozatímní charakter, proto je v řízení mimořádně problematické, pokud předběžné opatření trvá např. dva a půl roku. Takové předběžné opatření pak fakticky ztrácí svůj předběžný charakter a stává se rozhodnutím na dobu několika let. Takovým situacím by se měl i kolizní opatrovník snažit ve své praxi zabránit.

Návrh na nařízení předběžného opatření

Předběžné opatření může být nařízeno na návrh, nebo v zákonem stanovených případech i bez návrhu. Bez návrhu je možné podle § 12 ZŘS nařídit předběžné opatření jen v řízeních, která mají být zahájena i bez návrhu s výjimkou řízení o pozůstalosti. Zvláštní předběžné opatření podle § 400 ZŘS ve věci ochrany proti domácímu násilí a zvláštní předběžné opatření ve věci úpravy poměrů dítěte je možné nařídit vždy jen na návrh.

Návrh na nařízení předběžného opatření podle § 76 OSŘ musí kromě obecných náležitostí (§ 42 odst. 4 OSŘ) obsahovat jméno, příjmení a bydliště účastníků (obchodní firmu nebo název a sídlo právnické osoby, označení státu a příslušné organizační složky státu, která za stát před soudem vystupuje), popřípadě též jejich zástupců, vylíčení skutečností o tom, že je třeba, aby byly zatímně upraveny poměry účastníků, nebo že je tu obava, že by výkon soudního rozhodnutí byl ohrožen, vylíčení skutečností, které odůvodňují předběžné opatření, a musí být z něj patrno, jakého předběžného opatření se navrhovatel domáhá; ve věcech týkajících se vztahů mezi podnikateli vyplývajících z podnikatelské činnosti musí návrh dále obsahovat identifikační číslo právnické osoby, identifikační číslo fyzické osoby, která je podnikatelem, popřípadě další údaje potřebné k identifikaci účastníků řízení. Navrhovatel je povinen připojit k návrhu listiny, jichž se dovolává.

Protože, jak bude objasněno níže, o předběžném opatření soud rozhoduje bez provedení dokazování a slyšení druhého z účastníků, musí navrhovatel v případě, že se ukáže předběžné opatření jako neodůvodněné, nahradit způsobenou újmu. Pro zajištění této úhrady se proto spolu s podáním návrhu na nařízení předběžného opatření skládá tzv. jistota. Jistota je stanovena ve výši 10 000 Kč, v případě sporů mezi podnikateli při jejich podnikatelské činnosti je to 50 000 Kč. Jistota se neplatí v případech, které stanoví zákon.

Příklad:

Jistota se neplatí v případě předběžného opatření ve věci výživného. Zákon dále stanoví, že jistota se neplatí v případě zvláštního předběžného opatření ve věci ochrany proti domácímu násilí a zvláštního předběžného opatření ve věci péče o nezletilé. Dále se jistota neplatí v případě řízení, které je možné zahájit i bez návrhu. V souladu s judikaturou je však problematické vyhodnotit, zda má být hrazena jistota v případě dílčích řízení ve věci péče soudu o nezletilé, které se zahajují pouze na návrh (např. podstatná záležitost, na které se rodiče nemohou dohodnout). Nejvyšší soud se nakonec přiklonil k závěru, že v těchto případech má být jistota uhrazena.

V případě zvláštních předběžných opatření je nezbytné, aby z jejich návrhu také vyplývalo, že jsou naplněny zákonem stanovené případy k tomu, aby tato předběžná opatření byla vydána. V případě předběžného opatření podle § 400 ZŘS, tj. předběžného opatření ve věci ochrany proti domácímu násilí musí být v návrhu uvedeny skutečnosti, které osvědčují, že je společné bydlení navrhovatele a odpůrce v domě nebo bytě, ve kterém se nachází společná domácnost, pro navrhovatele nesnesitelné z důvodu tělesného nebo duševního násilí vůči navrhovateli nebo jinému, kdo ve společné domácnosti žije, anebo vylíčení skutečností, které osvědčují nežádoucí sledování nebo obtěžování navrhovatele. V případě předběžného opatření ve věci péče o nezletilé podle § 452 OSŘ musí být v návrhu kromě obecných náležitostí dále uvedeno jméno nezletilého, jména, povolání a bydliště ostatních účastníků, jsou-li navrhovateli známa, vylíčení rozhodujících skutečností odůvodňujících nařízení předběžného opatření, tj. že se dítě ocitlo ve stavu nedostatku řádné péče, respektive, jsou-li jeho život, jeho normální vývoj nebo jiný důležitý zájem, vážně ohroženy nebo již byly narušeny, dále musí být obsaženo označení osoby, které má být dítě předáno do péče.

Řízení o návrhu na předběžné opatření

Účastníky řízení jsou navrhovatel a ti, kteří by jimi byli, kdyby šlo o věc samu. Navrhovatelem může být ten, kdo tvrdí, že mu právo, které má být předběžným opatřením ochráněno, přísluší. V případě předběžného opatření podle § 452 ZŘS může být navrhovatel pouze orgán sociálně-právní ochrany dětí. Protože o návrhu na nařízení předběžného opatření se musí rozhodnout rychle tak, aby byla ochrana práv jím poskytovaná účinná, nelze nedostatky náležitostí návrhu opravovat. Pokud vykazuje návrh nedostatky, je odmítnut. Stejně tak je návrh odmítnut, pokud je třeba uhradit jistotu a jistota není v den podání návrhu na nařízení předběžného opatření složena.

Příslušným k nařízení předběžného opatření je soud, který je příslušný k řízení o věci, nestanoví-li zákon jinak. Jinak stanoví zákon pro zvláštní předběžné opatření ve věci úpravy poměrů dítěte, k řízení o tomto návrhu je příslušný soud podle navrhovatele, tj. podle orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Pro rozhodnutí o návrhu na nařízení předběžného opatření stanoví zákon soudu pořádkovou lhůtu. Pro obecné předběžné opatření je to lhůta bez zbytečného odkladu, nejpozději do 7 dnů od doručení návrhu. Pro zvláštní předběžné opatření podle § 400 ZŘS je tato lhůta maximálně 48 hodin, v případě zvláštního předběžného opatření podle § 452 ZŘS je to maximálně 24 hodin. Takto krátká lhůta je v případě tohoto zvláštního předběžného opatření stanovena záměrně s ohledem na povahu věci. Zvláštní předběžné opatření podle § 452 a násl. ZŘS je označováno jako tzv. rychlé předběžné opatření a jeho podání je na místě, pokud je situace dítěte opravdu vážná. Zákon ji vymezuje tak, že se dítě ocitlo ve stavu nedostatku řádné péče, respektive jeho život nebo normální vývoj jsou ohroženy nebo narušeny.

Příklad:

Typickými situacemi, kdy je na místě podat návrh na nařízení tzv. rychlého předběžného opatření, je např. nalezení pohozeného miminka v parku, nalezení dítěte v babyboxu, zanechání dítěte v porodnici po porodu či nalezení dítěte vedle těla zdrogované matky apod.

O návrhu na nařízení předběžného opatření rozhoduje soud usnesením. S ohledem na krátkou lhůtu pro rozhodnutí rozhoduje soud o předběžném opatření zpravidla bez slyšení ostatních účastníků řízení. Zejména v případě úpravy poměrů nezletilých dětí však Ústavní soud zdůraznil, že rozhodnutí o předběžné úpravě jeho poměrů je bez slyšení druhého z rodičů i samotného dítěte zpravidla nevhodné. Pokud není možné zjistit stanovisko druhého z rodičů ani dítěte do doby rozhodnutí před soudem prvního stupně, je to třeba alespoň v rámci odvolacího řízení.

Předběžné opatření je vykonatelné vyhlášením, pokud se nevyhlašuje, pak doručením. Zvláštní předběžná opatření jsou vykonatelná vydáním. Předběžným opatřením upraví soud poměry účastníků podle návrhu navrhovatele, v případě tzv. rychlého předběžného opatření pak soud rozhodne o umístění dítěte do vhodného prostředí, případně o jeho svěření do pěstounské péče na přechodnou dobu.

Pokud soud návrh na nařízení předběžného opatření zamítne, doručuje takové rozhodnutí zpravidla pouze navrhovateli. V případě, že bylo návrhu na nařízení předběžného opatření vyhověno a jedná se o řízení, které je možné zahájit jen na návrh, soud současně navrhovateli uloží lhůtu, do které má podat návrh na zahájení řízení, pokud tento ještě podán nebyl.

Zrušení a zánik předběžného opatření

Obecné předběžné opatření trvá po dobu, na kterou bylo nařízeno, nejpozději do rozhodnutí ve věci samé. Pokud bylo návrhu ve věci samé vyhověno, trvá ještě 15 dnů od vykonatelnosti meritorního rozhodnutí. Pokud byl návrh ve věci samé zamítnut, trvá předběžné opatření do právní moci takového rozhodnutí.

Zvláštní předběžné opatření ve věci ochrany proti domácímu násilí trvá pod dobu 1 měsíce, může být poté prodlouženo až na dobu 6 měsíců. Zvláštní předběžné opatření ve věci úpravy poměrů dítěte trvá rovněž 1 měsíc, v případě pěstounské péče na přechodnou dobu pak 3 měsíce, a pokud bylo zahájeno řízení ve věci samé, pak trvá do doby, než je rozhodnuto ve věci samé. Předběžné opatření by mělo trvat maximálně 6 měsíců, na rozdíl od předběžného opatření ve věci ochrany proti domácímu násilí je však možné v odůvodněných případech tuto maximální dobu trvání překročit.

Vedle zániku předběžného opatření, k němuž dochází ze zákona, rozlišujeme také jeho zrušení. Ke zrušení dochází soudním rozhodnutím. Předběžné opatření přitom soud zruší, pokud pominuly důvody pro jeho další trvání.

Náprava vadných rozhodnutí

Pojem a význam, opravné systémy, opravné prostředky a opravná řízení

Náprava vadných rozhodnutí je pojem, který rozlišuje procesní právo pro účely označení institutů, které jsou upraveny za účelem umožnit přezkum soudem vydaného rozhodnutí, respektive umožnit, aby případné vady rozhodnutí nebo řízení mu předcházející byly k tomu zákonem odpovídajícím postupem odstraněny. Pojem náprava je přitom třeba odlišovat od pojmu oprava, jež se v teorii civilně procesního práva používá pro odstranění administrativních nedostatků (tzv. zjevných chyb

v psaní a počtech). Náprava znamená odstranění obsahových chyb, které se týkají úpravy práv a povinností.

Příklad:

Jestliže na rozhodnutí je nesprávně označeno datum narození účastníka, jde o opravu. Jestliže soud zamítl žalobu, protože jeho nárok byl promlčen, ale žalobce je přesvědčen, že k žádnému promlčení nedošlo, jde o nápravu.

Právní úprava nápravy vadných rozhodnutí vychází z toho, že je umožněno přezkoumat rozhodnutí vadné objektivně, ale i subjektivně, tj. pro to, aby byl přezkum rozhodnutí „spuštěn“, postačí, je-li účastník přesvědčen, že je rozhodnutí vadné.

V rámci nápravy vadných rozhodnutí rozlišuje opravné a jiné prostředky nápravy, dále opravné systémy a opravná řízení. Pro to, aby mohl být opravný prostředek označen jako opravný, musí splňovat určitá kritéria. Musí být výslovně zakotven zákonem, musí být pro něj dána zákonem i lhůta, právo jej podat musí mít účastník, respektive ten, do jehož práv bylo zasaženo, musí být založen na opravném systému, směřovat k přezkumu napadeného rozhodnutí a musí mít devolutivní (odvalovací) účinek. Kritéria naplňují pouze odvolání, které je opravným prostředkem proti rozhodnutím prvního stupně a dovolání, které je opravným prostředkem proti rozhodnutí druhého stupně. Mezi jiné prostředky nápravy patří odpor proti platebnímu rozkazu, námitky proti směnečnému a šekovému platebnímu rozkazu, dále též autoremedura, žaloba pro zmatečnost a žaloba na obnovu řízení. Opravným prostředkem je pak zahájeno opravné řízení, tj. řízení, jehož cílem je přezkum napadeného rozhodnutí.

Opravný systém určuje rozsah práv a povinností jak soudu, tak účastníků. Vymezuje, z jakých stránek je možné přezkoumat napadené rozhodnutí a co mohou účastníci prostřednictvím opravného prostředku navrhovat. Opravné systémy dělíme na apelační, kasační a revizní. Apelační opravný systém umožňuje přezkoumat napadené rozhodnutí po stránce skutkové i stránce právní. Napadené rozhodnutí může být potvrzeno, změněno nebo zrušeno. Apelační systém dělíme na úplnou apelaci a neúplnou apelaci. Úplná apelace umožňuje přihlédnout k novým skutečnostem a důkazům, v rámci neúplné apelace je to vyloučeno. Kasační opravný systém umožňuje přezkoumat napadené rozhodnutí po právní stránce a je možné jej v jeho rámci pouze potvrdit nebo zrušit. Revizní opravný systém je kombinací apelačního a kasačního opravného systému. Z kasačního systému přebírá možnost přezkoumání pouze po právní stránce, z apelačního možnost napadené rozhodnutí potvrdit, zrušit, nebo změnit. V současné právní úpravě se apelační systém uplatňuje pro odvolací řízení, v rámci sporného soudnictví je to apelace neúplná, v rámci nesporného apelace úplná. Kasační opravný systém se užije pro žalobu pro zmatečnost, revizní pak pro dovolání.

Odvolání

Odvolání je v současné právní úpravě jediným řádným opravným prostředkem. Jeho právní úprava je založena na principu univerzality, tj. odvolání je přípustné proti všem rozhodnutím soudu prvního stupně ve formě rozsudku a usnesení, nestanoví-li zákon jinak. Jak bylo výše uvedeno, je založeno na apelačním opravném systému.

Rozlišujeme objektivní a subjektivní podmínky přípustnosti odvolání. Objektivní podmínky jsou existence nepravomocného rozhodnutí, přípustnost odvolání a dodržení zákonem stanovené lhůty. Odvoláním je možné napadnout pouze výrok rozhodnutí, odvolání proti odůvodnění je nepřípustné. V případě rozsudku je odvolání nepřípustné pouze u tzv. bagatelních rozsudků, což jsou rozsudky vydané v řízeních, jejichž předmětem je peněžité plnění do částky 10 000 Kč. V případě usnesení je výčet usnesení, proti kterým není odvolání přípustné, obsažen v § 202 OSŘ a dále může být odvolání proti usnesení vyloučeno konkrétní právní normou, která dané usnesení upravuje. Právě takto je vyloučeno podání odvolání proti usnesení, kterým mohlo být řízení zahájeno i bez návrhu. Typicky je odvolání vyloučeno také proti usnesením, kterými se upravuje vedení řízení. Tato usnesení nejsou pro soud závazná a může je kdykoli změnit.

Příklad:

Usnesením, kterým se upravuje vedení řízení, je např. odročení z 5. 11. na 19. 11. Toto usnesení může být zase změněno a odročeno na 26. 11. apod.

Lhůta pro podání odvolání je 15 dnů od doručení rozhodnutí. Pouze v případě špatného poučení, platí lhůta, která je na poučení uvedena, minimálně je však lhůta vždy 15 dnů. Pokud je poučení nesprávné tak, že je nesprávně uvedeno, že není odvolání přípustné, poučení neobsahuje lhůtu, určení soudu, ke kterému se podává, nebo neobsahuje-li poučení vůbec, pak je lhůta 3 měsíce.

Subjektivní podmínky přípustnosti určují, kdo může odvolání podat. Odvolání může podat účastník, kterému nebylo ve věci plně vyhověno. Dále jej může podat vedlejší účastník, ledaže hlavní účastník se práva na podání odvolání vzdal nebo s odvoláním vedlejšího účastníka vyslovil nesouhlas. Dále může podat odvolání také státní zastupitelství, které vstoupilo do řízení dříve, než uplynula lhůta pro podání odvolání poslednímu z účastníků a za obdobných podmínek též Úřad pro zastupování státu ve věcech majetkových.

Odvolání se podává k soudu, který ve věci rozhodoval v prvním stupni. S podáním odvolání se pojí tzv. suspenzivní a tzv. devolutivní účinek. Suspenzivní (odkládací účinek) znamená, že podáním odvolání se odkládá právní moc napadeného rozhodnutí. Nespočívá v odkladu vykonatelnosti, tato se tedy odkládá pouze, pokud je vykonatelnost vázána na právní moc. To znamená, že je-li podáno odvolání proti usnesení, je toto usnesení i nadále vykonatelné, avšak nenabývá právní moci. Zásadně platí, že suspenzivní účinek nastává ve vztahu k celému rozhodnutí, z tohoto však existují výjimky. Zjednodušeně řečeno platí, že pokud účastník napadne odvoláním pouze část rozhodnutí, nastává suspenzivní účinek pouze ve vztahu k této napadené části rozhodnutí. Ale i z tohoto pravidla pak dále existují výjimky.

Příklad:

Typickou takovou výjimkou je výrok závislý na napadeném výroku. Výrokem závislým je výrok o nákladech řízení.

Devolutivní účinek je účinek odvalovací. Znamená, že se rozhodnutí o odvolání odvaluje na soud vyššího stupně. O odvolání proti rozhodnutí okresních soudů rozhodují soudy krajské, o odvolání proti rozhodnutí soudu krajského rozhoduje soud vrchní. I z devolutivního účinku existují výjimky. Je jí především tzv. autoremedura, tj. možnost soudu prvního stupně sám o odvolání rozhodnout tak, že mu v plném rozsahu vyhoví. Autoremedura je přípustná jen u usnesení podle § 210a OSŘ a dále u předběžného opatření podle § 452 a násl. ZŘS.

Odvolání musí obsahovat obecné náležitosti každého podání podle § 42 odst. 4 OSŘ a dále musí obsahovat označení napadeného rozhodnutí (toto se označuje soudem, který napadené rozhodnutí vydal, číslem jednacím a datem vyhlášení tohoto rozhodnutí), označení rozsahu, v jakém se toto rozhodnutí napadá, odvolací důvod a odvolací návrh. Odvolací důvody jsou taxativně vymezeny v § 205 odst. 2 OSŘ. V případě, že odvolání neobsahuje žádný důvod, označujeme jej jako tzv. blanketní. Soud vyzve navrhovatele, aby blanketní odvolání doplnil o odvolací důvod. Pokud tento

tak neučiní, tak soud blanketní odvolání odmítne. To však není možné v případě řízení, která mohou být zahájena i bez návrhu. V případě nesporných řízení, která mohou být zahájena i bez návrhu, tak platí, že i když odvolání neobsahuje žádné vymezení toho, co je rozhodnutí vytýkáno, musí být takové rozhodnutí odvolacímu soudu předloženo a pro nedostatek důvodu v odvolání nelze odvolací řízení ukončit.

Řízení o odvolání se rozpadá do dvou fází. První fázi tvoří řízení před soudem prvního stupně, je to určitá fáze přípravného charakteru. Soud prvního stupně nejprve přezkoumá, zda bylo odvolání podáno včas. Pokud bylo podáno opožděně, odmítne jej přímo soud prvního stupně. Rovněž soud prvního stupně zajistí zaplacení soudního poplatku, není-li tento zaplacen, řízení pro jeho nezaplacení zastaví. Dále soud prvního stupně přezkoumá, zda bylo odvolání podáno ve věci, v níž je jeho podání přípustné, a k tomu oprávněnou osobou. Pokud bylo podáno proti rozhodnutí, proti kterému není přípustné nebo osobou neoprávněnou, předloží soud prvního stupně odvolání se zprávou o těchto skutečnostech odvolacímu soudu a ten odvolání odmítne.

Jinak soud prvního stupně zjistí stanovisko druhé strany, nachystá potřebné listinné důkazy a předloží věc odvolacímu soudu, který odvolání projedná a rozhodne o něm. Pokud zde nejsou dány důvody pro potvrzení rozhodnutí soudu prvního stupně, měl by odvolací soud přistoupit primárně ke změně napadeného rozhodnutí. K jeho zrušení je možné přistoupit jen v případech taxativně uvedených v § 219a OSŘ, obecně se jedná o závažné procesní vady. Pokud odvolací soud zruší rozhodnutí soudu prvního stupně, vrátí věc zpravidla tomuto soudu k dalšímu řízení.

Žaloba pro zmatečnost a žaloba na obnovu řízení

Žaloby pro zmatečnost a na obnovu řízení nejsou z hlediska teorie opravnými prostředky, ale zákon je za opravné prostředky označuje. A to konkrétně za mimořádné opravné prostředky, tj. prostředky, kterými je napadáno rozhodnutí, jež již nabylo právní moci. S přihlédnutím k tomu, že s žalobou pro zmatečnost a žalobou na obnovu řízení je možné se setkat jen výjimečně, je jim v rámci tohoto sylabu věnován jen omezený prostor v podobě zcela základních informací o nich.

Žaloba na obnovu řízení směřuje na nápravu situací, kdy jsou zde nové skutečnosti, případně rozhodnutí nebo důkazy, které v době původního řízení existovaly, avšak v jeho rámci se neobjevily. Podstatou žaloby na obnovu řízení je dosáhnout toho, aby řízení z důvodu, že se v něm neobjevily všechny potřebné skutečnosti nebo důkazy, proběhlo celé znovu. Předmětem žaloby na obnovu řízení je meritorní rozhodnutí. Lhůta pro podání je 3 měsíce od okamžiku, kdy se žalobce o důvodu obnovy dozvěděl, nejdéle však může být podána do 3 let od právní moci napadeného rozhodnutí.

Žaloba pro zmatečnost je žaloba, která směřuje proti rozhodnutí trpícímu závažnými procesními vadami. Jedná se o tak závažné procesní pochybení, že řízení nemělo vůbec probíhat, např. bylo vedeno řízení ve věci, ve které nebyla dána pravomoc soudu, či bylo řízení vedeno s osobou, která potřebuje zastoupení, ale toto jí poskytnuto nebylo. Předmětem žaloby pro zmatečnost je rozhodnutí, kterým se řízení končí, a žaloba pro zmatečnost směřuje vždy na zrušení napadeného rozhodnutí. Lhůta pro podání žaloby činí zásadně 3 měsíce od doručení.

Dovolání

Dovolání je jediným mimořádným opravným prostředkem, který naplňuje kritéria teorie civilního procesu pro opravné prostředky. Směřuje proti pravomocnému rozhodnutí odvolacího soudu. O dovolání rozhoduje Nejvyšší soud a jedním z cílů dovolání je též sjednocení judikatury. Dovolání je založeno na zákonné podmínce advokátního zastoupení a zastoupení kolizním opatrovníkem v dovolacím řízení, který by neměl právnické vzdělání, je mimořádné, proto mu rovněž v rámci tohoto sylabu není věnována větší pozornost. Je pouze doplněno, že dovolání je vyloučeno prakticky téměř ve všech rodinněprávních řízeních podle ZŘS. Podle ZŘS je dovolání přípustné jen pro rozhodnutí ve věci nezrušitelného osvojení, zásahů do rodičovské odpovědnosti a určení a popření rodičovství. V případě řízení ve věcech rodinněprávních podle OSŘ je dovolání přípustné v otázkách manželského majetkového práva.

Exekuční právo

Základní charakteristika, principy

Exekuční právo, respektive exekuční řízení směřuje k vynucení splnění povinnosti, která byla uložena exekučním titulem, nebyla však plněna dobrovolně. Zákon proto upravuje postupy, které mohou být přijaty k tomu, aby byl ten, kdo je k této povinnosti povinen, prostředky státního donucení k naplnění uložené povinnosti veden. Exekuční právo je považováno za nejformálnější část civilního procesu, v rámci exekučního práva není obvykle prostor přezkoumávat věc samu, ale zkoumá se v podstatě pouze, zda je zde exekuční titul ukládající povinnost, která nebyla splněna. Exekuce může být v České republice vedena buď podle části VI. OSŘ, nebo podle exekučního řádu soudními exekutory. Zákon stanoví výjimky, kdy není mezi těmito dvěma postupy dána volba. Např. rozhodnutí finančního úřadu nelze vykonat postupem podle části VI. OSŘ, výkon rozhodnutí o péči o nezletilé děti není naproti tomu možné realizovat soudními exekutory.

Pro exekuční řízení platí některé principy stejné jako pro řízení nalézací. Takto např. platí princip dispoziční z hlediska zahájení. Exekuci je možné zahájit pouze na návrh. Výjimkou je výkon rozhodnutí o péči o nezletilé děti, který je možné zahájit i bez návrhu. Existují však principy opačné proti principům, které se uplatní v řízení nalézacím. Exekuční řízení ovládá princip legálního pořádku, neboť kroky, které se v něm uplatní, jsou navázány přesně na sebe. Obecně je možné uvést, že se v rámci exekuce odlišuje fáze nařízení exekuce (respektive fáze před provedením exekuce) a fáze provedení exekuce. V exekučním řízení pak rozlišujeme také zvláštní principy typické jen pro exekuční řízení. Těmito jsou princip proporcionality, časové priority a přednosti a dále pak obrana a ochrana povinného a třetích osob.

Princip proporcionality je možné objasnit v obecném slova smyslu. Exekuce, byť směřuje k donucení ke splnění povinnosti, jež nebyla plněna dobrovolně, musí být přiměřená. Obecný princip proporcionality tedy znamená, že i postižení majetku povinného musí být vymáhané povinnosti přiměřené.

Příklad:

Proto nelze např. pro povinnost zaplatit dlužnou částku 10 000 Kč prodat nemovitost v hodnotě 20 000 000 Kč.

Dále pak princip proporcionality znamená poměrnost a může být využit také v případě, kdy není možné uspokojit všechny pohledávky, některé se pak podle tohoto principu uspokojují poměrně. Princip časové přednosti pak znamená, že některé pohledávky se uspokojují přednostně před jinými z důvodu časového pořadí. Princip přednosti pak znamená, že některé pohledávky mají přednost pořadí a uspokojují se před ostatními. Absolutní přednosti mají pohledávky výživného. Princip obrany a ochrany povinného a třetích osob znamená, že jsou zde právní instituty, které chrání povinného i třetí osoby před neoprávněnou exekucí, a právní instituty, které povinný a třetí osoby, jejichž majetek je neoprávněně exekucí postižen, mohou použít na svou obranu. Takovými instituty jsou v případě povinného návrhy na odklad exekuce a zastavení exekuce a v případě třetích osob se jedná o tzv. exekuční žaloby. Typickou žalobou třetích osob je žaloba na vyloučení věci z exekuce, tj. tzv. žaloba excindační.

Základní informace o účelu a průběhu exekuce

Exekuci dělíme na exekuci na peněžitá plnění a nepeněžitá plnění. Zvláštním druhem exekuce je výkon rozhodnutí o péči o nezletilé děti (k tomu dále viz další kapitola). Pro peněžitá i nepeněžitá plnění jsou přesně zákonem stanovené způsoby exekuce. V případě peněžitých plnění jsou těmito způsoby srážky ze mzdy a jiných příjmů, přikázání pohledávky, prodej věcí movitých, prodej věcí nemovitých, správa nemovitostí, zřízení soudcovského zástavního práva a postižení závodu. V rámci exekučního řádu je pak zvláštní způsob exekuce pro plnění výživného pozastavení řidičského oprávnění. Exekuce na nepeněžitá plnění může být provedena podle toho, co je exekučním titulem uloženo, vyklizením, odebráním věci, rozdělením společné věci a provedením prací a výkonů.

Exekuce se zahajuje návrhem. K návrhu je třeba přiložit exekuční titul opatřený doložkou vykonatelnosti. S ohledem na to, že většina exekucí probíhá v režimu podle EŘ, je dále věnována pozornost průběhu tohoto řízení. Specifika výkonu rozhodnutí o péči o nezletilé děti jsou popsána v další kapitole. Exekuční návrh se podává k soudnímu exekutorovi, oprávněný si může vybrat kteréhokoli soudního exekutora. Soudní exekutor poté požádá do 15 dnů o pověření k vedení exekuce soud. Poté, co je exekutor pověřen, vyrozumí o zahájení exekuce povinného. Současně mu doručí též exekuční návrh, výzvu k dobrovolnému splnění a zpravidla též první exekuční příkaz. Doručením vyrozumění nastává tzv. generální inhibitorium, tj. povinnému se zakazuje nakládat s celým jeho majetkem, pod hrozbou relativní neplatnosti takového jednání. V případě majetku, na který se vztahuje exekuční příkaz, jde již o speciální ihnibitorium a porušení tohoto zákazu zakládá absolutní neplatnost.

Pokud povinný splní povinnost do 30 dnů od doručení vyrozumění a výzvy, hradí pouze snížené náklady exekuce. Pokud s exekucí nesouhlasí, musí v této lhůtě podat návrh na zastavení exekuce. Návrh na zastavení exekuce může podat i později, ale nemá vždy odkladný účinek, což návrh podaný do 30 dnů od doručení vyrozumění má.

Pokud povinný nepodá návrh na zastavení exekuce ani nesplní uloženou povinnost dobrovolně, exekutor exekuci provede, tj. postihne konkrétní majetek povinného tak, že z něj oprávněného uspokojí nebo vynutí splnění nepeněžité povinnosti, která byla uložena. Povinný pak hradí i náklady exekuce v plné výši.

Řízení ve věcech rodinněprávních

Základní informace o řízeních ve věcech rodinněprávních

Oficiální pojem „řízení ve věcech rodinněprávních“ v české legislativě neexistuje. Setkáme se s ním pouze v rámci hlavy V. zvláštní části ZŘS; je potřeba ale objasnit, že tato hlava ZŘS neobsahuje všechna řízení, jejichž předmětem jsou rodinněprávní záležitosti.

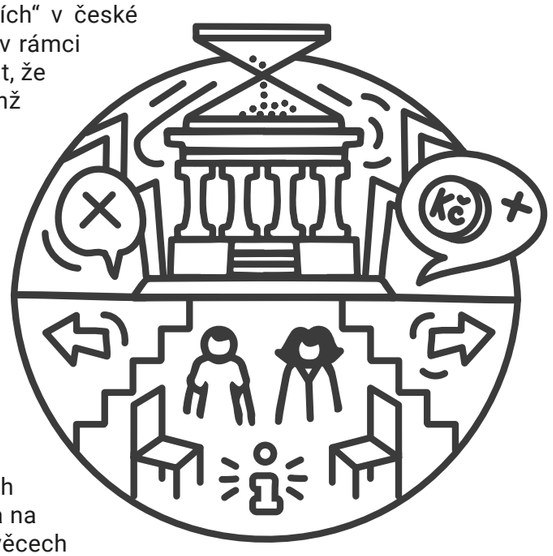

Rodinněprávní řízení je možné obecně charakterizovat jako řízení, jejichž předmětem jsou záležitosti upravené normami rodinného práva. Na rozdíl od zahraničních úprav nejsou v České republice specializované rodinné soudy, proto tato řízení vedou soudy obecné soudní soustavy. Rodinněprávní řízení můžeme různě vnitřně členit, např. na řízení ve věcech manželských a partnerských, kam můžeme řadit rozvod manželství, řízení o jeho neplatnosti či neexistenci, řízení ve věcech manželského majetkového práva, řízení ve věcech manželského bydlení, rodinného závodu apod., a na řízení ve věcech vztahů mezi rodiči a dětmi, ve věcech poručenských a opatrovnických apod. Jejich konkrétní průběh je dán tím, zda jsou řízeními sporné, nebo nesporné povahy. Protože kolizní opatrovník plní svou úlohu typicky v řízeních týkajících se vztahů mezi rodiči a dětmi, věcí poručenských a opatrovnických, neboť v těchto typicky dochází k naplnění zákonných předpokladů pro jmenování kolizního opatrovníka, věnujeme se v této kapitole těmto řízením do větších podrobností.

Pro odlišení toho, zda se jedná o sporné nebo nesporné řízení, je možné využít také spisovou značku konkrétního řízení. Pro sporná řízení je používán rejstřík C, pro nesporná řízení pak rejstřík Nc, případně, jak bude níže objasněno, P.

Řízení ve věcech vztahů mezi rodiči a dětmi, osvojení, náhradní rodinné péče a ústavní výchovy jsou řízeními nesporné povahy, která jsou upravena v ZŘS. Protože podle ZŘS mohou probíhat jen řízení v tomto zákoně uvedená, řídí se tímto zákonem soud při vedení následujících řízení:

- **Řízení ve věcech určení a popření rodičovství**
  Podstatou těchto řízení je vyřešení otázky původu dítěte, tj. určení ženy, která dítě porodila, nebo muže, který je otcem dítěte, případně popření rodičovské vazby osob, které jsou za rodiče dítěte považováni, ale ve skutečnosti jimi nejsou. V rámci řízení o určení a popření rodičovství odlišujeme řízení o určení a popření mateřství, řízení o určení otcovství souhlasným prohlášením rodičů, řízení o určení otcovství po rozvodu manželství rodičů nebo po jeho prohlášení za neplatné, v nichž kolizní opatrovník svou roli zpravidla neplní, a řízení o určení nebo popření otcovství ve věci samé.
- **Řízení ve věcech osvojení nezletilého**

  Řízení směřující k přijetí cizího dítěte za vlastní legální cestou adopce. V rámci těchto řízení plní kolizní opatrovník dítěte velmi důležitou úlohu, neboť řízení svým výsledkem směřuje k nastolení zcela nových rodinných vazeb.
- **Řízení ve věcech péče o nezletilé**
  Toto řízení je možné považovat za stěžejní. Charakterem se jedná o řízení souhrnné povahy, neboť pojem péče soudu o nezletilé zahrnuje celou řadu dílčích řízení do něj spadajících. V rámci tohoto řízení se řeší všechny otázky vztahů mezi rodiči a dětmi, které nespadají do jiných řízení. Specifickými řízeními spadajícími do jeho rámce jsou pak zvláštní předběžné opatření podle § 452 ZŘS a řízení o navrácení dítěte ve věcech mezinárodních únosů dětí.
- **Předběžné řízení ve věci ochrany proti domácímu násilí**
  Toto řízení sice typicky není řízením o vztazích mezi rodiči a dětmi, ale protože i mezi rodiči a dětmi se mohou objevit projevy domácího násilí, považujeme za nutné jej sem podřadit.

V rámci ZŘS je pak dále upraven také výkon rozhodnutí o péči o nezletilé děti, v jehož rámci může mít kolizní opatrovník nezletilého také velmi důležitou roli.

Tato kapitola je pak dále zaměřena na tato řízení. Nejprve objasníme otázky obecného průběhu těchto řízení a dále se pak stručně vyjádříme k řízení ve věcech péče o nezletilé, které je nejčastějším řízením v rodinněprávních věcech.

Průběh řízení ve věcech rodinněprávních obecně

1. Procesní subjekty

Jak bylo objasněno výše, v každém soudním řízení, které probíhá, je třeba určit jeho procesní subjekty. Můžeme zopakovat, že procesní subjekty dělíme na základní, jimiž jsou soud a účastníci, a zvláštní, kterými může být v rodinněprávních řízeních státní zastupitelství. Pokud jde o soud, ten je v řízení charakterizován pravomocí a příslušností. Pro rodinněprávní řízení je stanovena věcná příslušnost ve prospěch okresních soudů, krajské soudy v prvním stupni rodinněprávní řízení nevedou. Proto, je-li třeba podat návrh na zahájení řízení, je tak třeba vždy učinit u okresního soudu. Který konkrétní okresní soud povede řízení, určují pravidla místní příslušnosti. Ta je pro rodinněprávní řízení s výjimkou řízení o povolení uzavřít manželství, které není předmětem našeho zájmu, stanovena výlučně. Ve výše uvedených řízeních je pak zpravidla stanovena ve prospěch obecného soudu dítěte, výjimkou je pouze řízení ve věcech domácího násilí, pro které je dána místní příslušnost obecného soudu navrhovatele.

Zopakujme si také, že určit obecný soud nezletilého dítěte však nemusí být jednoduché. Obecným soudem člověka je soud, v jehož obvodu se tento zdržuje s úmyslem žít tam trvale. Dítě ale nemusí být schopné s ohledem na svůj věk posoudit, zda má úmysl někde žít trvale nebo ani tento jeho úmysl nemusí být reflektován či vést k určení toliko jednoho soudu (např. u střídavé péče má dítě jednoznačně více bydlišť). Z tohoto důvodu obsahuje ZŘS pro určení obecného soudu nezletilého zvláštní právní úpravu. Obecný soud nezletilého se podle § 4 odst. 2 ZŘS nejprve určí podle dohody rodičů.

Pokud to není možné, pak se určí podle rozhodnutí soudu, popřípadě jiných rozhodujících skutečností (těmi může být např. svěření dítěte do pěstounské péče).

V souvislosti s místní příslušností soudu je třeba objasnit také tzv. princip trvání příslušnosti. Podle tohoto principu jsou pro určení příslušného soudu rozhodné okolnosti, které zde byly v době zahájení řízení. Proto pokud se dítě např. 14 dní po zahájení řízení přestěhuje, nemá to už na místní příslušnost soudu obecně vliv. Protože ale rodinněprávní řízení jsou specifická a přestěhováním se dítěte může někdy řízení poměrně výrazně zkomplikovat, existuje pro účely některých řízení výjimka z principu trvání příslušnosti v podobě tzv. přenesení příslušnosti. Podstatou tohoto institutu je možnost soudu, který byl příslušný v době zahájení řízení, přenést řízení na jiný soud, který je pro vedení řízení vhodnější. Taková změna příslušnosti má význam pouze tehdy, pokud řízení probíhá dlouhodobě, proto je přípustná jen v řízení ve věcech péče o nezletilé. Toto souhrnné řízení se pro účely příslušnosti považuje za jedno řízení a příslušnost pro jeho vedení je tedy dána fakticky prvním dílčím řízením v jeho rámci. Řízení může teoreticky probíhat až 18 roků (ve výjimečných případech i déle), proto by nemožnost změny příslušnosti soudu mohla být velkým problémem.

Je především nezbytné pochopit, že k přenesení příslušnosti nedochází automaticky tím, že se dítě přestěhuje. Je potřeba posuzovat, zda je takový postup v zájmu dítěte. Kolizní opatrovník se má právo k přenesení příslušnosti vyjádřit a případně také právo podat odvolání proti usnesení, kterým k přenesení věci dojde. V praxi se velmi často stává, že se jeden z rodičů bez souhlasu druhého přestěhuje s dítětem do obvodu jiného soudu a požádá o přenesení příslušnosti soudu. Poté argumentuje vůči rodiči, který s přestěhováním nesouhlasil, tím, že nové bydliště již uznal i soud tím, že věc přenesl. U těchto případů je třeba dbát zvláštní opatrnosti a nevyjadřovat se k přenesení věci vždy pozitivně jen z důvodu, že dítě nyní bydlí na jiném místě.

K přenesení je pak třeba také objasnit to, že přenesení skutečně nemůže rozhodnout soud, který by jinak měl být nově příslušný k řízení ve věci, protože se do jeho obvodu dítě přestěhovalo. V tomto se v praxi často chybuje a způsobuje to problémy.

Příklad:

Nezletilý bydlí se svou matkou v Kolíně. O jeho poměrech dosud nebylo rozhodováno. Je potřeba podat návrh na určení výživného, podle pravidel místní příslušnosti je třeba tento návrh podat k Okresnímu soudu v Kolíně. Dva roky poté se matka s nezletilým se souhlasem otce přestěhuje ke svému novému manželovi do Prahy. Okresní soud v Kolíně může svou příslušnost přenést na Obvodní soud pro Prahu 2, v jehož obvodu nezletilý nově bydlí. Pokud by v tomto případě matka chtěla podat návrh na zvýšení výživného a doposud nebylo přenesení příslušnosti rozhodnuto, musí tak učinit k Okresnímu soudu v Kolíně, neboť tomu z důvodu principu trvání příslušnosti svědčí příslušnost. Pokud matka nesprávně podá návrh k Obvodnímu soudu pro Prahu 2, musí tento nejprve vyslovit svou místní nepříslušnost podle § 105 OSŘ a postoupit věc Okresnímu soudu v Kolíně. Ten může věc následně podle § 5 ZŘS na Obvodní soud pro Prahu 2 přenést. Tento postup je administrativně velmi náročný, ale pokud účastník udělá při určení místně příslušného soudu chybu, není možné věc vyřešit jinak, neboť by tím bylo zasaženo do práva na zákonný soud a zákonného soudce.

Účastníci řízení ve věcech rodinněprávních se řídí zákonnými definicemi, a to buď definicí v § 6 odst. 2 ZŘS, nebo definicí v § 6 odst. 1 ZŘS. Podle § 6 odst. 2 ZŘS jsou účastníky řízení navrhovatel a ti, které zákon za účastníky označuje. Tato definice se na řízení použije, pokud je v jeho konkrétní právní úpravě přímo uvedeno, kdo je účastník řízení. To platí v rámci rodinněprávních řízení pro předběžné řízení ve věci ochrany proti domácímu násilí, jehož účastníky jsou navrhovatel, odpůrce a ten, proti komu domácí násilí směřuje (tzv. týraná osoba), řízení ve věcech určení a popření rodičovství, v němž jsou účastníky žena, která dítě porodila, dítě a muž, který o sobě tvrdí, že je otcem, nebo jehož otcovství má být popřeno, a dále v řízení ve věcech osvojení, kdy je účastníkem v rámci řízení o osvojení nezletilého dítěte osvojenec, jeho zákonný zástupce, a pokud nejde o rozhodnutí o tom, zda je třeba souhlasu rodiče k osvojení, pak také osvojitel. Zvláštní postavení

v řízení mají rodiče osvojence a za zákonem stanovených podmínek je účastníkem řízení také manžel osvojitele. Pro řízení ovládaná touto definicí je charakteristické, že nelze okruh účastníků řízení dále rozšiřovat nad rámec zákona. Proto se může stát, že se řízení bude dotýkat práv určité osoby, ale pokud tato nebude v zákonné definici podle § 6 odst. 2 ZŘS obsažena, postavení účastníka řízení jí nelze přiznat.

Definice podle § 6 odst. 1 ZŘS se použije pro všechna řízení, ve kterých není obsažena definice podle § 6 odst. 2 ZŘS. V rámci námi sledovaných řízení je to řízení ve věcech péče o nezletilé. Podle této definice jsou účastníkem řízení navrhovatel a všichni, o jejichž právech nebo povinnostech je v řízení jednáno. V řízení ve věcech péče o nezletilé je účastníkem vždy nezletilé dítě.

Státní zastupitelství jako zvláštní procesní subjekt může vstoupit do již zahájeného řízení ve věcech osvojení, a to v části, ve které je rozhodováno o tom, zda je třeba souhlasu rodičů k osvojení, do řízení ve věcech péče soudu o nezletilé, jde-li o uložení zvláštního opatření při výchově dítěte, o ústavní výchovu, o určení data narození nebo jde-li o pozastavení, omezení nebo zbavení rodičovské odpovědnosti nebo jejího výkonu. Kromě řízení ve věcech osvojení může v těchto případech státní zastupitelství také podat návrh na zahájení řízení a pak má v řízení postavení navrhovatele, tj. účastníka. Státní zastupitelství plní v řízení v roli zvláštního procesního subjektu nebo navrhovatele úlohu organizační složky, která reprezentuje veřejný zájem na výsledku řízení.

2. Procesní úkony

Procesní úkony dělíme na úkony soudu a účastníků. Procesní úkony soudu se dále dělí na rozhodnutí a opatření. Rozhodnutí soud v těchto záležitostech vydává ve formě rozsudku nebo usnesení. Určení formy rozhodnutí není náhodné, ale podléhá přísné právní úpravě. Forma rozhodnutí ve věci samé je obecně stanovena ve prospěch usnesení. Rozsudkem soud rozhoduje tam, kde to stanoví zákon. Protože je forma rozsudku stanovena především ve prospěch statusových otázek, ve většině námi sledovaných řízení rozhoduje soud ve věci samé rozsudkem. Typicky je tak tomu při rozhodování o určení a popření rodičovství a o osvojení. Rozsudek je třeba použít tam, kde má být vykonatelnost závislá až na právní moci rozsudku; tj. u rozsudku obecně platí, že je třeba se jím řídit až poté, co nabyl právní moci. Z toho existují výjimky v podobě předběžně vykonatelných rozsudků, což je např. rozsudek o výživném.

Naproti tomu usnesení je ze zákona předběžně vykonatelné, tj. je třeba se jím řídit bez ohledu na nabytí právní moci. Usnesení se pak používá tam, kde je třeba, aby jím stanovená změna poměrů nastoupila bez ohledu na to, zda bude proti rozhodnutí podáno odvolání.

Příklad:

Proto je typicky o osvojení, které představuje statusovou změnu v životě dítěte, rozhodováno rozsudkem, ale o svěření dítěte do předadopční péče je rozhodováno usnesením.

Opatřeními jsou typicky plnění poučovací povinnosti soudu, kdy je soud ze zákona povinen účastníky poučovat o jejich procesních právech a povinnostech. Dalším procesním úkonem ve formě opatření je doručování. Soud doručuje zásadně při jednání, kterému jsou účastníci a další osoby,

kterým je třeba doručit, přítomni. Poté doručuje prostřednictvím veřejné datové sítě do datové schránky. Pokud účastník nemá datovou schránku, může mu soud doručovat i na e-mailovou adresu, ale zde je doručení potřeba do tří dnů potvrdit podepsanou zprávou (jde o elektronický podpis s účinky vlastnoručního podpisu). Jinak soud doručuje prostřednictvím doručujících orgánů, kterými jsou na prvním místě soudní doručovatelé, poté orgány justiční stráže, soudní exekutoři a teprve jako poslední doručující orgán by měl soud využívat provozovatele poštovních služeb. Doručující orgány doručují účastníku na adresu, kterou soudu sdělí, jinak, je-li fyzickou osobou na adresu, kterou má v evidenci obyvatel vedenu jako adresu trvalého pobytu. Pokud soud doručuje písemnost do vlastních rukou a účastník není zastižen, uloží doručující orgán písemnost u soudu nebo v případě provozovatele poštovních služeb ve své provozovně. Nevyzvedne-li si adresát písemnost do 10 dnů od uložení, považuje se písemnost posledním dnem této lhůty za doručenou. Po uplynutí 10 dnů vhodí doručující orgán písemnost adresátu do schránky. Písemnost, která není určena do vlastních rukou, se předá adresátu a není-li tento zastižen, vhodí se mu do schránky, čímž se písemnost považuje za doručenou.

O úkonech, s nimiž soud jedná s účastníky, při nichž provádí dokazování nebo vyhlašuje rozhodnutí, musí existovat záznam. Podle aktuální právní úpravy by se měl takový záznam vést ve zvukové nebo zvukově-obrazové formě, ale málokterá jednací síň je na zachycení záznamu v této podobě vybavena. Proto se zpravidla sepisuje o úkonech protokol. Veškeré písemnosti se vkládají do soudního spisu. Každá věc je opatřena spisovou značkou, která se skládá z čísla senátu, rejstříku a čísla věci v daném ročníku. Úkony se pak označují číslem jednacím, které se tvoří tak, že se ke spisové značce přidá číslo listu v daném spise, na kterém odpovídající úkon začíná.

Příklad:

Takže např. řízení o určení otcovství bude nést spisovou značku 15 Nc 45/2018, rozhodnutí v něm vydané pak číslo jednací 15 Nc 45/2018-78.

Úkony účastníků se dělí na dispoziční a prosté. Dispozičními úkony účastníci nakládají řízením nebo jeho předmětem, prosté úkony jsou pak všechny ostatní např. nahlédnutí do soudního spisu. Dispozičním úkonem je typicky podání návrhu na zahájení řízení, jeho zpětvzetí či změna. Nesporný charakter řízení však projevy dispoziční zásady limituje. Pokud účastník podal návrh na zahájení řízení a tento má v úmyslu vzít zpět, může soud v řízeních, která je možné zahájit i bez návrhu, rozhodnout, že toto zpětvzetí návrhu je neúčinné, pokud soud dospěje k závěru, že je na místě řízení vést i nadále.

Podání, jímž je označen úkon účastníka, který činí, pokud není v přímém kontaktu se soudem, je možné učinit písemně, elektronicky nebo v případě těchto řízení též ústně do protokolu. Elektronické podání musí být buď podepsáno s účinky vlastnoručního podpisu, nebo musí být do tří dnů doplněno písemným podáním shodného znění, jinak se k němu nepřihlíží. Ústně do protokolu je možné podání učinit u soudu, který je věcně a místně příslušný pro dané řízení.

3. Průběh řízení

Jak bylo objasněno v předcházejících kapitolách, civilní soudní řízení se rozpadá do určitých fází. Ne každé řízení musí projít všemi fázemi, ale v případě ideálního průběhu řízení tomu tak je. První takovou fází je zahájení řízení. Řízení podle ZŘS je možné zásadně zahájit i bez návrhu. V takovém případě je řízení zahájeno usnesením soudu, proti kterému není odvolání přípustné, a to jeho vydáním. Některá řízení je však možné zahájit jen na návrh, což je v takovém případě v ZŘS výslovně vymezeno. V námi sledovaných řízeních je beznávrhový charakter řízení typický pro péči soudu o nezletilé. Ostatní řízení, tj. řízení o určení a popření rodičovství, předběžné řízení ve věci ochrany proti domácímu násilí a řízení ve věcech osvojení jsou řízeními návrhové povahy. V rámci řízení o určení a popření rodičovství pak z toho existují výjimky, které zákon opět výslovně stanovuje. Především je možné bez návrhu popřít otcovství určené souhlasným prohlášením muže a ženy, pokud to vyžaduje zájem dítěte a ochrana základních lidských práv.

Některé úkony mohou být činěny ještě před zahájením řízení. Jedná se o nařízení předběžného opatření a zajištění důkazu. Předběžné opatření je možné nařídit, pokud je potřeba zatímně upravit poměry účastníků, nebo je-li obava, že by mohl být ohrožen budoucí výkon rozhodnutí. V řízeních, která je možné zahájit i bez návrhu, je možné předběžné opatření nařídit i bez návrhu. V rámci péče o nezletilé je možné nařídit také zvláštní předběžné opatření řešící poměry dítěte, které se ocitlo bez jakékoli péče (k tomu viz dále subkapitola věnovaná péči soudu o nezletilé). Zvláštní předběžnou povahu má také rozhodnutí vydané v řízení ve věcech ochrany proti domácímu násilí, neboť toto rozhodnutí může trvat maximálně 6 měsíců a rovněž nese označení předběžné opatření.

Po zahájení řízení přechází řízení do fáze přípravy jednání. V jejím rámci soud nejprve zkoumá, zda jsou splněny všechny podmínky pro to, aby mohl ve věci samé rozhodnout. Jedná se o tzv. procesní podmínky. Procesními podmínkami jsou pravomoc a příslušnost soudu, procesní subjektivita a procesní způsobilost účastníků a jejich zástupců, existence plné moci v případě zastoupení na základě plné moci, podání návrhu na zahájení řízení tam, kde je ho třeba, zaplacení soudního poplatku a dále neexistence překážky věci zahájené a překážky věci již rozhodnuté.

Zjistí-li soud, že řízení trpí nedostatkem některé z procesních podmínek, pokusí se o jeho odstranění. Není-li odstranění možné, řízení zastaví. Pokud jsou nedostatky procesních podmínek odstraněny, přezkoumá soud náležitosti návrhu. Vykazuje-li návrh nedostatky, může soud vyzvat usnesením podle § 43 OSŘ navrhovatele, aby návrh opravil. Tento postup je ke zvážení zejména v řízeních, která může soud zahájit i bez návrhu tam, kde si soud může potřebné informace zjistit také sám. U návrhových řízení pak platí, že pokud účastník neodstraní nedostatky návrhu a není-li možné pro tyto nedostatky pokračovat, soud návrh podle § 43 odst. 2 OSŘ odmítne.

V rámci přípravy jednání poté, co soud prověřil splnění všech procesních podmínek a potřebných náležitostí návrhu, soud připraví celou věc tak, aby mohla být skončena při prvním jednání ve věci. Může také využít tzv. jiného soudního roku, který je možné definovat jako určité méně formální setkání se soudem, které může probíhat i mimo soudní budovu. Z jiného soudního roku může být vyloučena i veřejnost. Dokazování při něm soud provádí jen, je-li to účelné a umožňuje-li to povaha věci.

Využití jiného soudního roku je v rodinněprávních věcech velmi praktické. Je možné na něj pozvat účastníky a mimo jednací síň s nimi celou věc probrat. Např. v rámci řízení o určení otcovství je možné projednat, proč se muž, který je považován za otce, brání souhlasnému prohlášení o určení otcovství apod.

Pokud soud nevyužije jiného soudního roku, měl by návrh zaslat ostatním účastníkům řízení, popř. zaslat účastníkům řízení usnesení o jeho zahájení a požádat je, aby se k návrhu nebo k zahájení řízení vyjádřili.

Je však nutné poznamenat, že soudy právě v rámci nesporných řízení tohoto postupu ne tak často využívají a toliko zašlou účastníkům návrh na zahájení řízení nebo usnesení o jeho zahájení a předvolání k jednání. To považujeme za spíše neefektivní, protože se může soud stanovisko účastníka k návrhu takto dozvědět až při samotném jednání a může to vést k nutnosti jeho odročení.

Každé z rodinněprávních řízení musí, má-li být o návrhu rozhodnuto rozhodnutím ve věci samé, probíhat s ústním jednáním. Tato jednání jsou

veřejná, veřejnost může být vyloučena jen za podmínek § 116 OSŘ zvláštním rozhodnutím soudu. V těchto případech přichází jako důvod vyloučení veřejnosti v úvahu důležitý zájem účastníků řízení. Na jednání provádí soud především dokazování.

Jednání zahajuje a řídí předseda senátu. Jednání je zahájeno ověřením totožnosti účastníků řízení a jejich zástupců a soud dále poučí přítomné o právu vznést námitku podjatosti soudce, námitku věcné a místní nepříslušnosti soudu. Poté je navrhovatel vyzván k přednesení jeho návrhu, nebo je soudem v řízení, které bylo zahájeno bez návrhu sděleno, co je předmětem řízení. Protože by se soud měl pokusit v každé věci vést účastníky ke smírnému řešení, činí tak zpravidla ještě před přednesením návrhu.

Protože v těchto věcech není zpravidla z důvodu jejich povahy možné uzavřít soudní smír, vedou soudy účastníky ke smírnému řešení v jiné podobě, kterou může být např. uzavření dohody, jíž soud schválí, nebo i zpětvzetí návrhu a vyřešení věci mimosoudně spolu se zpětvzetím návrhu. Pokud ve věci dříve proběhl soudem nařízený jiný soudní rok, lze předpokládat, že se o toto smírné řešení soud již pokusil na jiném soudním roku.

Po seznámení se s předmětem řízení jsou účastníci vyzváni, aby se k věci vyjádřili, a následně je přistoupeno k dokazování. Za důkaz může v civilním soudním řízení sloužit vše, čím lze zjistit stav věci. OSŘ obsahuje demonstrativní výčet důkazních prostředků, v němž jsou za důkaz vyjmenovány výslech svědků a výslech účastníků, listiny, znalecké posudky, zprávy a vyjádření fyzických a právnických osob, notářské a exekutorské zápisy a ohledání. V rámci rodinněprávních řízení je velmi často využíváno:

- **výslechu účastníků**
  Ten je možné považovat za nejstěžejnější důkazní prostředek. Jedná se zpravidla o velmi soukromé, ba až intimní záležitosti, o nichž mají povědomí zpravidla jen ti, kteří se jich přímo účastnili. Z tohoto důvodu může soud výslech účastníků provést v řízení kdykoli a není to podmíněno souhlasem účastníka. Účastník je při výslechu poučen, že musí vypovídat pravdu a nic nezamlčovat. Nemůže se ale dopustit trestného činu křivé výpovědi. Jinak se při výslechu postupuje jako u výslechu svědka.
- **výslechu svědků**
  Svědek je fyzická osoba, která věc vnímala vlastními smysly a o tom má vypovídat. Existuje obecná svědecká povinnost, tj. každý je povinen se na výzvu soudu dostavit jako svědek a vypovídat. Odepřít svědeckou výpověď může pouze ten, kdo by tím způsobil nebezpečí trestního stíhání sobě nebo osobám blízkým. Svědecká výpověď se rozpadá do dvou fází, *ad generalia* a *ad specialia*. V rámci fáze *ad generalia* soud zjistí totožnost svědka a jeho vztah k účastníkům řízení, respektive k jeho předmětu. Dále poučí svědka o povinnosti vypovídat pravdu a nic nezamlčovat a o trestních následcích křivé výpovědi. Poté následuje fáze *ad specialia*, v níž soud nechá svědka nejprve vlastními slovy vylíčit, co ví o sledovaných skutečnostech, poté mu klade dotazy. Klást otázky svědku mají právo také účastníci a znalci. Otázky, které jsou klamavé nebo návodné, soud nepřipustí.
- **listinných důkazů**
  Listiny se dělí na soukromé a veřejné. Veřejné listiny jsou listiny vydané soudy nebo jinými státními orgány v rámci jejich pravomoci nebo listiny, o nichž tak stanoví zákon. Tyto listiny se považují za pravé a pravdivé, není-li prokázán opak. Proto pokud účastník předloží jako důkaz např. rozsudek, pak se údaje v něm obsažené považují za pravdivé. Pokud by některý z účastníků chtěl údaje v nich uvedené zpochybňovat, musí aktivně prokazovat, že údaje neodpovídají pravdě. Ostatní listiny jsou soukromé a jejich pravost a pravdivost prokazuje ten, kdo je předložil. OSŘ jako zvláštní důkazní prostředek definuje také zprávy a vyjádření fyzických a právnických osob, jestliže jsou tyto poskytnuty v písemné podobě, fakticky se jedná o listinné důkazy. V rámci rodinněprávních řízení se velmi často využívají zprávy Úřadu práce ČR týkající se vedení účastníků v rámci evidence obyvatel, dávek státní sociální podpory a dávek pomoci v hmotné nouzi, zprávy České správy sociálního zabezpečení týkající se důchodů, zprávy zaměstnavatelů týkající se mzdových podmínek účastníků, zprávy

správce daně, zprávy školských zařízení apod. Speciální postavení mezi listinnými důkazy v rámci rodinněprávních řízení zaujímá zpráva opatrovníka dítěte. Toto speciální postavení není dáno vyšší důkazní silou tohoto důkazního prostředku, ale především tím, že v rámci zprávy opatrovníka je obsažen také názor opatrovníka na to, co je v řízení v nejlepším zájmu dítěte a případně i také názor dítěte.

- **znaleckých posudků**
  Podle současné právní úpravy je v případě, že rozhodnutí závisí na posouzení skutečností, k nimž je třeba odborných znalostí, si soud vyžádá odborné vyjádření. Pokud by posouzení otázek bylo příliš složité, nebo by byly o správnosti odborného vyjádření pochybnosti, provede se znalecké dokazování. Reálně se v rodinněprávních věcech v praxi sahá spíše po znaleckém dokazování a nejčastěji se znalecké posudky používají pro posouzení výchovných schopností rodičů dítěte, respektive pro odhalení patologických rysů jejich osobností a dále pak samozřejmě v řízení o určení a popření rodičovství, kde se využívají znalecké posudky z oblasti genetiky. Znalecký posudek nemá žádnou vyšší důkazní sílu, pouze platí, že pokud má soud o správnosti posudku pochybnosti, měl by znalce požádat o vysvětlení. Pokud by to nevedlo k výsledku, musí nechat znalecký posudek přezkoumat jiným znalcem.

Pro zjištění rozhodných skutečností ve všech výše uvedených řízeních platí tzv. vyšetřovací zásada, tj. odpovědnost za zjištění skutkového stavu nese soud. Účastníci mají povinnost tvrzení a povinnost důkazní, jsou povinni na výzvu soudu ke sdělení skutečností a předložení důkazních prostředků reagovat. Poté, co soud má za to, že již všechny rozhodné skutečnosti v řízení zjistil, vydá v rámci jednání usnesení, kterým prohlásí dokazování za skončené. Poté mají účastníci právo přednést své závěrečné návrhy.

Soud může vyhlásit své konečné rozhodnutí po skončení jednání, které mu předcházelo, nebo může za účelem vyhlášení rozhodnutí jednání odročit, a to však nejdéle na dobu 10 kalendářních dnů.

Jednání je možné odročit i z jiných důvodů, tyto však musí být důležité a musí být sděleny.

Vyhlášeným rozhodnutím je soud vázán. Vyhlašuje se výrok a krátce důvody rozhodnutí. Soud má následně 30 dnů na písemné vyhotovení vyhlášeného rozhodnutí, tuto lhůtu lze za zákonem stanovených podmínek prodloužit až o dalších 60 dnů. V písemném vyhotovení rozsudku je obsaženo záhlaví (rubrika), v němž je definován soud, který rozhodl, soudce, který rozhodnutí vydal, účastníci řízení, jejich zástupci, případná účast státního zastupitelství a věc, o které bylo v řízení rozhodováno. Následuje výrok a dále pak odůvodnění, v němž soud uvede, co bylo předmětem řízení, jak se k věci vyjádřili účastníci, jaké důkazy soud provedl, co z nich zjistil, jakými úvahami se přitom řídil, k jakým skutkovým závěrům dospěl a jak věc posoudil po právní stránce. Povinnou součástí rozhodnutí je také poučení o opravném prostředku (odvolání nebo dovolání), datum vyhlášení a podpis.

Rozhodnutí v civilním soudním řízení je nadáno dvěma důležitými vlastnostmi, kterými jsou právní moc a vykonatelnost. Právní moc lze charakterizovat jako vlastnost rozhodnutí spočívající v jeho závaznosti a nezměnitelnosti. Má stránku formální a materiální. Formální stránkou rozumíme naplnění předpokladů pro to, aby rozhodnutí nabylo právní moci. Těmito jsou doručení a nemožnost napadení rozhodnutí řádným opravným prostředkem, kterým je odvolání. V případě rozsudků je odvolání vyloučeno

jen u tzv. bagatelních věcí, jimiž jsou rozsudky vydané v řízeních, jejichž předmětem bylo v době vydání napadeného rozhodnutí peněžité plnění nepřevyšující částku 10 000 Kč. U usnesení je třeba sledovat § 202 odst. 1 OSŘ a případně i konkrétní právní normy, jež dané usnesení upravují. Vykonatelnost lze potom chápat jako obecnou vynutitelnost rozhodnutí, tj. povinnost subjektů se podle rozhodnutí chovat. Vykonatelnost je možné chápat také v užším slova smyslu jako vynutitelnost splnění povinnosti rozhodnutím uložené prostřednictvím prostředků státního donucení. Tato vykonatelnost se také někdy označuje jako možnost výkonu rozhodnutí.

Pochopení vykonatelnosti někdy bývá složité. Je to ale možné objasnit tak, že pokud máme například rozsudek o rozvodu manželství, projeví se jeho vykonatelnost tím, že se zapíše rozvod manželů do matriční knihy a vydají se nové doklady. Tím je dána určitá povinnost všech okolnost rozvodu akceptovat. Zatímco možnost výkonu rozhodnutí znamená, že pokud je uložena rozsudkem povinnost plnit výživné a osoba, které tato byla povinnost uložena, ji neplní, je možné ji vynutit exekučně, např. srážkami ze mzdy.

Rozsudky, kterými není uložena povinnost k plnění, nabývají vykonatelnosti právní mocí. Usnesení, kterými není uložena povinnost k plnění, nabývají vykonatelnosti doručením, pokud se nedoručují, vyhotovením nebo vyhlášením. Rozsudky, kterými byla uložena povinnost k plnění, nabývají vykonatelnosti uplynutím lhůty k plnění, která běží od právní moci rozsudku. Lhůta k plnění neboli pariční lhůta, je ze zákona minimálně třídenní, může být soudem určena i jako delší. Existuje rovněž tzv. předběžná vykonatelnost, což je vykonatelnost, které rozsudek nabývá bez ohledu na to, zda nabyl právní moci. U těchto rozsudků pak běží lhůta k plnění na právní moci nezávisle podle toho, jak určí soud.

Příklad:

Předběžně vykonatelné jsou ze zákona rozsudky odsuzující k plnění pracovní odměny za poslední tři měsíce a především plnění výživného. Dále jsou předběžně vykonatelné také rozsudky, jimiž se prodlužuje trvání výchovného opatření, kterým bylo dítě dočasně odňato z péče rodičů nebo jiné fyzické osoby. Proto platí u výživného, že pokud soud uloží povinnost plnit výživné, musí ten, komu byla tato povinnost uložena, výživné plnit, pokud časově podle rozsudku taková povinnost vznikne. Odvolání na to nemá vliv, ledaže by šlo o dlužné výživné a soud by povinnost plnit dlužné výživné uložil až od právní moci rozsudku. Tj. pokud je výrokem rozsudku uložena povinnost plnit výživné od března 2018, a to vždy nejpozději do 5. dne v měsíci předem k rukám matky, a rozsudek byl doručen dne 26. 1. 2018, tak je ten, komu byla povinnost uložena, povinen nejpozději do 5. 2. výživné poskytnout. Dne 6. 2. nabude rozsudek vykonatelnosti, a pokud by výživné nebylo plněno, může být podle rozsudku vedena exekuce, a to i když bude proti rozsudku podáno odvolání.

Předběžná vykonatelnost může být vyslovena i rozhodnutím soudu, soud k tomu přistoupí, pokud by hrozilo nebezpečí těžko nahraditelné nebo značné újmy.

Usnesení, kterými byla uložena povinnost, jsou předběžně vykonatelná všechna, nestanoví-li zákon jinak. Platí pro ně tedy jiná pravidla než pro rozsudky. Usnesení, kterým byla uložena povinnost k plnění, je zásadně vykonatelné uplynutím lhůty k plnění, která běží od doručení usnesení. Právní úprava vykonatelnosti usnesení může být odlišná, podle toho, o jaké usnesení se jedná. Např. některá usnesení mohou být vykonatelná i vydáním nebo doručením, a to i tehdy, je-li v nich povinnost k plnění. Typicky taková právní úprava platí pro předběžná opatření.

Pro každého účastníka je zjištění okamžiku, kdy rozhodnutí nabylo právní moci a vykonatelnosti mimořádně důležité. Samozřejmě je ideální, pokud si nabytí právní moci a vykonatelnosti umí účastník sám spočítat, ale v mnoha případech to ani možné, protože je potřeba znát informace o doručení rozhodnutí všem účastníkům a o tom, zda podali odvolání, a těmi disponuje pouze soud. Proto soud opatřuje rozhodnutí doložkou právní moci a vykonatelnosti.

4. Náprava vadných rozhodnutí

Nápravou vadných rozhodnutí se označují v civilním soudním řízení procesní prostředky, které směřují k napravení subjektivní nebo objektivní vadnosti rozhodnutí. V rámci teorie se rozlišují opravné a jiné prostředky nápravy vadných rozhodnutí. Opravné prostředky se pak dále dělí na řádné a mimořádné. Řádné opravné prostředky směřují proti rozhodnutí, které dosud nenabylo právní moci, naproti tomu mimořádné proti rozhodnutí, které již právní moci nabylo. Mimořádný opravný prostředek tak představuje výjimku z nezměnitelnosti rozhodnutí jako jeho atributu právní moci. Řádným opravným prostředkem je odvolání, mimořádným opravným prostředkem je dovolání. OSŘ řadí mezi mimořádné opravné prostředky také žalobu na obnovu řízení a žalobu pro zmatečnost, z hlediska teorie civilně procesního práva jde však o jiné prostředky nápravy vadných rozhodnutí.

Odvolání je z hlediska stávající právní úpravy založeno na principu univerzality, tj. je obecně přípustné proti všem rozhodnutím ve formě rozsudku a usnesení, nestanoví-li zákon jinak. V rámci rodinněprávních řízení je možné zdůraznit pouze rozsudek o rozvodu manželství, který byl vydán v případě rozsudku o rozvodu bez zjišťování příčin rozvratu, proti tomuto pak není odvolání přípustné. Jinak je proti meritorním rozhodnutím přípustné odvolání vždy.

V případě usnesení, které nejsou meritorní povahy, je třeba se řídit především ustanovením § 202 odst. 1 OSŘ. Protože soud má o právu podat odvolání vždy poučit, je možné se řídit poučením soudu. Pokud by se soud zmýlil a uvedl nesprávné poučení, což se stává málokdy, tak pak je možné podat odvolání v delší než zákonem stanovené lhůtě (k té viz níže), a to ve lhůtě tří měsíců. Z usnesení, proti kterým není odvolání přípustné, je to typicky usnesení, kterým se upravuje vedení řízení, což je např. usnesení o stanovení data jednání.

Je nutné ještě doplnit, že odvolání není přípustné proti tzv. bagatelním rozsudkům, což jsou rozsudky vydané v řízení, jehož předmětem je peněžité plnění do 10 000 Kč. K příslušenství se přitom nepřihlíží. Protože v rodinněprávních věcech jsou takové rozsudky netypické, dále se tímto nezabýváme.

Odvolání se podává ve lhůtě 15 dnů od doručení rozsudku k soudu, který napadené rozhodnutí v prvním stupni vydal. Protože v rodinněprávních věcech jsou věcně příslušné v prvním stupni okresní soudy, rozhoduje o odvoláních krajský soud. Ve výjimečných případech je přípustná tzv. autoremedura, což je specifický postup, kdy o odvolání rozhodne sám soud prvního stupně tak, že odvolání v plném rozsahu vyhoví.

Tyto případy vychází z § 210a OSŘ a jde o odvolání proti usnesení o povinnosti zaplatit soudní poplatek nebo usnesení, z něhož nenabyla dosud práva osoba jiná než odvolatel, nebo usnesení, kterým bylo uloženo pořádkové opatření (§ 53 OSŘ), nebo usnesení o odmítnutí žaloby, popřípadě jiného návrhu na zahájení řízení (§ 43 odst. 2, § 75a, § 75b odst. 2, § 78d odst. 2 OSŘ), nebo usnesení o odmítnutí odvolání (§ 208 OSŘ), nebo rozhodnutí vydané podle části šesté, kde je upraven výkon rozhodnutí nebo usnesení o předběžném opatření podle § 452 ZŘS.

Odvolání může samozřejmě jménem jím zastupovaného dítěte podat i kolizní opatrovník. V rodinněprávních řízeních, která jsou nesporné povahy,

nemusí takové odvolání obsahovat odvolací důvod, pokud by však šlo o řízení sporné, je potřeba, aby byl v odvolání důvod uveden, jinak bude odvolání odmítnuto.

Odvolání je založeno na tzv. apelačním opravném systému. To znamená, že odvolací soud přezkoumává napadené rozhodnutí jak po stránce skutkové, tak po stránce právní. V rámci sporných řízení je odvolání založeno na tzv. neúplné apelaci, to znamená, že nejsou v rámci odvolacího řízení připuštěna tzv. nova, nové skutečnosti a důkazy. V rámci nesporných řízení jde o apelaci úplnou, tj. nové skutečnosti a důkazy je možné zohlednit. Většina rodinněprávních řízení, které jsou předmětem našeho zájmu, je nesporné povahy, nova jsou proto připuštěna.

Po podání odvolání je nejprve přezkoumána jeho včasnost. Pokud je odvolání podáno opožděně, může jej odmítnout přímo soud prvního stupně. Dále je přezkoumáno to, zda směřuje proti rozhodnutí, proti kterému je odvolání přípustné a zda jej podala osoba k tomu oprávněná. Tou je účastník řízení, kterému nebylo plně vyhověno. Je proto třeba si v případě kolizního opatrovnictví dát pozor, zda se chce kolizní opatrovník odvolat proti rozhodnutí, které jeho názoru prezentovanému v řízení před soudem prvního stupně vyhovuje. Takové odvolání může být soudem zhodnoceno jako podané neoprávněnou osobou. Odvolání směřující proti rozhodnutí, proti kterému není přípustné, nebo odvolání podané neoprávněnou osobou, odvolací soud odmítne.

Jinak odvolací soud rozhodnutí soudu prvního stupně potvrdí, změní nebo jej zruší. Pokud jej zruší, vrátí věc zpravidla soudu prvního stupně k dalšímu řízení.

Proti rozhodnutí odvolacího soudu, kterým se odvolací řízení končí, je obecně přípustné dovolání, a to za zákonem stanovených podmínek. Rodinněprávní řízení jsou však specifická i v tom, že v jejich rámci je dovolání k Nejvyššímu soudu přípustné jen výjimečně. Pokud jsou vedena řízení podle ZŘS, je dovolání přípustné jen proti rozsudkům, kterými bylo rozhodnuto o omezení nebo zbavení rodičovské odpovědnosti, pozastavení nebo omezení jejího výkonu, o určení nebo popření rodičovství nebo o nezrušitelném osvojení.

Protože kolizní opatrovnictví zaniká právní mocí rozhodnutí ve věci samé vydaném v řízení, v němž byl kolizní opatrovník jmenován, je otázka podání mimořádného opravného prostředku stejně problematická, neboť by kolizní opatrovník musel být pro jeho podání jmenován výslovně. To platí i pro žalobu na obnovu řízení, jejíž podstatou je, aby z důvodu nesprávně zjištěného skutkového stavu řízení proběhlo znovu, jakož i pro žalobu pro zmatečnost, která směřuje k tomu, aby bylo rozhodnutí zrušeno pro závažné procesní vady.

Řízení ve věcech péče o nezletilé

1. Povaha řízení a jeho předmět

Řízení ve věcech péče o nezletilé je možné charakterizovat jako určité „zbytkové řízení". S nadsázkou je možné říci, že jeho předmětem jsou všechny otázky, které se týkají vztahů mezi rodiči a dětmi, podle své povahy vyžadují, aby byly řešeny v rámci nesporného soudnictví, a přitom nejsou předmětem jiných řízení. Již výše jsme objasňovali, že řízení ve věcech péče o nezletilé má určitou zvláštní souhrnnou povahu. Tato se projevuje jak v otázkách místní příslušnosti, kde je v důsledku souhrnné podoby řízení možné místní příslušnost přenést (k tomu viz výše), tak v dalších otázkách.

Jednou z těchto dalších otázek je i otázka vedení spisu. Výše jsme již naznačili některé souvislosti s označením spisu v těchto věcech. Objasnili jsme, že nesporné otázky nesou označení Nc (což znamená „nesporná civilní věc"). Z důvodu souhrnné povahy řízení ve věcech péče o nezletilé, a především možného trvání těchto řízení až 18 let, se v případě, že se objeví potřeba dlouhotrvající péče o nezletilého, zakládá spis se spisovou značkou P (jako „péče"). Obecně to v praxi funguje tak, že první návrh, respektive první dílčí řízení spadající do řízení ve věcech péče o nezletilého, je označeno spisovou značkou Nc a pokud je podán další návrh, nebo je zahájeno další řízení týkající se téhož nezletilého, založí se spis P a původní spis označený Nc se stává součástí tohoto spisu.

Pro odlišení jednotlivých dílčích řízení se používá seznamu věcí P a Nc. Tj. každé dílčí řízení spadající do řízení ve věcech péče o nezletilého se odliší číslem, pod kterým je zařazeno v seznamu věcí P a Nc. Řízení je pak označeno spisovou značkou spisu P, ale dílčí otázky mají své vlastní číslo podle tohoto seznamu.

To celé se pak projeví na rozhodnutí tak, že vpravo nahoře je označeno rozhodnutí spisovou značkou celého spisu a vlevo nahoře je označení věci v seznamu P a Nc. Podle počtu těchto číselných označení je také možné odvodit, o kolika dílčích otázkách soud v dané věci rozhodoval, neboť každá dílčí otázka nese své číselné označení.

Tj. pokud soud rozhodoval o návrhu matky na zvýšení výživného, na tento návrh otec reagoval návrhem na změnu výchovného prostředí a požádal o svěření nezletilého do své péče a na to matka reagovala návrhem na zúžení styku, ponese rozsudek označení tří čísel ve věci P a Nc (jedno bude přináležet návrhu na zvýšení výživného, druhé návrhu otce na změnu výchovného prostředí a třetí návrhu na úpravu styku).

Souhrnná povaha řízení sama o sobě vytváří v praxi řadu interpretačních nejasností. Fakticky není vyjasněno, co je vlastně „řízením", neboť řada právních norem odkazuje na „řízení" a není zřejmé, zda se to má aplikovat na řízení ve věcech péče jako celek, nebo i na jednotlivá „dílčí řízení" do něj spadající. Tento poměrně zásadní problém není možné v rámci této publikace vyřešit, proto na něj toliko upozorňujeme a je možné, že se s ním kolizní opatrovníci v rámci své praxe setkají.

Předmětem řízení je úprava poměrů nezletilého dítěte. Ve výjimečných případech je možné rozhodovat v rámci tohoto řízení o úpravě poměrů zletilé osoby, a to o nařízení ústavní výchovy až do 19. roku věku podle § 974 OZ a o výživném pro dítě, které nabylo zletilosti až v průběhu zahájeného řízení (srov. § 477 ZŘS). Ustanovení § 466 ZŘS poskytuje demonstrativní výčet toho, co může být předmětem řízení.

Podle § 466 ZŘS se *v rámci péče soudu o nezletilé rozhoduje zejména ve věcech:*

a) *jména a příjmení nezletilého dítěte,*
b) *péče o nezletilé dítě,*
c) *výživy nezletilého dítěte,*
d) *styku s nezletilým dítětem,*
e) *rodičovské odpovědnosti,*
f) *poručenství,*
g) *opatrovnictví nezletilého dítěte,*
h) *předání nezletilého dítěte,*
i) *navrácení nezletilého dítěte,*
j) *pro nezletilé dítě významných, na nichž se rodiče nemohou dohodnout,*
k) *souhlasu s nakládáním se jměním nezletilého dítěte,*
l) *zastupování nezletilého dítěte,*
m) *ústavní výchovy nezletilého dítěte a jiných výchovných opatření,*

n) *pěstounské péče,*

o) *určení data narození nezletilého dítěte,*

p) *přiznání svéprávnosti nezletilému dítěti,*

q) *přivolení souhlasu a odvolání souhlasu zákonného zástupce k samostatnému provozování obchodního závodu nebo k jiné obdobné výdělečné činnosti.*

V důsledku tohoto výčtu dochází někdy v praxi k závažným problémům. Jedním z nich je nesprávný výklad, že není možné v rámci péče o nezletilé rozhodnout o něčem, co ve výčtu v § 466 ZŘS není uvedeno. Tento přístup je nesprávný, neboť se jedná o výčet toliko demonstrativní, tj. otevřený, příkladný, postihující nejtypičtější případy, v žádném případě však nevylučující možnost rozhodnout o něčem jiném. To je patrné z použití slova zejména v § 466 ZŘS. Není proto správné tvrdit, že soud nemůže o některých o otázkách rozhodnout, protože nejsou v § 466 ZŘS vymezeny.

Mnohem zásadnějším problémem je však vzájemný vztah právní úpravy v § 466 ZŘS a hmotného práva, tj. právních norem obsažených převážně v OZ a jejich obsahu. Respektive česká současná praxe naráží na velký problém vyvolaný formalistickým přístupem soudů k vymezení předmětu dílčího soudního řízení spadajícího do řízení ve věcech péče o nezletilé. Tento formalistický přístup se často odvolává právě na ustanovení § 466 ZŘS a vymezuje, že jednotlivá řízení spadající do péče soudu o nezletilé se mají opírat právě o ustanovení § 466 ZŘS, kdy každé dílčí písmeno této právní normy vymezuje právě dílčí řízení ve věcech péče. Dokonce některé soudy opírají své závěry ne o ustanovení § 466 ZŘS, ale o seznam věcí P a Nc. V praxi to konkrétně znamená, že označení řízení a formální vymezení jeho předmětu pak může vést k určení rozdílných pravidel pro to, jak se bude řízení dále vyvíjet.

Jako příklad je možné uvést situaci, kdy se matka domáhá zákazu styku otce s dítětem. Pokud soud zahájí řízení jako řízení o styku podle § 466 písm. d) ZŘS, pak vydá konečné rozhodnutí ve věci jako rozhodnutí o styku, a je-li rozhodnuto i odvolacím soudem, není proti jeho rozhodnutí dovolání přípustné. Naproti tomu, pokud je řízení zahájeno jako řízení o rodičovské odpovědnosti podle § 466 písm. e) ZŘS a je vydán rozsudek o omezení rodičovské odpovědnosti, ve které je rozhodnuto o omezení rodičovské odpovědnosti otce tak, že nemá právo styku s dítětem, tak je dovolání podle § 30 ZŘS přípustné, přitom se jedná o stále stejné otázky.

Dalším problémem, který je pro praxi typický, je neochota soudů řešit otázky poměrů nezletilého komplexně, soustředí se pouze na to, co bylo jako původní předmět řízení vymezeno. Celé řízení je pak zkomplikováno i tím, jak bylo soudem fakticky nazváno.

Příklad:

Pokud výše uvedené chceme ilustrovat na příkladu, pak jako typický příklad můžeme uvést situaci, kdy byl podán návrh na úpravu poměrů nezletilého dítěte pro dobu po rozvodu manželství jeho rodičů. Rodiče si pak v průběhu řízení vzpomněli, že by chtěli také upravit otázky styku. Může se stát, že na základě obsahu téhož návrhu jeden soud zahájí řízení jako řízení o úpravu péče a výživy pro dobu po rozvodu, druhý jako úpravu poměrů nezletilého dítěte pro dobu po rozvodu a třetí jako úpravu rodičovské odpovědnosti pro dobu po rozvodu. Pokud rodiče při jednání soudu sdělí, že by chtěli také řešit otázky styku, pak první soud vymezí, že to v rámci tohoto řízení není možné, neboť jeho předmětem je pouze péče a výživa, nikoli styk. Pokud budou rodiče na úpravě styku trvat, zahájí se další řízení o styku, přidělí se mu další označení věci v rejstříku věcí P a Nc, soud bude pro toto řízení znovu jmenovat kolizního opatrovníka apod. Naproti tomu druhý soud, který zahájil řízení jako řízení o úpravu poměrů nezletilého pro dobu po rozvodu, může návrh rodičů vzít jen jako změnu návrhu podle § 95 OSŘ, kterou může připustit a v řízení nadále pokračuje. Třetí soud může postupovat obdobně, jeho řízení ale fakticky trpí nedostatkem, neboť je označeno jako řízení o úpravu rodičovské odpovědnosti a jeho předmětem jsou i otázky výživného, které do rodičovské odpovědnosti nespadají.

Z výše uvedeného vyplývá, že soudobá česká praxe je mnohdy velmi zmatená a je možné se setkat s různými přístupy ze strany nejen různých soudů, ale i soudců. Pro kolizního opatrovníka to v praxi znamená, že je obvykle nutné přizpůsobit se situaci a postupovat v řízení vždy podle toho, jak bylo řízení nazváno, respektive, jak vymezení jeho předmětu vnímá soudce, jenž řízení vede.

2. Zahájení řízení

Řízení může být zahájeno na návrh, ale zpravidla také i bez návrhu soudním rozhodnutím. Pouze některá řízení je možné zahájit pouze na návrh. Jedná se o řízení vymezená v § 468 j) a l), tj. o řízení o záležitostech pro nezletilé dítě významných, na kterých se rodiče nemohou dohodnout, a o řízení o zastupování nezletilého dítěte, která mohou být zahájena jen na návrh zákonného zástupce dítěte, a o řízení v § 466 písm. p) a q) ZŘS, tj. o řízení o souhlasu se samostatným podnikáním nezletilého a o přiznání svéprávnosti nezletilému, která mohou být zahájena jen na návrh zákonného zástupce nebo samotného nezletilého.

Pokud je řízení zahájeno na návrh, může být tento podán buď písemně, elektronicky s elektronickým podpisem s účinky vlastnoručního podpisu nebo i ústně do protokolu. Pokud je návrh zaslán elektronicky, ale není odpovídajícím způsobem elektronicky podepsán, musí být do tří dnů doplněn, jinak k němu soud nepřihlíží. Návrh musí obsahovat obecné náležitosti každého podání podle § 42 odst. 4 OSŘ, tj. musí být uvedeno, kterému soudu je určeno, kdo jej činí, čeho se podání týká, a co ten, kdo jej činí, navrhuje. Dále musí být podle zákona podání datováno a podepsáno, fakticky však datum podání není potřeba, neboť rozhodující je stejně datum, kdy bylo podání předáno orgánu povinnému jej doručit, nebo datum, kdy podání došlo soudu (to podle toho, zda je třeba posoudit zachování nějaké lhůty a případně jaké). Návrh na zahájení řízení pak musí obsahovat ještě náležitosti podle § 79 OSŘ, tj. musí být dále označeni účastníci řízení, a to jejich jménem, příjmením a bydlištěm, popřípadě též rodným číslem. V praxi je vhodné je označit alespoň datem narození, u dítěte musí být datum narození uvedeno už jen z toho důvodu, aby mohlo být posouzeno, zda jde skutečně o dítě nezletilé. V případě zastoupení musí být uvedeno označení zástupce, a pokud jde o zastoupení na základě plné moci, je vhodné přiložit k návrhu přímo také plnou moc. Dále musí být v návrhu uvedeny podstatné skutečnosti a návrhy důkazů k jejich prokázání. Velmi důležitou částí návrhu na zahájení řízení je tzv. petit, tj. návrh toho, jak má být rozhodnuto. V řízení ve věcech péče není soud petitem vázán, uvedení petitu ale soudu napomáhá zjistit to, jaké jsou návrhy účastníka, tj. co navrhovatel od řízení očekává.

Návrh se podává v tolika vyhotoveních, aby jedno vyhotovení zůstalo u soudu a po jednom dostal každý z účastníků, nepočítaje v to navrhovatele. Přílohy postačí soudu předat pouze v jednom vyhotovení.

Bez návrhu je řízení zahájeno usnesením, proti kterému není odvolání přípustné. Řízení je zahájeno vydáním tohoto usnesení. Soud ve druhém (bodu) výroku také může jmenovat opatrovníka pro řízení, proti tomuto (bodu) výroku již odvolání přípustné je.

Řízení ve věcech péče o nezletilé je osvobozeno od soudních poplatků.

3. Procesní subjekty

Věcně příslušným soudem je, jak jsme již výše vymezili, soud okresní, místně příslušný je obecný soud dítěte. Těmto otázkám jsme se již věnovali výše, proto připomínáme, že obecný soud nezletilého je soud, v jehož obvodu má nezletilý na základě dohody rodičů, rozhodnutí soudu nebo jiných rozhodujících skutečností své bydliště. Pro řízení ve věcech péče o nezletilé platí princip trvání příslušnosti (*perpetuatio fori*) tak, že je příslušnost dána zahájením prvního dílčího řízení v rámci řízení ve věcech péče o konkrétního nezletilého, proto v případě, že se okolnosti změní a je to v zájmu nezletilého, může soud svou příslušnost přenést (k tomu viz výše).

V rámci péče soudu o nezletilé rozhoduje soud obsazený samosoudcem. Určité úkony mohou dělat také jiní zaměstnanci soudu, jako jsou vyšší soudní úředníci, asistenti soudců, justiční čekatelé apod. Tito však nemohou vydávat rozhodnutí ve věci samé, proto pokud je koliznímu opatrovníku doručeno nějaké rozhodnutí odlišnou osobou ze soudu než soudcem, nemusí to *a priori* znamenat, že tento postup byl nesprávný. Byl by ale vždy nesprávný, pokud by byl jinou osobou než soudcem vydán rozsudek.

Účastenství se v řízení řídí definicí podle § 6 odst. 1 ZŘS. Jak již bylo výše vymezeno, účastníkem řízení je vždy nezletilé dítě (ve výjimečných případech, viz výše, dítě zletilé), jinak by řízení nemělo smysl. Jinak je okruh účastníků zcela variabilní a závisí na konkrétních řešených otázkách. Zpravidla budou vedle dítěte účastníkem řízení také jeho rodiče, ale nemusí tomu tak být, protože byli např. zbaveni rodičovské odpovědnosti. Výše jsme také již objasňovali, že za určitých okolností a v určitých řízeních může v roli navrhovatele nebo zvláštního procesního subjektu působit také státní zastupitelství.

4. Průběh řízení

Aktuální procesní úprava neobsahuje žádná zvláštní pravidla pro průběh řízení ve věci péče o nezletilé. Z právní úpravy vyplývá pouze povinnost nařídit k projednání věci samé jednání. Pro průběh řízení včetně dokazování tak platí vše, co bylo uvedeno výše, včetně účasti veřejnosti probíhajících jednání.

S ohledem na řešené otázky bylo v praxi velmi dlouho diskutováno to, zda je na místě zavést do právní úpravy lhůtu pro rozhodnutí ve věci samé. Důvodem pro to má být určitý tlak na soud, aby tak citlivé otázky, jako jsou poměry nezletilých dětí, vyřizoval přednostně a s co největším urychlením. Nakonec se zavedení lhůty do právní úpravy podařilo prosadit a podle současné právní úpravy musí soud meritorně rozhodnout do šesti měsíců od zahájení řízení. Pokud se mu to nepodaří, musí v rozhodnutí uvést důvody, proč to nebylo možné.

Nutno však podotknout, že zavedením lhůty se fakticky v rámci praxe nic zásadního nezměnilo. Zavedení lhůty do právní úpravy není tím, co přiměje soud, aby rozhodoval s co největším urychlením, rychlost vyřízení věcí závisí na řadě otázek, od otázek subjektivního charakteru, jíž je zpravidla přístup všech osob k probíhajícímu jednání od soudce až po účastníky řízení, jakož i otázek objektivního charakteru, které odráží současný stav přetíženého opatrovnického soudnictví a nedostatek personálu. Navíc jsou i řízení, v nichž by případné vydání rychlého rozhodnutí ve věci bylo spíše kontraproduktivní. V těchto je zpravidla třeba provést rozsáhlé znalecké dokazování, jehož příprava a provedení není ve lhůtě šesti měsíců reálná.

S ohledem na absenci právní úpravy konkrétních postupů a snahu o efektivní řešení zejména rodičovských konfliktů přistoupily některé soudy k zavedení určitých pravidel, jimiž chtějí přispět k zefektivnění opatrovnického soudnictví. Inspiraci pro zakotvení těchto pravidel nalezly v tzv. Cochemské praxi, která je praktikována u některých německých soudů a spočívá v podpoře interdisciplinární spolupráce zúčastněných subjektů na řešení rodičovských konfliktů. Tyto soudy mají vypracovaný určitý postup, který v rámci řízení ve věcech péče o nezletilé používají, jenž zdůrazňuje především snahu o dosažení dohody rodičů. U těchto soudů je zpravidla velmi rychle nařízený jiný soudní rok, při kterém se soud seznámí s účastníky a jejich názory na věc, vysvětlí jim důležitost vzájemné komunikace a výhody dohody. Velmi brzy po jiném soudním roku se koná první

jednání ve věci. Všechny zúčastněné orgány kladou důraz na to, aby to byli především rodiče dítěte, kteří mají nalézt společné řešení a nespoléhali se na soud, který to „za ně rozhodne".

Ve věci samé rozhoduje soud buď rozsudkem, nebo usnesením podle toho, jak je forma rozhodnutí v ZŘS přímo upravena. Rozsudkem rozhoduje soud tam, kde je potřeba, aby bylo rozhodnutí vykonatelné až po právní moci (výjimkou jsou předběžně vykonatelné rozsudky především o výživném), naproti tomu usnesením se rozhoduje tam, kde je potřeba, aby bylo rozhodnutí vykonatelné bez ohledu na právní moc. Proto o svěření do péče rozhoduje soud typicky rozsudkem, naproti tomu o předpěstounské péči typicky usnesením.

Pro přesné vymezení, kdy soud rozhoduje rozsudkem a kdy usnesením, je třeba se seznámit s ustanovením § 471 odst. 1 ZŘS a pracovat pak s vymezením předmětu věcí v § 466 (viz výše). Ustanovení § 471 odst. 1 ZŘS zní: *„(1) Ve věci samé rozhoduje soud rozsudkem ve věcech podle § 466 písm. a) až f), g), jde-li o jmenování nebo zproštění funkce opatrovníka pro správu jmění dítěte, podle § 466 písm. i) až k), m), n), jde-li o svěření dítěte do pěstounské péče, o její zrušení, nebo o změnu práv a povinností pěstouna, a podle § 466 písm. p) a q).*"

Zvláštní náležitostí rozsudku, kterým bylo rozhodnuto o péči o nezletilé dítě nebo o styku s ním, je poučení o možnosti vedení výkonu rozhodnutí v těchto věcech. Toto poučení má toho, komu byla tímto rozhodnutím uložena povinnost, motivovat k jejímu dobrovolnému plnění, aby si uvědomil, že pokud toto činit nebude, může být splnění povinnosti na něm vynuceno státním donucením.

Součástí rozhodnutí ve věci samé je i rozhodnutí o nákladech řízení. S ohledem na zvláštní povahu věci platí obecně, že žádný z účastníků nemá právo na náhradu nákladů řízení. Náhrada nákladů řízení však může být přiznána, pokud to odůvodňují okolnosti případu. Je proto třeba vždy zvážit, zda se v řízení takové okolnosti nevyskytly a případně i přiznání náhrady nákladů požadovat.

Velmi často je však v řízení ve věcech péče o nezletilé rozhodováno o placení nákladů řízení, a to nákladů souvisejících se znaleckým dokazováním. Stát má právo na to, aby mu náklady, které na posudky vynaložil, byly nahrazeny. Podle výsledku řízení zpravidla soud rozhoduje o tom, že se náklady na znalecké dokazování rozdělí mezi rodiče, nebo je zaplatí pouze jeden z nich.

Další zvláštnosti rozhodnutí ve věcech péče o nezletilé je možnost následné změny některých z nich. Podle § 475 ZŘS je možné, změní-li se poměry, změnit rozhodnutí o výkonu povinností a práv vyplývajících z rodičovské odpovědnosti nebo o výživném pro nezletilé dítě. V případě podstatné změny poměrů nebo neshody rodičů mezi rodiči a pěstounem v podstatné záležitosti týkající se dítěte, může dítě, rodič nebo pěstoun soudu navrhnout změnu původního rozhodnutí spočívající ve změně práv a povinností, zrušení pěstounské péče nebo i v jiném uspořádání poměrů dítěte.

Podstatné je zdůraznit, že změna rozhodnutí je podmíněna změnou poměrů. Někdy se v praxi stává, že rodiče se dohodnou na určité úpravě poměrů, která jim v soudním rozhodnutí vyhovuje, ale ve skutečnosti jsou poměry dítěte jiné. Poté se domáhají změny původního rozhodnutí s odůvodněním, že to už

od začátku bylo jinak. Takto by ale podle § 475 ZŘS být postupováno nemělo, protože směřuje na situace, kdy se původní poměry změnily.

Příklad:

Typicky dochází ke změně rozhodnutí v otázkách výživného. Důvody pro změnu spočívají zpravidla ve zvýšení potřeb dítěte (např. nastoupí do školy) nebo i ve změně poměrů povinného rodiče, např. došlo ke zvýšení jeho mzdy nebo se mu naopak narodilo další dítě, a tedy se zvýšily jeho výdaje.

Výkon rozhodnutí o péči o nezletilé děti

Výkon rozhodnutí již není součástí nalézacího řízení ve věcech péče o nezletilé. Považujeme však za důležité o něm poskytnout alespoň základní informace. Povaha tohoto výkonu je velmi specifická právě s ohledem na otázky, které jsou v něm řešeny. Z tohoto důvodu nemohou být rozhodnutí o péči o nezletilé dítě, o styku nebo o navrácení dítěte nikdy vykonávána soudními exekutory, ale toliko soudem. I v řízeních o výkon rozhodnutí je pak dítě zastoupeno kolizním opatrovníkem.

V tom se v praxi často chybuje a je možné se setkat např. s novinovými články, které kritizují soudní exekutory za odnětí dítěte. Ty jsou však zcestné, protože to soudní exekutor dělat podle zákona nesmí. Současně se pak z důvodu, že je vyloučena působnost soudního exekutora v rámci výkonu rozhodnutí o péči, o styku a o navrácení dítěte, laická veřejnost mylně domnívá, že soudní exekutoři nemohou působit v jiných rozhodnutích, zejména pak v rozhodnutí o výživném. Zde působení soudního exekutora nic nebrání, naopak je to pouze soudní exekutor, kdo může vymáhat výživné pozastavením řidičského oprávnění povinného.

V rámci výkonu rozhodnutí o péči se klade v zájmu dítěte důraz na dobrovolné splnění povinnosti, respektive pokud je to možné, co největší míru státního donucení. Z tohoto důvodu, jak jsme již výše uvedli, obsahuje poučení o možnosti výkonu rozhodnutí již samotné rozhodnutí ve věci samé. Výkon rozhodnutí o péči o nezletilé děti je také nazýván tzv. personálním výkonem, tj. může být veden proti komukoli, kdo neplní soudním rozhodnutím uloženou povinnost.

Příklad:

Podle rozhodnutí má být nezletilý v péči otce. Nezletilého si ve škole vyzvedne babička a odmítá jej otci vydat. Výkon rozhodnutí může být veden i proti babičce.

Výkon rozhodnutí může být zahájen na návrh, ale i bez návrhu. Soud může nejprve zvážit, zda povinného nevyzve k dobrovolnému plnění povinnosti. K tomu by měl přistoupit zejména tehdy, pokud nebyl povinný v rozsudku o možnosti výkonu rozhodnutí ukládáním pokut nebo odnětím dítěte poučen. Soud může také požádat o spolupráci OSPOD.

Jako další krok by měl soud zvolit uložení pokuty tomu, kdo dobrovolně soudní rozhodnutí neplní. Tuto pokutu může soud uložit až do výše 50 000 Kč, a to i opakovaně. Soudy však v praxi dávají pokuty zpravidla výrazně nižší, kolem 5 000 Kč.

Soudy mohou volit také jiné alternativní způsoby výkonu, pokud mají pocit, že to povede povinného k tomu, aby soudní rozhodnutí začal respektovat. Mohou povinnému nařídit první setkání s mediátorem v rozsahu 3 hodin, zvážit, zda by nepomohlo stanovit plán navykacího režimu, jehož podstatou je postupný kontakt dítěte s oprávněnou osobou, uložit povinnost vykonávat styk pod dohledem OSPOD, nebo nařídit povinnému setkání s poskytovatelem odborné pomoci, zejména s odborníkem v oboru pedopsychologie. Teprve pokud by ukládání pokut nebo i využití těchto jiných možností zůstalo bezvýsledné, může soud nařídit odnětí dítěte. Takový postup má být ale výjimečným opatřením.

K výkonu rozhodnutí o péči o nezletilé děti je však nutné poznamenat, že se v praxi potýká s celou řadou problémů. Především je nutné i v jeho rámci respektovat participační práva dítěte a judikatura Ústavního soudu již zdůraznila, že pokud se v rámci výkonu zjistí, že je to především dítě, kdo se stykem nesouhlasí a nejde jen o přechodný názor, nelze výkon provést. Samozřejmě je nutné zohlednit vždy konkrétní okolnosti případu, nelze za nesouhlas se stykem, který zabrání výkonu, brát situaci, kdy jde o pětileté dítě a nechce jít s tatínkem, protože mu nekoupil zmrzlinu. Jinak je tomu ale v případě sedmnáctileté dívky, která se při setkání s otcem zavře do svého pokoje a odmítá jej opustit, případně může dojít i k sebepoškozování, aby se nemusela s otcem stýkat apod.

Judikatura se také zabývala zhodnocením toho, kdy je důvodem pro nerealizaci styku nemoc dítěte. Je logické, že pokud je dítě vážně zraněno, je na operaci, nebo je neschopné pohybu, tak nelze styk realizovat. Naproti tomu však zpravidla není důvodem pro zrušení styku obyčejná rýma nebo i lehčí viróza, pokud je dítě schopné převozu a není důvod se obávat, že se druhý rodič není schopen o dítě postarat.

Základním prostředkem obrany proti usnesení o nařízení výkonu rozhodnutí je odvolání. Poté, co byl výkon rozhodnutí nařízen, je na místě se proti němu bránit návrhem na zastavení výkonu rozhodnutí.

Vzájemný vztah odvolání proti usnesení o nařízení výkonu rozhodnutí a návrhu na zastavení výkonu rozhodnutí je z odborného hlediska velmi složitý. Odvolání fakticky připadá v úvahu ve velmi málo případech. Protože soud je povinen posoudit každé podání podle jeho obsahu a ne, jak je nazváno, pokud si nebudete v budoucnu jistí, zda máte podat odvolání nebo návrh na zastavení výkonu rozhodnutí, pak případné nesprávné nazvání vašeho podání soud svým posouzením podle § 41 odst. 2 OSŘ zkoriguje. Pokud si nebudete jistí, nazvěte podání spíše jako návrh na zastavení výkonu rozhodnutí, neboť ten je třeba podat v naprosté většině případů.

Řízení o určení a popření rodičovství

Řízení o určení a popření rodičovství označované také jako maternitní a paternitní řízení jsou dalšími řízeními ve věcech rodinněprávních. I v těchto řízeních je dítě zastoupené kolizním opatrovníkem. Než přistoupíme k uvedení konkrétních informací o průběhu těchto řízení, je nezbytné podotknout, že úloha opatrovníka v těchto řízeních je mírně odlišná než v rámci řízení ve věcech péče soudu o nezletilé. V případě řízení o určení a popření rodičovství se totiž hlavní rozhodování soustředí na otázky původu dítěte, tj. je zkoumáno především to, zda se dítě narodilo z matky, která má být určena nebo popřena, respektive je genetickým nebo právním potomkem muže, který má být určen otcem případně jehož otcovství má být popřeno. Zatímco v případě např. takového řízení o styku dítěte s rodičem posuzuje kolizní opatrovník, jaké nastavení bude v zájmu dítěte nejvhodnější, tak v případě určení otcovství poté, co jsou provedeny znalecké posudky potvrzující původ dítěte, kolizní opatrovník nemá v řízení prostor ke stanovisku, zda určení takového muže bude či nebude v zájmu dítěte. Pro určení otcovství je podstatné, že se biologické příbuzenství mezi domnělým otcem a dítětem prokázalo.

Pro řízení je věcně příslušný okresní soud, místně příslušný je obecný soud dítěte. Účastenství je definováno podle § 6 odst. 2 ZŘS, tj. účastníkem řízení

jsou navrhovatel a ti, které zákon za účastníky označuje. Podle § 420 ZŘS jsou účastníky řízení žena, která dítě porodila, dítě a muž, který o sobě tvrdí nebo o němž je tvrzeno, že je otcem dítěte (domnělý otec), nebo jehož otcovství má být popřeno. Byl-li podán návrh proti opatrovníku, který byl jmenován domnělému zemřelému otci, je účastníkem tento opatrovník.

Zákon sice výslovně nevyžaduje, aby se provedlo v těchto řízeních znalecké dokazování, neboť zákon fakticky pro prokázání otcovství vyžaduje prokázání aktu soulože, reálně však ke znaleckému dokazování soud přistupuje téměř vždy.

Ve věci samé rozhoduje soud rozsudkem. S řízením může být spojeno i řízení o péči a výživě dítěte (určení otcovství). Speciální postup platí v případě, že je podán návrh na popření otcovství po uplynutí popěrné lhůty. V tomto případě je nejprve rozhodnuto o prominutí zmeškání popěrné lhůty samostatným usnesením. V případě tohoto řízení je pro kolizního opatrovníka mimořádně důležité, aby se vyjádřil k tomu, zda má být zmeškání popěrné lhůty prominuto. Důvody pro to jsou rozpor s veřejným pořádkem a nejlepší zájem dítěte. Kolizní opatrovník proto musí ve svém vyjádření existenci právě těchto důvodu řádně analyzovat a formulovat závěr, zda má být zmeškání popěrné lhůty prominuto či nikoli.

Řízení ve věcech osvojení

Řízení ve věcech osvojení je kvazi-souhrnným řízením. Do řízení ve věcech osvojení spadá více řízení, která probíhají samostatně, na rozdíl od péče soudu o nezletilé však není možné v rámci tohoto řízení přenést místní příslušnost. Celé řízení ve věcech osvojení proto provede ten soud, který řízení zahájil. Současně však do těchto řízení spadá také řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů k osvojení, jež má jiný okruh účastníků řízení a jeho průběh se v rámci spisové obálky odděluje další samostatnou spisovou obálkou.

Do řízení ve věcech osvojení spadají tyto aktivity soudu:

a) přijímá prohlášení o udělení souhlasu k osvojení
b) rozhoduje o předání dítěte do péče před osvojením
c) rozhoduje o určení, zda je třeba souhlasu rodičů k osvojení
d) rozhoduje o návrhu rodičů, kteří dali souhlas s osvojením, na vydání dítěte
e) rozhoduje o osvojení
f) rozhoduje o utajení osvojení
g) rozhoduje o nařízení dohledu nad úspěšností osvojení

Věcně příslušný je okresní soud, místně příslušný je obecný soud osvojence. Účastenství je vymezeno rovněž podle § 6 odst. 2 ZŘS. Účastníkem řízení je osvojenec, jeho zákonný zástupce, a nejde-li o rozhodnutí o tom, zda je třeba souhlasu rodičů k osvojení, také ten, kdo má v úmyslu osvojence osvojit (osvojitel). Nestanoví-li zákon jinak, jsou účastníky také rodiče osvojence. Nezletilý rodič starší 16 let má v řízení plnou procesní způsobilost. Účastníkem je také manžel osvojitele, je-li třeba k osvojení jeho souhlasu. Rodič osvojence není účastníkem, pokud byl zbaven rodičovské odpovědnosti a současně práva dát souhlas k osvojení, jeho svéprávnost byla ve věci udělení souhlasu k osvojení omezena nebo udělil souhlas k osvojení před podáním návrhu na osvojení. Rodič osvojence přestává být účastníkem dnem právní moci rozhodnutí o tom, že není třeba k osvojení jeho souhlasu. Pokud má být osvojení utajené, je jednání neveřejné.

V řízení ve věcech osvojení soud vyslechne alespoň jednou rodiče osvojence, a to i pokud nejsou účastníky. To neplatí, pokud rodič není schopen projevit svou vůli, nebo rozpoznat následky svého jednání nebo je ovládnout, rodič se zdržuje na neznámém místě a toto místo se nepodařilo soudu ani při vynaložení potřebné pečlivosti v součinnosti s dalšími orgány veřejné moci zjistit, rodič byl zbaven rodičovské odpovědnosti a současně práva dát souhlas k osvojení, nebo svéprávnost rodiče

byla ve věci udělení souhlasu k osvojení omezena. V praxi soudy na tento požadavek právní úpravy často zapomínají a spokojí se s tím, že rodič dal souhlas s osvojením. Je proto třeba dbát v řízení zvláštní opatrnosti a zkontrolovat, zda byl požadavek na výslech rodiče v řízení dodržen. Soud v řízení vyslechne manžela osvojitele.

O určení, zda je třeba souhlasu rodičů k osvojení, o dohledu a o osvojení rozhoduje soud rozsudkem. O zbylých otázkách rozhoduje soud usnesením.

MODUL IX
DÍTĚ V SOUDNÍM ŘÍZENÍ

Základní cíl modulu

Tento modul se soustředí na předání poznatků o právní úpravě postavení dítěte v soudním řízení.

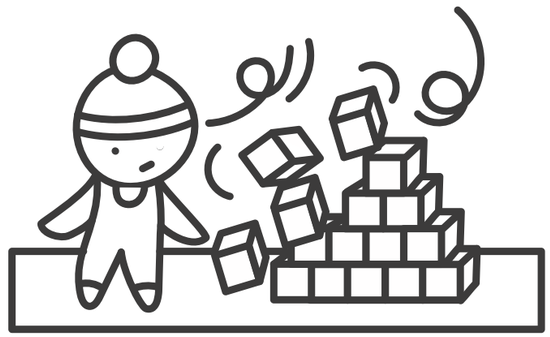

Rozsah modulu

2 hodiny

Procesní subjektivita a procesní způsobilost dítěte

Dítě může být v civilním soudním řízení v roli nejen účastníka, ale i např. svědka. Není vyloučeno, aby se nezletilý šel podívat na soudní jednání i jako veřejnost, pokud by však takto nezletilý mohl rušit důstojný průběh jednání, může soud jeho účast při jednání odepřít. Svědecká výpověď nezletilého jako klasický „důkazní prostředek", kterým se pouze prokazují tvrzené skutečnosti (např. pokud byl nezletilý svědkem dopravní nehody) se provádí v civilním soudním řízení velmi výjimečně. Tuto svědeckou výpověď je pak třeba odlišovat od výslechu nezletilého, který je prostředkem zjištění názoru dítěte. K tomu viz níže.

Kolizní opatrovník plní v soudním řízení roli zástupce dítěte pouze, pokud je toto v řízení v procesním postavení účastníka, proto jiným možným postavením dítěte v řízení již dále nebude věnována pozornost.

Jak bylo objasněno v kapitole věnované procesním subjektům, každého účastníka civilního soudního řízení charakterizují dva základní atributy, a to procesní subjektivita neboli způsobilost být účastníkem řízení a procesní způsobilost neboli způsobilost před soudem samostatně jednat. Nezletilý má jako člověk způsobilost být účastníkem civilního soudního řízení. Tuto stejně jako svou právní osobnost nabývá narozením a ztrácí ji smrtí. Procesní subjektivitu má i dítě již počaté, tzv. nasciturus, za předpokladu, že se narodí živé a je účast na řízení v jeho zájmu.

Příklad:

Takto bývá v praxi typicky již počaté dítě účastníkem řízení o pozůstalosti, pokud má být dědicem, je právě v jeho zájmu, aby mu způsobilost být účastníkem řízení přináležela.

Považujeme to za nezbytné zdůraznit, protože procesní subjektivita a procesní způsobilost se v praxi někdy zaměňují, a dokonce i ze strany soudců zaznívá názor, že nezletilý nemůže být účastníkem řízení, protože nemá plnou svéprávnost. Takový výklad je však zcela nesprávný. Procesní subjektivitu má každý živý člověk a nelze mu ji upřít.

U nezletilých je mnohem zajímavější otázka jejich procesní způsobilosti, tj. jejich schopnosti samostatně jednat před soudem. Proto se na ni v této kapitole podívejme znovu. Především je nutné objasnit, že přesvědčení zejména laické veřejnosti, že kdo není plně svéprávný, tak ten nemůže před soudem jednat samostatně, je mýtem, který právní úpravě vůbec neodpovídá. Základní pravidlo procesní způsobilosti je nyní v rámci § 20 OSŘ, který procesní způsobilost upravuje, takové, že každý může v řízení samostatně jednat v tom rozsahu, v jakém je svéprávný. Tedy schopnost samostatně jednat před soudem odpovídá míře svéprávnosti člověka. Z logiky věci tedy platí, že ten, kdo má plnou svéprávnost, má i plnou procesní způsobilost. Současně to ale také obecně znamená, že ten, kdo má svéprávnost v určitém rozsahu, může v tomto rozsahu také jednat před soudem.

Nezletilí jsou svéprávní podle jejich individuální míry rozumové a volní vyspělosti. Tj. obecně platí, že pokud má nezletilý dostatečnou mentální úroveň na nějaké právní jednání, je pak podle § 20 OSŘ i nositelem procesní způsobilosti k tomu, aby uplatňoval nárok z něj. Protože ale soudní řízení vůbec není jednoduché a nezletilý by se v něm mohl ztratit, může v těchto případech předseda senátu podle § 23 OSŘ rozhodnout, že musí být nezletilý, který by jinak mohl jednat samostatně, i tak v řízení zastoupen.

Příklad:

Protože celá věc vypadá velmi složitě, tak si ji ilustrujme na příkladu. Dvanáctiletý Tomáš se rozhodne, že nezaplatí jízdenku v tramvaji, protože věří, že ho revizor nechytí. Ale zrovna ten den revizor zaplacení jízdného kontroluje a Tomáše jako „černého pasažéra" chytí. Protože Tomáš je ve svých 12 letech schopen posoudit to, že musí v rámci tramvaje zaplatit jízdné, tj. chápe obecně smlouvu o přepravě, má i procesní způsobilost pro řízení, které pokud pokutu nezaplatí, bude proti němu vedeno. Protože je ale třeba jej chránit, rozhodne raději předseda senátu podle § 23 OSŘ, že bude lepší, když bude v řízení zastoupen zákonným zástupcem.

Shrneme-li výše uvedené, pak podle právní úpravy by mělo platit, že je nezletilý buď procesně nezpůsobilý pro řízení, to je tehdy, pokud jeho rozumová a volní vyspělost nepostačuje pro to, aby ani ve sféře hmotného práva jednal samostatně, a pak musí být nezletilý zastoupen podle § 22 OSŘ zákonným zástupcem přímo na základě zákona (*ex lege*), a nebo je nezletilý částečně procesně způsobilý, tj. jeho rozumová a volní vyspělost by pro řízení dostačovala, ale může být rozhodnuto předsedou senátu podle § 23 OSŘ, že i tak má být zastoupen.

Příklad:

Dvouměsíční dítě je účastníkem řízení o pozůstalosti. Toto bude zastoupeno zákonným zástupcem na základě § 22 OSŘ přímo ze zákona, protože nemá ani částečnou procesní způsobilost. Naproti tomu postupu podle § 23 OSŘ odpovídá výše uvedený případ s Tomášem.

Výše popsané sice odpovídá právní úpravě, realita je ale spíše taková, že aplikace § 23 OSŘ v praxi nefunguje. Obecně i soudy tendují k tomu, že je-li účastníkem řízení nezletilý, považují za nezbytné, aby byl tento zastoupen. V rámci rodinněprávních řízení pak o samostatném jednání nezletilého neuvažuje fakticky téměř nikdo, soudy až automaticky přistupují ke jmenování kolizního opatrovníka. Tento přístup není zcela správný, neboť pokud je rozumová a volní vyspělost dítěte na dostatečné úrovni, nemělo by být jeho zastoupení požadováno. Např. u nezletilého ve věku sedmnáct a půl roku, který si sám podá návrh na zvýšení výživného, nebo sám udělí k podání tohoto návrhu plnou moc advokátu, by již mělo být o jeho samostatném vystupování v řízení uvažováno zcela vážně. Podstatné však je, že je vždy rozhodující individuální míra rozumové a volní vyspělosti každého nezletilého a současně platí, že má-li soud o této pochybnosti, je vždy k ochraně práv nezletilého vhodnější, bude-li v řízení zastoupen.

Byť se jedná o právně složité otázky, musíme v této souvislosti upozornit na rozsáhlou judikaturu Ústavního soudu v této oblasti. Může to napomoci případné argumentaci kolizního opatrovníka, proč má být např. podání nezletilého zohledněno, i když není procesně způsobilý. Stěžejním rozhodnutím je především Nález I. ÚS 1041/14, podle kterého: *„V případě nezletilých dětí by pravidlem měl být závěr, že tyto nemají plnou procesní způsobilost ve smyslu § 20 odst. 1 občanského soudního řádu, přičemž opačný závěr lze přijmout pouze v konkrétních zcela výjimečných situacích a vždy je nutno jej řádně odůvodnit. Zohlednit je přitom třeba zejména individuální rozumovou a volní vyspělost konkrétního dítěte, neboť je to toto individuální hledisko, které je podstatné. Z pohledu ústavních práv nezletilých dětí je tak nutno zajistit, aby v soudním řízení, jehož jsou účastníky, požívaly dostatečné ochrany, která je zpravidla, není-li zde konflikt zájmů, zaručena jejich zastoupením zákonným zástupcem. Zároveň však musí být děti od jisté věkové hranice (která, jak vyplývá z nynějšího případu, nemůže být vyšší než 16 let) do řízení zapojeny a soudy nemohou komunikovat pouze s jejich zákonným zástupcem nebo opatrovníkem. Ať již se zapojení zákonných zástupců dětí bude dít postupem podle § 22, nebo § 23 občanského soudního řádu, je třeba, aby soud doručoval i takto zastoupenému nezletilému účastníkovi, aby tento mohl vykonávat své právo participovat na řízení, které se jej dotýká. Při použití § 23 občanský soudní řád doručování i nezletilému explicitně přikazuje [§ 50b odst. 4 písm. b)]. V případě postupu podle § 22 je nutno využít oprávnění v § 50b odst. 4 písm. e) občanského soudního řádu. Proto pokud je vydán platební rozkaz vůči šestnáctiletému účastníkovi řízení, je nutno jej doručovat jak samotnému účastníkovi řízení, tak jeho zákonným zástupcům. Podání učiněné nezletilým účastníkem řízení, který nemá procesní způsobilost v plném rozsahu, není možno jednoduše ignorovat, ale musí být posouzeno prizmatem nejlepšího zájmu dítěte. Jinými slovy není relevantní pouze vůle zákonných zástupců, ale i vůle dítěte, kterou nelze zcela pominout.“*

V případě některých řízení předpokládá zákonodárce sám určitou rozumovou a volní vyspělost nezletilého, zejména pak s ohledem na věc, o kterou se v řízení jedná. Proto pak nezletilému bez ohledu na to, že ještě nezletilý nedosáhl plné svéprávnosti, přiznává plnou procesní způsobilost. V těchto řízeních pak nezletilý z logiky věci může jednat samostatně, tedy kolizního opatrovníka není třeba.

Příklad:

Nezletilý má plnou procesní způsobilost např. pro řízení o přiznání svéprávnosti nebo pro řízení o povolení uzavřít manželství.

Dítě jako účastník řízení (Participační práva dítěte)

1. Úvod

Dítě má stejně jako jakýkoli jiný účastník řízení tomuto postavení odpovídající práva a povinnosti. Základními povinnostmi účastníků v civilním soudním řízení jsou především povinnost tvrzení a povinnost důkazní, tj. povinnost tvrdit rozhodné skutečnosti a povinnost tyto tvrzené skutečnosti také dokazovat, která se projevuje v povinnosti navrhovat důkazní prostředky. Tyto povinnosti plní za dítě, které je zastoupeno, jeho zástupce, v případě, že je zastoupeno kolizním opatrovníkem, plní je kolizní opatrovník. V rámci dokazování se pak v civilním soudním řízení, jak bylo objasněno v kapitole o průběhu řízení, rozlišují i břemena, která můžeme charakterizovat jako odpovědnosti účastníka za to, že se soud dozví rozhodné skutečnosti (břemeno tvrzení), a za to, že mu budou rozhodné skutečnosti prokázány důkazními prostředky, které účastník navrhuje (břemeno důkazní). Tato však mají reálně význam pouze ve sporném soudnictví probíhajícím podle OSŘ, respektive jen v tomto řízení se hovoří o subjektivních důkazních břemenech. V rámci nesporného soudnictví se uplatní vyšetřovací zásada, odpovědnost za zjištění skutkového stavu je na soudu a účastník proto nemůže být v řízení z důvodu neunesení jeho subjektivního důkazního břemene neúspěšný.

Výše uvedené tedy znamená, že pokud kolizní opatrovník zastupuje nezletilého v řízení sporné povahy, musí dbát na to, aby jménem jím zastoupeného dítěte tvrdil všechny rozhodné skutečnosti a navrhoval důkazní prostředky k jejich prokázání a současně na to, aby tyto jím tvrzené skutečnosti byly prokázány jím navrženými důkazy a v důsledku toho považoval soud nárok účastníka nebo okolnosti jeho obrany proti návrhu za prokázané. Tj. např. v řízení o náhradu škody musí kolizní opatrovník jménem dítěte tvrdit všechny skutečnosti svědčící pro naplnění předpokladů odpovědnosti za škodu a navrhovat důkazy k jejich prokázání a odpovídá za to, že se soud takto všechny skutečnosti dozví a za to, že jím navržené důkazy nárok dítěte skutečně prokážou. Naproti tomu v nesporném řízení, např. v rámci péče o nezletilé, je kolizní opatrovník povinen jménem dítěte jako jeho zástupce tvrdit rozhodné skutečnosti a navrhovat důkazy, ale pokud tak nečiní, soud musí rozhodné skutečnosti zjistit sám.

Neznamená to však a v tom se často v praxi chybuje, že by účastník, tj. i dítě zastoupené kolizním opatrovníkem, nemusel v řízení „nic dělat“, že si soud zjistí vše sám. Jak bylo již uvedeno, má povinnost tvrzení a povinnost důkazní, které, pokud by neplnil, mohou vést i k uložení pořádkové pokuty. Proto platí, že je-li kolizní opatrovník soudem vyzván k tomu, aby tvrdil a dokazoval, musí tak učinit, jinak může být soudem sankcionován pokutou, jakož i odvoláním z funkce. Pokud však kolizní opatrovník uvede, že mu něco známo není a nemůže to zjistit ani s vynaložením potřebného úsilí, musí si relevantní skutečnost soud zjistit jinak sám.

Vedle výše uvedených základních povinností účastníka má každý účastník celou řadu dalších práv a povinností. Je možné jmenovat povinnost dostavit se na předvolání k soudu, povinnost vypovídat, která platí právě jen pro nesporné soudnictví, povinnost podrobit se znaleckému dokazování, či právo na nahlédnutí do spisu, právo na účast při jednání, právo klást dotazy svědkům či účastníkům při výslechu a právo činit tzv. dispoziční úkony, tj. úkony, kterými je nakládáno řízením nebo jeho předmětem, pokud toto právo není zákonem omezeno nebo vyloučeno apod. V případě nezletilých se předpokládá, že tato práva bude realizovat právě jejich zástupce. Někdy je nezbytné, aby povinnost splnil přímo sám účastník, proto platí i pro nezletilého, že je-li předvolán, musí se dostavit, pokud je třeba právě u něj např. odebrat genetický materiál znalcem, musí to splnit přímo nezletilý apod. Obdobně pak samozřejmě platí, že může sám nezletilý realizovat i práva, např. může se jít podívat do soudního spisu, pokud je k tomu dostatečně rozumově a volně vyspělý, či se může, ledaže by to soud odepřel podle § 116 OSŘ, účastnit soudního jednání apod.

2. Participační práva dítěte

Jak bylo objasněno v rámci kapitoly k rodinnému právu (Modul VII), v souvislosti s účastí nezletilého v civilním soudním řízení se hovoří také o jeho tzv. participačních právech. Obecně se jedná o práva související s jeho „aktivní účastí" na řízení, neboť platí, že nezletilý nemá být objektem, ale má být subjektem řízení, které se jej dotýká. Participační práva dítěte mají svůj právní základ v článku 12 ÚPD, v souladu se kterým: *„Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, zabezpečují dítěti, které je schopno formulovat své vlastní názory, právo tyto názory svobodně vyjadřovat ve všech záležitostech, které se jej dotýkají, přičemž se názorům dítěte musí věnovat patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni. Za tímto účelem se dítěti zejména poskytuje možnost, aby bylo vyslyšeno v každém soudním nebo správním řízení, které se jej dotýká, a to buď přímo, nebo prostřednictvím zástupce anebo příslušného orgánu, přičemž způsob slyšení musí být v souladu s procedurálními pravidly vnitrostátního zákonodárství."* Práva dítěte v řízení jsou pak dále rozvedena také v ÚVPD, a to zejména v článcích 3 a násl. Jako velmi výstižný dále uvádíme článek 3 ÚVPD, který jasně určuje, co má být pod participačními právy dítěte rozuměno. Tento článek pak zní: *„Dítě, které má podle vnitrostátních předpisů dostatečnou schopnost chápat situaci, bude mít v soudním řízení, které se jej týká, zaručena následující práva nebo bude mít možnost se těchto práv domáhat:*

a) dostávat příslušné informace,

b) být konzultováno a moci vyjádřit svůj názor,

c) být informováno o možných důsledcích vyhovění jeho názoru a o možných důsledcích jakéhokoliv rozhodnutí."

Právě z důvodu této právní úpravy se proto někdy uvádí, že participační práva dítěte konkrétně znamenají právo dítěte vyjádřit svůj názor a právo dítěte na potřebné informace o soudním řízení, které se ho týká. Právo vyjádřit názor a právo na informace však od sebe není možné striktně oddělovat, neboť jsou na sebe vzájemně navázány. Pro přehlednost je rovněž uvádíme odděleně, ale považujeme za nutné zdůraznit, že pokud soud pouze poskytne dítěti právo vyjádřit názor, ale neposkytne mu potřebné informace, stejně tak, pokud mu sice poskytne informace, ale neposkytne mu právo vyjádřit názor, je takový postup soudu nesprávný.

Právo dítěte vyjádřit názor

Právo dítěte vyjádřit názor můžeme chápat jako právo dítěte vyjevit své stanovisko, tj. to, co si o předmětu řízení „myslí". Jeho realizace nesmí vést k tomu, že je prostřednictvím postupů soudu dítě nežádoucím způsobem vtaženo do případného konfliktu jeho rodičů, proto je třeba zdůraznit, že se jedná o právo a nikoli povinnost. Způsob zjištění názoru dítěte je upraven v § 100 odst. 3 OSŘ, bohužel tato úprava však není zcela šťastná. Podle ní má soud zjistit názor dítě především výslechem dítěte. Zde se jedná o specifický výslech, nejde o „klasický důkazní prostředek" v podobě svědecké výpovědi nebo i výpovědi účastníka, ale o formu získání názoru dítěte.

Zjevnou představou zákonodárce je, že bude názor dítěte získávat přímo soudce, který vede celé řízení. Výslech je možné provést bez přítomnosti dalších osob, pokud lze očekávat, že by jejich přítomnost mohla ovlivnit dítě tak, aby nevyjádřilo svůj názor. Dítě má právo si s sebou na rozhovor vzít důvěrníka, jeho přítomnost může soud vyloučit jen, pokud by jeho přítomnost mařila účel výslechu.

Předpokladem vedení rozhovoru s dítětem by u soudce měla být zvláštní průprava, tj. alespoň základní informace o psychologii dítěte. Za tímto účelem podstupují opatrovničtí soudci školení na Justiční akademii. I přes to však vzniká především poslední dobou v praxi řada otazníků, zda to má být právě soudce, kdo má s dítětem hovořit, zda není vhodnější, aby s dítětem hovořila jiná osoba, která bude mít pro komunikaci s dítětem lepší vzdělání, respektive zkušenosti a dovednosti. Právě z těchto důvodů se pak praxe od znění § 100 odst. 3 OSŘ odklání a soudce provádí rozhovor s dítětem jen v minimálním množství případů. Využívá se tak dalších možností, jež z § 100 odst. 3 OSŘ vyplývají, a fakticky se přehlíží to, že v zákonné úpravě jsou tyto možnosti podmíněny „výjimečnými" okolnostmi. V převážné většině případů zjišťuje proto názor dítěte soud prostřednictvím zástupce dítěte, zpravidla kolizního opatrovníka, případně též rodiče. Názor je možné zjistit také prostřednictvím znaleckého posudku nebo orgánu sociálně-právní ochrany dětí.

Velký důraz je přitom třeba klást také na podmínku, že musí jít o dítě, které je schopno formulovat své názory. V české praxi se vytvořil také mýtus odkazující na ustanovení § 867 OZ upravující zjištění názoru dítěte ve věcech týkajících se rodičovské odpovědnosti spočívající v tom, že je právem stanovena věková hranice 12 let pro to, aby byl zjištěn názor dítěte. Tak tomu není. Ustanovení § 876 OZ zní: *„(1) Před rozhodnutím, které se dotýká zájmu dítěte, poskytne soud dítěti potřebné informace, aby si mohlo vytvořit vlastní názor a tento sdělit. (2) Není-li podle zjištění soudu dítě schopno informace náležitě přijmout nebo není-li schopno vytvořit si vlastní názor nebo není-li schopno tento názor sdělit, soud informuje a vyslechne toho, kdo je schopen zájmy dítěte ochránit, s tím, že se musí jednat o osobu, jejíž zájmy nejsou v rozporu se zájmy dítěte; o dítěti starším dvanácti let se má za to, že je schopno informaci přijmout, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit. Názoru dítěte věnuje soud patřičnou pozornost."* Obsahuje pouze vyvratitelnou právní domněnku, tj. zakládá domněnku, podle které dítě starší 12 let už je schopno být vyslechnuto a sdělit svůj názor, to ale neznamená, že tomu tak nemůže být u dítěte mladšího, nebo naopak že nemůže jít o dítě, které ani ve věku 12

let k výslechu vyspělé není. Platí proto, že každý případ je třeba posoudit individuálně a způsob zjištění názoru přizpůsobit konkrétním možnostem daného dítěte.

Stejně to ostatně řekl také Ústavní soud ve svém stěžejním rozhodnutí, Nálezu sp. zn. II. ÚS 725/18 ze dne 8. 10. 2018, kdy vymezil, že *„právo dítěte být slyšeno v záležitosti, která se jej týká, podle čl. 12 Úmluvy o právech dítěte není obecně vázáno na žádný věkový limit dítěte; konkrétní podoba jeho realizace nicméně vždy musí reflektovat věk, vyspělost a nejlepší zájem dítěte.“*

Otázkám posouzení vyspělosti dítěte je věnován psychologický blok výcviku kolizního opatrovníka.

Pokud je zjišťován názor dítěte jinak než přímo výslechem u soudu, je úlohou toho, jehož prostřednictvím je názor zjišťován, aby jej soudu sdělil. Je-li zjištění názoru úlohou kolizního opatrovníka, sdělí tento zjištění názoru buď formou písemného vyjádření, nebo ústního vyjádření přímo u soudního jednání. Problematickou otázkou pro opatrovníka bývá odlišení názoru dítěte a nejlepšího zájmu dítěte, pokud má opatrovník za to, že se názor dítěte, respektive přání dítěte odlišuje od toho, co je v jeho nejlepšímu zájmu. Tyto dva prvky je od sebe třeba odlišovat, respektive je třeba přihlédnout k názoru dítěte při zhodnocování jeho nejlepšího zájmu, nicméně především je nezbytné vědět, že názor dítěte a jeho nejlepší zájem nejsou totožné a mnohdy se přání dítěte od toho, co je v jeho nejlepším zájmu, může výrazně lišit. V rámci své úlohy zjistit názor dítěte se proto kolizní opatrovník omezí na zjištění tohoto názoru, současně je pak ale jeho úlohou jako toho, kdo dítě v řízení reprezentuje, také tento zjištěný názor dítěte posoudit v kontextu nejlepšího zájmu dítěte.

Některé knihy v těchto souvislostech používají pojmy jako subjektivní zájem dítěte (to, co dítě chce) a objektivní zájem dítěte (to, co je objektivně v jeho nejlepším zájmu). Zjištění názoru dítěte pak v tomto kontextu představuje prvek subjektivní, zatímco zhodnocení nejlepšího zájmu, v jehož rámci pak kolizní opatrovník i k názoru vyjádřenému přihlédne, pak prvek objektivní.

Příklad:

Nezletilý byl pod vlivem dominantního chování otce, který se dopouští na matce i domácího násilí. Nezletilý opakovaně při rozhovoru s opatrovníkem vyjádří přání zůstat u otce. To je názor dítěte, který opatrovník rozhovorem s nezletilým zjistil. V kontextu všech okolností případu však opatrovník zhodnotil, že je v nejlepším zájmu dítěte, aby byl svěřen do péče matky. Opatrovník pak musí soudu sdělit, jaký je zjištěný názor nezletilého, a současně také proč toto stanovisko nepovažuje za dobré pro nezletilého a proč by se od něj při rozhodnutí odchýlil.

Příklad:

Nezletilá při rozhovoru s opatrovníkem uvedla, že chce být svěřena do péče otce, protože má motorku a bazén a na rozdíl od matky ji nenutí učit se do školy. Opatrovník soudu tento názor nezletilé soudu sdělí, ale současně uvede, že považuje za vhodnější a v souladu s nejlepším zájmem nezletilé, aby byla tato svěřena do péče matky, neboť ta o její výchovu a vzdělání dbá více než otec.

Právo dítěte na informace

Další komponenty participačních práv dítěte je možné souhrnně vymezit jako právo nezletilého na potřebné informace. Výše uvedené již naznačilo, že se jedná jak o informace o probíhajícím řízení a jeho podstatě, které jsou relevantní především pro vyjádření názoru nezletilého, tak o informace o důsledcích vyjádření názoru nezletilého a o výsledcích řízení.

Právo nezletilého na informace o probíhajícím řízení je důležité především k tomu, aby nezletilý vůbec mohl pochopit, že probíhá nějaké řízení, které se jej dotýká a jaké má toto řízení pro něj význam. Právní rámec práva nezletilého na informace ve všech jeho obecných souvislostech je obsažen na národní úrovni v § 20 odst. 4 ZŘS, v souladu s nímž *„v řízení, jehož účastníkem je nezletilý, který je schopen pochopit situaci, soud postupuje tak, aby nezletilý dostal potřebné informace o soudním řízení a byl informován o možných důsledcích vyhovění svému názoru i důsledcích soudního rozhodnutí. Obdobnou povinnost vůči nezletilému má i jeho zákonný zástupce nebo opatrovník.“*

Splnění informační povinnosti, která může dle výše uvedeného ležet na bedrech soudu, rodiče či kolizního opatrovníka nezletilého, je v této fázi vázaná především na citlivé sdělení informace o tom, že probíhá nějaké řízení, které se nezletilého dotýká, a co je jeho podstatou.

Právo na informace nelze chápat neomezeně jako právo dozvědět se vše o probíhajícím řízení. Především dítě zpravidla odborným otázkám souvisejícím s probíhajícím řízením nerozumí. Dále je pak třeba v souladu s výše citovaným § 20 odst. 4 ZŘS zvážit, jaké informace jsou pro dítě pro řízení potřebné. Tímto nemá být jakkoli nabádáno k zatajování informací dítěti, toliko tím chceme naznačit, že některé informace mohou být pro dítě nadbytečné a zatěžující. Ke zvážení je např. v řízení o výživném dítěti sdělovat do podrobností informace o majetkových poměrech rodičů a jejich nových partnerů. Neboli je podstatné dítěti sdělit informace, že probíhá řízení, co je jeho podstatou a účelem.

Příklad:

Pokud je vedeno řízení o styku rodiče s dítětem, je vhodné dítěti alespoň sdělit, že tatínek podal návrh, aby se s ním vídal častěji, a nyní tuto záležitost posuzuje soud.

K tomu pak ještě dodáváme, že dítě jako účastník řízení má podle procesních předpisů právo nahlédnout do soudního spisu. U menších dětí nelze očekávat, že by tohoto svého práva využily, u dětí starších, které jsou již schopny nejen číst a psát, ale také chápat obsah dokumentů, nelze jejich právo seznámit se s obsahem spisu již někdy efektivně přímo poměřovat potřebností informací, neboť dítě si případné nesdělené informace může nahlédnutím do spisu zjistit.

Splnění informační povinnosti před sdělením názoru dítěte, která se zaměřuje zejména na základní informace o probíhajícím řízení a informace, které dítě před projevením názoru potřebuje, se realizuje podle toho, kdo informační povinnost plní. Pokud jsou to rodiče, je nejvhodnější, aby tak činili oba dohromady. Pro dítě je nevhodné, aby bylo prostřednictvím poskytování rozporuplných informací zatahováno rodiči do konfliktu. Kolizní opatrovník by měl dítěti informace poskytnout ideálně ihned po svém jmenování poté, co jej seznámí s funkcí kolizního opatrovnictví.

V praxi se doposud spíše používal postup, že kolizní opatrovník dítěti objasňoval základní informace o probíhajícím řízení v rámci sociálního šetření v domácnosti dítěte před tím, než zjišťoval názor dítěte. Postup výše naznačený, kdy se kolizní opatrovník dítěti představí ihned po svém jmenování, nám však připadá vhodnější.

Soud informace poskytuje zpravidla také před tím, než nezletilého vyslechne pro zjištění jeho názoru. Obdobně jako v případě kolizního opatrovníka však může být vhodné, aby pokud má realizovat informační povinnost soudce, se jí tento zhostil již v počátečních fázích řízení a nikoli toliko před výslechem dítěte.

Právo dítěte na informace se však nevyčerpává jen právem na informace potřebné k vyjádření názoru. Dítě má právo také na informace, co se s jeho vyjádřeným názorem bude v řízení dále dít a jak řízení také skončilo. Dítě by mělo především, pokud je schopno takovou informaci pochopit, vědět, že jeho výslech, respektive jeho názor zjištěný prostřednictvím opatrovníka, zákonného zástupce nebo znalce, je součástí soudního spisu a je přístupný všem účastníkům řízení. Výslech není utajen a dítě má být především seznámeno se skutečností, že to, co při výslechu řekne, bude rodičům nezletilého a případně jiným účastníkům sděleno, respektive budou mít možnost se s tím seznámit.

Některé zahraniční právní úpravy možnost utajení obsahu výslechu dítěte (např. formou umístění protokolu o výslechu dítěte do zalepené obálky) obsahují. Česká republika takovou úpravu však neobsahuje, a proto se někdy v praxi stává, že soudce určité informace od dítěte zjištěné toliko shrne do protokolu, ale podrobnosti do něj již neuvádí. Fakticky je však takový postup porušením právní úpravy.

Dále je potřeba, aby dítěti bylo objasněno, že sdělení názoru nemá za následek automatické vydání rozhodnutí podle obsahu tohoto názoru. Dítě by nemělo být po výslechu přesvědčeno, že vyjádření jeho přání, se také „nyní stane“, ale mělo by být seznámeno s tím, že mohou nastat okolnosti, které vyhovění jeho názoru znemožní, respektive modifikují.

Konečně je pak nezbytné do participačních práv dítěte zahrnout i právo na informace o výsledku probíhajícího řízení. Dítě by nemělo být v řízení pouze tím, jehož názor je třeba zjistit, ale je třeba si uvědomit, že má právo se také dozvědět, jak řízení dopadlo. To pak opět s přihlédnutím k jeho rozumové a volní vyspělosti, která mu pochopení těchto informací umožní. Prvním ze způsobů, který se pro sdělení výsledku řízení dítěti nabízí, je doručení vydaného soudního rozhodnutí. Pokud by dítě jinak mělo pro řízení procesní způsobilost, ale podle § 23 OSŘ bylo předsedou senátu rozhodnuto, že musí být zastoupeno (k tomu viz výše), vyplývá dokonce povinnost doručovat soudní rozhodnutí nezletilému ze zákona. Protože však soudy ustanovení § 23 OSŘ v rodinněprávních řízeních příliš často nepoužívají, nedoručují nezletilým ani vydaná rozhodnutí. Zejména v případě nezletilých ve věku blízkém zletilosti by však takový postup měl být na místě (takový názor ostatně ve svém rozhodnutí vyjádřil i Ústavní soud). U nezletilých mladšího věku je pak vhodným způsobem sdělení výsledku řízení ústní sdělení kolizním opatrovníkem nebo i dopis formulující výsledky řízení tak, aby jim nezletilý byl schopen porozumět, zaslaný od soudu nebo od kolizního opatrovníka.

MODUL X
NÁCVIK PRAKTICKÝCH DOVEDNOSTÍ

Základní cíl modulu

Tento modul je již plně zaměřen na rozvoj praktických dovedností kolizního opatrovníka. Jde o prověření schopnosti aplikovat znalosti nabyté v předcházejících modulech. Pozornost je věnována těm procesním úkonům, které jsou pro funkci kolizního opatrovníka typické.

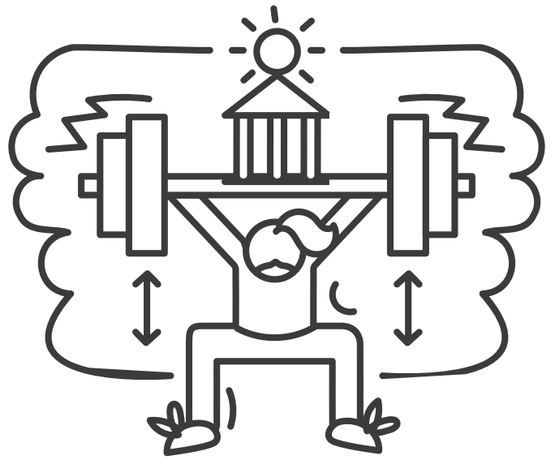

Obsahem modulu je:

- **zahájení řízení a předběžné opatření**
  Kolizní opatrovník může být tím, kdo bude jménem dítěte zahajovat soudní řízení. Je proto nezbytné prověřit schopnost kolizního opatrovníka sepsat návrh na zahájení řízení. Dále je pro kolizního opatrovníka mimořádně důležité být schopen formulovat návrh na předběžnou úpravu poměrů. V rámci této části modulu je proto koliznímu opatrovníkovi předloženo zadání, na základě kterého má sestavit návrh na zahájení řízení a návrh na nařízení předběžného opatření. Podání jsou tvořena společně krok po kroku, v nichž je analyzována nejen procesní stránka věci a formální náležitosti podání, ale též obsahová stránka věci, v níž je podrobně rozebráno, proč kolizní opatrovník považuje za nezbytné zahájit řízení a navrhnout předběžnou úpravu poměrů.
- **vyjádření se k věci samé, postup kolizního opatrovníka při jednání**
  V rámci tohoto modulu je probráno, jak analyzovat obsah spisu a zjistit z něj relevantní informace o věci samé. Je procvičeno, jak se orientovat v soudním spisu, jak klást dotazy svědkům i účastníkům. Jsou

podpořeny dovednosti vyhodnocení aktuálního stavu řízení a formulace procesního stanoviska, které kolizní opatrovník prezentuje jménem zastoupeného dítěte.

- **participační práva dítěte**
  Je navázáno na psychologický blok vzdělávání a jsou prakticky analyzovány otázky postupu při zjištění názoru dítěte v řízení. Je kladen důraz na odlišení stanoviska dítěte a zhodnocení věci ze strany kolizního opatrovníka.
- **formulace opravného prostředku**
  Poslední část je věnována sepsání odvolání, které je jediným řádným opravným prostředkem v civilním soudním řízení. Jsou znovu objasněny druhy vad, které může řízení vykazovat a procvičeno, jak má označení těchto vad v rámci odvolání z praktického hlediska vypadat.

Rozsah modulu

11 hodin

Kroky po jmenování

K tomuto modulu budou vždy předložena samostatná zadání, podle kterých bude kolizní opatrovník podání zpracovávat. Je však nezbytné uvést alespoň základní praktické informace pro kolizního opatrovníka, které mu umožní lepší orientaci v probíhajícím soudním řízení.

Koliznímu opatrovníku je doručeno usnesení o jmenování opatrovníka do datové schránky nebo na jeho adresu formou klasického dopisu. Jako první úkon by měl kolizní opatrovník prověřit, jaké veškeré podklady jsou k dispozici. Některé soudy zasílají všechny podklady přímo, některé však vyžadují, aby šel účastník, respektive jeho zástupce do spisu. Lze proto doporučit, aby kolizní opatrovník po svém jmenování konzultoval webovou stránku www.justice.cz, E-služby a infoservis, dále pak e-justice. Na tomto portále je možné najít podle soudu a spisové značky informace o tom, kolik záležitostí je v daném konkrétním řízení v daném okamžiku řešeno, v jaké fázi se řízení nachází a kdy je případně nařízeno ústní jednání.

Informace jsou samozřejmě zjistitelné i ze soudního spisu, případně též z dokumentů, které již byly zaslány. Např. ústní jednání by takto mělo být zjistitelné, neboť bude opatrovník předvolán. V praxi se však často stává, že informace o nařízení jednání na www.justice.cz, na e-justici „svítí“ mnohem dříve, než jsou předvolání účastníkům doručena. Proto doporučujeme koliznímu opatrovníkovi vždy tuto stránku konzultovat, neboť takto bude mít i rychlejší informace.

I když jsou dokumenty koliznímu opatrovníku doručeny, doporučuje se vždy zvážit nahlédnutí do soudního spisu. Ostatním účastníkům nejsou zasílány všechny podklady, které jsou v soudním spisu a v tomto pak také bývají interní pokyny soudce k věci. Dále může nahlédnutí do soudního spisu koliznímu opatrovníku napomoci z důvodu, že se může jednat o několikáté dílčí řízení v případě tohoto nezletilého a pro kolizního opatrovníka může být důležité, co se řešilo v předcházejících řízeních, jak se účastníci takových řízení chovali apod. Stejně tak může být pro kolizního opatrovníka důležité vidět, jak předcházející řízení dopadla a jak jsou rozhodnutí v nich vydaná dodržována. Konečně je pak nahlédnutí do soudního spisu důležité také z důvodu, že se spolu s podáním neposílají jeho přílohy. Pokud je tedy pro kolizního opatrovníka důležitý jejich obsah, musí jít nahlédnout do spisu.

V této fázi je samozřejmě také důležité zhodnotit, zda nejsou pro výkon kolizního opatrovnictví dány nějaké překážky. Protože současná právní úprava neumožňuje jmenovat jiného kolizního opatrovníka, než je orgán sociálně-právní ochrany dětí nebo advokát, bez jeho souhlasu, lze předpokládat, že soud kolizního opatrovníka před tím, než bude jmenován, osloví a požádá jej o jeho

souhlas. Pokud by se tak nestalo, nebo by i nevhodnost kolizního opatrovnictví zjistil opatrovník až poté, co mu bude doručeno usnesení o jmenování kolizním opatrovníkem, je nezbytné zvážit, zda se kolizní opatrovník proti svému jmenování odvolá. Lhůta je 15 dnů od doručení, odvolání se doručuje soudu, který napadené rozhodnutí vydal. Typickými důvody pro odvolání by měla být podjatost kolizního opatrovníka a případně též nevhodnost jeho volby, kterou si lze představit z důvodu např. složité právní kauzy, pro kterou by byl vhodnější advokát (např. složitá správa jmění dítěte zahrnující obchodní korporace). Do doby rozhodnutí odvolacího soudu však zpravidla musí kolizní opatrovník plnit svou funkci, jinak by dítě nebylo v řízení zastoupeno.

Konečně je v této fázi nezbytné zjistit, jaké úkoly soud koliznímu opatrovníku uložil a těchto se ve lhůtě k tomu stanovené ujmout.

Praktické informace k formulaci podání k soudu

Náležitosti podání byly řádně popsány v předcházejících modulech. Praxe má současně vytvořen určitý systém, jak má takové podání k soudu vypadat. Následující informace jsou čistě praktického charakteru, pokud nebude podání takto formálně koncipováno, nebude to mít na nic vliv, jen v případě dodržení uvedených náležitostí je zjevné, že se osoba, která podání učinila, už s kulturou podání k soudu někdy setkala.

Podání k soudu se dělí na tzv. rubriku (první stránku) a další text. V rubrice se uvádí, kterému soudu je podání určeno, dále označení sp. zn., označení účastníků řízení, označení věci, informace k poplatkové povinnosti, případný počet vyhotovení a také označení příloh. Praxe si vytřibila, že rubrika vypadá následovně (jde o rozložení textu na A4).

značení soudu, kterému

je

podání určeno

Ke sp. zn.:

Účastník (jeho přímé označení – žalobce, navrhovatel, matka apod.):
jméno, příjmení, datum narození, bydliště

Zastoupení: *(jméno, příjmení, sídlo advokáta, bydliště obecného zmocněnce apod.)*

Účastník: *(stejné označení ostatních účastníků)* …

Označení věci:

Počet vyhotovení:

Informace k poplatkové povinnosti *(např. osvobozeno od soudních poplatků, či např. soudní poplatek bude uhrazen na výzvu soudu)*

Přílohy: *(označení písemných příloh, které jsou přiloženy)*

Další text je dále vhodné členit do odstavců, aby byl přehledný. Text je možné psát jak „ich“ formou, tak „er“ formou. Za každým odstavcem by měly být uvedeny důkazy, které účastník k prokázání jím tvrzených skutečností navrhuje. Na konci textu je datum a podpis, pokud je podání činěno prostřednictvím datové schránky, je tento podpis realizován právě prostřednictvím jedinečné identifikace adresáta jeho datovou schránkou.

Praktické informace pro průběh soudního řízení

Do jednací síně jsou účastníci volání buď prostřednictvím rozhlasu, nebo zvukovým oznámením, případně zapisovatelkou. Po vstupu do jednací síně je třeba předložit doklad totožnosti, v případě kolizního opatrovníka požádat i o informaci, kam se má kolizní opatrovník posadit. Podle prováděcích předpisů k procesním normám má být pro kolizního opatrovníka vymezeno místo vedle soudce, u některých soudů je takové místo vedle navrhovatele. Doporučujeme si v takovém případě raději sednout do prostoru pro veřejnost.

V průběhu soudního řízení je nezbytné sledovat a respektovat pokyny soudce, v případě odvolacího řízení senátu. Soudce se oslovuje „pane předsedo“, při komunikaci se soudem se stojí. Dotazy při dokazování je možné klást, jakmile je k tomu kolizní opatrovník vyzván.

Komunikace s rodiči

Aby se kolizní opatrovník nedostal do rozporu s právními předpisy, je na místě, aby při komunikaci s rodiči respektoval právní zastoupení rodičů. Proto, pokud je mu sděleno, že jsou rodiče zastoupeni a přejí si, aby bylo komunikováno s jejich právními zástupci, je na místě komunikovat s právními zástupci.

Příklad:

Tímto je poukazováno na problém současné praxe, kdy OSPOD komunikuje přímo s rodiči, a to i v případě, kdy jsou tito právně zastoupeni a OSPOD sdělí, že si přejí, aby byli kontaktováni přes právní zástupce. V praxi pak dochází až k absurdním situacím, kdy se právní zástupce obrátí na kolizního opatrovníka, tento odpovídá přímo rodiči a rodič pak informaci předává opět svému právnímu zástupci. Takový postup přitom obchází projev vůle rodiče, jak s ním má být komunikováno.

Absence konkrétního stanoviska dítěte ve vyjádření kolizního opatrovníka

Na závěr upozorňujeme na velmi častou chybu, která se objevuje v praxi kolizních opatrovníků. Tito při zastupování dítěte před soudem formulují své závěry pouze obecně jako, „ponechávám rozhodnutí na soudu“; „vyjádřím se až po provedeném dokazování“ v situaci, kdy je již ve spisu dostatek informací, navrhují, aby „soud rozhodl nejlépe v zájmu dítěte“ bez identifikace, v čem má být tento nejlepší zájem spatřován a jaké uspořádání poměrů takovému nejlepšímu zájmu bude odpovídat. Zastoupení spočívá ve skutečné realizaci práv, a proto je nezbytné, aby formulace návrhů byla konkrétní a podložená a nikoli neutrální a obecná.

DOPORUČENÁ LITERATURA A WEBY PRO DĚTI/RODIČE

Četba pro rozvádějící se rodiče

BALLNIK, P. *Otcem i po rozvodu.* Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0150-2.

BERNE, E. *Jak si lidé hrají.* Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-992-7.

DALIGAND, Liliane. *Násilí v partnerských vztazích.* Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0718-4.

FUČÍK, P. *Střídavá péče nedělá z dětí nešťastné batůžkáře, říká sociolog Petr Fučík.* Universitas,magazín vysokých škol. Dostupné z: https://www.universitas.cz/osobnosti/5624-stridava-pece-nedela-z-deti-nestastne-batuzkare-rika-sociolog

GRADKOVÁ, V. *Rozvodová a porozvodová péče v kontextu sociálně právní ochrany dětí.* Karviná: Akademický ústav, z. ú., 2019. Dostupné z: https://www.akademickyustav.cz/domains/akademickyustav.cz/wp-content/uploads/2019/10/rozvodova_a_porozvodova_pece_v_kontextu_spod.pdf

HAMPLOVÁ, E. *Ošetřovné v případech střídání při ošetřování či péči.* Česká správa sociálního zabezpečení, 2021 Dostupné z: https://www.cssz.cz/documents/20143/247194/NP_6_2017_hamplova.pdf/69e71dbb-e106-3e5e-303b-14c5732839cf

CHVÁLA, V., TRAPKOVÁ, L. *Rodinná terapie psychosomatických poruch – rodina jako sociální děloha.* Praha: Portál, 2004. ISBN 978-80-262-0523-4.

JUSTIČNÍ AKADEMIE. *Panelová odborná diskuse na téma „střídavá péče".* Justiční akademie. Vzdělávací instituce pro soudy, státní zastupitelství a Ministerstvo spravedlnosti, 2019. Dostupné z: https://www.jacz.cz/images/rodinnepravni_sympozium/zavery_panelove_diskuse_psychologu.pdf

KAST, Verena. *Truchlení. Fáze a šance psychického procesu.* Portál, 2015. ISBN: 978-80-262-0789-4.

MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní.* Praha: Portál, 1994. ISBN 80-85282-83-6.

MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte.* Praha: Grada, 2002. ISBN 80-247-0332-7.

MATOUŠEK, O. *Děti a rodiče v rozvodu: manuál pro zúčastněné profesionály a rodiny.* Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0968-3.

MATOUŠEK, O. *Dítě traumatizované v blízkých vztazích.* Praha: Portál, 2020. ISBN 978-80-262-1707-7.

MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče.* Praha: Portál 2010, ISBN 978-80-7367-739-8.

MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H. *Podpora rodiny: manuál pro pomáhající profese.* Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0697-2.

MIKULKOVÁ, M. *Hlavu vzhůru, rodiče! Na výchovu selským rozumem.* Praha: Grada Publishing, 2015. ISBN 978-80-247-5606-6.

MIKULKOVÁ, M. *Metodika doprovázení rodičů a dětí v rozvodové a porozvodové situaci.* Dostupné z: https://www.akademickyustav.cz/domains/akademickyustav.cz/wp-content/uploads/2019/10/metodika_doprovazeni_rodicu_a_deti_v_rozovodove_a_porozvodove_situaci.pdf

MIKULKOVÁ, M. *Metodika Příprava k mediaci v porozvodové situaci.* Dostupné z: https://www.akademickyustav.cz/domains/akademickyustav.cz/wp-content/uploads/2019/10/priprava_k_mediaci_v_porozvodove_situaci.pdf

NOVÁK, T., CORRADINIOVÁ, S., VYPUŠŤÁK, R. *Kontakt s dětmi po rozvodu: jak nepřijít o dítě.* Praha: Wolters Kluwer, 2015. ISBN 978-80-7478-910-6.

NOVÁK, T. *Péče o dítě po rozvodu a její úskalí.* Praha: Grada Publishing, 2012. ISBN 97880-247-4110-9.

NOVÁK, T., PRŮCHOVÁ, B. *Předrozvodové a porozvodové poradenství.* Praha: Grada Publishing, 2005. ISBN 978-80-247-1449-3.

NOVÁK, T. *Střídavá péče o dítě.* Praha, Portál. 2013. ISBN 978-80-262-0342-1.

NOVÁKOVÁ, M. *Metodika pro opatrovnické řízení cochemského typu.* Karviná: Akademický ústav Karviná, z. s., 2019.

NOVÁKOVÁ, M. *Multidisciplinární specialista, nové pojetí profese kolizního opatrovníka.* Praha: Cochem.cz, 2020.

NOVÁKOVÁ, M. *Zavádění interdisciplinární spolupráce v opatrovnickém řízení ve věci úpravy poměrů dětí po rozvodu.* Praha: Metodická podpora při etablování interdisciplinární spolupráce, reg. č. CZ.03.2.63/0.0/17_071/0007651, 2020.

PEMOVÁ, T., PTÁČEK, R. *Sdílené rodičovství.* Praha: NIDAR; 2020. ISBN 978-80-87066-06-5.

PEMOVÁ T., PTÁČEK, R. *Sociálně-právní ochrana děti pro praxi.* Grada: Nadace Sirius, 2012., ISBN 978-80-247-4317-2.

POLÁK, V., POLÁKOVÁ P. *Projekt interdisciplinární spolupráce při rozhodování o nezletilých dětech v obvodu Okresního soudu v Novém Jičíně – inspirováno Cochemskou praxí.* Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžběty, n. o. v spolupráci so Slovenským inštitútom pre mediáciu a mimosúdne riešenie sporov a Asociáciou rodinných mediátorov Slovenska, 2018. ISBN 978-80-972982-1-0.

POUPĚTOVÁ, Š. *Netrapte se po rozvodu.* Praha: Grada Publishing, 2009. ISBN 978-80-2472046-3.

RACEK, J., SOLAŘOVÁ, H., SVOBODOVÁ, A. *Vyhodnocování potřeb dětí Praktický průvodce Metodika vyhodnocování.* Praha: Lumos Foundation, 2014. ISBN 978-80-260-5521-1.

RUDOLPH, J. *Jsi moje dítě.* Praha: Magistrát Hl. města Prahy, 2010. ISBN 978-80-254-8250-6.

ŠÍNOVÁ, R, WESTPHALOVÁ, L., KRÁLÍČKOVÁ, Z. *Rodičovská odpovědnost.* Praha: Leges, 2016. ISBN 978-80-7502-179-3.

ŠIŠKOVÁ, T. *Průvodce rodinnou mediací.* Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-2621157-0.

ŠPAŇHELOVÁ, I. *Dítě a rozvod rodičů.* Praha: Grada publishing, 2010. ISBN 978-80-247-3181-0.

TEYBER, Edward. *Děti a rozvod.* Návrat domů, 2007. ISBN 978-80-7255-163-7.

WARSHAK, Richard A. *Jak neotrávit děti rozvodem.* Triton, 2004. ISBN 80-7254-558-2.

WARSHAK Richard A. *Revoluce v porozvodové péči o děti.* Portál, 1996. ISBN 80-7178-089-8.

WARSHAK, Richard A. *Rozvodové jedy.* Triton, 2003. ISBN 80-7254-439-X.

WOODWARD THOMAS Katherine. *Rozcházení. Pět kroků k tomu, jak už nežít spolu, ale přesto šťastně.* Brno: Jan Melvil Publishing, 2020. ISBN – 978-80-7555-099-6.

ZASTROW, Charles. *The practice of social work*. Brooks/Cole Publishing Company, 1995.

Četba pro děti

FORD, Melanie, FORD, Annie, FORD, Steven, BLACKSTONE-FORD, Jann. *Jak přežít, když se rodiče rozvádějí.* Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1108-2.

WEBEROVÁ, Šárka. *Dva domovy: laskavý průvodce pro děti po rozchodu rodičů.* Praha: True Self, 2016. ISBN 978-80-270-0556-7.

Weby

www.aperio.cz

www.bateau.cz

www.centrumlocika.cz

www.cochem.cz

www.dumtriprani.cz

www.espediente.cz

SEZNAM ZKRATEK

CírkZ – Zákon č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů

ESLP – Evropský soud pro lidská práva

EŘ – Zákon č. 120/2001 Sb., o soudních exekutorech a exekuční činnosti

EÚLP – Sdělení č. 209/1992 Sb., Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod a Protokolů na tuto Úmluvu navazujících

EÚStykDt – Sdělení č. 91/2005 Sb. m. s., Sdělení Ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o styku s dětmi

EÚVýPrDt, ÚVPD – Sdělení č. 104/1991 Sb., Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o právech dítěte

HúnosD, MÚnosD -Sdělení č. 34/1998 Sb., Sdělení Ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí

LPS, LZPS – Usnesení č. 2/1993 Sb., Usnesení předsednictva České národní rady o vyhlášení LISTINY ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD jako součástí ústavního pořádku České republiky

MatrZ – Zákon č. 301/2000 Sb., Zákon o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů

ObčZ, OZ –Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník

ODSOrg – Instrukce Ministerstva spravedlnosti, Ministerstva vnitra, Ministerstva zdravotnictví, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Ministerstva práce a sociálních věcí ze dne 5.4.2007 č.j. 142/2007-ODS-Org, kterou se upravuje postup při výkonu soudních rozhodnutí o výchově nezletilých dětí

OSŘ –Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád

OZO – Obecný zákoník občanský z roku 1811

RegP – Zákon č. 115/2006 Sb., Zákon o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů

SDEÚ – Soudní dvůr Evropské unie

SpŘ – Zákon č. 500/2004 Sb., Zákon správní řád

ŠkolZ – Zákon č. 561/2004 Sb., Zákon o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon)

TrZ. Zákon č. 40/2009 Sb. Zákon trestní zákoník

ÚMPOD Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí

ÚPrDt, ÚPD Sdělení č. 104/1991 Sb., Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o právech dítěte

ÚS – Ústavní soud České republiky

Úst – Ústava České republiky

ZamZ – Zákon o zaměstnanosti Zákon č. 435/2004 Sb., Zákon o zaměstnanosti

ZdravSl -Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování (zákon o zdravotních službách), ve znění pozdějších předpisů

ZdravSpecSl- Zákon č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách, ve znění pozdějších předpisů

ZMPS – Zákon č. 91/2012 Sb., Zákon o mezinárodním právu soukromém

ZOK – Zákon č. 90/2012 Sb., Zákon o obchodních společnostech a družstvech (zákon o obchodních korporacích)

ZOR Zákon č. 94/1963 Sb., Zákon o rodině

ZŘS –Zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních

ZSPO, ZSPOD – Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí

ZSVM – Zákon č. 218/2003 Sb., Zákon o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže)